

Tartalomjegyzék

I. A mezőváros, mint a történeti kutatás tárgya	3
1. A mezővárosok helye és szerepe a középkori magyar városfejlődésben	3
2. A hegyaljai mezővárosok kutatásának vizsgálati lehetőségei és várható eredményei	13
II. Az önkormányzat meghatározói a középkori Hegyalján	21
1. A Hegyalja mezővárosi fejlődésének történeti háttere	21
2. Szőlőművelés, borkereskedelem, extraneus birtoklás és az önkormányzat	47
3. Jogsértések, hatalmaskodások és a közösség válaszlépései	52
4. A mezőváros jogi helyzete és szabadsága: polgárság és földesúr állásfoglalása.	58
III. A tanács és társadalmi háttere	71
1. A tanács tisztviselői és szerkezete	71
2. A bíróválasztás és a tisztségek betöltésének főbb elvei	86
3. A tanács társadalmi háttere (családi kapcsolatok és ingatlanbirtoklás)	92
IV. A kézművesség és a tanácstagság összefüggései	106
V. A mezővárosi tanács hatásköre, illetékessége és feladatai	131
1. A mezővárosi tanács illetékessége, személyi és területi hatálya	131
2. A mezővárosi önkormányzat feladatkörei	143
1. <i>Ingatlanügyletek</i>	143
1. 1. Adásvétel	144
1. 2. Csere	147
1. 3. Zálog	148
1. 4. Végrendelet	148
2. <i>Perek</i>	151
3. <i>Egyéb ügyekben történő oklevéladás</i>	157
4. <i>A polgárok jogi képvisellete</i>	158

<i>5. A kereskedelem felügyelete</i>	160
<i>6. Egyéb magisztrátusi feladatkörök</i>	160
<i>7. Az önkormányzat további feladatai a koraujkorban</i>	162
3. A szokásjog alkalmazása az oklevéladásban és a pecséthasználatban	164
VI. Összefoglalás	182
Függelékek	185
Felhasznált irodalom	206

I. A mezőváros, mint a történeti kutatás tárgya

1. A mezővárosok helye és szerepe a középkori magyar városfejlődésben

A középkori magyar mezővárosi fejlődés alapvető kérdései és a magyar városfejlődésben betöltött szerepük megítélése elválaszthatatlan attól a képtől, amely történészeink körében általában a középkori magyar várossal és annak eredetével kapcsolatosan kialakult.¹

A magyar történettudomány a 19. században fordult először városaink története felé. Az első, a magyar városfejlődéssel kapcsolatos vélemények a kor romantikus és nacionalista felfogását tükrözték. Az egyik alapvető probléma az a nemesi történet szemlélet volt, amely a hódító nomád harcos eszményképét tette magáévá, annak tradíciójával teljes mértékben azonosult és ezért nagyfokú érdektelenséget mutatott a városok és lakóik iránt. Ez alól a hatás alól későbbi, polgárisodottabb történetírásunk sem tudta magát teljes egészében kivonni. Felfogásuk szerint a magyarság nem volt érdekelt a szellemiségétől teljes mértékben távol álló letelepült városi életmód folytatásában, sőt, nem is értett a városok építéséhez. A magyar városok kialakulásának kérdésére ezért azt a választ adták, hogy a várost, mint intézményt a középkorban betelepülő német népesség nyugatról hozta magával. Ezt a magyarázatot számukra az a tény is igazolhatta, hogy a 19. század magyarországi polgárságának döntő hányada valóban német etnikumú volt.²

A német eredet elmélete az első világháború utáni években aktuális politikai tartalommal is párosult. Gyakorlatilag ennek ellensúlyozására született az a koncepció, amelynek nagy szabású kifejtése Pleidell Ambrus nevéhez fűződik. Szerinte a magyar városok első lakói, a latinok vagy vlachok az ókori Pannónia romanizált népességének leszármazottai voltak, azaz a római városi kultúra bizonyos keretek között egészen a középkorig fennmaradt a Kárpát-medencében.³ Az állásfoglalás éppen annak volt a legjobb bizonyítéka, hogy a magyar történészek nem rendelkeztek egy olyan, igazán komolyan vehető elképzeléssel, ami megválaszolta volna a középkori magyar városhálózat genezisének kérdését.

A két világháború közötti években egy olyan felfogás is elterjedt, amely szerint a magyarság igenis képes volt városok létrehozására. Igaz, ezt nem a történészek, hanem a

¹ A téma elméleti megalapozására ld. Györffy Gy.: Budapest története 219-235. A középkori magyar városok általános jellemzőire: Granasztói: Középkori város.

² A német eredet elméletének főbb képviselőivel, érveikkel és az álláspont cáfolatával kapcsolatosan általánosságban ld. Mályusz Városi élet. A német eredettel szemben általában Debrecen és Szegedet hozták fel ellenpéldaként történészeink, hiszen mindkettő már a középkor folyamán aránylag urbanizált és jelentős, magyar lakosságot magába foglaló város volt. Györffy I.: Nyíregyháza és Debrecen és Szabó: Die Entstehung.

³ Pleidell: Várostartó.

néprajztudomány képviselői fogalmazták meg. Ők egy speciálisan magyar várostípust, az alföldi „ólaskertes” várost határozták meg, mint a magyarság városteremtő képességének bizonyítékát. Ennek az egyik alapvető példája a hajdúváros volt, ahol a település védművein kívül elhelyezkedő kertészekben álltak a lakók gazdasági létesítményei. A védelmi funkció megszűntével a lakók kitelepedtek ezekre a területekre, s így e részek is belterületté váltak. Az egykori kertés város ezután tanyás várossá vált, miközben a lakosság az állattenyésztésről egyre inkább a földművelésre tért át. Ezt a településformát a török világ teremtette, de általános felfogás szerint kezdetleges formában már előtte is megtalálható volt Magyarországon.⁴

Erőteljes politikai és ideológiai háttere volt annak a felfogásnak, amely a második világháború utáni években terjedt el. Ez a korai magyar városokat (hasonlóan a várakhoz, megyékhez és általában az államszervezethez) szláv eredetűnek tartotta. Eszerint a honfoglaló magyarság a szláv alapokat helyben és készen találta, és egyszerűen rátelepedett ezekre.⁵

A fenti említett német, római és szláv eredetre építő vélemények közös pontja, hogy képviselőik a magyarságot alkalmatlannak tartották arra, hogy önállóan hozzanak létre városi településeket, ehelyett már meglévő szerkezetek importját, vagy kisajátítását tartották valószínűnek.⁶ A történeti kutatás ezeket a nézeteket a 20. század második felére már megcáfolta. Bár nem zárták ki különböző – keleti, vagy nyugati – minták átvételét, úgy látták, hogy a korai magyar városhálózat létrejötte belső fejlődés eredményeképpen ment végbe. A fejlődés alapjai az ispáni és püspöki székhelyek voltak. Az idegen hatások, amelyek a latin, majd leginkább a német betelepülés során érték városainkat, csak a középkor későbbi századaiban váltak igazán jelentőssé.

E belső fejlődés mikéntjével kapcsolatosan két álláspont alakult ki. Az első a 11-12. század magyar városaiban a nomád, ázsiai, keleties „bazárvárost” vélte felfedezni. Ennek bizonyítékát leginkább abban látta, hogy e korai városias településeink szinte egytől-egyig igazgatási központok is voltak egyúttal és mindenfajta olyan autonómiát nélkülöztek, amely a kor nyugat-európai városaira jellemző volt. Ezt a nézetet az is erősítette, hogy a különböző

⁴ A koncepciót Györffy István fejtette ki először, mégpedig Hajdúszoboszlóval és Hajdúböszörménnyel kapcsolatosan. – Györffy I.: Alföldi kertés városok és Györffy I.: Hajdúböszörmény. A „kertés gazdálkodási rendszer” működését és koraujkori fejlődését Nagykovács példáján ismerteti Majlát: Alföldi civis-város 52-70. Az „ólaskertes” város problematikája a magyar tanyarendszer kialakulásának kérdéskörével is szoros kapcsolatban áll. Erdei Ferenc nagyjából harminc ilyen, tipikusan magyar várossal beszél, amelyek végeredményben ugyanabból a magyar szállásrendszerből fejlődtek fokozatosan tanyás mezővárosokká. Erdei: Magyar város, különösen 49-67. A téma historiográfiai áttekintését ld. Solymosi: A tanyarendszer.

⁵ Molnár: Társadalom az Árpád-korban 242.

⁶ A különböző, nem magyar etnikumoknak a korai magyar városfejlődésben betöltött nagy jelentősége is ezt látszott alátámasztani. A latinok és németek mellett itt még a böszörményeket és a zsidókat kell megemlíteni. A latin népeiségre vonatkozólag ld. Bárczi: Vallonok és Györffy Gy.: Székesfehérvári latinok, továbbá Székely: Székesfehérvári vallonok. A német betelepülésre és a német polgárság városokban betöltött szerepére vonatkozólag összefoglalót ad Fügedi: Befogadó. A pesti mohamedán kereskedőkről tájékoztatást nyújt Szűcs: Etnikai csoportok 14. A magyarországi zsidók történetét összefoglalja Kubinyi: Zsidóság.

arab források a magyar városokat topográfia és külalak szempontjából is a keleti várostípushoz hasonlították.⁷

A másik vélemény arra hívta fel a figyelmet, hogy e korai, autonómia nélküli városias településeink számos olyan ismertetőjeggyel bírnak, amelyek már a korábbi nyugat-európai városoknál is megfigyelhetők. Ilyen többek között az, hogy több plébániával rendelkeznek, amelyek mintegy koszorúszerűen, egy központ körül helyezkednek el. Jellemző emellett az a topográfiai dualizmus, amely a vár és a kézműves település kettősségét jelenti. A piacok és a pénzforgalom (még ha korlátozottabb mértékben is) szintén megjelent korai városainknál. Ezek a „proto-városok” eszerint tehát a nyugati városfejlődéssel azonos utat jártak be, még ha erre az útra jóval később is léptek rá csupán.⁸

A 13. század sokrétű gazdasági és társadalmi változásai a magyar városhálózaton is rajta hagyták a nyomukat. A középkor folyamán ekkor tűnt leginkább úgy, hogy a magyar városfejlődés a nyugati városok nyomába eredhet és viszonylag rövid idő alatt sokat faraghat abból a hátrányból, amelyet a több évszázados késéssel meginduló fejlődés eredményezett. A változások kiindulópontja a gazdasági élet átalakulása és a királyi politika új állásfoglalása volt. Ahogy a 13. századtól a Magyar Királyság – főként nemesfém készletei folytán – egyre jobban bekapcsolódott az európai gazdasági vérkeringésbe, úgy nőtt meg a nyugatról, leginkább a német területekről érkező hospesek száma is az országban. Ez a népesség azonban a korábbiakkal szemben már nem paraszti, hanem nagyrészt városi lakosságként telepedett meg. Az új telepesek jogait a nyugati gyakorlatnak megfelelően szerződésben akarták biztosítani a királlyal és másokkal szemben. Ezek a hospes- és városi kiváltságok idővel már nem csak a külföldről érkezetteket, hanem a hazai, különböző etnikumú telepeseket is megillették és általánossá váltak. A magyar királyok, főként a tatárjárás után, mintegy megérezve a kiváltságolt településekben rejlő politikai és gazdasági lehetőségeket, tevékenyen kapcsolódtak be ebbe a folyamatba, és jelentős mértékben hozzájárultak a későbbi magyar városhálózat alapjainak kialakításához. A városprivilegium végre megteremtette a város jogi és topográfiai egységét Magyarországon, ami alapvető feltétele volt a nyugati értelemben vett *civitas* létrejöttének.⁹

⁷ Fügedi Erik: Városok kialakulása és Györffy Gy.: Budapest története 235-247.

⁸ Kubinyi: Magyar várostörténet.

⁹ A 13. század változásaira vonatkozó nagyobb ívű monografikus összefoglaló Szücs: Utolsó Árpádok. A városi kiváltságlevelek főbb jellemzőire nézve ld. Fügedi: Városprivilegiumok. Azt első ismert magyarországi városprivilegium valószínűleg a székesfehérváriak kiváltsága volt és 12. századi előzményekre tekintett vissza. Degré: Székesfehérvár városi joga. Ladányi Eszébet szerint ugyanakkor Fehérvár (és másik egykori királyi székhelyként Esztergom) nem rendelkezett semmiféle kiváltságlevéllel. Nyugati párhuzamként Párizst és a csak nagyon kezdetleges privilegiummal rendelkező Londont említi még erre vonatkozólag, amelynek „szabadságát” ennek ellenére nagyjából 150 település kapta meg a középkor folyamán. – Ladányi: Esztergom.

A magyar városfejlődés történetének az ezt követő, 14. század volt az egyik legmozgalmasabb időszaka. A királyi birtokok jelentős része és az ezeken elhelyezkedő városias települések ugyanis világi, vagy egyházi kézbe kerültek, a települések új urai pedig – érdekeiktől függően – kiváltságokat osztogathattak számukra, de földesúri fennhatóságukat is növelhették felettük. A régi, nagy jelentőségű központok legnagyobb része magánkézbe került és lehanyaglott. A korábbi ispáni székhelyek néhány kivétellel jelentéktelen településekké váltak, az egyházi székhelyek – amelyek gyakran az előbbiekkal egyeztek meg – pedig a legjobb esetben is csak stagnáltak. Ezzel ellentétes irányú mozgás is megfigyelhető volt azonban. Ez az időszak például a bányavárosok felemelkedésének korszaka, de több, korábban mindössze hospes kiváltsággal rendelkező település is elindult a várossá fejlődés útján. A 14. század az, amely a települések kétirányú mozgásának mintegy végeredményeképpen a mezővárost is megszülte. Az Anjou-kor végéig nagyjából eldőlt, hogy melyik település hol fog elhelyezkedni a magyar városhálózatban és milyen szerepet fog játszani az ország gazdasági életében.¹⁰ A 15. századra a magyar városfejlődés csúcsát már a királyi tulajdonban lévő nagy kereskedő városok, a szabad királyi városok jelentették.¹¹

A magyar városfejlődést kutató történészek eltérő nézeteik mellett egy dologban szinte teljes mértékben egyetértettek. Ez pedig az a szemmel látható tény, hogy a nyugat-európaihoz képest jelentős késéssel meginduló magyar városfejlődés és a magyar város nem említhető egy lapon a német, itáliai, vagy francia városokkal. A magyar városok jóval később alakultak ki a nyugatiaknál, és mind lakosságszám, mind pedig gazdasági és politikai befolyás szempontjából messze elmaradtak azoktól. Ráadásul meglehetősen alacsony volt azon települések száma, amelyek valóban nyugati típusú városnak tekinthetők, és területi elhelyezkedésük sem volt valami egyenletes.

Európa és a Magyar Királyság centrum-periféria viszonyának alapvető oka az európai gazdasági-társadalmi fejlődésbe történő késői bekapcsolódás volt. A másik ilyen tényező ugyanakkor az, hogy a 14. század első felében a gazdasági kapcsolatok intenzívvé válása, a magyar nemesfém bányák hatékonyabb feltárásának megindulása és a nyugati államok hatalmas nemesfémszükségletének megjelenése időben pontosan egybeesett. Ez az országot egy olyan kereskedelmi helyzetbe kényszerítette, ahol hazánk csak mint a nyugati iparcikkek, azon belül is leginkább a textilárúk fellevevőpiaca jöhetett szóba, míg piacképes exportcikkkel a nemesfémen, majd később az élőállaton kívül nem nagyon rendelkezett. Ez

¹⁰ Kubinyi: Magyar városhálózat. A 14. század településformáinak mozgékonyágát mutatja többek között az, hogy a városokra egyaránt alkalmazták a libera villa, oppidum és civitas terminológiákat, mégpedig gyakran ugyanolyan értelemben. Vö. Ladányi: Libera villa.

¹¹ A szabad királyi városok fellebbezési fóruma a tárnokmester bírói széke volt. Újabb Kubinyi András a szabad királyi városok mellett „királyi szabad városokat” is megkülönböztetett. Ide tartoztak például a személynöki-, a bányá- és az erdélyi szász városok is. Kubinyi: Szabad királyi város 59-61.

az „egészségtelen” kereskedelmi kapcsolatrendszer több káros következménnyel is járt. Az egyik az volt, hogy a nagy mennyiségű és jó minőségű posztó behozatala megakadályozta az életképes magyar szövőipar kialakulását, amely közismerten a középkori városi ipar húzóágazatának számított. A másik, hogy már a kezdetekkor megjelent a magyar városokban a délnémet kereskedőtőke, amivel polgárságunk nem tudta felvenni a versenyt. A nyugat-európai helyzettől gyökeresen eltérő kép alakult ki: a fenti tényezők miatt a magyar városfejlődésben nem a kézműipar fellendülése játszotta a legfontosabb szerepet, hanem a közvetítő kereskedelem. Ez az oka annak, hogy a magyar városhálózat legerősebb tagjai a határmenti nagy kereskedővárosok lettek, míg az ország belső területein, Budán és Pesten, majd később Szegeden kívül egyáltalán nem is volt ilyen település. A magyar várostörténeti kutatás a fentiekből kiindulva a középkor végén már egyenesen a magyar városok hanyatlásáról beszélt, aminek fő bizonyítékát az 1457-1458. évi pozsonyi harmincadnapló hatalmas passzívumot mutató adataiban látta. Ez a hiány egyes számítások szerint éves szinten a 300 000 forintot is elérhette, ami pénz és nemesfém formájában hagyta el az országot. A külkereskedelmi mérleg újbóli aktívvá válása csak a marhakereskedelem fellendülésével következett be.¹²

Miután nagy vonalakban végigkövettük a magyar városhálózat középkori fejlődését, felvetődik a kérdés, hogy hogyan illeszthetők bele a mezővárosok ebbe a képbe, és milyen szerepet játszottak a magyar városfejlődésben?

A mezőváros, mint településforma pontos definíciójának megfogalmazása nem egyszerű feladat. Ennek oka az, hogy szinte nincs is két olyan *oppidum*, amely kiváltságok, önkormányzat, gazdasági helyzet, kereskedelmi szerep, lakóik szabadsága alapján egyforma lenne. Fejlettségük igen széles skálán mozgott, ami alulról a jobb helyzetben lévő falvak, felülről a városok határát egyaránt súrolhatta.¹³

¹² A témához kapcsolódó alapvető összefoglaló Szűcs: Városok és kézművesség vö. Kubinyi: Városok és kézművesség. A magyar városok általános középkorvégi helyzetével és ezzel a hátrányos kereskedelmi státusszal kapcsolatosan ld. Kubinyi: Városi fejlődés és Kubinyi: Távolsági kereskedelem. Meg kell jegyezni azonban, hogy Kubinyi a pozsonyi vámnapló adatait fenntartásokkal fogadta csak el a városok hanyatlására vonatkozó forrásként. A nemesfémkivitellel kapcsolatosan ld. Paulinyi: Nemesfémtermelésünk.

¹³ A mezővárosokat egyszerre tartja emelkedő és süllyedő várostípusnak Mályusz Elemér, amely szerinte a parasztság és a polgárság közötti híd szerepét töltötte be. – Mályusz: Mezővárosi fejlődés 185-187. Bácskai Vera szerint a mezőváros agrárjellege szerint nagy falu, azonban ipara, kereskedelme és népességkoncentrációja alapján város. Az oppidumokat „fallal körül nem vett, városias kiváltságokat élvező, de földesúri kézen levő” településeként értékeli – Bácskai: Mezőgazdasági áruterelés 2. és Bácskai: Mezővárosok 19. Fügedi Erik a mezővárosokat olyan kisvárosoknak látja, amelyek a városi funkciók ellátására alkalmasak egy kisebb körzeten belül, leginkább a kereskedelem és az ipar terén. – Fügedi: Mezővárosaink kialakulása 343. Az oppidumokat a civitasoktól a kánonjog is megkülönbözteti. Eszerint a civitas püspöki székhely, míg az oppidum nem az. Ez az elv azonban nyilvánvaló módon nem alkalmazható a magyar városfejlődésre. – Ladányi: Az oppidumok jogélete 5. Egy másik vélemény szerint „A mezővárosok a 14. században olyan telepek, amelyek gazdasági tekintetben nem egy esetben vetélkednek a városokkal, igazgatási és korlátozott mértékben jogi szempontból városi funkciókat teljesítettek.” – Blazovich László: Mezőváros. In: KMTL 455-456. Stb. A mezővárosok fejlődési

Ennek ellenére a mezővárosok lényegét néhány olyan mondatban összefoglalhatjuk, amely többé-kevésbé mindegyikükre alkalmazható. Az egyik legfontosabb ismérv, hogy ez a településtípus fejlettség szempontjából a falu és a város között helyezkedett el, és határa mind a két irányban nyitott volt. Ez azt jelenti, hogy lesüllyedő városok ugyanúgy bekerülhettek közéjük, mint emelkedőfélben lévő falvak. Kialakulási folyamatuk már a 14. században megindult de a 15. században ment végbe teljesen. Létrejöttük során számos tényező szerepet játszhatott. Jó kiindulási alappal rendelkeztek például a korábban királyi tulajdonban álló, vagy korán királyi privilégiumban részesült, de lesüllyedt, illetve az országos vásártartás jogával, vagy uradalmi- illetve egyházi központ szereppel bíró települések.

A másik kiemelkedő fontosságú jellemző az önkormányzat fejlettsége volt. Míg a falvakban általában csak bíró állt a település élén, akinek feladatköre jóval kevesebb ügyre terjedt csak ki, addig a mezővárosokat a szinte minden esetben több tagból álló, választott és széleskörű funkciót betöltő tanács irányította. Feladatkörei közül kiemelendő a helyi ingatlanforgalom felügyelete, valamint az ezzel szoros kapcsolatban álló oklevéladás és pecséthasználat, még akkor is, ha kiadványai mindössze helyi hitelességgel bírtak. Gazdasági szempontból a mezővárosról elmondható, hogy piacával, gyakran országos vásárával egy kisebb, vagy nagyobb terület kereskedelmi központja volt, lakói pedig a falvak lakosságánál sokkal nagyobb arányban folytattak kézműves- illetve kereskedelmi tevékenységet. Utóbbi a monokultúrás mezővárosok esetében volt a legjelentősebb mértékű. Fontos és a fejlődési lehetőségeket alapjaiban meghatározó tényező azonban az is, hogy a mezővárosi polgárok jogilag jobbágyok voltak, akik általában magánföldesúri, vagy egyházi földesuraság alatt éltek. Ennek ellenére a mezővárosok nagy jelentőségét mutatja, hogy egyes becslések szerint az ország paraszti népességének mintegy ötöde ilyen településeken élt.¹⁴

Alapvető nehézséget okoz a mezővárosok kutatása során, hogy nincs olyan ismérv, ami alapján precízen el lehetne határolni őket a többi településtípustól. Így például még a számuk pusztá meghatározása is nagy nehézségekbe ütközik. Csánki Dezső történeti földrajzi munkájában módszertanilag hibás alaptól indult ki. Minden olyan települést ugyanis, amit csak egyszer is *oppidum*nak említettek a forrásokban (attól függetlenül, hogy ki nevezi annak), vagy pedig vásártartási joggal rendelkezett, mezővárosnak tekintett.¹⁵ Ezt az állásfoglalását a szakirodalom többé-kevésbé átvette, és ez alapján az *oppidum*ok számát

folyamatának hosszabb időperiódusban történő áttekintését ld. Orosz: Mezővárosi fejlődés. A térség mezővárosaira vonatkozólag ld. Valter: Mezővárosi kutatások.

¹⁴ Szabó: Parasztság 10. Mivel Szabó István valamivel későbbi számításai szerint Magyarország hozzávetőlegesen 3 500 000–4 000 000 fős összlakosságából a jobbágyok nagyjából 3 000 000–3 200 000 fővel vette ki a részét, igen jelentős népességről lehetett szó. Ez még akkor is igaz, ha Szabó 800 mezővárossal számolt, ami – mint azt majd nem sokára látni fogjuk – erősen megkérdőjelezhető érték. Szabó: Magyarország népessége 97-98.

¹⁵ Csánki passim.

nagyjából 800-ban határozta meg. Az ilyen néven nevezett települések száma a 14. századtól kezdve egyre nőtt. Az *oppidum* terminológia elterjedésének növekedési üteme az 1460-as években érte el csúcspontját.¹⁶

A 800-as számot jelentősen módosította Kubinyi András, aki felhívta a figyelmet arra a tényre, hogy több olyan falu is volt az országban, ahol tartottak vásárt, még sincsen adatunk arról, hogy *oppidum* lett volna. Ezzel szemben több ismert mezőváros esetében nem beszélnek a források vásártartási jogról.¹⁷ Ha ezeket a településeket és a csak egyszer *oppidumnak* nevezetteket nem vesszük figyelembe, akkor országos szinten, Erdély és Szlavónia területét nem számítva nagyjából 500 mezővárossal lehet számolni, amelyek egy része városi funkciókat is ellátott.¹⁸

A mezővárosoknak a magyar városhálózatban betöltött szerepét a szakirodalom főleg az alapján ítélte meg, hogy milyen módon járultak hozzá a nyugati mintájú városok kialakulásához Magyarországon. Két alapvető vélemény alakult ki ezzel kapcsolatosan. Az egyik szerint a mezővárosok elősegítették a városiasodást, a másik szerint viszont kifejezetten gátolták azt.¹⁹ Az első álláspont a magyar társadalomfejlődés egyfajta ösztönös kiigazítási kísérletét látta e településtípus kialakulásában, amely a nyugati mintákhoz közelítette a magyar helyzetet, míg a másik szerint a mezőváros éppen ennek a lemaradt polgárosodásnak a bizonyítéka és egyfajta, további fejlődést gátló terméke.

Molnár Erik a mezővárosoknak azt a szerepét emelte ki, amit az ipar és munkamegosztás, valamint a mezőgazdasági árutermelés, azon belül is a szőlőművelés fejlődésében játszott.²⁰

Mályusz Elemér 1953-ban megjelent tanulmányában kifejtette, hogy a mezővárosok történeti jelentősége abban állt, hogy „a falvak ezreiből a parasztság nagy tömegeit emelték ki és vitték a városi élet felé”, valamint hogy a mezőváros „a városiasodás útjára nemcsak rálépett, hanem azon többé-kevésbé előre is haladt”.²¹ Az *oppidumok* szerinte tehát egy fejlődőfélben lévő településtípust képviselnek, útban a várossá alakulás felé. Ugyanezen az állásponton volt Székely György is, aki a mezővárosokban egy fejlődésben lévő, differenciálódó lakosságú településformát látott.²²

Makkai László a mezővárosoknak azt a pozitív szerepét hangsúlyozta, amit az árutermelés terén és a polgári viszonyok terjesztésével kapcsolatosan betöltöttek. A mezővárosokat a

¹⁶ Bácskai: Mezővárosok 14-16.

¹⁷ Kubinyi: Városfejlődés és vásárhálózat 30-32. A szám hibás voltára többek között Fügedi Erik is felhívta a figyelmet – Fügedi: Mezővárosaink kialakulása 336.

¹⁸ Kubinyi nagyjából 150 városi funkciót is betöltő mezővárost említ – Magyarország története 279-280.

¹⁹ A téma rövid historiográfiai áttekintését ld. még Bácskai: Mezővárosok 10-13. és Kubinyi: Városfejlődés 7-9.

²⁰ Molnár: Társadalom Mohácsig. 11-13.

²¹ Mályusz: Mezővárosi fejlődés 186.

²² Székely: Vidéki termelőágak 317.

mezőgazdasági ártermelés gócpontjaiként értékeli, melynek két legfőbb formája a marhatenyésztés és a szőlőművelés volt. Utóbbi jelentősége pedig azért is kiemelkedő, mert a szőlőt sem művelési kényszer, sem pedig más olyan feudális jellegű szolgáltatási kötelezettség nem terhelte, amelyet a jobbágytelek után rendszeresen fizettek. Nem tartozott hozzá a telki állományhoz, így az érte fizetett járandóság is csak földbérnek volt tekinthető. Makkai szerint ez a kedvező helyzet a „feudális földtulajdon keretei között a polgári földbérlet csírája volt”.²³

Ezzel szemben Szűcs Jenő a 15. századi városi iparral foglalkozó monográfiájában mezővárosainkat a magyar városfejlődés szempontjából kifejezetten negatívan értékelte. Úgy látta, hogy a városok fentebb már említett középkorvégi hanyatlása az *oppidumok* ártermelő és kereskedelmi tevékenységével is kapcsolatban állt. Álláspontja szerint ugyanis a mezővárosi ipari termelés és a termékeivel folytatott kereskedelem tovább szűkítette a magyar városok amúgy is korlátozott piaci lehetőségeit, és jelentős mértékben akadályozta az „igazi” városok és az erős magyar polgárság kifejlődését.²⁴

Bácskai Vera szerint tévedés a mezővárosokat átmeneti fejlődési fokot képviselő, változó településformának tekinteni. Felhívja a figyelmet arra a tényre, hogy a 14. században a terminológiában még gyakran vegyesen volt használatos a *civitas* és az *oppidum* elnevezés ezekre a településekre. Ebben a „kiválasztódási” időszakban alakult ki mind a későbbi ipari-kereskedő városok, mind pedig a mezővárosok jelentős része. Az 1405. évi dekrétum azonban már határozottan elkülönítette egymástól a két kifejezést és ez a 15. században az okleveles anyagban is egyre következetesebben megjelent. A határ lezárult tehát a két várostípus között, a *civitasok* száma ezután már lényegében nem változott.²⁵ A fejlődést az a tény is cáfolja, hogy ha valóban egy fejlődőfélben lévő, a falvak és a városok közötti híd szerepét betöltő formációról lenne szó, akkor e logika szerint előbb vagy utóbb szabad királyi várossá kellett volna válnia. Ez azonban Szegeden kívül egyetlen mezővárosnak sem sikerült a középkorban, ráadásul ez is erősen agrárjellegű maradt. Ezek alapján úgy látja, hogy a mezőváros nem egy mozgásban lévő, hanem egy kifejezetten statikus településforma. A középkori magyar városfejlődés a 15. században megrekedt és ennek a stagnálásnak a terméke az *oppidum*.²⁶

A fent említett vélemények alapján is érezhető, hogy a magyar várostörténeti kutatás egyik nagy dilemmája az, hogy miként definiálja a mezővárosok és az „igazi” városok közötti kapcsolatot. Azaz: része volt-e a mezőváros a magyar városhálózatnak?

²³ Makkai: Mezővárosi földhasználat 463.

²⁴ Szűcs: Városok és kézművesség 92. Szűcs a városiasodás helyett egyenesen mezővárosiasodásról beszél. Uo. 98.

²⁵ Bácskai: Mezővárosok 17-20. vö. Ladányi: Libera villa.

²⁶ Bácskai: Mezőgazdasági ártermelés 2.

A kérdés megválaszolásának az egyik nehézsége az, hogy – akárcsak a mezővárosok esetében – nincsen olyan, mindenki számára elfogadható feltételrendszer, ami egyértelmű határvonalat húzhatna a város és a városnak nem tekinthető települések között. Sikerült ugyan számos ismérvet meghatározni, amely jellemzője lehet a városi létnek, de egy város több olyan tulajdonsággal is bírhat egyszerre, ami közelíti, vagy távolítja a *civitas* szintjétől. A kérdéssel a nyugat-európai történettudomány is sokat foglalkozott és több lehetséges feltételt is meghatározott már. A teljesség igénye nélkül demográfiai, jogi (privilegiumok és terminológia), történeti, gazdasági (kereskedelem és ipar), kulturális (egyházi intézmények, egyetemre járás), sőt topográfiai (alaprész, a városfal megléte) szempontok is felmerültek.²⁷ Kutatóink közül például Szűcs Jenő főként gazdasági jellemzőket figyelembe véve négy pontban határozta meg a városi lét feltételeit: 1. az ipar és a mezőgazdaság szétválása jelentősen előrehaladt. 2. állandó jellegű piaci kapcsolatok. 3. munkamegosztás kifejlődése. 4. bizonyos szintű autonómia megléte.²⁸

Mivel azonban a városok eltérnek egymástól, az az álláspont is elterjedt, hogy nem a közös vonásaikra kell a hangsúlyt helyezni, hanem éppen hogy a különbségeikre. Ha ugyanis sikerülne az egyes településeket a fejlettségük szerint osztályozni, akkor könnyebben lehetne húzni egy olyan határvonalat, ami elválasztja egymástól a városokat és a többi települést.

Ezen elvek alapján dolgozott ki egy rendszert a városhálózat vizsgálatára a francia Jacques Le Goff, aki a koldulórendi kolostorok számából próbált következtetéseket levonni az egyes városok fejlettségének mértékére. A koldulórendi kolostor és a város gazdasági ereje ugyanis szoros összefüggést mutat. Módszerét itthon Fügedi Erik alkalmazta eredményesen. Vizsgálataiból az látszik, hogy e szempontok alapján a mezővárosok a magyar városhálózatban meglepően jelentős szerepet játszottak.²⁹

Kubinyi András, akinek felkeltette a figyelmét az a tény, hogy az ország legjelentősebb területein egyáltalán nincsenek „igazi” városok, szintén kísérletet tett a magyar településhálózat hierarchikus térbeli rendjének megállapítására. Először egy új szempont, az egyetemre járók száma alapján vizsgálta a kérdést. Az egyházi intézmények mellett ugyanis az is minősítheti a városokat, hogy polgárságuk milyen arányban járatta gyermekeit külföldi

²⁷ A téma nemzetközi szakirodalmából több példát is hoz Ladányi: Módszertani kérdések és Kubinyi: Késő középkori városhálózat, főként 10-17. Werbőczy szerint (Tripartitum III. 8.) a város házak és utcák falakkal körbekerített összessége, ahol sok ember gyűlik össze és azok a „jó és tisztességes életre való” kiváltságokat élveznek. Tripartitum 492-493.: „civitas dicitur, quasi civium unitas, eo quod ibi populorum pluralitas sit convocata.”, és „Est autem civitas: domorum et vicorum pluralitas, maeniis et praesidiis circumcincta necessariis, ad bene honesteque vivendum privilegiata.”.

²⁸ Szűcs: Városok és kézművesség 19.

²⁹ Fügedi: Koldulórendek és városfejlődés. A hierarchia csúcsán álló Buda négy kolostorral és három ispotályal rendelkezett, míg három koldulórendi intézmény volt Szegeden, Esztergomban és Pécsen, de például kettő Beregszászon, Patakon és Újlakon. Összesen 100 mezőváros és falu területén állt ilyen egyházi intézmény a középkori Magyarországon.

egyetemre. Ez a lakosság anyagi teherbíró képessége és a város gazdasági fejlettsége mellett a polgárok mentalitását is jól megmutatja. A bécsi és krakkói egyetemek 1440-1514 közötti magyar hallgatóinak számát vizsgálva a magyarországi városias településeket hat kategóriába osztotta. A városok és a városi funkciót ellátó mezővárosok határát végül a negyedik kategóriánál határozta meg.³⁰

Kubinyi később továbblépett és egy új, a földrajztudománytól kölcsönzött fogalmat alkalmazott a középkori magyar településhálózatra. Ez a „központi hely” fogalma volt, ami városi funkciókat tömörítő települést jelent. Az egyes központi helyek hierarchikus térbeli rendben helyezkednek el, aminek szerinte Magyarországon is a piackörzet volt a szervezőelve. Ezek a központi helyek azok, amelyek a városmentes területeken a városok funkcióit ellátják, mintegy helyettesítik.³¹

Kubinyi András ennek tükrében dolgozta ki összetett centralitási pontrendszerét, és tíz különböző szempont alapján pontozta a középkori Magyarország településeinek városi funkcióit. A szempontok között helyet kaptak a különféle központi szerepet eredményező tényezők (bíráskodási, uradalmi, pénzügyigazgatási stb.), az egyetemre járók és a kézműves céhek száma, a vásárok és a közlekedési csomópont szerep, valamint a jogi helyzet is. A pontrendszer alapján hét városi szintet határozott meg, amelyből az első négy kategória 94 városát számította a magyar városhálózat tagjai közé. Ezek közül 17 földesúri város volt, 64 pedig mezőváros.³²

A funkcionális megközelítést újabban már többen is alkalmazták várostörténeti kutatásokhoz, és úgy tűnik, hogy jelenleg nem is létezik eredményesebb módszer a középkori magyar városfejlődés vizsgálatára.³³ A funkcionális szempontok alkalmazásával a mezőváros sokkal fejlettebb és városiasabb képet mutat annál, mint amit korábbi ismereteink alapján feltételeztünk róla. Ez alapján pedig a középkori Magyarországon az *oppidumok* a városhálózat fontos és integráns részét képezték, és mind gazdasági, mind pedig társadalomfejlődési szempontból kiemelkedő szerepet játszottak az ország életében. Ez a

³⁰ Kubinyi: Hierarchikus térbeli rend

³¹ A téma külföldi és magyarországi szakirodalmára vonatkozólag ld. Uo. 58-60. A kutatási eredmények alapján a városok egy hatszöget mutató térbeli rendben helyezkednek el. Minden település rendelkezett piackörzettel, a legjelentősebbek pedig három ilyen gyűrűvel, amelyek sugara 2, 8, illetve 24 mérföld volt. Vö. Városok és kézművesség 106. A hierarchikus térbeli rend meglétére Magyarországon Major Jenő hívta fel a figyelmet. – Major: Városhálózat. A városok közötti teret eszerint Magyarországon is a hierarchia alacsonyabb fokán álló mezővárosok töltötték ki, és ezért számos városi funkciót is elláttak.

³² Kubinyi: Városfejlődés 7-101. vö. Kubinyi: Késő középkori városhálózat. Kubinyi András tudományos munkásságát és a magyar városfejlődéssel kapcsolatos állásfoglalásának hosszú évtizedeken át elnyúló alakulását saját maga foglalta össze tanulságosan egy visszatekintésében. Ld. Kubinyi: Miért lettem.

³³ Hasonló szempontok alkalmazásával vizsgálta például a középkori Pécs városfejlődését Koszta: Püspöki székhely. Ezt a kutatási módszert követte még Kollmann: Rimaszombat és Kollmann: Észak-Gömör. A centralitási pontrendszer kidolgozásának egyébként határainkon túl is volt visszhangja vö. Marsina: Középkori városok.

kiemelkedő szerep az, ami igazán fontossá és csábítóvá teszi a mezővárosi kutatásokat a történész számára.

2. A hegyaljai mezővárosok kutatásának vizsgálati lehetőségei és várható eredményei

Annak ellenére, hogy a mezővárosok középkori történetével számos tanulmány és néhány monográfia is foglalkozik, és a téma kutatói jelentős eredményeket értek már el, az *oppidumok* problematikája további, még meg nem válaszolt kérdéseket is felvet. Ennek a hiányosságnak az oka egyrészt az, hogy a történészeink tollán eddig született, mezővárosokkal foglalkozó munkák legnagyobb része jog- és gazdaságtörténeti témakörben íródott, és általában a középkori magyar városfejlődésbe próbálta behelyezni ezt a sajátos településformát, másrészt pedig az, hogy – a forráshiánynak köszönhetően – a legnagyobb jelentőségű művek is többnyire csak általános, országos összefoglalást nyújtottak.

Úgy látszik, hogy a mezővárosok történetének vizsgálata során két tényező jelenthet további előrelépést. Az egyik, hogy az eddigi összefoglaló munkák mellett mind nagyobb hangsúlyt fektetünk a mikrovizsgálatra, azaz egy-egy tájegység, vagy település mindenre kiterjedő „felmérésére”.³⁴ A másik, hogy az elemzést az eddig kevésbé érintett kutatási területekre kiterjesztve próbáljuk a középkori magyar mezővárost megismerni.

Ilyen terület például a mezővárosok önkormányzatának, oklevéladásának és pecséthasználatának kutatása. Bár ezzel kapcsolatosan született már néhány – leginkább összefoglaló jellegű – tanulmány, nem lehet azt mondani, hogy a mezővárosi igazgatástörténet népszerű lenne a középkorászok körében.³⁵ Annak ellenére igaz ez, hogy a széleskörű feladatokat ellátó önkormányzat az egyik legjellemzőbb intézmény, ami az *oppidumokat* és a *civitasokat* hasonlóvá teszi egymáshoz. Az ingatlanforgalmat felügyelő, oklevelet kiállító, pecsétet használó mezőváros ugyanakkor a falvak legnagyobb részével ellentétben jogi személyiséggel is rendelkezett.³⁶

A mezővárosi önkormányzat vizsgálatának számos olyan területe van, amely a már korábban feltett kérdésekre is új válaszokat adhat. A tanácstagok személyéből és a mezővárosi

³⁴ Ilyenek például a legújabb kutatási eredményeket felhasználó, minden lehetséges részletre kitérő várostörténeti munkák, vö. 33. jegyz. hivatkozásai.

³⁵ Az önkormányzattal kapcsolatosan alapvető összefoglalók Ladányi: Önkormányzat intézményei és Bácskai: Mezővárosi önkormányzat, valamint Kubinyi: Falusi önkormányzat. A mezővárosi oklevéladással kapcsolatosan ld. Ladányi: Az oppidumok jogélete, és Ladányi: Középkori elemek.

³⁶ A városi pecsét és pecséthasználat volt az, ami a „persona authentica” mivoltot a legjobban kifejezte – Ladányi: Az oppidumok jogélete 5.

ingatlanforgalom adataiból – megfelelő mennyiségű forrás felhasználásával – következtetéseket lehet levonni például a mezővárosi vezetőréteg társadalmi hátterére és személyes kapcsolatrendszerére is,³⁷ a mezővárosi kiadványokból és a pecséthasználatból pedig olyan jogtörténeti adatokat és jogi elveket lehet megismerni, amelyek közelebb vihetnek bennünket a „mezőváros” és a „mezővárosi polgár” fogalom középkori mibenlétének megértéséhez.

A mezővárosi önkormányzat kutatásának primer forrása a mezővárosi tanács által kiadott oklevél. Bár országos szinten ezek száma talán az ezret is meghaladja, kevés az olyan eset, hogy egyetlen mezővárosból annyi kiadvánnyal rendelkeznenk, ami lehetővé tenné önkormányzatának mélyebb elemzését.

Van azonban Magyarországon egy mezővárosokat magában foglaló sajátos tájegység, amelynek ilyen jellegű forrásai hazai viszonylatban kiemelkedő számban maradtak fenn. A középkori Hegyalja mezővárosairól van szó, melyek nem csupán a forrásbőség miatt érdemlik meg a kutató figyelmét.³⁸

Először is azt a fontos tényezőt kell kiemelni, hogy itt egy viszonylag kis területen aránylag nagy számú, jelentős népességet magában foglaló mezőváros helyezkedik el, és ezek szinte mindegyikéről van valamilyen adatunk az önkormányzatra, valamint az oklevéladó tevékenységre vonatkozólag.³⁹

E települések ráadásul hasonló, monokultúrás típust képviselnek, lakóik piacra termelő szőlőművelést folytattak. A szőlőművelés nagy jelentősége egyébként nem csupán a későbbi „Hegyalja” körébe tartozó mezővárosokra vonatkoztatható, hanem több környékbeli mezővárosra, például Göncre és Szikszóra is érvényes. E települések gazdasági és társadalmi képe ezért többé-kevésbé azonosnak mondható. Véleményünk szerint ekkor még szó sincs a Hegyalja olyan éles elkülönüléséről, mint ami a koraujkorban megfigyelhető. Azt is fontos ugyanakkor megemlíteni, hogy a közösségi tudat első jelei már megfigyelhetők a szomszédos mezővárosok lakói között, ami a középkor után már a forrásokban is jól megfoghatóvá válik.

³⁷ Vö. Mályusz: Mezővárosi fejlődés 142-144.

³⁸ Már itt fontosnak tartjuk megemlíteni, hogy nem az összes vizsgálandó település bírt mezővárosi státusszal. Mivel azonban számunkra a helyi és főleg adásvétellel foglalkozó kiadványok jelentik a vizsgálódási alapot, s mivel meggyőződésünk, hogy az ingatlanforgalom, a tanács, a vezetőréteg, és a szokásjog szempontjából e települések között csak elhanyagolható különbségek vannak, összességében – az egyszerűség kedvéért – mint „hegyaljai mezővárosokról” fogunk róluk beszélni a dolgozat további részében, függetlenül attól, hogy van-e említés a középkorból az oppidum mivolta vonatkozólag, avagy nincsen. Másik fontos megjegyzésünk a Hegyalja elnevezéssel kapcsolatos. A területet ugyanis igazolhatóan csupán a 16-17. században kezdték el így nevezni. – Balassa: Tokaj-Hegyalja 13-17. és Kiss: Földrajzi nevek 578. Értelemszerűen, az általunk a dolgozatban az egyszerűség miatt alkalmazott „Hegyalja” fogalom azokat a településeket jelenti, amelyek a koraujkorban már a Hegyaljához tartoztak, nem pedig azt, hogy a Hegyalja, mint sajátos néprajzi és gazdasági tájegység már a középkorban is a későbbi formában létezett volna.

³⁹ A felhasznált mezővárosi kiadványok listáját ld. az 1. Függelékben. A térség földrajzi viszonyaira és településhálózatára ld. a 2. és 3. Függelékben.

A szőlőművelésnek egy másik pozitív hatása is volt. Ez pedig az a nyitottság, amely a mezővárosok lakosságának egyfajta polgári mentalitást kölcsönzött. Elég csak arra gondolni, hogy a terület szoros gazdasági és kulturális kapcsolatban állt a három közeli *civitassal*, Bártfával, Kassával és Eperjessel, és közvetve a lengyel területekkel is.⁴⁰ A szoros kapcsolat pedig egyfajta polgári viselkedési mintaként szolgálhatott a mezővárosi lakosság számára. Ezt a polgári mentalitást mutatja az a polgári öntudat is, amely leginkább a terület két kiváltságolt településén – egyúttal középkori központján – Patakon és Újhelyen fogható meg, és valószínűleg korai privilégiumaiknak is köszönhető.

Elősegíti a kutató helyzetét, hogy a Hegyalja mezővárosairól a koraújkorból is nagy mennyiségű forrás fogható vallatóra. Itt leginkább azokat a város-, vagy falukönyveket és mezővárosi „törvényeket” kell kiemelni, amelyek a jogtörténet és a középkori önkormányzat kutatása szempontjából is használhatónak tűnnek.

Végezetül még azt kell megemlíteni, hogy a Hegyalja a történeti szakirodalom szempontjából is jó helyzetben van. A helytörténeti munkák – néhány kivételtől eltekintve – aránylag jól átfedik és feldolgozzák a hegyaljai mezővárosok és a szőlőművelés korai történetét, emellett pedig számos, a koraújkori hegyaljai mezővárosi önkormányzathoz kapcsolódó mű is született már. A már említett, mezővárosi fejlődést elemző korábbi tanulmányok több oklevelet is felhasználtak a hegyaljai forrásbázisból, de azokat szinte sohasem önmagukban, hanem az országos helyzetre vonatkozó példaként.

A fenti érvek alapján is látszik, hogy a hegyaljai mezővárosok vizsgálatának feltételei kiemelkedően kedvezőnek mondhatók. A Hegyalja a mezővárosi kutatások számára egy olyan „mintaterpet” nyújt, ami országos szinten egyedülálló.

Mint ahogyan arról már volt szó, forrásaink legnagyobb részét a mezővárosi kiadványok teszik ki. Ezek főként adásvételi szerződések, valamint különféle ügyekben legtöbbször a felvidéki városoknak írt levelek, utóbbiak általában a középkor végéről. A fennmaradt oklevelek jelentős száma két dolognak köszönhető. Az egyik a szőlőművelés, amely intenzív ingatlanforgalmat eredményezett és megnövelte a mezővárosi kiadványok számát. A másik az, hogy a környéken több egyházi, városi vagy nemesi levéltár gyűjteménye is jó állapotban őrizte meg okleveleit.

A legnagyobb mennyiségű iratanyag Újhely mezővárosból maradt fenn. 53 kiadványukat ismerjük az 1349-1521 közötti periódusból, amelyből néhánynak átírása is van. Valószínűleg országosan is ez az a mezőváros, melynek a legtöbb középkori oklevele maradt fenn. Az

⁴⁰ A hegyaljai mezővárosok polgárai a fennmaradt források alapján főként bártfai polgárokkal állhattak kereskedelmi kapcsolatban. A bártfaiak mind egyénileg, mind pedig kollektíven aránylag nagy számú szőlőbirtokkal is rendelkeztek a különböző hegyaljai mezővárosokban. Gecsényi: Bártfa szőlőgazdálkodása és Gecsényi: Városi szőlőbirtokok 349–351.

oklevelek legnagyobb része szőlőadásvétellel, illetve a helyi Szent Egyed pálos kolostor javára tett szőlőadománnyal foglalkozik. A források nagy száma is éppen annak köszönhető, hogy a pálosok levéltárában aránylag jó állapotban sikerült átvészelnük a történelem viharait.⁴¹

A középkori Patakról hasonló nagyságrendben állnak rendelkezésre ilyen kiadványok. Az első ismert oklevél 1303-ból származik, az utolsó 1525-ből. Összesen 31 oklevél ismert, melyek javarészt a Zichy család levéltárában maradtak fenn. A pataki források fontos jellemzője, hogy szinte teljes mértékben a 14. századra vonatkoznak, és ezekben az ingatlanforgalom szereplői között szinte mindig vannak nemesi rokonságok. Az ügyek között meglehetősen gyakoriak voltak a zálogügyletek, emellett pedig néhány oklevél per, vagy hatalmaskodás miatt született.

Liszka mezővárosnak 15 oklevele ismert az 1474 és 1516 közötti periódusból. Az oklevelek legnagyobb része a szepesi prépostsági, illetve káptalani levéltár anyagában található meg. A legtöbb irat ház- és szőlőeladást rögzített, a vevők leggyakrabban a szepesi Szent Márton prépostság, emellett pedig nemesek és felvidéki polgárok.

Tállya 12 kiadványa 1485 és 1524 közé datálható. Egy részük ház- és szőlőadásvételeket rögzít, melyben a kedvezményezettek kassai és bártfai polgárok. Van még emellett néhány levél is, amelyben a felvidéki városoknak írnak, két kiadvány pedig egy polgár végrendeletéről és az ügyből kipattant vizsályról tájékoztat bennünket. Az okleveleket főként a mondott városok levéltári anyagában őrzik.

Tolcsva mezővárosból is telek- és szőlőadásvételek maradtak fenn (1505-1520). A 6 irat egy híján Eperjes város ingatlanvásárlásait bizonyítja. Szántóról, a mai Abaújszántóról 4 oklevél ismert. Egyikük levél, a többi viszont bártfai polgárokkal és Kassa város közönségével kötött szőlőadásvétel (1485-1522).⁴²

A középkori Hegyalja szorosan értelmezett területéről a felsoroltakon kívül csak szórványosan maradtak fenn oklevelek. Úgy gondoljuk, minden olyan település kiadványait érdemes felhasználni a térségből, amely adott ki valamilyen ügyben oklevelet, vagy küldött levelet, még akkor is, ha jogilag esetleg nem is számított *oppidum*nak a középkorban. 1-1

⁴¹ Fontos megjegyezni, hogy nem minden, a középkorban „Újhely” néven nevezett település egyezik meg a későbbi Sátoraljaújhellyel. Van például két iratunk, melynek kiadójaként ez van feltüntetve, de mivel ezek az oklevelek szláv nyelven íródtak és Zsolna város levéltárában maradtak fenn, valószínűleg a Trencsén megyében, Zsolnától 10 km-re északra lévő későbbi Kiszucaújhely mezővárosról lehet szó. – Magyar Országos Levéltár, Diplomatikai Fényképtár (=DF) 274 732. és DF 279 906. A településsel kapcsolatosan lásd: Fekete Nagy: Történelmi földrajz 83. és 91-92.

⁴² Szántó néven is több mezővárost neveztek a középkori Magyarországon. Abaújszántó kiadványai ezért nem tévesztendőek össze e települések okleveleivel. Ld. például Magyar Országos Levéltár, Diplomatikai Levéltár (=DL) 65 049., és más okleveleket, amelyek a Középszolnok megyei Szántóra vonatkoznak. Vö. Csánki 556. E település neve egyébként „Kys Zantho alio nomine Hydwegh” volt. Az oklevelek valódi kiadóját mutatja az is, hogy bennük rendszeresen szerepelnek a szántói Becsk család tagjai, akik pedig az említett megyében voltak birtokosok. Vö. Nagy: Magyarországi családai 265-267.

ilyen kiadványt ismerünk a középkor végéről Bekecs, Bodrogkeresztúr, Hejce, Mád, Tarcal és Vámosújfalú településekről.

Az elsődleges források körét – a Hegyalja későbbi határát átlépve – további mezővárosok kiadványaival növeltük. Olyan települések ezek, amelyeknek a Hegyaljától való távolságuk nem jelentős, ugyanakkor nagyobb mennyiségű saját kiadvánnyal rendelkeznek. Már csak azért is érdemes volt ezeket bevonni a vizsgálatba, mert így érzékletesebben látható az, amit már említettünk, hogy a középkorban ezek a kicsivel távolabb fekvő települések hasonló képet mutatnak a hegyaljai mezővárosokhoz. Fontos szempont volt az is, hogy ezzel a módszerrel okleveleink számát jelentősen sikerült megnövelni. Fel szeretnénk azonban hívni arra a figyelmet, hogy ezek a települések csak mint környékbeli, jó forrásadottságú analógiák szerepelnek a dolgozatban.

Így került be a források közé Gönc 7, Bártfa és Kassa városának küldött levele, melyből egy német nyelven íródott. A levelek a 15. század közepe és 1526 közöttiek és leginkább pénztartozás ügyében születtek.

Szintén indokolt volt Szikszó mezőváros iratainak bevétele a források közé. 1406 és 1526 között ugyanis a település 13 oklevéllel rendelkezik. A kiadványok közül kettő Kassának és Bártfának írott levél, a többi nagyrészt szőlőadásvétellel kapcsolatos. Az oklevelek a szőlőügyletekben érdekelt lechnici karthauzi rendű kolostor levéltárában maradtak meg.

A harmadik ilyen település Telkibánya, amely szintén a közelben fekszik és 3 kiadvánnyal rendelkezik a 15. század végéig. Bár ez egykori bányavárosként egy kicsit kilóg a sorból, de a Hegyaljától olyan kis távolságra található, hogy véleményünk szerint oklevelei bevonhatóak a források közé. A fentiek alapján tehát primer forrásaink száma 150.⁴³

A mezővárosi kiadványok mellett további forráscsoportok is felhasználhatóak a középkori mezővárosi önkormányzat vizsgálatához. Elsősorban a helyi plébánosi oklevéladásra gondolunk, amely láthatólag a magisztrátussal közösen végezte az ingatlanforgalom kapcsán az oklevelek kiállítását. Ezek az oklevelek mennyiségileg néhány tucatot tesznek csak ki és nagyrészt a pataki és újhelyi plébánoshoz kötődnek. Ingatlanforgalommal kapcsolatos oklevéladó tevékenységet más egyházi szervek is folytattak a területen, itt főként konventi (így a leleszi és jászói konvent) és a közjegyzői kiadványokat kell megemlítenünk, bár ezek száma elenyésző az előzőkhöz képest. Úgy tűnik, hogy leginkább felvidéki polgárok, egyházi birtokosok és nemesek számára állítottak ki oklevelet.

⁴³ Meg kell említeni, hogy bizonyíthatóan jóval több kiadvány születhetett a hegyaljai mezővárosi tanácsok jóvoltából, mint amennyi jelenleg rendelkezésünkre áll. Egy ilyen, eredetiben fenn nem maradt, 1515-ös keltezésű oklevelet említenek például az újhelyi pálosok levéltárában a középkor végén: „Permutacio duarum vinearum facta est scilicet Rischeleskew et Keweshegh ut patet in literis iuratorum de Wyhel.” – DAP III. 71. Ilyen eltűnt oklevelek létét egyébként számos olyan utalás is bizonyítja, amikor a tanács a saját, de fenn nem maradt oklevelére hivatkozik kiadványában.

Nagyon fontos forráscsoportot képviselnek a önkormányzat vizsgálata szempontjából azok a magánlevelek, amelyeket a helyi polgárok, várnagyok, vincellérek, vagy a földesúr küldött, általában a három környékbeli *civitas* tanácsának. A levelek témája szinte minden esetben borvásárlással, vagy mással összefüggő pénztartozás, a címzettet pedig általában a követelés behajtására szólítják fel.

A fentiek mellett még számos, vegyes eredetű oklevelet is fel lehet használni a témához, amelyek szórványos adatokat, néha csak utalásokat tartalmaznak. Az említett mezővárosi oklevelek nagyjából felerészben kiadatlanok, a többi forrás egy jelentős része nagyobb forráskiadások részeként már megjelent, általában regeszta formájában. Ilyenek az Anjou- és Zsigmond-kori nagy forráskiadványok, vagy Bándi Zsuzsa nagy terjedelmű pálos regeszta közlése. Ugyanakkor például a mezővárosok lakóinak középkorvégi levelezése szinte teljes egészében kiadatlan.⁴⁴ Vizsgálatunkhoz az összes mezővárosi kiadványt kéziratos formában fogtuk vattatóra.

A források ismertetését végül két levéltári hiba kiigazításával kell zárunk.

1. A levéltári adatok alapján 1481. november 4-ére keltezett, tállyai kiadású oklevél nem létezik. Ezen a bártfai levéltárban fennmaradt iraton ugyanis egymás alatt három tállyai oklevélszöveg található. Amikor 1524. szeptember 27.-én Bártfa képviselői megjelentek Tályán a tanács színe előtt, hogy erősítsék meg őket ottani szőlőik birtokában, feljegyezték az oklevélre két korábbi, tállyai kiadású szőlőadásvételt rögzítő oklevél szövegét is. Ezek keltezése 1485. február 12. és 1487. november 4. Az iraton több oklevél másolata nem található. A levéltári jelzet alapján 1481. november 4-i keltezésű oklevél valójában az 1487. évi kiadvánnyal egyezik meg, amit félreolvastak.⁴⁵ Ezt bizonyítja az is, hogy az oklevél szövegének eredetije is fennmaradt, és ez egyértelmű dátumozású.⁴⁶

2. A levéltári adatok szerint csak évszámmal keltezett, szintén tállyai oklevél valójában napi keltezéssel is bír, ami pedig február 18.⁴⁷

Ezek után pedig lássuk, hogy milyen eredményekkel kecsegtetnek minket ezek az oklevelek!

⁴⁴ Az okleveles anyag feltérképezéséhez a következő számítógépes segédletet használtuk fel: Magyarország levéltári forrásai. Amennyiben lábjegyzetben utalunk rá, az oklevelek tartalmára ezen a kiadványon található levéltári regeszták alapján hivatkoztunk. Az említett nagyobb volumenű forráskiadványok: AOT, Anjou és ZSO. A nemesi levéltárakban fennmaradt oklevelek főként a Zichy és Kállay családok okmánytáraiban találhatók meg. – Zichy, Kállay. A környékbeli pálos kolostorok iratanyaga, mely csaknem az összes újhelyi mezővárosi kiadványt tartalmazza kiadva: Bándi: Pálosok oklevelei. Szintén a pálos kolostorok anyagát teszi közzé: DAP. Újhellyel kapcsolatosan ld. még: Tóth K.: Sátoraljaújhely. A hegyaljai mezővárosok felvidéki városi levéltárakban fennmaradt okleveleinek rövid és részleteket nélkülöző regesztái megtalálhatók: Iványi: Bártfa levéltára és Iványi: Eperjes levéltára. Kiadatlan pataki, tállyai és tolcsvai oklevelek regesztáit tartalmazza: Gulyás: Mezővárosok oklevelei.

⁴⁵ DF 215 141. A tévedés oka az lehetett, hogy a keltezésnél az évszám végén a „septimo” szóban a „se” után van egy kis kihagyás, így emiatt „primo”-t olvastak.

⁴⁶ DF 215 343.

⁴⁷ DF 269 688. A napi keltezés a következő: „die dominico, videlicet exurge Domini”.

Az önkormányzattal kapcsolatosan az eddigi, bevált és többször alkalmazott módszereket követve a korábbiaknál jóval nagyobb mennyiségű és pontosabb adatokat nyerhetünk a mezővárosi tanács összetételével, szerkezetével és társadalmi háttérével kapcsolatosan. Egyes településeken következtetések vonhatók le a tanács szerkezetének időbeli változásáról, sőt a bíróválasztás időpontjáról is. A tanácstagok vagyoni és családi helyzetére is sok adatunk van. Néhány család annyi taggal és alkalommal szerepel a forrásokban, hogy rájuk vonatkozóan még primitív családfák összeállítására is lehetőségünk nyílik. A mezővárosi vezetőréteg birtokviszonyai mellett néha személyes kapcsolatrendszerükre utaló adatokat is lehet találni az oklevelekben, ami elevenebb képet fest számunkra a mezővárosi polgárság életéről.

Egy eddig még nem alkalmazott módszer segítségével forrásanyagunk lehetőséget nyújt számunkra, hogy konkrét statisztikai adatok alapján következtetéseket vonjunk le a mezővárosi lakosság foglalkozásnévből képzett személynevei és a valós mesterség gyakorlatának kapcsolatára nézve. Ez egyébként a magyar medievisztikának egy meglehetősen nyugtalanító kérdése. Annak ellenére ugyanis, hogy e nevek forrásértékére vonatkozóan semmilyen támponttal nem rendelkezünk, kutatóink rendszeresen felhasználták ezeket a foglalkozási viszonyok vizsgálatára. A kérdés azért is jelentős, mert túlmutat a történettudomány határain: egyben egy alapvető nyelvészeti és névtörténeti problémáról van szó.

Forrásaink, bár korlátozott számúak, meglehetősen jól mutatják azokat a funkciókat, amelyeket egy középkori mezővárosi magisztrátus ellátott. Az adásvételi szerződések kiadása mellett – ami a leggyakoribb, oklevelekben megfogható feladata volt a tanácsoknak – számos más feladatkör is kivehető ebből a képből. Ilyen volt többek között a közösség jogi igényének képviselése idegenekkel szemben és az az alapvető közhitelű funkció, amit területükön belül változatos helyzetekben és feladatkörökben elláttak. Képet alkothatunk tehát a mezővárosi tanács illetékességének és hatáskörének kiterjedéséről.

Az ingatlanforgalommal kapcsolatosan nagyon sok felhasználható információval rendelkezünk. Kiemelkedő például azoknak a jogtörténeti adatoknak a száma, amelyek az adásvételi szerződésekben megjelennek. Fel kell itt hívnunk a figyelmet arra a tényre, hogy a középkori Hegyalja mezővárosainak joghasználata néhány egészen speciális elemet is tartalmazott. Az egyik legtipikusabb példa a pecséthasználattal és a rokoni-szomszédi elővásárlással kapcsolatos. Az okleveleket ugyanis csak egy évvel és három nappal az ügy nyélbeütése után pecsételték meg, ami országos szinten példa nélküli jogszokás volt. A középkori szokásjog egyenes előzménye volt a koraújkori hegyaljai joghasználatnak. Erről egyébként 17. századi forrásaink is megfelelően tájékoztatnak bennünket.

Persze, a források jellege és mennyisége egyúttal határt is szab lehetőségeinknek. A fő oka ennek az, hogy okleveleink aránylag egyoldalúnak tekinthetők. Legnagyobb részt ingatlanügyeket rögzítettek és csak ezzel szorosan összefüggő információkat tartalmaznak. Több „fehér folt” is lesz tehát az általunk rajzolt képen. Ilyen többek között, hogy a mezővárosi társadalom alsóbb rétegeiről, így a nagy létszámú zsellérségről szinte egyáltalán nincsenek adataink. Mivel a szegény mezővárosiak általában nem rendelkeztek jelentősebb szőlőkkel, nem jelennek meg a birtokügyletekben és a tanácstagok között sem. Ugyanígy jellemzője forrásainknak, hogy leginkább a középkor utolsó 50 évére, illetve Patak és Újhely történetével kapcsolatosan a 14. századra vonatkoznak, míg a 15. század első fele meglehetősen szegény a fennmaradt okleveleket tekintve. Sokatmondó példa a források hiányosságaira, amivel a kutatónak szembesülnie kell, hogy például a tanácsválasztás szabályairól még csak középkori utalással sem rendelkezünk. Ezért is fontos, hogy a nyert adatokat mindig csak óvatosan és megfelelő kritikával használjuk fel következtetések levonására.

II. Az önkormányzat meghatározói a középkori Hegyalján

1. A Hegyalja mezővárosi fejlődésének történeti háttere

A dolgozat célja elsősorban az, hogy az önkormányzat működését és annak társadalmi-jogi hátterét mutassa be. Ugyanakkor nem lehet elvitatni, hogy az önkormányzat fejlődése szoros összefüggésben áll a terület és az ország történetének alakulásával, a birtokosok változásaival. A Hegyalja történetét a fentiek szem előtt tartásával követjük végig, azaz leginkább azokra az eseményekre koncentrálunk, amelyek hatást gyakorolhattak a tanács működésére és a polgárok érdekeinek érvényesülésére. Elsősorban a két legjelentősebb helység, Patak és Újhely történeti eseményeit kell bemutatnunk, amelyek komolyabb, 13. századi városi előzményekkel is rendelkeznek és a későbbi középkorban is a környék urbanizáltabb települései közé tartoztak. Mellettük részletesebben csak azokról a hegyaljai mezővárosokról, vagy falvakról szólnunk, ahonnan olyan oklevél maradt fenn, mely alkalmas az önkormányzat működésének vizsgálatára.⁴⁸

Három, az önkormányzatot befolyásoló tényezőre érdemes megkülönböztetett figyelmet fordítani. Az első a települések története és jogi kiváltságai. Ezek biztosították ugyanis azokat a szabályozó elveket és feltételeket, amelyek a tanács működésének és funkcióinak jogi kereteit alapvetően meghatározták. A második a szőlőművelés, ami jelentős mértékben hozzájárult a széleskörű önkormányzat kialakulásához, sőt az egész térség jellegét a modern korig meghatározta. A harmadik a mindenkori földesúr és a mezőváros viszonya. Nagyon fontos kérdés, hogy az adott település tulajdonosa és mások milyen személyes álláspontot képviseltek a mezővárosok lakossága felé, mennyire vették figyelembe a polgárok érdekeit. Néhány szerencsés esetben azonban nem csak a földesúr, hanem a polgárok alapvető érvényesülési törekvései is jól megfigyelhetők.

A hegyaljai mezővárosok önkormányzatának gyökerei a 13. századba nyúlnak vissza. A Hegyalja területe 1200 körül királyi birtok volt, és a pataki erdőispánsághoz tartozott. Ispánjáról az első ismert adat 1219-ből származik, ő azonban nem várispán volt, mivel ekkor sem vár nem épült még itt, sem pedig várjobbágyokról és várnépekről nincsen tudomásunk. A pataki ispán és a pataki várnagy két különböző személy volt, előbbi az erdőispánság, utóbbi a

⁴⁸ Ezért van az, hogy például az egyik legjelentősebb mezőváros, Tokaj történetéről is hallgatunk. Mezővárosi kiadványa ugyanis a középkorból egyáltalán nem maradt fenn, ezért nem rendelkezünk megfelelő mennyiségű önkormányzatra vonatkozó forrással. A dolgozatban érintett jelentősebb települések történetével kapcsolatosan ld. 4. Függelék.

később felépülő vár élén állt.⁴⁹ Magát a várat 1261-ben említik először.⁵⁰ A későbbiekben felváltva nevezték „pataki” és „újhelyi” várnak, valójában azonban Újhely felett, a későbbi Várhegyen helyezkedett el. Ezzel szemben, a Sárospatakon ma is álló erődítmény elődjének első hiteles említése csupán 1444-ben történik.⁵¹ A terület természetes központja Patak városa volt.

Patak korai történetének első említendő eseménye egy 1201-ben, Imre által kibocsátott kiváltságlevéllel kapcsolatos. A történeti szakirodalom korábban Patak városprivilegiumát látta benne, valójában a szomszédságában található Olaszi (ma Bodrogolaszi) hospes kiváltságról van szó. Különlegessége, hogy ez az első fennmaradt magyarországi hospes kiváltság.⁵² A privilegium a hospeseknek bíróválasztási és bírászkodási, valamint szabad végrendelkezési jogot biztosított. Emellett még adó- és vámmentességet illetve királyi védelmet szavatolt a lakók számára. Bár ez a kiváltság nem konkrétan a szomszédságban álló Patakra vonatkozik, jól mutatja, hogy annak kialakulása is hasonlóképpen, azaz telepítés során mehetett végebe, mégpedig vallon hospesek közreműködésével.⁵³

1221-ben már konkrétan Patak faluról (*villa Potoc*) is említést tesz egy oklevél.⁵⁴ Az 1260-as évektől a pataki vár mind gyakrabban tűnik fel a forrásokban. István ifjabb király és családja meglehetősen sokat tartózkodott itt, ami megnövelte a két szomszédos település, Patak és Újhely jelentőségét is. Ebből az időszakból (1262) származik például az az oklevél, amelyben István egy félkész állapotban lévő tornyot adományozott hűségének, Ubul fia Mihály

⁴⁹ Kristó Gyula: Patak. In: KMTL 533. A pataki erdőispánság korai történetét és területi kiterjedését nagy részletességgel vizsgálta Szűcs Jenő. A minket érdeklő „magterület” topográfiai körülhatárolását ld. Szűcs: Sárospatak kezdetei, főként 22-37. Szomszédságában a 13. században nagyrészt az Aba és a Tolcsva nemzetségek birtokai terültek el.

⁵⁰ Építése valószínűleg valamikor 1242 után kezdődött, és az újhelyi privilegium kiadása idején is zajlott még. Fügedi: Vár és társadalom 177.

⁵¹ Az újhelyi vár először mint „sátorhegyi” vár szerepel, „pataki”-ként pedig egy évvel később említik. Elenchus 43. sz., illetve Détsy: Sárospataki vár 179-180. és 182. Détsy Mihály tanulmányát megelőzően a kutatás úgy tartotta, hogy már ezelőtt két külön erődítmény létezett. – Csánki 334-335. illetve Rákóczi-vár 9. Az újhelyi vár történetére vonatkozólag ld. még Détsy: Újhely vára.

⁵² Patak városprivilegiumaként beszél róla pl. Csánki 338. Annak a véleménynek, hogy az oklevél Patakra vonatkozik, napjainkban is van képviselője. Ladányi Erzsébet szerint a kiváltságlevelet eredetileg Patak kapta, és az Olaszi hospesek 1272-ben, a kiváltságlevél átírásakor ennek a privilegiumát nyerték el, azaz itt a nyugati jogi gyakorlatban ismert királyi jogközléssel állunk szemben. – Ladányi: A Bodrog-parti Athén. 197. A kedvezményezettek egyébként „hospites de Potok apud ecclesiam Sancti Nicolai commorantes” voltak – Elenchus 18. sz. Az oklevelet az olaszi hospesek 1272-ben és 1285-ben is átírták a királlyal. A privilegium szövege az utóbbiban maradt meg. – Reg. Arp. II/2-3. 3369. sz. A hospes- és városkiváltság közötti legjelentősebb különbség az volt, hogy míg az előbbi módon kiváltságolt telep bírója csak a kisebb ügyekben, addig utóbbié a nagyobb ügyekben is bírászkodhatott – Solymosi: Földesúri járadékok 8-9.

⁵³ Solymosi: Földesúri járadékok 7. Az Olaszi telepesek vallon származását mutatja, hogy bírójukat nem *iudex*-nek, hanem *prepositus*-nak nevezik: „statuentes, ut secundum sue gentis consuetudinem ab electo inter se iudicentur preposito” – Elenchus 18. sz. A szó a francia *prevôt*-ból származik. Használata nem egyedülálló a középkori Magyarországon, így például Pécsen is felbukkan már 1181-ben, amikor Marcell prepositus özvegye, Froa asszony adja el Szeles nevű prédiáját 120 márkáért. – Székely: Székesfehérvári vallonok 61. A kifejezés ilyen, bíró jelentésű értelmezését felveti még ugyanezzel az üggyel kapcsolatosan Koszta: Püspöki székhely 261.

⁵⁴ Szűcs: Sárospatak kezdetei 5.

comesnek a pataki várban, azzal a feltétellel, hogy azt ő fejezze be.⁵⁵ Istvánnak az apjával folytatott viszálya idején, 1264-ben a felesége és gyermekei is itt húzták meg magukat, sőt fia, IV. (Kun) László is számos alkalommal keltezett innen oklevelet. A későbbi uralkodók azonban mindig *sub castro*, azaz a vár alatt (minden bizonnyal magában a városban) szálltak meg.⁵⁶

Érthető a fentiek alapján, hogy Újhely város felemelkedése is ezekhez az évtizedekhez köthető. A történeti hagyomány szerint a korábban már létező település a tatárjárás alatt elpusztult, és az újonnan létrehozott telep kapta az „Újhely” nevet, de valójában nem rendelkezünk semmilyen, erre vonatkozó adattal.⁵⁷ Ezt mutatja egyébként az is, hogy neve 1261-ben még Sátorelő volt és csak 1282-ben lett Újhely, illetve 1291-ben Sátoraljaújhely.⁵⁸ Annyi mindenesetre elmondható, hogy az elnevezés és a városprivilegiumban szereplő házépítési kötelezettség valóban a telepített jellegre utal.

Újhely 1261-ben István ifjabb királytól kapott városi kiváltságot. Ezt a kiváltságlevelet IV. László 1284-ben megerősítette és átírta, majd 1291-ben III. András ugyanezt tette Kun László oklevelével. Újhely privilegiumát ez az oklevél őrizte meg.⁵⁹ Az újhelyi kiváltságolás szervesen illeszkedett az országos kiváltságolási hullámba. Fontos megjegyezni, hogy a városi privilegium önmagában még nem tette lehetővé egy település fejlődését. A kiváltságokat általában eleve kedvező helyzetben lévő, gazdaságilag fejlődőképes helységek nyerik el, és egy kiváltságlevél csupán jogi szempontból erősíti meg ezt a pozíciót. A fenti állítást bizonyítja az is, hogy a mezővárosok jelentős részének nem is volt kiváltságlevele, sőt a 14. századból is csupán másfél tucatnyi ilyen privilegium ismert.⁶⁰ A kiváltságlevelet tehát úgy kell vizsgálnunk, mint a városiasodás egyik fontos, de nem döntő jelentőségű tényezőjét.

Mint általában, a sátoraljaújhelyi oklevél is a korban szokásos gazdasági, jogi és egyházi kiváltságokat tartalmazza.⁶¹ A gazdasági kiváltságok közül az egyik legfontosabb a hétfőnkénti heti vásár tartásának engedélyezése volt. Mivel ez a vásár *forum liberum* volt, a kiváltság bizonyosan magával vonta azt az intézkedést is, hogy a király lemondott a neki járó vásárvámról, Emellett a vásárra látogató kereskedőket a szokásnak megfelelően királyi

⁵⁵ Elenchus 44. sz.

⁵⁶ Détsky: Sárospataki vár 179. és Szűcs: Sárospatak kezdetei 17.

⁵⁷ Csorba: Sátoraljaújhely 2. Ilyen újratelepítésről beszél viszont többek között Magyarország monográfiája 142. és Dongó: Sátoraljaújhely 49-50. Ezt az álláspontot a helytörténeti munkák szerzői szinte egytől-egyig elfogadták.

⁵⁸ Újhely városprivilegiumában és annak megújításaiban. 1261: „ad supplicationem fidelium hospitum nostrorum de Satureleu” – Elenchus 43. sz.; 1284: „ad petitionem et instanciam hospitum nostrorum de Wyhel prope castrum Potok” – ÁÚO IX. 278. sz., valamint 279. sz.; 1291: „hospites nostri de Saturalia Wyhel” – ÁÚO X. 19. sz.

⁵⁹ Az oklevelek kiadását ld. 58. jegyz.

⁶⁰ Bácskai: Mezővárosok 15. A kiváltságlevelek számára vonatkozólag ld. Fügedi: Mezővárosaink kialakulása 345.

⁶¹ A privilegiummal – több más város kiváltsága mellett – részletesebben is foglalkozik Fügedi Erik, ezért csak nagy vonalakban vázoljuk fel annak tartalmát. Vö. Fügedi: Városprivilegiumok passim.

védelem alá helyezte.⁶² Újhely jelentős kereskedelmi és árutermelő tevékenységét bizonyítja a területileg korlátozott, hét vármegyére kiterjedő vásárvámmentesség. Mivel ez a környező vármegyékre vonatkozik (Abaúj, Bereg, Borsod, Sáros, Szabolcs, Zemplén, Ung), szinte bizonyos, hogy az újhelyi kereskedők speciális igényét tükrözte. A város megkapta a Bodrogon való halászati jogot is. Ez az engedély minden bizonnyal kiterjedt a környék többi, kevésbé jelentős vizére is.

A kedvezmények mellett az uralkodó különféle kötelezettségeket is kiszabott. Ez megegyezett az általános gyakorlattal, miszerint a városokat földbér (*terragium*) és különféle szolgáltatások (*servitiumok*) terhelték. A földbért Újhelyen telkenként vetették ki, 2 *pondus* volt és Szent István király napján kellett fizetni. A *servitium* egy formája volt, hogy a lakosság szükség esetén a várbeli ciszternát köteles volt vízzel feltölteni. Ezt védelmi szempontok indokolhatták, és a várnagy kényszeríthette ki a lakóktól. A király Újhelyen igényt tartott a *descensusra*, azaz a beszállásolási jogra is. A város köteles volt a királyt és kíséretét megvendégelni, amit a fent említettek szerint a királyok valószínűleg igénybe is vettek.

A király engedélyezte a polgároknak javaik szabad adományozását és hagyományozását. A helyiek földjeikkel szabadon folytathattak adásvételt, vagy adhatták őket kegyes alamizsnaként egyházi intézményeknek, amennyiben a vevő is vállalta az ingatlant terhelő kötelezettségek teljesítését. A város telepített jellegére utal az a feltétel, hogy a lakóknak telkükön 1 éven belül házat kellett építeniük. Amennyiben azonban ezt nem tették meg, az ispán elkobozhatta a telket és olyan embereknek adhatta, akik vállalták a kötelezettséget.⁶³

Az újhelyi *hospesek* a legjelentősebb jogi kiváltságokat is megkapták: a pataki várnagy helyett az általuk állított bíró ítélezhetett felettük a kisebb ügyekben, akit évente letehettek és újraválaszthattak. A nagyobb ügyeket (lopás, rablás, vérontás és emberölés) a király elé terjeszthették. Ha bírójuk a kisebb ügyekben nem szolgáltatna igazságot a polgároknak, akkor

⁶² Itt meg kell jegyeznünk, hogy született ennek a passzusnak egy olyan értelmezése is, miszerint a vásárt Húsvét másnapján tartották volna: „Továbbá akarjuk és megengedjük, hogy városukban Húsvét másodnapján szabad vásárt tarthassanak, amelyen az idegen kereskedők nem tartoznak vámot fizetni.” – Sátoraljaújhely kiváltságlevele 6. Mivel ez a forrásközlés egy régebbi kiadás alapján, annak átdolgozásával készült, valószínűleg figyelmetlenség eredményezte a félreértést. A latin szöveg ugyanis egyértelműen fogalmaz és hétfői vásárról beszél: „Item volumus et concedimus, quod in villa ipsorum secunda feria liberum forum celebretur et absque tributo.” – Elenchus 43. sz. Kérdéses emellett még az idegen kereskedők vámmentessége is. A királyi városok esetében ugyanis a „forum liberum” a vásár feletti joghatóságnak és gyakran a vásár jövedelmének a polgárság számára történő átengedését jelentette. A vásárvám tehát nem szűnt meg, hanem továbbra is érvényben maradt, csak nem a király, hanem a város szedte be azt. Vö. Fügedi: Városprivilegiumok 241-247. illetve Petrovics István: Vám. In: KMTL 710.

⁶³ „... cum ipso loco et cum omnibus edificiis super ipso loco constructis vendendi, dandi, donandi vel in elemosinam conferendi liberam et absolutam habeant ac plenariam potestatem. Si qui vero super locis sibi traditis edificare nollent, infra annum dedimus auctoritatem eidem castellano nostro.” – Elenchus 43. sz.

az újhelyi várnagy elé idézhették, aki ítéltetett felette.⁶⁴ Ezzel a rendelkezéssel valószínűleg a bíraskodás folyamatosságát akarták biztosítani a polgárok számára.

Az újhelyi kiváltságlevél a kor privilégiumai közül az egyetlen, amely bizonyos feltételek mellett idegen joghatóság alá helyezte a lakókat. Ha háború esetén a városiak a várba menekülnek, akkor a várnagy ítéltetett felettük, a helyi plébánossal együtt, akit a király a helyetteseként nevez meg. Ha pedig a várnagy mértéktelenül ítélné, a plébános a domonkos és minorita szerzetesek tanúsága mellett panasszal élhetett.⁶⁵ Fontos rendelkezés volt még emellett, hogy a városba a letelepedés szándékával bárki szabadon jöhetett, vagyona biztonságával, amennyiben szabad állapotú ember volt.

Az újhelyi kiváltságlevél pontjainak harmadik nagy csoportja az egyházi kiváltságokat tartalmazza. A polgárok megkapták a szabad plébánosválasztás jogát is. Ez „közös akarattal” történt, a bíróválasztáshoz hasonlóan.⁶⁶ A dézsmát a pataki hospesek módjára kellett fizetniük, amit a plébánia területén a püspök helyett a plébános kapott meg. Ez az úgynevezett *libera decima* intézménye volt.⁶⁷ A felsorolt egyházi kiváltságok közül a szabad plébánosválasztás joga tipikusan városi kiváltság volt. Mivel a dézsmafizetésben és más dolgokban is a pataki hospesek szabadságának mintájára kellett Újhely lakóinak eljárniuk, ez azt is megmutatja egyúttal, hogy az újhelyi plébánia a patakihoz hasonlóan *exempt* plébánia volt.⁶⁸

⁶⁴ Uo.: „...nec comes de Potok pro tempore constitutus ipsos poterit iudicare, sed villicus ipsorum, quem pari et consona voluntate sibi elegerint in villicum, in causis minutis ipsos iudicet et si aliquas causas idem villicus propter sui arduitatem discutere de iure non posset, ad nostram presentiam deferre debeat decidendas”, illetve „Si vero aliqua lis oriatur sub aliquo villico preter causas furti, latrocinii, effusionis sanguinis vel homicidii, que minoris cognitionis requirit examen, villicus iudicare possit, vel si negligens esset et nolet iustitiam facere querelanti, extunc idem villicus ad castellani presentiam evocetur, de quo castellanus iudicium facere possit a nobis sibi tradita potestate.”

⁶⁵ Uo.: „Volumus etiam, quod cum necessitate ingruente, quod Deus avertat, hospites nostri de Satureleu ad castrum nostrum de Saturhyg convenerint, iudicio castellani nostri pro tempore constituti debeant subiacere, qui eos iudicare debeat auctoritate nostra pariter cum plebano ita, quod si modum excesserit in iudicio idem plebanus vice persone nostre de immoderato iudicio dictum castellanum debeat prohibere, et hoc facere debeat testimonio fratrum predicatorum et minorum.” Erre az egyedülálló újhelyi jellegzetességre vonatkozólag ld. Fügedi: Városprivilégiumok 287. Itt egyébként nyilvánvaló módon a pataki ferencesekre és domonkosokra utal az oklevél. Felmerül a kérdés, hogy miért nem az újhelyi pálosok tanúságát említi a privilégium a fenti esetben. Ez ugyanis sokkal kézenfekvőbb lenne a jóval távolabb fekvő pataki kolostoroknál. Lehetséges, hogy itt arról van szó, hogy az újhelyi Szent Egyed pálos kolostor alapítását a legvalószínűbbnek tekintett 1258-as évszámnál is későbbre kell tenni, azaz még 1261-ben sem állt az intézmény a település határában. Az alapítás dátumával kapcsolatos álláspontokat a későbbiekben fejtjük majd ki.

⁶⁶ Elenchus 43. sz.: „idem hospites eligent, quemcunque voluerint, sacerdotem et quem ex communi consensu receptaverint discretum, ille debeat esse sacerdos ipsorum.” A plébános megválasztásának módjáról nincsen adatunk, de remek adalékkal szolgálhat erre vonatkozóan Buda város Jogkönyvének hasonló adata (23. cikkely). Itt a plébánost a bíró és a tanács választotta a „község tudtával és akaratával”. – Budai Jogkönyv II. 315.

⁶⁷ A vonatkozó szövegrész – Elenchus 43. sz.: „Decimas eo modo per omnia solvere debeant, quemadmodum hospites de Potok dare consueverunt... decima ipsorum sacerdoti eorundem cedere debeat, in aliis eandem libertatem per omnia habituri, qua hospites nostri de Potok perfruuntur.” A „libera decimára” ld. Fügedi: Városprivilégiumok 304.

⁶⁸ A magyarországi városok három legfontosabb egyházi jellegű kiváltsága a papválasztás, az egyházi exemptio és a tizedszedés joga volt. Az egyházi exemptio lényege az volt, hogy a plébánia egyházi joghatóság

Ahogy már említettük, az újhelyi kiváltságlevelet a 13. század folyamán még kétszer megerősítették. Ezek közül az első, 1284. évi megerősítés további fontos információkat is tartalmaz. Átírja ugyanis azt az oklevelet, amelyben IV. László visszaadja a városnak a tőlük korábban elvett Toy, Borsi, Koachy és Obizligety birtokokat.⁶⁹ Újhely itt tehát birtokosként lépett fel. Az esemény egyúttal a városnak a királlyal való jó viszonyára is felhívja a figyelmet. Végül a harmadik megerősítés III. András nevéhez fűződik (1291. január 5.).⁷⁰

Érdekes még néhány szót szólnunk a két településen álló egyházi intézményekről is. A helyi plébánosok ugyanis az ingatlanügyek során oklevélkiadóként, a kolostorok – leginkább az újhelyi Szent Egyed kolostor és más környékbeli pálos intézmények – pedig mint az ingatlanforgalomban aktívan részt vevő felek, jelentős szerepet játszottak a hegyaljai mezővárosok mindennapi életében.

Az első ismert pataki templomépület egy rotunda volt, amely a jelek szerint a 11. század közepén épülhetett királyi kápolna funkció betöltésére.⁷¹ Királyi kápolna mivoltát bizonyítja egyébként az is, hogy nincsen mellette korabeli temető, tehát nem plébániatemplomról van szó. Emellett nyilvánvaló módon királyi udvarháznak is kellett lennie a városban.⁷² A 14. század közepéig a pataki plébániatemplomról és annak titulusáról nincsen közelebbi adatunk, ám néhány plébános nevét így is pontosan ismerjük. A templom kegyura – uralkodói

szempontjából nem a püspök, hanem az érsek alá tartozott. A későbbi szabad királyi városokban még ezen is túlhaladt a plébános joga. Itt ugyanis azokban az egyházi ügyekben, amelyek rendszeresen a megyéspüspök joghatósága alá voltak rendelve, maga a plébános ítélkezhetett. Ilyen esetekben persze nélkülözhetetlen volt, hogy az illető jól ismerje a kánonjogot. Erre vonatkozóan ld. Kubinyi: Egyház és város, főként 287-294. Patak és Újhely plébániájának exempt státusza egyébként annak volt köszönhető, hogy királyi birtokon jöttek létre és korábban királyi kápolnák voltak – Szűcs: Sárospatak kezdetei 9-12. A pataki plébánia kiváltságos helyzetére Ladányi Erzsébet idéz adatot 1284-ből. Ld. Ladányi: A Bodrog-parti Athén 18. jegyz. és a hozzá tartozó szövegrész. Kiváló párhuzam a korai királyi birtoklás és a kiváltságolt egyház kapcsolatára a középkori Pápa esete, amely Patakhoz és Újhelyhez hasonlóan a kezdetektől királyi birtok, „panisdator”-ok lakhelye volt. Ennek volt köszönhető, hogy Szent István vértanú tiszteletére épült egyháza a királyi kápolnákra jellemző módon szintén exempt volt, az esztergomi érsek joghatósága alá tartozott. Solymosi: Pápa 33.

⁶⁹ 1284. szeptember 24., ÁÚO IX. 278. sz.: „quasdam possessiones ipsorum Toy, Borsi, Koachy et Obizligety vocatas, ad eandem villam Wyhel pertinentes, que ab eisdem fuerant alienate, ab omnibus auferendo reddidimus et restituimus eisdem eo iure, et ea plenitudine, sicut antea dinoscuntur possedissee.” Ld. emellett még uo. 279. sz.

⁷⁰ ÁÚO X. 19. sz.

⁷¹ Ez nem azonos a hospeskiváltságban szereplő Szent Miklós egyházzal, amely értelemszerűen az ekkor még valószínűleg Patak részét képező Bodrogolasziban állt. – Détsy: Pataki templom 89. Kovács Béla a pápai tizedjegyzék alapján Bodrogolaszi templomát látja a Szent Miklós templomban, az 1201. évi hospeskiváltság kapcsán azonban Patak templomaként beszél róla, tévesen. Kovács B.: Az egri egyházmegye 43-44. vö. MVH 250., és 340.

⁷² A rotundát Gervers-Molnár Vera tárta fel az 1960-as években. Véleménye szerint ez a város egykori, orsószerűen kiszélesedő főutcáján, a központban állt. A királyi udvarház feltételezett helye ugyanakkor a mai Bodrog híd közelében van. – Gervers-Molnár: Pataki templom 143-144. Szűcs Jenő szerint lehetséges, hogy Patakon is megvolt a *curia – capella – mercatum* hármassága, ami más királyi udvarházak esetében is megfigyelhető. A pataki szombat napi vásár, ami a 14. században már igazolható a településen, is ezt bizonyítja, hiszen ez általában archaikus, legtöbbször 11. századi eredetű szokott lenni. – Szűcs: Sárospatak kezdetei 18-19. Nem véletlen, hogy már az Árpád korból is többször kimutatható. Püspöki Nagy: Piacok 80., 97., 129., 154., 156. és 160. Az, hogy mikor tették át a vásár napját vasárnapról szombatra Magyarországon, kérdéses. I. Béla, I. Géza és Szent László neve is felmerült már ezzel a rendelkezéssel kapcsolatban. Uo. 161-162. A pataki vásár említése egyébként 1359-ből már ismert: „sabbatum diem, cum forum celebratur” – DL 51 842.

magánegyházként – egyébként a király volt, aki a század közepén gyakran itáliai származású udvari orvosait tette meg itt plébánosnak.⁷³

A 14. század folyamán régészetileg is bizonyíthatóan megtörtént a minden bizonnyal 13. századi plébániatemplom átépítése. A rotundát ugyanakkor teljesen érintetlenül hagyták, az valószínűleg kápolnaként működött tovább. Egy 1350. évi oklevélből azt is megtudjuk, hogy a plébániatemplom védőszentje Keresztelő Szent János volt, amelynek papja egyúttal a királynéi káplán feladatkört is betöltötte. 1342-ben említés esik Patak másik (azaz sorrendben harmadik) templomáról, a Szent Ágota templomról is.⁷⁴

A pataki egyházi intézményekről emellett V. Márton pápa 1418. évi búcsúengedélye is tájékoztat minket. Az eddigi három, azaz az Olasziban álló Szent Miklós, a Keresztelő Szent János és a Szent Ágota egyházak mellett megemlít még egy Szent Mihály patrocíniumát viselő templomot is, amely egyes feltevések szerint a 11. századi rotundával azonosítható.⁷⁵ Ekkor már valószínűleg a plébániatemplom temetőkápolnájaként funkcionált, amire egyébként titulusa is utalhat. A négy egyház mellett még a domonkosok és a ferencesek kolostortemplomairól is szó van a búcsúengedélyben.⁷⁶

A domonkosok egyháza a Szent Domonkos nevet viselte, míg a ferencesek templomának védőszentje a Boldogságos Szűz volt. Mindkettő 13. századi előzményekre megy vissza, hiszen az újhelyi privilégium is említi már őket.⁷⁷ A ferences intézmény a 15. század végétől obszervánsként működött.⁷⁸ Meg kell még említeni, hogy a városban állt még egy klarissza

⁷³ Hogy csak egyetlen példát említsünk, a város 1339. évi öröklevelében is szerepel a királyi orvos, mint egy szőlő elidegenítője: „discretus magister Paulus, noster plebanus ac phisicus domini Regis”. – DL 76 598.

⁷⁴ A Keresztelő Szent János egyház egy bazilikális felépítésű gótikus templomépület volt. A 13. századi román előzményeit, így például az alapfalát azonban nem sikerült megtalálni. Vö. Gervers-Molnár: Pataki templom 146. illetve Détshy: Pataki templom 89.

⁷⁵ Ladányi Erzsébet ezzel szemben a Szent Miklós egyházzal azonosítja a rotundát, szerinte tehát ez nem Olasziban állt, hanem Patakon. – Ladányi: A Bodrog-parti Athén 192-193.

⁷⁶ Az engedélyt Perényi Miklós és testvére, László kérésére adta meg a pápa. A pataki templomok mellett egyébként még a három újhelyi templomra, azaz a Szent Imre és a kolostorhoz tartozó Szent Egyed és Szűz Mária templomra is vonatkozott. – Lukcsics 49. sz., illetve Détshy: Pataki templom 90.

⁷⁷ A domonkos kolostor első említése 1238-ban történt. Vö. Pfeiffer: Domonkosrend 58. A ferences kolostor történetére vonatkozólag ld. Karácsonyi: Szent Ferenc rendje I. 244-245. és Karácsonyi: Szent Ferenc rendje II. 145-146. Mivel a kolostor fegyelme és a barátok száma a 15. századra megcsappant, 1448-ban a Pálóciák kérésére Carvajal pápai követ elvette az intézményt a mariánusoktól és a salvatoriánus ferenceseknek adta át. Az, hogy Patakon két koldulórendi kolostor is létrejöhetett, világosan mutatja a város jelentőségét és gazdasági erejét. – Fügedi: Koldulórendek és városfejlődés 8.

⁷⁸ Ld. erre többek között Magyarország levéltári forrásai (DL 65 978.)

apáca kolostor és egy beginaház is.⁷⁹ Az urbanizáció magas fokát mutatja ezek mellett az a tény is, hogy a városban volt emellett egy Krisztus Teste ispotály és egy fürdő.⁸⁰

Újhely két részből állt, amelyek elkülönülése az egyházi intézmények elhelyezkedését követte. Az egyik rész a fallal övezett Szent Imre templom körül alakult ki. Az egyház épülete egy kisebb halmon állt, az e körül orsószerűen kiszélesedő főút alkotta a település magját a középkorban.⁸¹ A másik, ettől jól elhatárolható terület a várostól északra lévő pálos Szent Egyed kolostor körül helyezkedett el. Ezt a területet később Barátságosnak is nevezték. Az újkorban már saját önkormányzata és pecsétje is volt, de a középkorból erre vonatkozó adataink nincsenek. A kérdésre a későbbiekben még vissza fogunk térni.

A kolostor alapítási éve, ahogyan azt már említettük, vitatott. Egyes vélemények szerint már 1221-ben is állt Újhelyen ilyen intézmény, amely a tatárjárás során elpusztult, s ezután ennek a helyén épült fel a remeteszervezetek új otthona. Más adat szerint 1248-ban IV. Béla alapított itt kolostort.⁸² Ezzel szemben mára már szinte biztossá vált, hogy az egyház 1258 (vagy a már említettek szerint talán 1261) után épült, mégpedig a pálos gyakorlattól eltérően nem a településtől távol, hanem annak közvetlenül északi szélén. A hozzá tartozó templom valószínűleg a 14. században keletkezett.⁸³ A 15. század végén az egyház már mint „Szűz Mária és Szent Egyed kolostor” szerepel a forrásokban.⁸⁴ A kolostor azért is volt jelentős, mivel *vicaria*-központ volt. Nyilvánvalóan a közeli regéci, a gönci és a Göncruszka melletti

⁷⁹ A klarissza apáca kolostor a Szent Anna nevet viselte. Alapítása valószínűleg 1385 környékén történhetett és minden bizonnyal Mária királynő nevéhez fűződött. Úgy látszik a zárda építéséhez a ferencesek biztosították a telket, sőt az épület a ferences kolostor épületéhez hozzáépítve. – Csánki 338. és Karácsonyi: Szent Ferenc rendje II. 529-531. A Beginák már valamikor 1492 előtt is jelen voltak Patakon, de csak a század legvégén költöztek abba a ferencesekkel szemben álló kőházba, amit Rozgonyi Osvát lánya, Pálóci Imre özvegye, Dorottya adott nekik. 1504-ben egy faluval, Csernahóval is megtoldotta ezen adományát. – Karácsonyi: Szent Ferenc rendje II. 556-557., Mészáros: Szalkai-kódex 290-291.

⁸⁰ A pataki Krisztus teste ispotályt említi Kubinyi: Orvoslás, gyógyszerészek 266. Az ispotályok és a városfejlődés összefüggésére ld. Kubinyi: Ispotályok és városfejlődés. A gőzfürdőre 1515-ből van adatunk. Gondnoka „Leonardus Germanus provisor pronunc procuratorque domus balnei vaporalis de Patak” volt. – DF 217 460.

⁸¹ Csorba: Sátoraljaújhely 3.

⁸² Ezt a korai alapítást vallotta pl. Magyarország monográfiája 144. Az 1248. évi alapításra vonatkozólag ld. Kisbán: Pálosrend 19. E korai dátumok már csak azért sem tarthatóak, mert a legrégebbi, jelenleg ismert pálos kolostor, a Balaton partján található fülöpszigeti Szent Ilona remetesség létezése is csak 1221-ből bizonyítható. A veszprémi püspök 1263-ban ezzel együtt összesen hét kötelező lakóhelyet jelölt ki az egyházmegyéjében élő remeték számára. Az egri egyházmegye területén élő pálosoknak azonban csak jóval később, 1297-ben adott regulákat András egri püspök. Solymosi: Pálos remeteélet kezdetei 22-23. és Hervay Ferenc Levente: Pálosok. In: KMTL 524.

⁸³ Joó: Sátoraljaújhelyi pálos kolostor 129. és 149. Szintén 1258-as alapításról beszél Csánki 340. és Guzsik: Pálos rend 60-61., valamint Halkovics: Sátoraljaújhelyi pálosok 191. A kolostor, a város és a vár pontos elhelyezkedésére ld. Détsy Mihály térképét – Détsy: Sárospataki vár 187.

⁸⁴ Bándi: Pálosok oklevelei 55. sz. A kolostor „Szűz Mária és Szent Egyed” néven szerepel 1434-ben, Olnodi Czudar János feleségének, Hedvignek az adománylevelében. A kolostor középkorvégi új elnevezésének teljes megjelenése pl. DL 17 631. (1474): „fratribus heremitaribus ordinis Sancti Pauli primi heremiteae in clastro superiori pro honore Beati Marie virginis Egidii que fundato”. Az új elnevezés alatt is a régi kolostort kell azonban érteni.

Szent Katalin pálos kolostor tartozott a fennhatósága alá.⁸⁵ A kolostor és a helyi egyházak viszonyára jó adalék, hogy a pataki plébános a Ronyva folyón túli tizedekből 1310 előtt, valószínűleg már a 13. század folyamán 70 képevel tartozott a pálosoknak, mégpedig vegyesen búzában, rozsban és árpában.⁸⁶

A helység környékén állt egy Ágostonrendi kolostor is, amelynek Szent István király volt a védőszentje. Ez azonban jóval kisebb szerepet játszhatott a pálos intézménynél a település életében.⁸⁷

A fent felsorakoztatott tényekből is kitűnik, hogy a két település kiváltságlevele és királyi birtok mivolta nagyban hozzájárult a városfejlődés fellendüléséhez. Ami Patak és Újhely későbbi történelmét illeti, elmondható, hogy e korszakban sorsuk szorosan összekapcsolódott, mivel mindkettő csaknem az egész 14. század folyamán királyi, illetve királynői birtok volt. Ez alól kivételt szinte csak a századforduló környékének néhány zűrzavaros évtizede jelentett, amikor Patakot mind az Abák, mind pedig a tatárok kifosztották és a vár is kikerült az uralkodó kezéből. Ez az időszak 1321-ben zárult le, amikor Károly a Baksa nembeliektől cserével szerezte vissza a várat és a két várost.⁸⁸ Ezután 1327-ig ismét királyi birtok volt, ám ekkor egy csere folytán az egész pataki uradalom Babonics János kezébe került. Halálakor (1334) a birtok újra visszaszállt a királyra és innen 1390-ig királynői tulajdonként szerepelt.⁸⁹ Ebben az időszakban tűnnek fel – természetesen a 13. századi újhelyi városprivilegiumot nem számítva – az első önkormányzatra vonatkozó adatok. Patakon az első személy szerint ismert bíró Vince falunagy volt, aki 1303-ban egy zálogügyletben állított ki oklevelet.⁹⁰ Ezt követően az 1360-as évekig további néhány tucatnyi pataki kiadvány született különböző ügyekben. Újhelyen valamivel később jelennek meg személyesen a tanács tagjai. 1349-ben a magisztrátus egy, a Szent Egyed kolostorra hagyott szőlő ügyében adott ki oklevelet. A kiadók Henrik fia Miklós bíró két esküdtjével, továbbá a 12 vén és az újhelyi *hospesek*

⁸⁵ A helyi pálos vikáriusok a középkor végéig rendszeresen feltűnnek az újhelyi birtokügyekben. A vicarius egyik legelső említése 1380-ból származik: „frater Nicolaus et frater Mathias, in persona vicarii claustris sancti Egidii de eadem Vyhel” – DF 233 939. A vicaria-szervezet a ferences custodia- és a domonkos contrata-szervezettel mutatott hasonlóságot. Hervay: Pálos rend elterjedése 167-168. A pálos rend szervezetére vonatkozóan ld. még Mályusz: Egyházi társadalom 259.

⁸⁶ Anjou II. 913. sz.

⁸⁷ Az ágostonos és pálos kolostort gyakran öszekeverték a történeti munkákban. Détsy: Sárospataki vár 179-180. szerint az ágostonos kolostor épülete eredetileg a pálos helyén állt. 1325-ben azonban a két kolostor között malomper zajlott, ami egyértelmű bizonyíték arra, hogy valóban két különböző intézményről van szó – Csorba: Sátoraljaújhely 6. és Joó: Sátoraljaújhelyi pálos kolostor 148. Az említett oklevelet (1325. július 10.) kiadta: Bándi: Pálosok oklevelei 692.

⁸⁸ Az erődítmény már 1290 körül Baksa nembeli Simon fia György birtokába került, és végül Baksa nembeli Széchy Tamás fiától szerezte vissza azt Károly. – Lásd erre Détsy: Sárospataki vár 180-181. és Détsy: Újhely vára 14-15.

⁸⁹ Engel: Archontológia I. 451. és Uő.: Újhely. In: KMTL 698.

⁹⁰ Az oklevél kiadója „Vincentius villicus de Potok” volt – DL 57 232.

voltak.⁹¹ A későbbiekben a tanács tagjai rendszeresen felbukkantak a mezővárosi kiadványokban.

Az újhelyi várat és az uradalmat – benne többek között Patak és Újhely városát és az ott lévő vámokat is – a király 1390. szeptember 29-i adománylevelével Perényi Miklós volt szörényi bánnak adományozta a török ellen folytatott harcokban szerzett érdemeiért.⁹² A Perényiek ekkoriban építették ki Patakon udvarházukat. A család várnagyai a későbbi oklevelek alapján azonban számos alkalommal hatalmaskodtak a lakókkal szemben.

Valószínűleg ez a helyzet lehetett az oka annak, hogy miután a Perényi Miklós-féle ágnek magva szakadt és az uradalom visszaszállt a királyra, Zsigmond 1429. március 7-én szabad királyi város rangjára emelte Patakot, a települést pedig a várnagy alól kivéve a tárnokmester bírászkodása alá helyezte, továbbá megtiltotta a várnagyoknak, hogy a patakiak szabadságait bármilyen módon is megsértsék.⁹³ Az oklevél további pontokban részletezte, hogy a polgárok milyen kötelezettségekkel tartoztak. A vásárvámot, amit a szombati piaccal kapcsolatosan fizettek, valamint a város Szent György napi adóját az eddigi 400 forint helyett a következő tíz évre 100 forintra mérsékelte, de kikötötte, hogy a Szent Márton napján fizetendő 100 forintnyi kamara haszna adót továbbra is fizetni tartoznak. A pataki halászok által az újhelyi várnagynak fizetendő 14 és fél márkát mindössze 13 forintban állapította meg és azt ezután is Szent Mártonkor voltak kötelesek a polgárok megadni.⁹⁴

⁹¹ DL 4026.: „Nicolaus filius Henrici iudex de Vyhel ac Petow dictus Orrus, Ivan Thot iurati necnon duodecim seniores ceterique hospites de eadem”.

⁹² Átírva Zsigmond 1401.március 19-én keltezett oklevelében. Az adomány pontos tárgyai a következő, az újhelyi vár részének számító birtokok voltak: „civitates nostras Regias Patak et Ujhely vocatas, simul cum castro nostro prope eadem existente, ac possessionibus Borsy, Kis-Tornya et Ordo vocatis, ac tributis in eadem Ordo nec non in praedictis civitatibus Patak et Ujhely habitis... item possessione nostra Syna nuncupata, in Comitatu Abaujuarensi situata, ac tributo in eadem Syna habito”. CD X/1. 340. sz. Az 1390-et megelőző néhány évben egyébként Patak vára megszűnt ispáni központ lenni, mivel a zempléni ispán tisztjét a diósgyőri várnagy viselte. Erre, és általában a vár Zsigmond uralma alatti történetére vonatkozóan ld. Engel: Királyi hatalom és arisztokrácia 27. és 165.

⁹³ A polgárok képviselői elmondták a királynak, hogy „multifariis inopiis et paupertatibus, calamitatibus, molestiis, oppressionibus, indigentibus et detractionibus, quibus ipsi tum per varias iniustas infestationes, vexationes, damnificationes et impedimenta castellanorum et officialium condam magnifici Nicolai et Ladislai de Peren eiusdem civibus nostris contra ipsorum libertatem” szenvedtek el. A király ezért elrendelte, hogy „ipsi cives nostri numero et pluralitate augeantur, eademque nostra civitas eo liberius et commodius, in ipsius desolatione et vastitate per ipsos cives et hospites nostros valeat restaurari, atque augmentari ipsam civitatem nostram Naghpathak in coetum et numerum aliarum liberarum civitatum nostrarum in regno nostro Hungarie predicto habitare gratiose duximus aggregandi eademque civitatem nostram ac universos cives, hospites et incolas eiusdem ab omni iudicio et iudicatus vexationibus impedimentis castellanorum castrum nostri Vyhel vocati, a quibus iidem hactenus multiformes vexationes habuisse referunt eximentes... iudicibusque et iudicatu magistri tavernicorum nostrorum pro tempore constituti reservantes.” – DL 12 052.

⁹⁴ A király az adóra egyúttal fizetési haladékot is adott: „tributum seu solutionem tributariam fori hebdomadalis in ipsam civitatem nostram Naghpathak singulis diebus sabbativis celebrari solitis, eiusdem civibus et hospitibus nostris de eadem Naghpathak in perpetuum censum, videlicet festi beati Georgii martiris, puta quadringentorum florenorum auri puri, quos ipsi cives et hospites nostri annis singulis in festo ipso beati Georgii martiris hactenus solvere consueverunt, solum in centum floreni auri puri ... infra decem annorum mitigaremus integre a dato presentium computandorum spatio duximus relaxandos et relaxamus per presentes.” A többi pénzbeli kötelezettség: „census autem festi beati Martini episcopi et confessoris, puta centum florenorum auri puri, quibus ipsi cives et hospites nostri singulis annis ratione lucri camere nostre regie maiestati nostre

Az oklevéllel kapcsolatosan azt is meg kell jegyezni, hogy ez alapján elképzelhető egy korábbi, Lajos nevéhez köthető kiváltságlevél létezése is.⁹⁵

A kiváltságlevél jó alapot szolgáltatott volna a település további fejlődéséhez, ha az továbbra is királyi tulajdonban marad. Nem sokkal ezután azonban az uradalmat Zsigmond újra eladományozta, ezúttal Pálóci Péter fiainak, György esztergomi érseknek, Mátyus országbírónak és Imrének.⁹⁶ Az 1440-es években a Perényi rokonok és a Pálóciak között alakult ki viszály a birtokkal kapcsolatosan. 1445. május 5-én végül Perényi János és Pálóci Simon kiegyeztek és a Perényiek az elfoglalt Patak várost visszaadták jogos birtokosainak. Ezzel az esettel kapcsolatosan említik egyébként első ízben erődítmény létezését Patakon.⁹⁷

Szintén erre az időszakra tehető, hogy a források a településnek az eredeti várossal szembeni, a Bodrog bal partján lévő részét rendszeresen „Kispatak”-nak (vagy „Újpataknak”) kezdték el nevezni, míg a másikat „Nagyatak”-nak.⁹⁸ A Pálóciaknak Patak volt az egyik kedvenc tartózkodási helyük, főként Pálóci László országbíró volt az, aki 1450 és 1470 között igen sok időt töltött itt.⁹⁹ Udvarháza a város Héce nevű részén helyezkedett el, ahonnan számos alkalommal oklevelet is keltezett. Patak városfejlődésének nyilvánvalóan előnyére szolgált, hogy földesura, aki országos főméltóság volt, gyakran tartózkodott a városban. Ez a tény ugyanis sokkal frekvenciáltabb helyé tette a települést. A városrészt egyébként – éppen a szomszédban lakó országbíró törekvéseinek megfelelően – Mátyás 1461. december 13-án kiváltságlevélben részesítette. Indokaiban László hűsége és szolgálatai mellett a terület könnyebb benépesítésének szándékát említette meg.

Felmentette a lakókat a kamara-haszna adó fizetésétől és az összes királyi és királynéi vámhelyen vámmentességet biztosított a számukra. Mentések lettek még emellett a különféle hadi szolgálatoktól, akár személyes hadba szállásról, akár szállítási kötelezettségekről, vagy

obligantur, prout hactenus solverunt... nobis solvere teneantur. Item piscatores in eadem civitate nostra et eius pertinentiis respectu pro illis quatordecim et media marca denariorum, quos iidem castellanis castris nostri Vyhel vocati singulis annis usque modo solverunt, per amplius tredecim floreni auri puri et non plus, similiter annis singulis etiam predictum festum beati Martini episcopi et confessoris... solvere sint obligati.”

⁹⁵ A király célja, hogy a patakiak ugyanazon jogokat élvezzék, amelyeket „cetere nostre libere civitates gaudent et fruuntur, presertimque sed et quibus condam serenissimus dominus Ludovicus rex, pater et socer noster felicis remembrance ipsam civitatem nostram fulciisse dignavit et decorasse, libere frui, potiri atque gaudere valeat.” Az sem elképzelhetetlen persze, hogy csak egy oklevelekben szokásos frázisról van szó ebben az esetben.

⁹⁶ 1429. július 9. – DL 12 092. Ugyanerről az ügyről számol be: Magyarország levéltári forrásai (DL 71 943.). A király cserébe Semptét és Szakalyát kérte a Pálóciaktól. – Engel: Királyi hatalom és arisztokrácia 148., 152., és 165.

⁹⁷ Erre vonatkozóan ld. Détsy: Sárospataki vár 182. Détsy Mihály ugyan nem említi, de a birtokok eredetileg valamikor 1443 előtt zálogként kerültek Perényi János tárnokmester kezébe. Pálóci László pataki, újhelyi, kispataki és ardói birtokrészeinek felét 4000 forintért zálogosította el Perényinek. Ő azonban már ekkorra 3000 forintot visszafizetett, hasonlóan visszaadta emellett még az újhelyi és pataki borkilenced részeket is. Az erődítményt egyébként az oklevél alapján minden bizonnyal a ferences Boldogasszony kolostorból alakították ki – Magyarország levéltári forrásai (DL 13 705 és DL 13 846.).

⁹⁸ Pontos megkülönböztetése az 1429. évi Zsigmond-féle adománylevélben olvasható. DL 12 092.: „civitatem seu opidum Naghpatak...cum villis Kyspathak, alio nomine Wypathak”.

⁹⁹ Igen hosszú időn át, 1446 és 1470 között töltötte be ezt a tiszteletet. Vö. Engel: Archontológia I. 10.

erődítési munkálatokról legyen is szó. Emellett fel lettek mentve a kocsi- élelmiszer- és állatszolgáltatások alól, valamint a királyi és megyei – bármilyen indokkal szedett – adók alól is. A királyi lovászmesterek vagy a királyi udvar bármely szolgáltevéje semmiféle joghatóságot nem gyakorolhatott felettük és semmilyen *censust* nem szedhetett tőlük abban az esetben, ha a király odaérkezik.¹⁰⁰

1465-ben a Mátyás még arra is engedélyt adott az országbírónak, hogy udvarházát erődítésekkel lássa el.¹⁰¹ A mezőváros 1460-ban országos vásártartási jogot is nyert.¹⁰² A birtoktömb egészen a középkor végéig a Pálóciak kezében volt, de Újhely mezővárosát kisebb birtokosok, így a homonnai Drugethek, a leleszi prépost és Bacskai István is bírta zálogban.¹⁰³ A Pálóciak egyébként nem csak Patakon tartottak fenn lakóhelyet. 1516-ban ugyanis Pálóci Antalnak és Mihálynak Újhelyen is volt egy háza.¹⁰⁴

Patak és Újhely történetével kapcsolatosan elmondható, hogy már a 14. században meglehetősen városias képződmények lehettek, és ilyen előzmények után kerültek a 15. századra a mezővárosok közé. Mellettük még röviden szólnunk kell a környező, vizsgálni szándékozott települések történetéről is.

A Pataktól nagyjából 15 km-re, délnyugatra található Liszka-olaszi földet IV. Béla 1248-as adománylevelében adományozta a szepesi Szent Márton egyháznak.¹⁰⁵ A település elnevezése arra utal, hogy első lakói a Patakon és Újhelyen is letelepedett vallonokkal állhattak kapcsolatban. A középkor folyamán a birtok és a település legjelentősebb része a szepesi prépost tulajdona volt.¹⁰⁶

A szepesi káptalan célja földesúri befolyásának növelése volt Liszán. Ezt a törekvést bizonyítja, hogy János szepesi prépost, arra hivatkozva, hogy Károly király és elődei minden birtokukat kivette az egyházi és világi joghatóságok alól, azzal a kéréssel fordult a királyhoz, hogy ugyanezt a kedvezményt Liszán is adja meg számukra. 1323 karácsonyán ezért I. Károly a kérést megfontolva, a lizskai népeket felmentette a zempléni ispán bíraskodási hatásköre alól, mégpedig minden ügyben, de különösen tolvajlás, pénzhamisítás és a dézsmák ügyében.¹⁰⁷

¹⁰⁰ Magyarország levéltári forrásai (DL 15 664.).

¹⁰¹ Magyarország levéltári forrásai (DL 16 155). Legkésőbb 1493-ra ez meg is történt. Védművei azonban nem lehettek jelentősek, mivel a forrásokban is csak „castellumként” szerepel. Ld. Détsky: Sárospataki vár 183.

¹⁰² Csánki 338.

¹⁰³ Csánki 339-340.

¹⁰⁴ Bándi: Pálosok oklevelei 680-681.

¹⁰⁵ Reg. Arp. I. 890. sz. Az oklevelet többször átírták (1278, 1290). Uo. II/2-3. 2861.sz. és II/4. 3684. sz. A birtok határait a jászói konvent oklevelében 1299-ben újra rögzítették. – CD VI/2. 218-221.

¹⁰⁶ Ez persze nem jelenti azt, hogy a szepesi prépost mindig zavartalanul birtokolta volna, így pl. 1367-ben Csenkei Margittal volt vitája a település határaival kapcsolatosan – CD IX/4. 4. sz.

¹⁰⁷ Anjou VII. 682. sz.

Liszka lakóiról már a 14. század közepéről rendelkezünk szórványos adatokkal. Így például az Újlak város által kiadott 1362. május 20-án keltezett szőlőadásvételben is feltűnnek szőlőbirtokosként. Ekkor a lizskai Kozma fia Sebe, anyjával és fivérével, Andrással az újlaki Harchahegen, egy másik lizskai lakos szomszédságában lévő szőlőjüket adták el.¹⁰⁸

A prépostság mellett egyébként más birtokosok is apelláltak Liszkára. Zsigmond 1398. február 20-i okleveléből kitűnik, hogy a király Liszka falut – más birtokokkal egyetemben – elcserélte Debrew-i Péter fiaival: Miklóssal, Györggyel és Mihállyal, valamint utóbbi fiával, Miklóssal azoknak bizonyos Bereg megyei birtokaiért. Mivel azonban Liszkát – ígérete ellenére – nem sikerült még ekkorra sem a szepesi káptalantól csereképpen megszereznie, addig is Vizsoly királyi birtokot adta nekik a vámmal.¹⁰⁹

Liszka élén a 15. században már bizonyosan officiálisok álltak. Ez a tényező alapvetően csökkenthette a polgárok mozgásterét, függetlenségét. Ez még akkor is igaz, hogy ha a tisztartók a nevük alapján minden bizonnyal mezővárosi polgárok voltak.¹¹⁰

A 15. század második felében már Liszka mezőváros magisztrátusáról is tudomásunk van, akik az első ismert, általuk kiadott adásvételi szerződésben jelentek meg. Ebben, 1474. január 16-án az officiális, négy esküdt polgár, a helyi és a Balkayn-i plébános és presbitereik, valamint név szerint felsorolt, jó hírnevű és tiszteletreméltó személyek az oklevél kiállítói.¹¹¹

1504. november 11-én Perényi Imre nádor (Liszka-) Olaszi birtokot a terebesi pálosoknak adományozta.¹¹²

Liszka egyháza az 1332-1337. évi pápai tizedjegyzékben már szerepelt. Ekkor 3-12 garast fizetett pápai tizedként.¹¹³ 1477-ben már a Szűz Mária egyház templomgondnokairól is hallunk, 1515-ben pedig Miklós lizskai presbiter és oltáros pap szerepelt egy adásvételben Tolcsván.¹¹⁴ 1525-ben pataki ferences prédikátorok közreműködésével a protestáns vallás első jelei is megjelentek Liszkán.¹¹⁵

¹⁰⁸ DL 5124: „Sebe filius Cosme, unacum sua matre ac Andree fratre suo de villa Lyzka... vineam ipsorum in territorio Harchaheg habitam, ab una plaga iuxta vineam Petri Sclavi de predicta Lyzka...” stb.

¹⁰⁹ ZSO I. 5191. sz.

¹¹⁰ 1474 és 1479 között minden lizskai mezővárosi kiadványban szerepelnek a lizskai officiálisok, általában ketten. Ld.: DF 214 648., DF 269 671., DF 265 246., DF 264 495., DF 258 868., DL 31 964. Ilyen, mezővárosi polgár származásra utalnak a Scheres Gergely és Kwthas Gergely nevek, de a Péter litteratus megnevezés is okot ad a gyanúra.

¹¹¹ DF 214 648. Ez az oklevél egyébként azt is elárulja, hogy a prépostnak háza is volt a településen. Az adásvétel ugyanis „in hospitio domini prepositi” zajlott.

¹¹² Bándi: Pálosok oklevelei 677-678.

¹¹³ MVH I. 249., 324., 340., 345., 361, Kovács B.: Az egri egyházmegye 43.

¹¹⁴ DL 31 964.: „provisores ac vitrici ecclesie Beati Virginis in dicta Lyzka fundate”. A templomgondnokok az oklevélben egyébként éppen egy helyi polgár által a templom építése céljából végrendeletileg az egyházra hagyott szőlőt adnak el. Az oltáros papra vonatkozóan ld. DF 217 486. Szintén lizskai oltáros papról esik szó 1520-ban is. – DAP II. 310.

¹¹⁵ Kovács J.: Olaszliszka 73.

Liszka északi szomszédja Tolcsva volt. Birtokosai a Tolcsva nemzetség tagjai, akik már a 13. század közepe tájától rendszeresen felbukkantak az írásos anyagban. Bár számos vélemény szerint a település váras hely volt egykor, az oklevelek ezt nem támasztják alá.¹¹⁶ A falu neve helynévként először 1255-ben szerepelt oklevélben, a mellette fekvő Meszes falu határjárásával kapcsolatosan.¹¹⁷ A Tolcsvai néven nevezett család birtoklása folyamatos volt a településen. A 14. század második felében a rokonság tagjai többször is perben álltak egymással.¹¹⁸

A település fejlődése könnyen vehetett volna egészen más fordulatot is. 1340-ben ugyanis Tholchwa-i Langeus fia János fia László I. Károlytól kieszközölte azt a jogot, hogy a birtokon bányát nyisson és *civitast* alapítson. Siker esetén a rector maga László lett volna.¹¹⁹ A tervből azonban nem lett semmi és Tolcsva egészen a középkor végéig általában mint egyszerű *possessio* szerepelt a forrásokban.

A 15. században Tolcsvának több birtokosa is volt, gyakran párhuzamosan. Egy 1398-as oklevél alapján Debrew-i Miklós fia István mester királyi adományként elnyerte Tolcsva és más környékbeli települések birtokjogát is. Miután azonban ennek Tolchua-i Langeus fia Pál ellent mondott, a felek végül megegyeztek, és megosztottak a birtokokon. Tolcsva területe is felerészben az egyiké, illetve a másiké lett.¹²⁰ Az új birtokos azonban nem sokáig élvezhette tolcsvai birtokrészét. Tevékeny résztvevője voltak ugyanis az 1403. évi Zsigmond elleni lázadásnak.

Ezért 1404. december 18-án Zsigmond felszólította a leleszi konventet, hogy iktassák be Tolcsva, Újfalú és Horváti birtokokba – amelyek a hűtlen Debrew-i Istvántól háramlottak rá – Ker-i Pál fia Miklóst és János fia Lászlót.¹²¹ 1414-ben arról van tudomásunk, hogy Tolchua-i Langeus fia Pálnak, aki 1410-ben utód reménye nélkül minden javát Peren-i Péter egykori székelyispánnak ajándékozta, fia született, ezért most Perényi a megállapodás szerint minden birtokát visszabocsátja neki.¹²² 1419-ben a király Tolcsvát és más birtokokat – a Toronyaiak magvaszakadtával – Upori István erdélyi püspöknek adományozta.¹²³ A század nagy részében ezután a település az Uporiaké volt, de a Csicseri Fodor és Csicseri Ormos, valamint a Cekei

¹¹⁶ Vö. Pauleczki: Tolcsva 17. A mű egyébként a település birtoklástörténetét is részletesen ismerteti.

¹¹⁷ Ekkor még mindössze „terra” volt – CD VII/4. 140. sz.

¹¹⁸ Szepesi Jakab országbíró 1377. január 28-i oklevele alapján például Tolcsvai Langeus és Újfalusi Uza leszármazottai tolcsvai és más környékbeli birtokrészek ügyében pereskednek. – Magyarország levéltári forrásai (DL 2542.) Stb.

¹¹⁹ Anjou XXIV. 146. sz.

¹²⁰ Bebek Detre nádor ítéletlevelében. 1398. szeptember 1. – ZSO I. 5467. sz.

¹²¹ ZSO II. 3547. sz.

¹²² ZSO II. 7565. sz. és ZSO V. 1584. sz.

¹²³ ZSO VII. 302. sz. Ebből egyébként a későbbiekben további pereskedés származott Upor-i Imre fia László és Peren-i Péter között 1421-ben. – Magyarország levéltári forrásai (DL 71 948.)

családok is rendelkeztek itt birtokrészekkel, s emellett a terebesi pálosok szőlőkkel.¹²⁴ A középkor végén Thárczay János, majd Perényi Miklós lett Tolcsva földesura, utóbbinak a családja egészen 1567-ig.¹²⁵

Tolcsva templomának a Boldogságos Szűz volt a védőszentje és a középkor végén oltáros papjai is voltak.¹²⁶ A mezőváros tanácsáról az első adatunk is nagyjából ekkor, 1505-ből származik. Élén ekkor két bíró és négy esküdt állt.¹²⁷ A településen Eperjes város több közösségi tulajdonú szőlőbirtokkal is rendelkezett a középkor végén.

Tolcsva történetével szoros párhuzamba állíthatóak az azzal sokáig egy birtoktömbbe tartozó Vámosújfalu középkori eseményei is, hiszen birtokosuk a kezdetekben ugyanúgy a Tolcsvai rokonság volt, ezért a földesurak változása itt is nagyjából hasonlóan alakult. Ennek megfelelően, 1398-ban a település fele Debrew-i István kezébe került, akárcsak Tolcsva, majd pedig a Kériké lett. Később több családnak is volt itt birtokrésze. 1403-ban a szinnai (Zwylna-i) Dezső fiait, Domokost és Jánost, valamint Márton fia Berecket és Pétert iktattatta be Zsigmond bizonyos Újfalui birtokrészbe.¹²⁸ 1405-ben hallunk először Újfalú vámjáról, majd pedig 1410-ben, amikor a települést Perényi Péterre hagyták.¹²⁹ 1419-ben már mint „Vámosújfalu” szerepel Zsigmond azon oklevelében, amelyben az Uporiak birtokbalépését foglalták írásba.¹³⁰

A század további részében több kisebb birtokos is felbukkan Újfaluban, így például az 1460-as évektől Pataki László, később a Cékeiek, Tárczay Miklós, a Dobók és a középkor legvégén a Perényiek is.¹³¹

A fenti birtoklástörténeti adatokat még azzal egészíthetjük ki, hogy Újfalú területének egy jelentékeny része minden bizonnyal a tokaji-tállyai váruradalomhoz tartozott. Azt azonban, hogy nem a teljes falu volt ebben érintett, az említett többi birtokos mellett az is mutatja, hogy vámjának is mindössze a fele tartozott a birtokhoz. A falu egy része eszerint 1405-ben, mint a

¹²⁴ Csánki 339., illetve Bándi: Pálosok oklevelei 683-684. A Cekeiek legkorábban 1505-től rendelkeztek itt résszel és provisoruk is volt a településen: DF 229 262. és Magyarország levéltári forrásai (DL 72 105.).

¹²⁵ Pauleczki: Tolcsva 23-24.

¹²⁶ Kovács B.: Az egri egyházmegye 44. Papja 1332-1337 között 3 és 9 garas közötti tizedet fizetett. – MVH I. 324., 340., 361. A templom említése többek között: ZSO I. 5467. sz. 1517-ben Napkor-i Benedek tolcsvai oltárigazgató szerepel egy adásvételi szerződésben mint elidegenítő. – DF 229 539. A helyi oltáros papra vonatkozó adatot tartalmaz még: DF 229 629. (1520).

¹²⁷ DF 229 261.

¹²⁸ ZSO II. 3593. sz.

¹²⁹ ZSO II. 3778. sz. és ZSO II. 7565. sz. A birtoklástörténetre vonatkozóan ld. összefoglaló jelleggel Sipos: Vámosújfalu 27-39.

¹³⁰ Zichy VI. 535.

¹³¹ A Patakiakra ld. Magyarország levéltári forrásai (DL 15 863. és DL 17 723.). A többit említi Sipos: Vámosújfalu 37-38. Tévedés azonban az, hogy a Semsei család is birtokos lett volna Vámosújfaluban. A környéken, és általában Magyarországon elég sok Újfalú nevű helység volt, a kapcsolódó 1421. évi oklevelek Zemplén megyei Pazdych, Zwaha, Mochar, Krazna, Zalok, és Samogh possessiói pedig nyilvánvalóan a Nagymihály és Gálszécs mezővárosok környékén fekvő Tussaújfalura utalnak. – Magyarország levéltári forrásai (DL 84 819. és DL 84 957.).

tállyai vár része Garai Miklós nádor tulajdona, 1410-től pedig a vár és a hozzá tartozó falvak a nádor fia, Garai János és felesége, Mazóviai Hedvig birtokában voltak. 1422 után az uradalom Brankovics György, Hunyadi János, később pedig Szilágyi Erzsébet és fiai kezébe került.¹³² A birtok a középkor végén a Szapolyaiaké volt, eleinte csak zálogban.¹³³

Vámosújfalú a középkorban ismereteink szerint nem volt mezőváros, csupán falu, azonban – más középkori magyar falvakhoz hasonlóan – rendelkezett valamilyen önkormányzati szervezettel. Ezt bizonyítja az a 15-16. század fordulóján a település vezetői által Bártfa tanácsának írt levél is, amit Vámosújfalú esküdt bírái írtak alá.¹³⁴ A település egyházának egyébként Szent Mihály volt a védőszentje, a pápai tizedjegyzékek szerint pedig 3-8 garast fizetett tizedként a 14. században. A középkor végén templomgondnokai is voltak.¹³⁵

Ha már a tokaji és tállyai uradalomról beszéltünk, meg kell jegyezni, hogy a Hegyalja több, vizsgálatunk szempontjából érdekes települése is e birtoktömbbe tartozott.¹³⁶ Röviden tekintsük át ezek történetét is.

Közülük már csak a vára miatt is kiemelkedett Tállya mezőváros. Neve alapján több hegyaljai településhez hasonlóan itt is vallon telepítésről lehet szó. A név ugyanis a francia *tailles* szóból származik, amely 'metszés' vagy 'vágás', esetleg 'irtvány' értelemben volt használatos.¹³⁷ A falu első említése több hegyaljai helységhez hasonlóan 1255-ben történik, Szent László patrocíniumát viselő kőtemploma pedig 1330-ban már biztosan állt és a helyi plébános a pápai tizedet is rendszeresen fizette. A középkor végén a templom oltáros papjáról

¹³² Németh: Tokaji uradalom 432-434. A váma vonatkozóan ld. Engel: Archontológia I. 439. A falu itt egyébként „Tholwawyfalu” néven szerepel. A tokaji vár középkori birtoklástörténetének összefoglalását ld. Détshy: Tokaj vára 5-8. illetve Csánki 336. vö. Engel: Királyi hatalom és arisztokrácia 162.

¹³³ Magyarország levéltári forrásai (DL 65 921.)

¹³⁴ DF 214 701. A levéltári keltezés szerint a levél valószínűleg 1490 és 1510 között keletkezhetett, a levél küldői pedig „Judices iurati de Wamuswyfalu” voltak. A falusi oklevéladás és az önkormányzati szervezet nem volt szokatlan Magyarországon. Mind a kettőre számos remek példát említ Kubinyi: Falusi önkormányzat. A témával egyébként már Szabó István is részletesen foglalkozott. Szabó: Középkori magyar falu, különösen 90-99.

¹³⁵ Kovács B.: Az egeri egyházmegye 44. MVH 340., 345., 361. Templomgondnokairól, Wargah Jánosról és Makranchy Andrásról 1515-ben hallunk. – DF 217 486.

¹³⁶ Úgy látszik, hogy a tállyai és a tokaji uradalom a 15. században összekapcsolódott, sőt mi több: a tokaji castellum várnagya a tállyai várnagyok hatásköre alá tartozott. – Németh: Tokaji uradalom 433. Az uradalom részei világosan fel vannak sorolva azokban az oklevelekben, amelyekben Mátyás 1459-ben és 1461-ben zálogba adja őket Szapolyai Imrének és testvéreinek: Miklósnak és Istvánnak. (A zálogosítással és a Szapolyaiaknak a térségben folytatott politikájával kapcsolatosan ld. Horváth: A Szapolyaiak). Az első alkalommal a birtokrészeket Tokaj várával együtt említi és 12000 forint tartozásáért zálogosítja el, két évvel később pedig ugyanazokat Tállya várának részeként és ekkor már 15000 forint a zálogértékük. A számunkra fontos települések ezek közül a következők: Tarcal, Tállya, Keresztúr, Vámosújfalú (a vám felével), Mád, Zombor, valamint Szántó. Az oklevelek átírva Mátyás 1464. március 29-i oklevelében. Magyarország levéltári forrásai (DL 65 921.) Az 1517-1519 közötti számadáskönyv szerint a középkor végén az uradalmat átszervezték és így jelentős számú, korábban a debreceni uradalomhoz tartozó tiszántúli faluval is bővült a birtokállománya. Közéjük került azonban – még ha ideiglenesen is – Gönc és Telkibánya, míg Tállya és Mád kiesett a listáról. Németh: Tokaji uradalom 437-439.

¹³⁷ Karácsonyi: Furmint 274. Az 'irtvány' értelmezés alapján az elnevezés szőlőtelepítéssel összefüggő erdőirtásra utalhat. Kiss: Földrajzi nevek II. 611.

is tudomásunk van.¹³⁸ Birtokosa az Aba nembeli Tállyai család volt, egészen 1324. évi kihalásáig.¹³⁹ Erődítménye, amelyről fentebb már szoltunk, 1404-ben már bizonyosan állt.¹⁴⁰ A vár és a település sorsa a 15. században a már említett tállyai uradalom birtokosváltásainak megfelelően alakult.¹⁴¹ Tanácsa működéséről 1485-ben hallunk először, amikor Bártfa város vásárol a színük előtt egy szőlőt a településen. Az oklevél kiadója az ügyben a bíró és a tállyai polgárok voltak.¹⁴²

Tállyától délkeletre található Mád falu, amelynek Szent Tamás templomát az 1332-1337-es pápai tizedjegyzék már említette.¹⁴³ 1360-ban arra van adatunk, hogy két ekealjnyi földdel kapcsolatosan pereskedett egymással Ondi János fia Pál és Monoki Mihály mester, vitatván azt, hogy a terület Szerencs, avagy Mád része-e. Mád ekkor valószínűleg az Ondiak birtoka volt.¹⁴⁴ A 15. században a falu már a tállyai birtokkomplexumhoz tartozott.¹⁴⁵ A település bírójának és polgárainak 1507-ből maradt fenn egy Kassa városának írt levele.¹⁴⁶

Keresztúr mezőváros, a későbbi Bodrogkeresztúr kezdetben az Aba nembeli Keresztúri család birtoka volt, és a 13. században egyszerű *terraként* jelent meg a forrásokban. A 14. században feltűnő templomának elnevezése – a település nevének megfelelően – Szent Kereszt volt.¹⁴⁷ A század végén földesurai Keresztúri Prügy fiai voltak.¹⁴⁸ A Keresztúriak kihalása után többek között a Debrőiek, a Cekeiek, a Csebiek és más kisebb birtokosok neve is előfordult a településen, majd 1459-től a tokaji uradalom részeként szerepel.¹⁴⁹ A mezőváros polgárai 1466-ban adnak ki egy ügyben oklevelet, amelyben egy polgár a malmát hagyja a regéci Szent Fülöp és Jakab kolostorra. Tanácsát Hedvig tescheni hercegnő, Szapolyai István özvegye is említi oklevelében 1507-ben.¹⁵⁰

¹³⁸ CD VII/4. 140. sz. A templomra ld. Kovács B.: Az egri egyházmegye 44., Takács P.: Tállya 19. és 128. A tállyai altaristára: DF 215 141. (1485). Az egyház a 14. századi tizedjegyzékben a környékbeli településeknél általában magasabb tizedet fizetett, volt év, hogy 16 garast. – MVH I. 324. Ez is azt mutatja, hogy a környéken az egyik legjelentősebb település volt a 14. században.

¹³⁹ Németh: Tokaji uradalom 432.

¹⁴⁰ Engel: Királyi hatalom és arisztokrácia 160.

¹⁴¹ Takács P.: Tállya 192. és Csánki 335-336.

¹⁴² DF 215 141.

¹⁴³ MVH I. 340., 345., 361., Kovács B.: Az egri egyházmegye 43.

¹⁴⁴ Magyarország levéltári forrásai (DL 5019.) A birtokosokra vonatkozóan ld. Németh: Tokaji uradalom 40. jegyz.

¹⁴⁵ Tállya és Mád birtoklástörténetével kapcsolatosan ld. még Kalmár: Mád falukönyve 10.

¹⁴⁶ A levél írói: „Nos, Albertus Vys iudex oppidi Maad, necnon ceteri concives de eadem Maad, videlicet Petrus Kassay, Petrus Fodor ac alique(!) cives de eadem Maad” – DF 271 564.

¹⁴⁷ Kovács B.: Az egri egyházmegye 43. A fizetett tized két alkalommal is tetemes összeget, 20 garast tett ki, máskor viszont csak 6 garas volt. – MVH 249., 340., 345.

¹⁴⁸ 1255: CD VII/4. 140. sz. Liszka 1299. évi határjárásánál „terra filiorum Prugh antedictorum, Kereszthur vocata” földről esik szó. CD VI/2. 220.

¹⁴⁹ Németh: Tokaji uradalom 432. A későbbi birtokosokat említi: Magyarország monográfiája 26-27.

¹⁵⁰ A koraujkori másolatban fennmaradt 1466. évi oklevél kiadó: „Petrus Szenthes, Anthonius Berkes, Paulus Meszaros, Thomas Rosos, Petrus Disznos et Thomas Szabó universis et singulis”. – DL 16 394. A tanács 1507-es említése: Bándi: Pálosok oklevelei 664-665.

A Hegyaljának Abaujvár megye területére eső részén található Szántó mezőváros, a későbbi Abaujszántó. A szerencsi esperesség területén fekvő Szűz Mária egyházát dézsmáügyben már 1275-ben említik. A századfordulón Szántói Albert fiai voltak földesurak a településen. Területe a 14. század folyamán már két részre tagolódott, Nagyszántótól északra helyezkedett el Felszántó, melynek birtokosa 1326-ban Felszántai Marcell volt. Ez a rész később a Marcellfalva nevet is viselte. Nagyszántón az Aba nembeli (Keresztúri) Pozsár László, illetve egy kisebb birtokrészen Kornél fia Tamás volt a földesúr. 1378-ban már Fel- és Alszántóról esett szó egy oklevélben, 1427-ben pedig Szántó és Kisszántó néven szerepelt a két településrész. Ekkor már Kassa és Gönc után a megye harmadik legnépesebb helysége, 109 portával. Legkésőbb 1459-ben sorsa a tokaji-tállyai uradalom többi birtokrészével vált közössé.¹⁵¹

Szántó jelentőségét egyébként az is jól mutatja, hogy területén az 1480-as években már bizonyíthatóan egy – a sárospataki *custodia*hoz tartozó – obszerváns ferences kolostor is állt. Az 1480-as években kétszer is itt tartották a rendtartományi gyűlést.¹⁵² A mezővárosban a többi hegyaljai településhez hasonlóan nagy volt az idegen birtokosok száma, akik között kifejezetten előkelő személyt is találunk. Szatmári György esztergomi érseknek ugyanis négy szőlője és háza is állt itt a középkor végén.¹⁵³

A helyi magisztrátusról először 1485 februárjából van adatunk, amikor Balázs szántói plébános, Chetz Tamás bíró és kilenc esküdte állít ki oklevelet bártfai polgárok szőlővásárlása ügyében.¹⁵⁴

A felsorolt mezővárosok és falvak mellett még annak a három abaúji településnek a középkori eseményeit kell vázlatosan bemutatnunk, amelyek fekvésük alapján valójában már nem is számítanak a későbbi Hegyalja integráns részének.

Közülük a talán legjelentősebb Göncöt¹⁵⁵ először a Várad Regestrum említi 1219-ben, majd 1220-ban egy másik gönci érdekeltségű perről van tudomásunk. Ekkor a lakosok panaszaik szerint a két *villicus* kizsákmányolta őket és 110 márka kárt okozott nekik. A várad tüzesvaspróba előtt végül az az ítélet született, hogy nem kell kártérítést fizetniük, de száműzik őket

¹⁵¹ Györffy Gy.: Történeti földrajz I. 142-143. és Csánki 200., továbbá CD VIII/7. 153-154. sz. 1300 előtt a Keresztúriak mellett a Debrőiek is rendelkeztek itt birtokkal. – Szűcs: Sárospatak kezdetei 229. jegyz. Az Aba nemzetség érintett leszármazási ágait ld. uo. 47. A templom az 1330-as években a tizedjegyzékekben *Zamko* és *Zamkon*, valamint *Marcellfalva* néven 3-6 garast fizetett. – MVH 345., 361., 367.

¹⁵² Kovács B.: Az egeri egyházmegye 108. 1500-ban, amikor Hangácsi Mihály alnádor végrendeletet tett, a szántói minoriták is szerepeltek a hagyományozottak között. – Magyarország levéltári forrásai (DL 72 087.) Szintén megemlítette őket végrendeletében Bereck szikszói plébános, aki 1517-ben 10 forintot hagyott rájuk: „Item ad claustrum Zantho similiter decem” – DF 271 000.

¹⁵³ DF 283 258. (1522)

¹⁵⁴ DF 215 139.

¹⁵⁵ A település történetét Iványi Béla foglalta össze megfelelően az 1920-as években. Mivel az egyetlen újabb Gönc monográfia középkori fejezetei gyakorlatilag teljes egészében erre épülnek, csak a régebbi műre hivatkozunk majd. Vö. Iványi: Gönc és Szalipszki: Gönc.

mind a tíz faluból, családjaikkal együtt.¹⁵⁶ 1270-ben még *terraként* szerepelt, egy évvel később pedig mint falu. Ekkor már a királyné tíz német telepes falvának egyike, a vizsolyi ispánság része volt.¹⁵⁷ A község 12. századi német telepítését bizonyítja többek között a neve is. Ez ugyanis a *Kuncz~Kunch* névformából alakult ki, amely jelentésében a 'Konrád'-dal egyezik meg. A név a hasonló eredetű magyarországi falvak mintájára a falu betelepítőjétől származhat. Ezt a német jelleget mutatja emellett az is, hogy a helységet még 1459-ben is *Kunczelsdorfnak* nevezi egy forrás. A német vonásokat a középkor végén is őrizte, sőt még a koraiújkor lakosság névanyaga is utal erre az eredetre.¹⁵⁸

A település várát 1288-ban említi először IV. László adománylevele, amely egyúttal egy Gönc alatt zajló csatáról is beszámol. Itt minden bizonnyal a hűtlen Aba Finta nádor Göncből történő kiostromolásáról van szó, de pontos adatokkal nem rendelkezünk az eseményeket illetően.¹⁵⁹

Az 1280-as évek végén a település már bizonyosan Aba Amádé kezében volt, aki sok időt töltött a faluban: itt tartotta bírói székét és számos alkalommal keltezett innen oklevelet is. Egyes feltevések szerint a gönci vár, esetleg maga a falu volt kiskirályi udvartartásának központja. Gönc történetének ez az Amadé nevével fémjelzett időszaka 1311-ig, haláláig tartott. A várat végül Károly Róbert parancsára Drugeth Fülöp vette vissza a fiaitól, 1317-1318 fordulóján.¹⁶⁰ A falu ezután 1341-ig honorként volt a Drugethek kezén, míg a vár egészen 1391-ig királyi tulajdonban állt. Ekkor adományként a Bebek kapták meg, a településsel együtt, nem sokkal később azonban – az ország többi ilyen jellegű várához hasonlóan – már Gönc vára is elnéptelenedett. Közvetlen említése ezután már nem is ismert.¹⁶¹ A vár jelentőségének csökkenésével párhuzamosan a Pelsőczy Bebek által birtokolt falu szerepe és tekintélye azonban meglehetősen megnőtt.

¹⁵⁶ Györffy Gy.: Történeti földrajz I. 89.

¹⁵⁷ Feld: Amadé-vár 65-66. 1271: „in villis reginalibus, videlicet Gunch, Wysl et aliis villis eis circumiacentibus” – Diplomata Hevesiensis 14. sz.

¹⁵⁸ Iványi: Gönc 2-4. A német nyelv használatát mutatják a helységből ismert személyneveink is. Bár a középkor végén a nevek többsége már magyar jellegű volt, a mezőváros Bártfával folytatott levelezésében még akad néhány német eredetről árulkodó gönci vezetéknev is. Ilyen például: Melczer – DF 217 431. (1515); Kyssgen – DF 218 040. (1522); Seller, Stelczer, Merten Gentz, illetve Lang Valten – DF 218 391. (1525). Ezt húzza alá egyébként az is, hogy még 1520-ban is van olyan levél, amelyet Gönc mezővárosa német nyelven írt Kassa városának. – DF 271 679. A Hegyaljáról különböző személyek, vagy települések által a felvidéki városoknak küldött jelentős mennyiségű levél döntő többségben latinul íródott.

¹⁵⁹ A királyi indoklás szerint Leszteméri Péter „pro fidelitate nobis debita sub Castro Gunch nobis cernentibus fuit interemptus, tum in recompensationem seruiciorum suorum, tum eciam pro morte eiusdem Petri” adományozza ezért Jenke terrát Leszteméri Lászlónak és testvéreinek: Domokosnak, Albertnek, Ivánkának és Gergelynek. – HO VI. 239. sz.

¹⁶⁰ Feld: Amadé-vár 67-68.

¹⁶¹ Engel: Királyi hatalom és arisztokrácia 114. és Feld: Amadé-vár 70-71. A vár 1391. évi eladományozására: ZSO. I. 2296. sz. Az adományosok Bebek Imre országbíró és Bebek Detre szlavón bán voltak.

A 14. század második felétől már jó pár adattal rendelkezünk Gönc gazdasági súlyával kapcsolatban. Ennek egyik alapja az volt, hogy a Kassa felé vezető, Tokaj, illetve Erdély felől érkező kereskedelmi út egyik jelentős állomásaként szerepelt. A másik húzóágazat ugyanakkor a szőlőművelés volt. A település által fizetett, a megyében Kassa után a második legmagasabb tized már eleve magas jövedelmű plébániáról árulkodik, de a lakók jó anyagi helyzetét szemléletesen mutatja az a tény is, hogy az 1387-ben Zsigmond által kivetett hetedadója 1000 forint és 50 hordó bor volt (igaz, a bort később a király elengedte). Az 1427. évi abaúji adólajstrom is alátámasztja a fentieket: 191 házas jobbágytelke Kassa után a megye második legjelentősebb helységévé tette.¹⁶²

A 15. század első felében a mezőváros földesurai továbbra is a Pelsőczy Bebek voltak. Bebek Imre erdélyi vajda fia Pál 1460-ban 1500 forint tartozásáért lekötötte a települést a Rozgonyiaknak, arra az esetre, ha az összeget valami okból nem kapnák vissza. Az ügyről azonban a későbbiekben nem hallunk.¹⁶³

1470. december 17.-én Mátyás a lakók szolgálatainak elismeréseképpen vámmentességet adományozott a településnek, amely minden királyi és egyéb vámról is érvényes volt. A következő évben már biztosan a király tulajdonában volt Gönc, s innentől rendszeresen intézkedik is a polgárok érdekében.¹⁶⁴ 1473. december 31.-én a helyiek azon panaszát mérlegelve, hogy a diósgyőri várnagy familiárisai és tisztjei rendszeresen Göncön vesznek szállást, illetve beavatkoznak az igazságszolgáltatásukba, eltiltja őket ezektől, sőt még a városba hívás nélkül való belépést is megtiltja nekik.¹⁶⁵ A következő évben a mezőváros számára engedélyezi, hogy a Hernád folyón malmot építsenek, amiből templomukat felújíthatják.¹⁶⁶

A király halála után a település Szapolyai István nádor kezébe került, aki 1499-ben végrendeletileg a szepesi káptalanra hagyta azt, amit a következő évben királyi oklevéllel is megerősítettek.¹⁶⁷

A középkor végéig a szepesi káptalan volt Gönc földesura, de egy részét továbbra is a Szapolyaiak bírhatták.¹⁶⁸ Azt, hogy fejlődése ekkor sem állt meg, jól bizonyítja az az 1511. évi kiváltságlevél, amelyben II. Ulászló király évi négy országos vásár tartását engedélyezte a

¹⁶² Az adókra: Iványi: Gönc 8-9. Iványi 500 hordó borról beszélt. Ez azonban tévedés, amit az okozott, hogy a Zichy okmánytárban az érintett oklevél magyar összefoglalójánál 50 helyett – minden bizonnyal sajtóhibaként – 500-at írtak. Iványi ezek szerint – bár fellelőzte a okmánytárát –nem olvasta el a latin szöveget, ami elég meglepő tőle: „Mille florenis auri et quinquaginta tunellis vini” – Zichy IV. 291. sz. A helyi templom egy alkalommal 52 garasnyi tizedet fizetett. MVH 367.: „Item de Kunch solvit LII. grossos.”

¹⁶³ Magyarország levéltári forrásai (DL 15 458.)

¹⁶⁴ Magyarország levéltári forrásai (DL 39 967.) Mátyás és Gönc kapcsolatát ld. még Iványi: Gönc 10-11.

¹⁶⁵ Magyarország levéltári forrásai (DL 39 968.)

¹⁶⁶ Iványi: Gönc 11.

¹⁶⁷ Iványi: Gönc 11-12. A királyi oklevél dátuma 1500. május 31. és tartalmazza a végrendelet szövegét is. Ld. Magyarország levéltári forrásai (DL 25 286. és DL 25 287.)

¹⁶⁸ DF 218 040. (1522)

településnek. Ezek időpontjai január 25., *Letare* vasárnapja, július 2. és augusztus 10. A privilégiumért Szatmári György királyi kancellár járt közbe, János gönci plébános közvetítésével.¹⁶⁹

A település Szent Egyed temploma valószínűleg 13. századi előzményekre tekint vissza. Tizedeit 1363-ig az egri püspök, ezután pedig az egri káptalan szedte. A középkor végén hallunk a templom oltárigazgatójáról és oltáros papjáról is.¹⁷⁰

Gönc mellett két pálos kolostor is állt. A kolostorokat a szakirodalom rendszeresen összekeverte, sőt gyakran még a regéci pálos kolostort is felcserélték ezekkel az intézményekkel.¹⁷¹

A Gönc és Telkibánya között nagyjából félúton található Boldogságos Szűz Máriáról elnevezett kolostor első hiteles említése 1371-ből származik, amikor malomépítési engedélyt kap I. Lajostól.¹⁷² Az ezt követő évtizedek során további kiváltságokban is részesült. Mária a boruk után járó kilenced, és a malmuk után járó *collecta*, vagy *census* alól menti fel őket (1384), amit Zsigmond többször is megismételt, illetve kiegészített (1383, 1406, 1411 – vámok alóli felmentés, 1419).¹⁷³

A kolostor szentélyét és a Szűz Mária oltárt 1429-ben szentelte fel Miklós püspök és búcsút is engedélyezett a remeték számára. 1464-ben János moldvai püspök áldotta meg a templom hét oltárát és negyvennapos búcsút engedélyezett nekik.¹⁷⁴ 1471-ben Mátyás utasítja a környékbeli várnagyokat és mezővárosi tanácsokat, hogy tartsák tiszteletben a kolostor hegyvám, kilenced és *collecta* mentességét.¹⁷⁵ A század második felében az intézményt többször is szőlő- és egyéb adományban részesítették a környékbeli földesurak és mezővárosi polgárok.

A másik, Göncruszka határában álló kolostor védőszentje Szent Katalin volt. Alapítása 1338-ra tehető, amikor bizonyos Miklós fia Domonkos testvéreivel, fiával és nagybátyjával a remetéknek adományozta a Szent Katalin egyházat egy szőlővel és egy malommal együtt.¹⁷⁶

¹⁶⁹ Magyarország levéltári forrásai (DL 39 969.) Szatmári kassai kereskedőcsaládból származott, fényes karriert futott be: előbb kancelláriai levéltáros, titkár, majd titkos kancellár, közben több helyen is prépost, veszprémi, váradi majd pécsi püspök, fő- és titkos kancellár, végül 1522-ben esztergomi érsek lett. Azt, hogy nem felejtette el, hogy honnan indult, nem csak gönci akciója bizonyítja: 1522-ben például szülővárosát ajándékozta meg több hegyaljai szőlővel. – DF 283 258. Pályafutására ld. Köblös: Egyházi közélet 330-331.

¹⁷⁰ A templomra: Iványi: Gönc 15-16. Iványi az oltárigazgatót 1518-ból említi. Az egyház személyzetéről emellett még 1524-ből is van adatunk. Ekkor az oltárigazgató és az oltáros pap írt egy levelet Bártfa város tanácsának egy végrendelet ügyében: „Valentinus Spilner de Eperies, alterista in opido Gwncz, et Matheus de Gwncz, alterista eiusdem”. – DF 218 205.

¹⁷¹ A szakirodalom állásfoglalását ld. Joó: Gönc melletti pálos kolostorok 48-51.

¹⁷² 1371. december 8. – Bándi: Pálosok oklevelei 583. A kolostor történetére ld. Joó: Gönc melletti pálos kolostorok 51-55., illetve DAP I. 167.

¹⁷³ Bándi: Pálosok oklevelei 584-587.

¹⁷⁴ DAP I. 167.

¹⁷⁵ Bándi: Pálosok oklevelei 594.

¹⁷⁶ DAP I. 171. A kolostor történetére ld. Joó: Gönc melletti pálos kolostorok 56-58.

A kolostor nagy mennyiségű, főként adományként kapott ingatlannal rendelkezett a középkor folyamán, melyek a környéken, például Szántón, Ruszkán és Vilmányban voltak. A legtöbb okleveles említése is éppen ilyen ingatlanügyekkel kapcsolatos. Gazdagságát mutatja az is, hogy 1410-ben egy 8 márka értékű miseruha is a birtokában volt.¹⁷⁷ A Mohács előtti időszakból 1523-ra datálódik az utolsó, birtokkal összefüggő említése. Ekkor Perényi István egy Szikszón lévő szőlőjüket mentesítette a kilenced, a *census* és más adók alól.¹⁷⁸

A település bírúit, mint fentebb láttuk, már 1220-ban említik, azonban a mezőváros első ismert kiadványa az a valamikor a 15. század közepén Bártfa városának írt levél volt, amellyel egy polgárúknak járó pénzüsszeget akartak behajtani.¹⁷⁹

Témánk soron következő helysége Telkibánya város, mely közvetlenül Gönc szomszédságában feküdt. Bár jellegét tekintve – az Anjou-kortól már bányaváros volt – eltért a Hegyalja mezővárosaitól, a középkor végén, nagyjából a 15. század hatvanas éveitől már leggyakrabban *oppidum*ként szerepelt a forrásokban.

A települést először 1270-ben említik, mint a füzéri vár részét alkotó tizenegy falu egyikét. 1341-ben királyi tulajdonban volt, ami egészen a 15. század közepéig nem változott.¹⁸⁰ Az 1332-1337 közötti pápai tizedjegyzékben is szerepelt már a falu neve.¹⁸¹

1343-ban és 1347-ben kamaraispánját és tisztjeit is említik, ekkor már bizonyosan folyt bányaművelés a településen, ami egyébként a bányaigazgatás szempontjából a szomolnoki kamarához tartozott. 1367-ben szintén bányatisztekről esik említés.¹⁸²

1367-ben I. Lajos király, majd 1369-ben Mihály egri püspök is hozzájárul ahhoz, hogy a város határában egy fából épült kápolna helyén ispotályt alapítsanak.¹⁸³ Az ispotály létrejötte valószínűleg alapvetően a bányaműveléssel állhatott összefüggésben, de Telkibánya városias

¹⁷⁷ DAP I. 173.: „in Göncz-Ruszka ... una casula 8 marcas denarios valet”.

¹⁷⁸ Bándi: Pálosok oklevelei 608.

¹⁷⁹ DF 213 325. A levéltári keltezés 1440 és 1460 közé teszi keletkezését. A levél írói: „iudex et iurati de Gwncz”.

¹⁸⁰ ÁÚO VIII. 175. sz.: „Teluky”. A város a 14. században végig királyi birtokként szerepelt. 1390.: „Ciuitatum nostrarum Wyhel, Telki Banya, et Patak” – CD X/1. 336. sz. 1406.: „civitatis nostre de Thelkybanya”. – Bándi: Pálosok oklevelei 585-586. Telkibánya középkori történetének megfelelő összefoglalása még várat magára. Általánosságban ld. Csánki 201.

¹⁸¹ MVH I. 353., 369., ekkor 5 garast fizettek. A jegyzék a plébániatemplom elnevezését nem említi, mint ahogyan a kérdést az a néhány mű is kikerüli, amely a település történetével valamilyen szinten foglalkozik. – Ld. például Pusztai: Telkibányai ispotály. Sokatmondó még emellett, hogy az egri egyházmegye középkori történetét összefoglaló monografikus munka sem nevezi meg templomának titulását, amikor az abaújházi főesperesség plébániáit sorolja fel. Kovács B.: Az egri egyházmegye 41-42. Figyelembe véve azonban, hogy a templom a későbbiekben – és jelenleg is – a Kisboldogasszony nevet viselte, valamint, hogy Streytgesser János esküdt 1428 előtt végrendeletileg évi egy gyertyát hagyott „ad honorem beatissime genetricis virginis Marie parochialis ecclesie prenominate civitatis”, a templomnak minden bizonnyal Szűz Mária volt a védőszentje. – DL 11 976. vö. Bándi: Pálosok oklevelei 588.

¹⁸² AOT IV-320.: Mannus Physicus urburarius, majd CD IX/1. 273. sz.: „Ludouicus, Dei gratia rex Hungariae, fidelibus suis Nicolao, dicto Chartkk, Comiti Camerarum nostrarum de Smulnich, et Telkybania, nunc constituto, et aliis in futurum constituendi, nec non officialibus eorumdem.” A Szomolnok alá tartozásra: Engel Pál: Telkibánya. In: KMTL 668-669. Az 1367. évi adat: Bándi: Pálosok oklevelei 582.

¹⁸³ Bándi: Pálosok oklevelei 582-583. Nem tudni pontosan, hogy az ispotály épülete mikorra készült el, de az biztos, hogy 1369. áprilisában már épülőfélben volt.

vonásait is jól mutatja. A kérést Kuprer György bíró és fivére, Konch bányaispán terjesztette elő. Az így létrejövő Szent Katalin ispotály kegyurai ők és leszármazottaik lettek, csaknem száz éven keresztül.

1444-ben az egyik ilyen leszármazott – aki szintén a Kroprer (~Kuprer) György nevet viselte – mint az ispotály kegyura, összes javát, így házait, rétjeit, szántóföldjeit, szőleit, malmát, malomhelyeit és a Czegws nevű prédiomot végrendeletileg a nevezett ispotályra hagyta, míg a kegyuraságot mostohafiára, Mátyás papra. Ő azonban már 1450-ben továbbadta az egész alapítványt a birtokokkal és a patronátussal együtt a gönci Szűz Mária kolostornak, örök alamizsnaként. Az oklevél szerint az intézmény ekkorra már mind épületeiben, mind a szegények gondozásában, mind pedig az istentiszteletek tekintetében jelentősen leromlott. A pálosok az épületen átépítést hajtottak végre, de további sorsáról már nem tudunk.¹⁸⁴ A 16. század elejére – nyilván a bányaművelés lehanyaglásával összefüggésben – a település egyre inkább vesztett szerepéből, a középkor végére jelentősége és lakosságának nagysága szempontjából inkább a kisebb mezővárosok közé lehet csupán számítani.¹⁸⁵

Telkibányán a 15. század közepén ideiglenes erődítmény is állt. 1445-ből esik szó a *fortalicium* Polyak nevű kapitányáról, aki egyúttal Zemplén és Abaúj megyék ispáni címét is betöltötte.¹⁸⁶

1447. március 12-én Hunyadi János kormányzó a települést a Rozgonyiaknak, név szerint Lőrincnek, Jánosnak, Rénoldnak és Osvátnak adományozta, főként azokért a szolgálatokért, amelyeket az oldalán Frigyes ellen harcolva hajtottak végre.¹⁸⁷ Úgy tűnik azonban, hogy az Olnodi Cudarok is szereztek itt birtokrészt.¹⁸⁸ 1470-ben Mátyás a Rozgonyi testvéreknek a város vámjában és az egyházi kegyuraságban rejlő királyi jogot is átruházta.¹⁸⁹

A településen valamikor német bányászok telepedhettek meg. A forrásokban szereplő nevek ugyanis még a 15. században is ilyen eredetre utalnak.¹⁹⁰

¹⁸⁴ Bándi: Pálosok oklevelei 590-591. és 593., illetve Magyarország levéltári forrásai (DL 14 391., DL 14 392.) A kolostor alapfalait 1997-ben egy építkezés során találták meg, a középkori plébániatemplomtól nagyjából 300 méterre, nyugatra. Pusztai: Telkibányai ispotály 117-122.

¹⁸⁵ Pusztai: Telkibányai ispotály 118.

¹⁸⁶ Engel: Archontológia 441. és Magyarország levéltári forrásai (DL 83 719.)

¹⁸⁷ Magyarország levéltári forrásai (DL 14 062., 14 063.)

¹⁸⁸ 1467. márciusában Rozgonyi János tárnokmester és Rénold volt székelyispán, az előbbi fia, János és a néhai Osvát fia Osvát nevében is, mivel közös ősötől származnak, örökösödési szerződést kötöttek Olnodi Cudar Jakabbal, melynek egyik pontja szerint, ha Jakab fiúörökösök nélkül halna el, akkor számos birtoka között Telkibánya is a másik félre szálljon – Magyarország levéltári forrásai (DL 16 499.) Csánki 201. szerint is részbirtokról lehet csak szó. Az mindenestre bizonyos, hogy Jakabnak a bánya művelésében lehetett valamilyen érdekeltsége. Ezt mutatja az az 1468. évi ügy is, amikor egy hatalmaskodás során a városban egy házát felégették és kirabolták. A házban az oklevél szerint Jakab jobbágyai az ezüstöt és a rezet szokták feldolgozni. – Magyarország levéltári forrásai (DL 16 769.)

¹⁸⁹ Magyarország levéltári forrásai (DL 16 793.). A vámról egyébként már jóval korábban, 1428-ban is szó esik. – Bándi: Pálosok oklevelei 588.

¹⁹⁰ 1428-ban például többek között a következő vezetéknevű személyek szerepelnek a tanácsban: Kabishopt, Windel, Grawpeuer, Polner, Stengils, Streytgesser stb. – DL 11 976.

A város vezetőiről előbb értesülünk, mint az oklevéladó tevékenység megindulásáról. 1367-ben már hallunk Pertold telkibányai esküdről, két évvel később pedig a már említett Kropper György bíróról.¹⁹¹ Nincsen rá egyértelmű bizonyítékunk, de úgy fest, mintha jó darabig a bánya élén álló személy és a bíró közösen képviselte volna a várost. Ezt mutatja az első ismert helyi kiadvány, amely egy végrendelet ügyében íródott 1428-ban. Ebben ugyanis az oklevél kibocsátói között a bíró nevének felsorolása után rögtön a bányamester neve következett.¹⁹²

Utolsó városunk Szikszó, amely a Hegyaljától valamivel távolabb, Miskolctól északkeletre, annak közelében fekszik. 1308-ban már az Aba nembeli Szikszói család volt a birtokosa. Jelentőségét mutatja, hogy a pápai tizedjegyzék alapján 2 temploma fizetett tizedet, még pedig nem is keveset, hiszen az egyik 24, a másik pedig 12 garast.¹⁹³ A század folyamán végig a Szikszaiak birtokolták, tagjaik többször is felbukkantak az oklevelekben. Így például 1387-ben Zekzou-i Péter fia Miklós mester hídépítési engedélyt adott két familiárisának a Hernádon, név szerint Hoporth-i Mihály fiainak, Péternek és Jánosnak, a szikszói piac fellendítéséért, valamint a város templomának építéséért.¹⁹⁴

Úgy látszik tehát, hogy a család szívéen viselte Szikszó fejlődésének sorsát, de igazi fellendülése mégis csak az 1390-es években történhetett. A település ekkor – a Szikszói család magvaszakadtával – a királyra szállt. A kilencvenes években már mint királynéi *civitas* szerepel az oklevelekben. 1391. december 24-én Mária királynő kiváltságlevelet bocsátott ki a szikszóiak számára, melyben engedélyezi nekik, hogy a Diósgyőr melletti Feketeerdőből a várnagy engedélyével fát hozzanak az építkezésekhez. Ezt az engedélyt az is magyarázhatja, hogy egyes utalások szerint nem sokkal korábban a települést valamilyen jelentős pusztítás érthette.¹⁹⁵ 1392-ben a királynénak már официálisa is volt a mezővárosban. A Szikszón termett borból ugyanis évi két hordót adományozott a lehnici Szent Antal-völgyi karthauziaknak, amit az официális adott ki nekik minden évben.¹⁹⁶ A következő évben további kedvezményként Szikszó évi 600 forint *collectajából* Mária 50 forintot elengedett.¹⁹⁷

A város királynéi tulajdona azonban nem tartott sokáig. A 14. század végén ugyanis rövid ideig a Bebekek kezén volt, majd 1403-ban Zsigmond Perényi Péternek adományozta

¹⁹¹ Bándi: Pálosok oklevelei 582-583.

¹⁹² DL 11 976.

¹⁹³ MVH I. 318.: A fizetés „Syxo” és „Syhxo” név alatt történt. Ld. még uo. 215., 324. Vö. Györffy Gy.: Történeti földrajz I. 147-148. A település okleveles említései egyébként nem tévesztendőek össze azzal az Eger völgyében fekvő, az egri érsek tulajdonában lévő Szikszóval (Pusztaszikszó), amely már 1261-ben feltűnik a forrásokban. – CD IV/3. 36. Ugyanígy, az 1275 és 1290 közé datálható, csütörtöki vásár tartására vonatkozó királyi engedély is az Eger közelében fekvő helységre vonatkozik. Reg. Arp. II/2-3. 3594. sz.

¹⁹⁴ ZSO I. 28. sz.: „propter reformationem et remeliorationem fori edificationemque et constructionem ecclesie trinitatis nostre Zekzou”. Mályusz Elemér regesztája valószínűleg hibás. A „trinitatis” szó helyett „civitatis”-t javasol Détsy Mihály álláspontja alapján Joó Tibor. Vö. Joó: Szikszói templom 74. Az oklevél teljes latin szövegét és annak magyar fordítását is ld. uo. 86.

¹⁹⁵ ZSO I. 2314. sz., illetve Joó: Szikszói templom 75.

¹⁹⁶ ZSO I. 2537. sz.

¹⁹⁷ 1393. május 30. – ZSO I. 2961. sz.

Zykwow, valamint a hozzá tartozó Vadaz, Zygeth és Wyfalu királyi birtokokat, mindaddig, amíg más birtokokról nem gondoskodik számukra. A beiktatás a következő évben történt meg.¹⁹⁸

A szikszói polgárok kedvezményei közé tartozott a fentiek mellett az is, hogy a 15. század elején vámmentességet élveztek a Bozyta-i és Rechythe-i vámokon.¹⁹⁹ Valószínűleg magánföldesúri kézbe kerülésével is összefüggött, hogy a települést egyre inkább mezővárosnak kezdték nevezni. Ebben a korszakban már vámhely is volt. 1400-ban ugyanis vámszedőjéről, 1411-ben pedig vásárvámjáról esik szó a forrásokban.²⁰⁰ Temploma – amelyet a Boldogságos Szűz tiszteletére emeltek – is nagyjából ekkortól szerepel az oklevelekben.²⁰¹ A templom kegyurai a Perényiek voltak. Erre utal, hogy amikor 1419-ben Stibor egri püspök a megürült szikszói plébánia élére saját emberét, Warano-i Miklós fia István egri egyházmegyei klerikust akarta állítani, Perényi panasszal élt, Zsigmond pedig megtiltotta a püspöknek, hogy a panaszost a plébánia eddig szokásos adományozásában gátolva, az új plébános bemutatására kényszerítse.²⁰² A plébánia egyébként még a középkor végén is elég magas jövedelmű lehetett, amit Bereck szikszói plébános 1517. évi végrendelete is bizonyít.²⁰³

1430-ban Szikszót már a nagyidai vár részeként említik az oklevelek, amelyet Perényi Péter Zsigmond 1406. évi engedélye alapján építtetett.²⁰⁴ Az 1440-es évektől a vár és így a város is egy zűrzavaros ügy tárgyaként szerepeltek, sorsuk pedig szorosan összefonódott. 1442-ben ugyanis mindkettő – más birtokokkal együtt váltságdíjként – Giskra kezébe került, aki 1447-ben egy körmöcbányai polgárnak, Modrar Pálnak zálogosította el ezeket. Az ügy a Perényiek között (Perényi Imre fia János, Péter fia János, Péter fia Miklós és János fia János) is ellentétet szült, akik végül azzal vádolták Modrar Pált, hogy jogtalanul és hatalmaskodva tartja a kezében a mondott birtokokat. 1449-ben Pálnak ennek ellenére sikerült magát bevezettetni a javakba és 1450-ben némi pénzkölcsön fejében még azt is elérte, hogy Giskra szavatosságot vállalt az általa átadott várra és településekre. A birtokokat Modrar Pál az 1450-

¹⁹⁸ ZSO II. 2324. sz. és ZSO II. 2939. sz. A Perényieknek 1407-ben szintén volt tisztartójuk Szikszón. A Mária által kiadni elrendelt két hordó bort ugyanis továbbra is ki kellett bocsátani a karthauziaknak, és ezt a Perényiek offciálisa hajtotta végre. – ZSO II. 5226. sz. Az adományt a király új adományként 1411-ben megismételte. – ZSO III. 692. sz.

¹⁹⁹ ZSO II. 7511. sz. (1410)

²⁰⁰ ZSO VII. 517. sz.: „civitate seu opido Zykwow”. A vámokra ld. ZSO II. 30. sz. és ZSO III. 692. sz. Az 1400. évi oklevél szerint a szikszói vámszedők egy kassai polgártól erőszakkal elvettek egy lovat. A Bebekek szikszói birtoklását mutatja az a tény, hogy ezt nem sokkal később Bebek Detre nádor adatta vissza a sértettnek. – ZSO. II. 33. sz.

²⁰¹ Csánki 201.

²⁰² ZSO. VII. 665. sz.

²⁰³ DF 271 000. A végrendelettel részletesebben foglalkozott: Mályusz: Egyházi társadalom 134-135.

²⁰⁴ Zsigmond 1430-ban vezetetti be Perényi Imre fiait, Jánost és Istvánt a vár és a hozzá tartozó részeinek – köztük Szikszónak – a birtokába. CD X/7. 74. sz. Nagyida várával kapcsolatosan ld. Engel: Királyi hatalom és arisztokrácia 135. és Engel: Archontológia 371.

es években végig kezében tartotta, mivel azonban 1460-ra elhalálozott, a várat és részeit pedig Mátyás király elfoglalta, végül sikerült megegyezést létrehozni az ügyben. Ekkor Perényi János fia János és Modrar Pál özvegye, Anna, a fiával, Miklóssal a leleszi konvent előtt úgy egyeztek meg, hogy János feleségül veszi az özvegy lányát, a másik Annát, akik ezért átadják neki a birtokokat, de a vár és a birtokjövedelmek felét anyósának és többi családtagjának tartja fenn, bizonyos birtokokon pedig megosztóznak. Ezután a király is visszabocsátotta az érintetteknek a javakat. A birtokok – köztük Szikszó – tényleges felosztása végül 1461-ben zajlott le. Az már csak egy további érdekes részletként fogható fel, hogy Perényi Miklós Szikszó felét még ugyanebben az évben a Szapolyaiaknak zálogosította el. 1467-1468-ban újabb vizályról van hírünk. Ekkor Anna, Modrar Pál özvegye arról panaszkodott, hogy a másik fél az újabb elzálogosítás során a vállalt szavatosság ellenére sem védte meg őt birtokaiban, sőt, részéből bizonyos területeket el is foglalt.²⁰⁵ 1472-ből újabb birtokosváltás történt, ekkor zálog címén Buzlai Miklós kapta meg Nagyida, Újvár és Szikszó birtokokat.²⁰⁶ A fenti események a mezőváros önkormányzatára és mindennapi nyugodt életére nem gyakorolhattak kedvező hatást, bár erre vonatkozó konkrét információnk sajnos nincsen. Ami tény, hogy Szikszó jelentősége mindezek ellenére sem csökkent, sőt, 1467-ben és 1470-ben sokamara fennállásáról is van adatunk a településen.²⁰⁷ Szikszót egyébként felerészben még a középkor végén is a Perényiek bírták.²⁰⁸ A mezőváros tanácsa 1406-ban bukkan fel először a forrásokban, ekkor élén bíró és 10 (a későbbiekben viszont 12) esküdt állt.²⁰⁹ A 15. században a magisztrátus több alkalommal állított ki öröklevelet, általában szőlővel kapcsolatosan. A település lakosságával összefüggően meg kell még jegyezni, hogy közöttük német etnikumhoz tartozók is élhettek, amit a 15. századi német személynevek, valamint a 15. században a forrásokban rendszeresen felbukkanó Magyar- illetve Némethegy nevű szőlőhegyek is jól mutatnak.²¹⁰

Ahogy láttuk, a dolgozatban vizsgált mezővárosaink meglehetősen sokfélék voltak és igen változatos történettel bírtak. Van köztük 13. századi városprivilegiummal rendelkező; vallon hospes település eredetű, mely egykor ispáni székhely is volt; bányaváros, amely a 15. századra mezővárossá alakult; királyi, egyházi, és magánföldesúri tulajdonban lévő mezőváros; néhányuk pedig egyszerű faluból felemelkedve, mindenféle privilegium nélkül

²⁰⁵ Uo., illetve Magyarország levéltári forrásai (DL 14 058., DL 14 244., DL 14 405., DL 15 408., DL 15 532., DL 15 570., DL 70 894., DL 70 895., DL 70 899., DL 70 904., DL 70 908., DL 88 453., DL 88 457.)

²⁰⁶ Magyarország levéltári forrásai (DL 45 502.)

²⁰⁷ 1467: „vicecamerarius salium” – Csánki 201. 1470: Magyarország levéltári forrásai (DL 88 491.)

²⁰⁸ Magyarország levéltári forrásai (DL 71 177.)

²⁰⁹ DL 9159. Talán haláleset miatt hiányzott, vagy más okok miatt nem volt megnevezve ekkor mind a tizenkét esküdt.

²¹⁰ Ilyen német személynevet viselő polgárok szerepelnek a tanácsban többek között 1408-ban és 1414-ben is: Hantzo de Wisli, Ladislaus Henningh, Johannes Hungorfeyth és Hannus Habahethel. – DL 70 768., DL 9452. és DL 10 258.

érte el az *oppidum*ok szintjét. A kezdetben német lakosságú Gönc, Szikszó, de leginkább a több kolostorral bíró Patak kifejezetten városias település lehetett, míg néhányuk jelentősége alig-alig haladta meg a falvakét. Van azonban egy olyan tényező, mely csaknem mindegyikük esetében megfigyelhető volt és arculatformáló erővel is bírt, ez pedig nem más, mint a szőlőművelés nagy szerepe a helyi gazdasági- és jogéletben.

2. Szőlőművelés, borkereskedelem, extraneus birtoklás és az önkormányzat

A történeti hagyomány szerint Könyves Kálmánnak már a 12. század elején volt Tarcalon borospincéje, de a szőlő első hiteles, okleveles említése a Hegyalján csak 1248-ból, Liszkaolasi területéről ismert, mégpedig IV. Béla szepesi káptalannak szóló adományleveléből.²¹¹ 1252-ben Patak és Olaszi között már tudomásunk van négy szőlőműves családról. 1271-ben a régebbi és a tatárjárás után újonnan telepített, Olasziban lévő szőlők tizedét V. István az egri püspöknek adományozta, ugyanebben az évben a gönci bortizedekről is szó esik, 1275-ben pedig Aszaló bortizedét is említik.²¹² A szepesi káptalan 1286. évi ellátmányában már szólnak pataki borról is.²¹³

Az okleveles anyag alapján a szőlőművelés Zemplénben és környékén a 14. század elejére már szélesebb körben is elterjedt.²¹⁴ Csak néhány példa: Németiben 1278-ban esik szó szőlőről, Forrón pedig 1309-ben. A Szina melletti telepések 1299-ben kapnak engedélyt a szőlőtelepítésre. 1293-ban a szomszédban, Borsodban hallunk bizonyos *terra Zeleus* földről, 1339-ben az Újhely környéki *Zeuleus* (ma Szöllöske puszta) neve is felbukkan a forrásokban.²¹⁵ A szőlő nagyarányú elterjesztésében régebben az itteni latin telepéseknek tulajdonítottak nagy szerepet, de mostanában ezt már cáfolják.²¹⁶

²¹¹ Feyér: Szőlő- és bortermelés 23., illetve CD IV/2. 21.: „vineam cum uno situ curiae in Potak”.

²¹² Reg. Arp. I. 979. sz. Átírása 1257-ből Uo. I. 1172. sz.; A többi adatra vonatkozólag ld. Balassa: Tokaj-Hegyalja 30., Diplomata Hevesiensis 14. sz. és Uo. 17. sz.: „De decimis etiam ... tres villas Manhardi comitis Ozalou, Apathi Julay vocatas”.

²¹³ Szűcs: Utolsó Árpádok 359. – „tunelle vini de Potok”.

²¹⁴ Ekkorra ez a jelenség egyébként már országosan is megfigyelhető volt. A fehérvári prépostság népei 1229-ben már nagy mennyiségű művelt és műveletlen szőlőbirtokkal rendelkeztek, és a 13. századi vámtarifák is rendszeresen említették már a bort, mint fontos kereskedelmi terméket. Solymosi: Adózás első korszaka 25-27.

²¹⁵ Györffy Gy.: Történeti földrajz I. 121., 81., 148. A 'szőlős' helynevekre vonatkozóan ld. Égető: Középkori szőlőművelésünk 74.

²¹⁶ Szűcs Jenő is hangot adott ezzel a latin eredettel kapcsolatos kételyeinek. A királyi udvarházak ugyanis – leginkább királyi vadászatok idején, ami köztudottan az erdőuradalmak egyik fő funkciója volt – szinte elképzelhetetlenek voltak bor nélkül, tehát már a letelepedésük előtt léteznie kellett szőlőművelésnek a térségben. A királyi magánuradalmak egyébként az ország más területein is szőlőtermelő vidékeken feküdtek. Szűcs: Sárospatak kezdetei 20-21. Ha más nem is, de az mindenesetre valószínű, hogy a furmint szőlőfajtát a latinok terjesztették el a Hegyalján. – Magyarország monográfiája 188. A „furmint” szó eredetére ld. Karácsonyi: Furmint 273.

A 14. század végére a szőlőművelés és bortermelés igen nagy jelentőségre tehetett szert a térségben. Ezt bizonyítja Gönc város 1387. évi hetedadója is, ami alapján a város éves bortermelése 350 hordó bor volt.²¹⁷

A szőlőművelés egyik fontos és általános jellemzője az volt, hogy a szőlőbirtokosok között nagy számban vesznek részt az egyházi vagy nemesi jogállású személyek, idegen mezővárosi és városi polgárok, valamint környékbeli jobbágyok is. Az *extraneus* (vidéki) szőlőbirtoklás a 12. század végén jelent meg Magyarországon. Ennek egyik első jele, hogy a szentgotthárdi apátság az 1180-as és 1190-es években Szentkúton vásárolt szőlőket. Az *extraneus* birtokosok között ekkor még csak egyházak, nemesi birtokosok és várjobbágyok vettek részt, a 13. századtól azonban már a *hospes* jogállású személyek is mind gyakrabban tűntek fel ilyen minőségben. Az átalakulás azonban csak lassan ment végbe. Bár a zágrábi székeskáptalan szőlőit a 14. században már részben ilyen elemek művelték meg, saját kezelésű urasági szőlőket is birtokoltak még.²¹⁸

A hegyaljai *extraneus* birtoklásra a már említett 1248. évi királyi adománylevél tartalmazza az első adatot. Ebbe a sorba illeszthető az is, hogy a szepesi prépost 1282-ben, azaz továbbra is, a váradi káptalan pedig 1295-től rendelkezett szőlőbirtokkal Patakon.²¹⁹

A 14. századtól az ismert vidékiek száma jelentősen megnőtt. A legkülönbézetűbb státuszú személyek és intézmények jelennek meg ekkor ilyen minőségben a területen. 1305-ben hotykai nemesek Patakon, 1307-ben újhelyi polgárok Zedluch és Nouka között, 1426-ban pedig az újhelyi pálosok Báriban bírtak szőlőt.²²⁰ 1475-ben szintén ők állnak perben egy leleszi jobbággal, név szerint János szücs fia Mihállyal egy Kistoronyai szőlőért.²²¹ 1502-ben az újhelyi plébános és egy szintén újhelyi özvegyasszony vesz szőlőt Zomboron, 1506-ban pedig a terebesi pálosok bírnak két szőlőt Tolcsván.²²² Szikszón 1523-ban tarcali és keresztesi *extraneusok* is bírtak szőlőt.²²³

Az idegen birtokosok számának növekedése igazán a 15. század közepétől gyorsult fel. Ebben a legnagyobb szerepet a közeli három szabad királyi város: Kassa, Bártfa és Eperjes polgárainak kollektív és egyéni szőlő- és házvásárlásai játszották. A Hegyalja területén az első ismert városi szőlőbirtokról 1467-ből van adatunk. A nem a Hegyalja területéhez tartozó

²¹⁷ Ld. 162. jegyz.

²¹⁸ Solymosi: Adózás új rendszere 2-6. A zágrábi káptalannak saját kezelésű szőlők mellett járadékos szőlői is voltak, amelyet szolgák („servi”), jobbágyok („coloni”) és idegenek („forensis”) művelték meg. Solymosi: Adózás első korszaka 22.

²¹⁹ A szepesi prépost szőlőjéért per is folyt, amely során azt neki ítélték. – DF 264 123. A váradi káptalan a pataki szőlőhöz csere útján jutott hozzá. CD VI/1. 379-380.: „in concambium vinearum, et fundi dicti Iohannis, quas idem in villa Potok habere dicebatur”.

²²⁰ DL 57 233., Bándi: Pálosok oklevelei 689-690., Bándi: Pálosok oklevelei 703-704.

²²¹ Bándi: Pálosok oklevelei 712.

²²² Magyarország levéltári forrásai (DL 68 141.), Bándi: Pálosok oklevelei 678.

²²³ Bándi: Pálosok oklevelei 608. A példákat tucatjával lehetne sorolni.

mezővárosunkban, Szikszón azonban már 1408-ban is bírt egy kassai polgár, Durst András posztómető egy szőlőt, igaz csak zálogként. Az eset jól példázza azt, hogy a mondott városok polgársága ekkoriban kezdett el érdeklődést mutatni a Hegyalja és környéke szőlőbirtokai iránt. A magyar középkor nagyjából utolsó 70 évében a városi tulajdonú hegyaljai szőlőbirtokok száma már a félszázat is meghaladta.²²⁴

Az *extraneus* birtoklás jelentőségnövekedésének alapvető feltétele a szőlőműveléssel járó szabad birtokforgalom volt, amely lehetővé tette az idegenek birtokszerzését. Az viszont, hogy ez a folyamat éppen a 15. század második felében zajlott le, leginkább a szerémségi borvidék török betörésekkel kapcsolatos hanyatlásának tudható be. Ráadásul Mátyás 1482-ben megtiltotta, hogy a szerémségi borokat Tiszalúcnál északabbra szállítsák, így egyre inkább előtérbe kerültek más térségek borai.²²⁵ A folyamathoz mindezek mellett a felvidéki városoknak a borfelvevő Lengyelországgal folytatott kereskedelme is hozzájárulhatott, ami arra ösztönözte polgáraikat, hogy bort vásároljanak, vagy egyenesen szőlőt szerezzenek a Hegyalján.²²⁶ Azt is meg kell jegyeznünk, hogy ekkorra már a hegyaljai bor sem lehetett sokkal rosszabb minőségű a szerémi, vagy a Pozsony környéki boroknál. Talán a jó gazda önérzeténél többnek vehető, hogy amikor 1467-ben Pálóci László két hordó újhelyi bort küld a bártfaiaknak, megköszönve azok ajándékát, levelében büszkén megjegyzi: azért is küldi, hogy lássák, milyen borai vannak.²²⁷

A szőlőbirtok és bor iránti kereslet találkozott a hegyaljai mezővárosi polgárság érdekeivel. A borkereskedelemben való részvételüket bizonyítják azok a levelek, amelyeket ezzel összefüggő tartozások ügyében írtak, vagy írtattak a tanáccsal.²²⁸ A szőlőbirtokok forgalmát sem csupán az adásvételi szerződések alapján foghatjuk meg. Olyan levél is maradt fenn ugyanis, amelyben egyenesen szőlőt kínálnak megvételre a felvidéki polgároknak.²²⁹

A kollektív városi tulajdonban lévő szőlőket fizetett vincellérek gondozták, akik a műveléssel kapcsolatos munkafolyamatokat megszervezték, a költségekről pedig pontos számadásokat készítettek. Bártfa városnak tállyai, szántói, újhelyi és hejcei szőlői is voltak. Kassa Szántón és Tályán, míg Eperjes Tolcsván rendelkezett birtokokkal.²³⁰

²²⁴ 1467 és 1526 között a fenti városokból legkevesebb 55 polgári és közösségi szőlőbirtokosnak volt a Hegyalján összesen 89 szőlőbirtoka. Gecsényi: Városi szőlőbirtokok 343. A városok szőlőgazdálkodására ld. Gecsényi: Bártfa szőlőgazdálkodása. A szikszói oklevél jelzete: DL 70 768.

²²⁵ Belényessy: Szőlőtermelésünk 21-22. Különösen 57. jegyz.

²²⁶ Talán éppen egy ilyen Kassa-Krakkó kereskedelmi kapcsolat során kerülhetett zálog gyanánt egy krakkói polgár kezébe az a műveletlen tállyai szőlő, amely korábban Yasko János kassai polgáré volt. – DF 269 936.

²²⁷ Gecsényi: Városi szőlőbirtokok 341.

²²⁸ A teljesség igénye nélkül: Gönc: DF 217 381., DF 218 040., DF 217 382. Liszka: DF 214 916. Tállya: DF 218 283., DF 217 813., DF 217 923. Stb.

²²⁹ 1485-ben például Szár Tamás újhelyi polgár. – Iványi: Bártfa 2376. sz. (DF 215 135.)

²³⁰ Vincellér-elszámolások aránylag nagy számban maradtak fenn a városi levéltárakban. Ilyen költségjegyzéket állított ki például a bártfai tanácsnak a 16. század elején András, a város újhelyi vincellére. –

Azt, hogy a vidékiek és a helyiek miért törekedtek szőlőbirtok vásárlására, érthető. A bor a középkor egyik legkeresettebb árucikke volt, amit jó áron és bármikor el lehetett adni. Ebből kifolyólag a szőlőbirtok is megőrizte értékét, ezért kifizetődő és biztonságos dolog volt a pénzt szőlőbe fektetni. Nem véletlen, hogy gyakran használták kölcsönügyletek fedezeteként is a szőlőket.²³¹ De mi volt az, ami lehetővé tette a szőlő ilyen mértékű forgalmát és az *extraneus* birtoklást?

A kiindulási alapként azt a tényt kell megemlíteni, hogy a szőlőtelepítés igen munkaigényes, a termőre fordulás pedig időben rendkívül hosszú folyamat volt. Ezért is jött létre az a szabály, hogy egyes helyeken csak a szőlő telepítése után 12 évvel kellett adót fizetni.²³² Más esetekben még a művelés alá vett és a csupán arra alkalmas földet is precízen megkülönböztették. A telepítés mellett maga a szőlő megművelése is igen sok munkát igényelt. A munkálatok tavasszal kezdődtek a metszéssel, majd a szüretig háromszori kapálás, kétszeri karózás és háromszori kötözés tartozott a teendők közé. A szüreti munkák után is voltak azonban tennivalók: a szőlőt bekapálták, és néha befedték.²³³ A nagy munkaigény, a magas befektetési költségek, valamint a bor magas ára voltak azok, amelyek a viszonylag szabad ingatlanforgalmat eredményezték.

A szőlő ráadásul nem tartozott bele a telkiállományba, az azt érintő művelési kényszer és feudális szolgáltatások egyáltalán nem terhelték. A jobbágy szőlőjét illetően szabadon rendelkezhetett: továbbadhatta, zálogosíthatta, örökíthette és cserélhette, ha pedig a tulajdonos meghalt, a szőlőt utódjai magától értetődő módon örökölték. A fentieknek az volt az egyetlen feltétele, hogy az adózás folyamatossága fennmaradjon. A földesúr a szőlő birtokjogára csak akkor tarthatott igényt, ha azt elhanyagolták, vagy az azt művelő személy örökösök nélkül halt meg. Megfigyelhető volt tehát a jobbágyi szőlőbirtoklás megszilárdulása: előfordult, hogy a településről elköltöző jobbágy is megtartotta régi lakóhelyén fekvő szőlőjét. Ez volt az

DF 216 409. A vincellérek feladataira, fizetségére ld. Balassa: Tokaj-Hegyalja 286-298. és Gecsényi: Bártfa szőlőgazdálkodása 471-472. A bártfai szőlőkre: ld. uo. passim. Emellett még Kassának Szántón négy szőlője és háza, Tállyán pedig szőlője volt. Mindegyiket 1522-ben kapta adományként Szatmári György esztergomi érsektől. – DF 283 257. és DF 283 258. Eperjesnek Tolcsván voltak birtokai, mégpedig 1505 után három szőlő és két ház. – DF 229 261., DF 229 262., DF 229 381., DF 229 539., DF 229 629. A városok mellett természetesen másoknak is volt vincellérük, így például a menedékkői karthauziak Szikszón tartottak vincellért 1408-ban (DL 9452.).

²³¹ Jó példa erre az az 1451. évi újhelyi ügy, amikor Lelez-i Tamás litteratus Cheb-i Jánostól, az újhelyi várnagytól 18 forintot vett kölcsön, melynek fedezete a Fekete hegyen fekvő szőlője volt. Mivel az összeget a terminuskor nem tudta kifizetni, a város a szőlő birtokába a várnagyot iktatta be. – DL 14 453.

²³² Solymosi: Adózás új rendszere 36. Ez a telepítést elősegítő kedvezmény a későbbi századokban is kimutatható. A 18. század eleji Váradon például hét évig voltak adómentesek az ilyen szőlőültetvények. Orosz: Nagyvárad szőlőtermelése 139.

²³³ A szőlőültetésre alkalmas terület Patakon is megjelent 1334-ben: „terram suam... pro vineam aptam”. – DL 76 494. Az ilyen földek értéke egyébként már a telepítés előtt a gabona termőföld árának átlagosan kétszeresét tette ki. – Belényesy: Szőlő- és gyümölcsstermesztésünk 12. A szőlőmunkákra ld. még uo. 13-16.

úgynevezett „hospes jogú szőlőbirtoklás”, vagy egy másik kifejezéssel a „szabad bérletszerű szőlőbirtoklás”, ami eleinte leginkább a városi polgárok esetében volt megfigyelhető.²³⁴

A szőlő szabad birtoklása mellett volt még egy másik fontos jogelv is, mégpedig a szőlőszerzés szabadsága. A szőlők vételét és eladását senki sem akadályozhatta meg.²³⁵

A polgári földhasználat során a bérmunka is felbukkant. Ez legnagyobb részt a városi szőlőbirtokokhoz kötődött. Vincelléreik a számadások alapján rendszeresen fogadtak fel napszámosokat a szőlők művelésére. A korábbi felfogással ellentétben a bérmunkások nem az Alföldről származtak, hanem a helyi lakosság tehette ki legnagyobb részüket.²³⁶ Ezzel szemben a helyi polgárok szőlőiket családi keretek között művelték. Bérmunkát ők csak akkor alkalmazhattak, ha kézművesek voltak és ezért kevesebb idejük volt a szőlőmunkákra, vagy ha kifejezetten kereskedelmi célból, aránylag nagyobb területen folytattak szőlőművelést.

A szőlők a koraújkorban már bizonyosan különböző jogállásúak voltak. A 16. századtól kezdve különböztetnek meg a Hegyalján dézsmás, szabad és kerti szőlőket. Az egyes szőlőtípusok lehettek különböző társadalmi állású birtokosok kezében is, így például akár nemes is rendelkezhetett dézsmás szőlővel. A dézsmás szőlők után kilencedet, tizedet, munkajáradékot és ajándékokat kellett adni, míg a másik két típus adómentes volt. A szabad szőlők az első típusnál jóval többet értek. Az összes szőlőn belüli arányuk a koraújkorban nagyjából 20% körül lehetett. A harmadik kategória, a kerti szőlő aránya jelentéktelen volt a másik két típushoz képest. Ez a telek tartozéka volt és topográfiaiilag is szorosan kapcsolódott a belsőséghez. Sajnos nem tudjuk, hogy a szőlők ilyen jogi elkülönülése fenn állt-e már a középkor végén is.²³⁷

A fentebb felvázolt körülmények között alakultak ki tehát a későbbi hegyjogi szabályok előzményei, melyek célja az *extraneusok*, a helyi polgárok és a földesúr jogainak szabályozása volt. A Hegyalján a szőlőművelés, mint meghatározó ágazat hasonló típusú mezővárosok láncolatát hozta létre. A szokásjog és annak szervezeti keretei a tágabb régióban is hasonlóan alakultak. A szőlőművelés egységes és szilárd joggyakorlatot eredményezett a területen.²³⁸

A szőlőművelésnek az önkormányzatra és általában a mezővárosi fejlődésre gyakorolt hatásait a fentiek tükrében a következőképpen foglalhatnánk össze: 1. A szőlő esetében

²³⁴ Solymosi: Földesúri járadékok 147-149. és Makkai: Mezővárosi földhasználat 477-478.

²³⁵ Belényesy: Szőlő- és gyümölcsstermesztésünk 23-24.

²³⁶ Gecsényi: Bártfa szőlőgazdálkodása 475.

²³⁷ Balassa: Tokaj-Hegyalja 42-48. vö. Orosz: Hegyaljai mezővárosok 35-38. és Uő: Nagyvárad szőlőtermelése 139. A középkorból csak elvétve találunk adatot a szőlő jogállására. Talán a szabad szőlők státuszával bírt például 1506-ban az a tolcsvai szőlő, melyet „nemesi jogú” szőlőként említene. – Bándi: Pálosok oklevelei 678.

²³⁸ Németh: Mezővárosi önkormányzat 306-310. A „hegyjog” kifejezés már a középkori Hegyalján is szerepelt: „a solutione juris montani” – DAP II. 310. Itt azonban még a „hegyvám” szó értelmében volt használatos, vö. Solymosi: Adózás új rendszere 18-19.

kialakult a szabad ingatlanforgalom és ingatlanszerzés lehetősége, amit általában a magisztrátus által kiállított oklevelekben rögzítettek. A szőlők adásvétele intenzív volt, birtokosaik általában meglehetősen gyakran változtak, azaz igen nagy volt a fluktuáció.²³⁹ Ez a tény jelentősen felélénkítette a mezővárosi hivatali írásbeliséget is. 2. A tanács jelentőségét és feladatkörét tovább gyarapította, hogy a szőlő szabad ingatlanforgalma magával hozta az *extraneus* szőlőbirtoklást. Az *extraneusok* és a helyiek jogainak összehangolása egy egységes és szilárd szokásjog kialakulását eredményezték, amelynek a felügyeletét szintén a tanács végezte. 3. A szőlőművelés során a Hegyalja, mint tájegység mezővárosai hasonló arculatot öltöttek és a különböző mezővárosok között egyfajta összetartozás-tudat alakult ki, amely a későbbiekben lehetővé tette, hogy e települések egységesen lépjenek fel. 4. A bortermelésbe bekapcsolódó mezővárosi polgárság élénk kereskedelmet folytathatott a közeli városokkal. Kapcsolatuk ez által az élet minden terén szorosabbá vált, ez pedig a mezővárosok lakosságának öntudatára és világképére is nagy hatással volt. A kereskedelem mellett az anyagi felemelkedés lehetőségét is felvillantotta a polgárság előtt.

3. Jogsértések, hatalmaskodások és a közösség válaszlépései

A mezővárosok, sőt a falvak néhány alapvető jogát még a jobbágypártinak egyáltalán nem tekinthető Tripartitum is elismerte. Így például az egyes helységek jogszokásainak a régi szokásnak megfelelő megtartását, bizonyos esetekben a büntetőbíráskodási joghatóságot, a mezővárosokban pedig még a pecséthasználati jogot is.²⁴⁰

A mezővárosok jogainak érvényesülését azonban alapvetően az határozta meg, hogy azok, akikkel történetük során kapcsolatba kerültek, *ténylegesen* mit gondoltak szabadságuk mértékéről, tiszteletben tartották-e azt, vagy pedig egyszerű jobbágyokként viszonyultak hozzájuk. Fontos volt emellett a földesúr állásfoglalása is, amelyet általában személyes jellemvonásai, értékrendje és érdekei alapján alakított ki. A mezővárosi polgári státusz mozgásterének bővítéséhez emellett gyakran az *oppidumok* lakossága is hozzájárult. Egyes tetteik a településük jogairól alkotott általános elképzeléseiket is jól tükrözték.

Elmondható, hogy ha a hegyaljai mezővárosok lakosságának szabadsága csorbát szenvedett, ennek hátterében általában idegenek álltak, nem pedig saját földesuraik. A jogsértések legtöbbje a polgárok személyes jogai ellen irányuló, és a korban mindennaposnak tekinthető

²³⁹ Ez a jellemző a szőlőtermő területeken általános lehetett. Jó példa a szőlőbirtokosok cserélődésének intenzitására, hogy 1510-ben a Buda környéki szőlőknek csak mintegy 41,5%-a volt ugyanannak a birtokosnak a kezén, mint 1505-ben. – Kubinyi: Budapest története 129.

²⁴⁰ Kubinyi: Falusi önkormányzat 246. Érintett mezővárosaink közül Patakon és Telkibányán rendelkezünk arra vonatkozó forrásokkal, miszerint a büntetőbíráskodási jogával élt is a tanács. A példákat a későbbiekben ismertetjük majd.

hatalmaskodások, erőszakos cselekmények formájában jelent meg. Ilyen tekintetben nem érzékelhető, hogy bármilyen előnnyel is járt volna az, hogy valaki nem egyszerű falu, hanem egy kiváltságos mezőváros lakója volt. A következő példák alapján ilyen jogsértéseket a hegyaljai települések már a 14. századtól is többször voltak kénytelenek elviselni.

1349-ben egy Thelus nevű gönci polgár fogságba vetéséről van tudomásunk, akinek ráadásul két ökrét is elvették.²⁴¹ Ilyen támadás érte 1393-ban Perényi Miklós egy jobbágyát is, akitől – miután a jognak megfelelően Bezdéd faluból Patakra költözött – különféle javait rabolták el.²⁴² 1398-ban a Debrőiek panaszkodnak a Tolcsva, Horváti és Újfalú területéről, a Szárhegyről a Zeen-i nemesek által szerintük jogtalanul beszédett 24 hordót kitevő borkilenced ügyében, ám végül nem sikerült döntést hozni az ügyben.²⁴³

Jogaiknak érvényesülése szempontjából negatív hatással járhatott, ha egy település birtoklásának törvényessége vált kérdésessé. 1377-ben Uza fia Imre özvegyének és fiának vádja szerint Tolcsvai Langeus elfoglalva tartotta több birtokrészüket is, köztük a tolcsvai részükkel és a Szárhegyen lévő szőlőjükkel. Szepesi Jakab országbíró a birtokokat – kiváltásukig – Langeus kezén hagyta.²⁴⁴

Az sem volt előnyös, ha két nemesi család között támadt hosszabb ideig tartó ellentét színterévé vált lakóhelyük. Hasonló helyzet állhatott fenn talán a Tolcsvaiak és a Perényiek között a 14. század második felében. 1379-ben Tolcsvai Langeus egy tolcsvai jobbágyát Perényi Imre familiárisa Újfaluba hurcoltatta.²⁴⁵ Elképzelhető, hogy az ügy folytatása az, amikor 1388-ban szintén az utóbbiak a termést vitették el Tolcsváról.²⁴⁶

A 15. század közepén Perényi János tárnokmester és Pálóci Simon lovászmester közötti ellentét során Patakon zajlottak hasonló események. Miután a felek és familiárisaik hosszas harcot vívtak egymással, Perényi János is fogságba esett. Kiszabadulása után azonban – mint az országnagyok 1445. május 5-én kiadott oklevele írja – bosszút forralt és módszeresen pusztítani kezdte ellenfele birtokait, melyek közül Patakot és a benne álló, kolostorból kiépített erődítményt is elfoglalta. A felek végül kiegyeztek és az egyezés szerint az egymástól elfoglalt javakat visszabocsátották a másik számára, akárcsak a foglyul ejtett

²⁴¹ Kállay 1005. sz.

²⁴² CD X/3. 144. sz.: „pro iobbagione Nicolai de Peren Bani, in villa Patak degente, contra Michaelem de Czigan, ipsius iobbagioni de villa Bezded, dum soluto iusto terragio aliorum se transtulisset tres aceruos, tres boues, tres vaccas cum vitulis, et 40 cubulos millii potentialiter auferentem”.

²⁴³ ZSO I. 5615. és 5692. sz.

²⁴⁴ Magyarország levéltári forrásai (DL 2542.)

²⁴⁵ CD IX/6. 242. sz.: „pro Langueo de Tolcsua ac Jobbagionibus ipsius contra familiares Eliae, filii Emerici de Peren, ex possessione Tolcsua quemdam Jobbagionem ad possessionem ipsius Ujfalú vi abducentem, et alios excessus perpetrantem.”

²⁴⁶ CD X/3. 69. sz.: „Mandatum regis inquisitorium pro Langueo de Tolcsua contra Joannem et Emericum filios Petri Peren, fruges ex possessione Tolcsua auferentes.”

familiárisokat. Azt, hogy Patakon fegyveres események is folytak, az mutathatja, hogy az erődítmény mellett külön is szó esik a benne felhalmozott hadi felszerelésekről.²⁴⁷

Egy ilyen hatalmaskodás során Telkibányán a bíró személyesen is érdekeltté vált az ügyben. Ország Mihály nádor 1468. évi okleveléből arról értesülünk, hogy Perényi István megbízásából bizonyos jobbágysági Telkibányán felgyújtották és kifosztották Olnodi Cudar Jakab házáat, melyben fémet szoktak feldolgozni. Később, szintén az ő megbízásából a panaszos egy familiárisát a telkibányai bíró házából kihurcolták és Füzér várában fogságba vetették, miközben a bíró feleségét úgy megverték, hogy egészségét az többé már soha nem nyerheti vissza.²⁴⁸ Sokatmondó, hogy ebben az esetben a hatalmaskodók még arra sem voltak tekintettel, hogy egy „közhivatalt” betöltő és nyilvánvalóan köztiszteletnek örvendő személy családja ellen léptek fel erőszakosan, tehát sem jogi, sem morális korlátokat nem vettek figyelembe.

Nem csupán a nemesek és familiárisaik követtek el törvénytelenéseket a középkori Hegyalján, hanem a mezővárosok polgárságának is számos hasonló cselekményéről van tudomásunk. A legáltalánosabb eset az volt, ha a polgárok önként, vagy a földesúr parancsára mások birtokain hatalmaskodtak.

1412. október 18-án a Ruszkaiak tiltakoztak a jászói konvent előtt a miatt, hogy a gönci polgárok és jobbágyságok Pelsőci László és András, valamint Detre fiai: Péter és Miklós parancsára egy Ruszka határain belül fekvő szántóföldjüket szántották fel és vetették be.²⁴⁹ A következő évben Perényi Imre fiai: János és István panaszkodnak, hogy egy Olaszi birtokhoz tartozó földjüket Pataki (Perényi) Miklós bán fiai, László és Miklós, illetve Borsvai Ferenc pataki jobbágyságokkal és familiárisaikkal felszántatták és bevetették, és az Olasziban élő jobbágyságok kölesét is elvitették.²⁵⁰ 1475-ben Pataki László Vámosújfaluban lakó jobbágysági Upori László ugyanott fekvő szántóföldjeit foglalták el uruk parancsából, amelyen szőlőt ültettek, s ezzel 400 forint kárt okoztak neki.²⁵¹ 1484. szeptemberében az egri püspökség jövedelmeinek kezelője, Fülöp megbízásából a püspök hejcei jobbágysági fegyveresen a Ruszka melletti Szent Katalin pálos kolostor és más birtokosok Fövényes hegyen lévő szőlőjére törtek, a szőlőt erőszakkal leszüretelték és a bort is elvitték.²⁵²

Az, hogy ezek az akciók uraik parancsára történtek, nyilván nem jelenti azt, hogy ne érte volna meg részt venni e cselekményekben.

²⁴⁷ Magyarország levéltári forrásai (DL 13 846.) vö. 95. jegyz.

²⁴⁸ Magyarország levéltári forrásai (DL 16 770.)

²⁴⁹ ZSO III. 2806. sz.

²⁵⁰ ZSO IV. 668. sz.

²⁵¹ Magyarország levéltári forrásai (DL 17 723. és DL 18 018.)

²⁵² Bándi: Pálosok oklevelei 597-598.

Néha viszont biztosan nem uruk megbízásából sértettek törvényt, hanem saját elhatározásból. 1460-ban például arról van tudomásunk, hogy a tokaji várnagyok egy bizonyos szikszói ember kívánságára vettek el jobbágyoktól huszonnyolc ökröt, amit Szapolyai Imre kincstartó parancsára a várnagyok visszaszolgáltattak az érintetteknek.²⁵³ 1482-ben a szintén szikszói illetőségű György kőfaragó szerepelt egy hatalmaskodásban, melyben különböző jogállású és lakhelyű személyek vettek még részt. Az események során a tokaji pálosok tardosi birtokához tartozó halastavakat halászták le és erdeit vágták ki, mellyel 100 forint kárt okoztak a sértetteknek. Ráadásul már ezelőtt ugyanezek bizonyos pénzüsszegekkel is tartoztak a kolostornak, amelyet többszöri felszólításra sem voltak hajlandóak megadni.²⁵⁴

Ezek az ügyek nem álltak kapcsolatban a mezővárosok jogi helyzetével és lakosaiknak polgári önérzetével, csupán a kor egyik alapvető jelenségének mezővárosokban történő megjelenéseként értékelhetőek. Számunkra sokkal fontosabbak azok az információk, amikor a polgárok közös érdekeikért álltak ki együttesen.

Akkor mondhatjuk, hogy a polgári öntudat is szerepet játszik egy ilyen cselekményben, ha azt városuk érdekében, kollektíven és saját elhatározásból hajtják végre. Nyilvánvaló, hogy itt elsősorban a kollektív eljárás van a hangsúly, hiszen a mezővárosok ugyanúgy *universitas*nak tekintették magukat, mint a szabad királyi városok. Jól mutatják ezt azok az esetek is, amikor közös, helyi érdekekért lépnek fel, akár törvényesen, akár erőszakosan.

A törvényes fellépésre a legjobbak azok a 14. századi pataki példák, amikor a magisztrátus, mint a polgárság képviselője hivatalosan próbál intézkedni egy-egy jogsértésben, s e során néha kiváltságaira is hivatkozik.²⁵⁵ 1359-ben Patak város tanácsa saját oklevelével bizonyítja, hogy a pataki alvárnagy hétköznapon két jobbágytól két tehenet elvett, súlyosan megsértve ezzel azt a szabadságukat, hogy vámot csak a szombati vásár idején szedhetnek a várnagyok a településen.²⁵⁶ A következő évben a pataki tanács már egy egykori polgártársuk érdekében írt levelet a leleszi konventnek, miszerint azok ok nélkül lefoglalták volna az illető minden javát,

²⁵³ Csak megjegyezzük, hogy a levéltári regeszta szerint nyolc ökrőről van szó, de valójában huszonnyolcra szól az oklevél: „illos viginti octo boves jobagionis egregii Pauli de Kallo in Ezlar commorantis, quos ad instantiam cuiusdam hominis de Zykwow recepissetis, absque renitentia aliquali... reddi et restitui facere debeatis”. – DL 55 675.: Vö. Magyarország levéltári forrásai (DL 55 675.)

²⁵⁴ Magyarország levéltári forrásai (DL 18 723.)

²⁵⁵ Bár a 14. századi Patak jogi helyzete jóval kedvezőbb volt a késő középkori hegyaljai mezővárosokénál (így például a királynéi tárnokmester járt el az ügyekben), az önkormányzat pillanatnyi állapota hosszú fejlődés eredményeit hordozza magában, és nyilvánvalóan annak korábbi hagyományából is táplálkozik. A település ekkor még ugyan királynéi civitasként szerepel a forrásokban, de ezeket az eseményeket csak alig néhány évtized választja el a város magánkézbe kerülésétől, ezért szerintünk jól felhasználhatóak ezek a korai ügyek a polgári érdekvédelem alapvető jellemzőinek bemutatására, még a későbbiekre vonatkozólag is.

²⁵⁶ „Mathius rufus vicecastellanus magistrorum Nicolai et Pauli filiorum Lachk castellanorum de dicta Pathak, a Leukes jobagione magistri Ladislai dicti Lengen et etiam ab alio homine, videlicet jobagione magistri Emerici filii Symonis nobilium de Kallo, ratione non solutione tributum in medium nostri ferialibus diebus existentium duas vaccas culpae eorum nullis exigentibus ab eisdem abstulit, quia in medium nostri ferialibus diebus preter sabbatum diem, cum forum celebratur iuxta nostram libertatem privilegialem ab antico approbatam, nullus castellanus tributum recipere potest” – DL 51 842.

ügymint ökröket és gabonát.²⁵⁷ Az egyébként, hogy az egykori pataki lakos a volt lakóhelye vezetőihez fordult ebben az ügyben, bizonyítja, hogy milyen tekintélyt tulajdonítottak a *civitasok* jogállásának a 14. században.

Pál országbíró és királynéi tárnokmester 1340. január 24-i oklevele szintén egy ilyen kollektív fellépésről tájékoztat bennünket. Ez alapján 1338-tól Patak város és Sóvári János fia László mester perben álltak egymással a Patak melletti Halászszeg birtok ügyében. Többszöri halasztás után végül megjelent a lakók nevében a város bírása és két polgára a tárnokmester előtt, ahol megállapítást nyert, hogy a birtok a Sothozatalna nevű halászóhellyel, szántókkal és legelőkkel együtt kizárólag a polgárok tulajdonát képezi, ezért a tárnokmester nekik ítélte azt örökös birtoklásra.²⁵⁸ Patak városa így tehát végül birtokpert nyert a Sóváriakkal szemben. A közösség egyébként akkor is megvédte polgárait, ha azok esetlegesen törvénytelen séget követtek el. Van ugyanis két olyan eset, ami okot ad az ilyen irányú gyanakvásra. Bebek György királynéi tárnokmester 1363. évi oklevele szerint Szécsi Miklós fia György pert indított Patak városa ellen, amely ügyben egyébként Lajos király és Zemplén megye korábbi okleveleit is bemutatta. Panasza szerint a pataki temetőben a bírák és a polgárok meg akarták őt ölni, és meg is sebesítették. Erre a város képviselői azt vallották, hogy ők ebben a dologban ártatlanok és nem tudják, ki volt az, aki a tettet elkövette. A király elrendelte, hogy a két bíró, valamint a város három *seniora* jelenjenek meg a pataki plébániatemplomban és tegyenek esküt az ispán és a szolgabírák előtt, vagy pedig azok részéről, akik bűnösök voltak a dologban, adassék a sértettnek teljes igazságszolgáltatás. A kitűzött időpontban azonban a patakiak sem az esküt nem tették le, sem meg nem jelentek. Később viszont az eskü elhalasztását kérték, a tárnokmester pedig ezért új határidőt tűzött ki az ügyben.²⁵⁹ Bár a későbbi fejleményekről nincsen tudomásunk, az eset roppant tanulságos. A város, amint egy polgárát támadás érte a polgárok közösségén kívülről, kiállt mellette, még úgy is, ha – az eskü letételének elmulasztása és alapvetően, az ügy akadályozása alapján – valószínűnek látszik, hogy a vádaknak volt valóságalapja.

Van még egy eset, ahol a tanács reakciója kísértetiesen hasonlított az előbbihez. 1389-ben, amikor Kisvárdai Domokos Balázs nevű jobbágya meghalt, a hátrahagyott, összesen 118 forintot (!) kitevő vagyonából a neki járó részt fia, Jakab nem tudta átvenni, mivel

²⁵⁷ DF 219 478.: „dicit nobis Blasius filius Laurentii condam concivis noster, quod omnia sua bona, videlicet boves et fruges nullis culpis suis exigentibus in medium vestri arrestassetis”. A tanács kéri a lefoglalt javak visszaadását, azonban azt is hozzáteszi, hogy amennyiben az illető tartozott volna valakinek, azt elégtésék ki abból.

²⁵⁸ Anjou XXIV. 50. sz.

²⁵⁹ A sértett a bírákkal és a polgárokkal szemben a következőket vallotta: „ydem iudices et cives ipsum in cymiterio ecclesie in eadem Patak reperientes, nullis culpis requirentibus, interficere voluissent et graviter wlnerassent”, amire a polgárok azt felelték, hogy „ipsi in premissis eiusdem Georgy innocentes essent penitus et immunis, neque scirent qui de civitate predicta hec perpetrassent.”– Zichy III. 155. sz.

mostohaanyja azokkal Patakra ment, a fiút pedig nem volt hajlandó kifizetni. Az ügyben indult perben Bebek György királynéi tárnokmester és a leleszi konvent intézkedett. A város bírāja és esküdtjei annak ellenére, hogy még a király is utasította őket arra, hogy szolgáltassanak igazságot a felperesnek, nem tették ezt meg, s bár a tárnokmester őket a színe elé idéztette, ott sem jelentek meg a város képviselői. Bebek György Patakot ezért elmarasztalta, a bírákat és az esküdteket pedig újfent megidézték az ügyben.²⁶⁰

Arra a kérdésre, hogy mi volt az oka annak, hogy a tanács még a törvénnyel szemben is ilyen határozottan kiállt polgárai mellett, talán az lehet a válasz, hogy a polgárok úgy vélték, a legkisebb gyengeség is azoknak a közösségi jogoknak a csorbulásához vezethet, ami főként a városokat, de a mezővárosokat is az egyszerű falvak felé emelték. Nem lehet tehát másról szó, mint egy ösztönös önvédelmi reakcióról.

Az ilyen közös érdekekért történő fellépés azonban nem mindig zajlott törvényes keretek között. Néha éppen ők vették mások kiváltságait semmibe. Úgy tűnik, hogy például Göncön és Telkibányán a gönci Szűz Mária kolostorral és annak kiváltságaival való szembenállás volt az, ami többször is ilyen közös akciókra sarkalhatta a polgárokat. 1371. december 8-án a gönci Szűz Mária kolostor malomépítési engedélyt kapott I. Lajostól, ami az oklevél „tekintet nélkül a gönci királyi népek ellentmondására” megjegyzése alapján a helyi lakosok ellenállását válthatta ki, bár konkrét eseményekről sajnos nincs tudomásunk.²⁶¹ 1406. december 31-én Telkibányának tiltja a király, hogy hegyvámot szedjenek a kolostortól, míg 1471. március 6-án Mátyás Gönc és Telkibánya tanácsainak tiltja, hogy szintén tőlük borkilencedet vagy hegyvámot és collectát szedjenek.²⁶² A következő évben már arról van hírünk, hogy a gönci polgárok a Göncpataka folyón, olyan helyen, ahol malom korábban nem állt, királyi engedély nélkül malmot építettek, s ezzel a pálosok malmának jövedelmét tönkretették.²⁶³

A fenti tények azt mutatják, hogy a kiváltságok, a közösségi gondolkodás, az összetartozás tudata az *oppidumok* lakosai számára lehetővé tette azt, hogy közös érdekeiket együtt és sokkal hatékonyabban érvényesítsék. Ezek az akciók – mivel igazi közösségi élmények (gyakran sikerélmények is!) voltak – nyilván jelentősen hozzájárultak a mezővárosok polgári öntudatának kialakulásához.

²⁶⁰ Zichy IV. 338. sz., 350. sz., valamint a legfontosabb, 340. sz. Eszerint a tanács a sértettnek „super predictis rebus nullum iudicium seu iustitiam inpendere curassent”, s bár őket a tárnokmester elé idézték, „coram nobis expectati non venerunt, nec miserunt”.

²⁶¹ Bándi: Pálosok oklevelei 583.

²⁶² Bándi: Pálosok oklevelei 585-586., 594.

²⁶³ Bándi: Pálosok oklevelei, 595.

4. A mezőváros jogi helyzete és szabadsága: polgárság és földesúr állásfoglalása.

Mivel a mezővárosok jogainak érvényesülési lehetősége a gyakorlatban mindig leginkább a földesúrral való viszony függvénye volt, ezért közelebb visz minket a mezővárosi szabadság mibenlétének megértéséhez, ha arra próbálunk meg választ keresni, hogy a polgárok és az úr milyen véleménnyel voltak a másik féllel fennálló kapcsolatukról.

Fontos kérdés az is, hogy maguk a polgárok hogyan értékelték szabadságaik mértékét és városuk jogi helyzetét. A dolog vizsgálatához legjobban a mezővárosi kiadványok használhatóak fel. Elszórva bár, de vannak olyan adatok, amelyek érzékeltetni tudják a polgárság állásfoglalását ezzel kapcsolatosan.

Egyértelműnek tűnik, hogy ezt a véleményt ki lehet olvasni többek között abból a terminológiából is, ahogyan a polgárok településüket megnevezték. Mivel a 15. századra, főként pedig a század végére a mezővárosi kiadványokat leginkább a helyi értelmiség, azaz a helyi *litteratus* réteg foglalta írásba, a terminológia használata híven tükrözte a település lakóinak ezzel kapcsolatos állásfoglalását. A probléma ezzel mindössze annyi, hogy a *civitas*, *oppidum*, *villa*, *possessio* kifejezések használata nem tűnik következetesnek sem a teljes forrásanyagot, sem pedig a mezővárosi kiadványokat tekintve, még úgy sem, hogy a legelterjedtebb valóban az *oppidum* forma használata volt.²⁶⁴

Jól mutatja ezt Tállya mezőváros esete, amelyet a saját okleveleiben a tanács szinte mindig *oppidum*ként nevez meg, máskor viszont *oppidulok*ként, azaz kicsinyítő képzős formában szerepel a kifejezés. Jellemző módon a szepesi káptalan ugyanekkor következetesen *possession*nak tekintette a települést.²⁶⁵

Patak élén a 14. század eleji kiadványaikban *villicus* állt, tehát a helyiek önértékelése szerint lakhelyük *villa* volt. Mint korábban láttuk, ennek nincs jelentősége, mivel a 14. században a terminológia használatában még nagyobb eltérések is lehettek. A század folyamán – mint

²⁶⁴ A mezővárosi terminológiával – különös tekintettel a pecsétaszámokra – Ladányi Erzsébet is foglalkozott, felsorolandó példánk közül pedig hivatkozott is néhányra. A mezővárosokra használt kifejezések tekintetében ő is elsősorban a változatosságra hívja fel a figyelmet, arra, hogy „minden oppidum egyedi jellegű”, ami a terminológiában is kifejezésre jut. Ladányi: Az oppidumok jogélete 5.

²⁶⁵ DF 269 696. (1506): „domum suam, in oppidulo Thalya fundatam”; A szepesi káptalan kapcsolódó oklevelei – DF 215 201. (1486): „vineam ipsorum in territorio possessionis Naghtalya vocate”, valamint DF 217 955. (1521): „quandam vineam suam, in promontorio Palotha nuncupato, in pertinentia possessionis Thalya”. Stb. A „possessio” fogalom tartalma a 13. század első évtizedeitől kezdett a ’javak’ és ’birtok’ jelentéstől a ’faluk’ jelentés felé eltolódnival. A század végén már aránylag következetesen használták az oklevelek, mint a „villa” szó szinonimáját. Bár az eredeti jelentése is tovább élt, a 15. századra a törvények szövegében is egyre inkább falut értettek rajta. Jellegzetessége, hogy a birtokos birtokjogát is magában foglalta, a „villa” kifejezéssel ellentétben. A szepesi káptalan nyilván ilyen formában használta Tállyára. Szabó: Falurendszer 51-54.

királynéi tulajdonú várost – általában *civitas*ként említik, de a 15. századra legtöbbször már csak az *oppidum* elnevezésre tartották érdemesnek, a Zsigmondtól kapott kiváltságlevél ellenére. Ennek fényében – bár Patak urbanizációjának aránylag magas fokát nem vonhatjuk kétségbe – figyelemre méltó a középkor végén a mezőváros polgárai által alkalmazott *civitas* kifejezés.²⁶⁶ Újhely Patakhhoz nagyon hasonló fejlődést futott be, ezért nem véletlen, hogy a *civitas* terminológia használata a helyi oklevelekben itt is megjelenik (1386, 1427, 1454 és 1518), dacára annak, hogy a település a 15. században már általában *oppidum*ként szerepel.²⁶⁷ A fenti két település mellett a *civitas* terminológia Szikszón is használatos volt. Nyilvánvaló, hogy ez a 14. század végi királynői tulajdon eredménye lehetett.²⁶⁸ Telkibánya ilyen megnevezése a királyi tulajdon mellett azzal is magyarázható, hogy egyúttal bányaváros is volt.²⁶⁹ A 15. században viszont sokszor csak mint *oppidum* szerepelt a település.

A polgárok a mezővárosi kiadványokban általában a nagyobb tekintélyt biztosító kifejezés felé módosították lakhelyük elnevezését. Ezért is kell óvatosan kezelni ezeket, és ezért nem is mindegy, hogy a helység nyilvánvalóan elfogult lakói, vagy pedig egy idegen kategorizálja-e ilyen módon azt. Sokatmondó vallomás ezért a fentiek alapján, ha egy település tanácsa aposztrofálja egyszerű „falu”-ként otthonát.²⁷⁰

Az már szintén csak egy további érdekes kérdés felvetése, hogy mire gondolhatott akkor a szöveg írója, amikor egyetlen oklevélen belül városát egyszerre titulálta *oppidumnak* és *civitasnak* is. A kérdés megválaszolásától el kell, hogy tekintsünk, de a példák alapján úgy tűnik, hogy talán az oklevél megerősítő részében a pecsételési aktusának formulája állhatott valamilyen kapcsolatban a *civitas* terminussal.²⁷¹

²⁶⁶ A „villa” adatra Ld. 88. jegyz. A tanács a rongálódás miatt datálhatatlan, valószínűleg 1358 és 1360 körülre keltezhető kiadványában már a „territorio civitatis nostre” kifejezést használja. – DL 47 939. A 15. századi „oppidum” adatokra néhány példát említ Csánki 338. A „civitatis Sarospatak” megnevezés a mezőváros 1525. augusztus 24-i oklevelében szerepel. – DL 68 674. A „civitas”-nak két olyan jelentése volt, ami számunkra fontos lehet. Egyrészt magát a települést jelentette: ’város’ (de „oppidum” és néha „villa” értelemben is használatos volt), másrészt pedig a polgárok közösségét értették rajta, kiemelve e közösség jogi személyiségét is: „communitas civium ut persona certis iuribus praedita”. – Lexicon Latinitatis II. 137.

²⁶⁷ Csánki 339-340. Egyébként az újhelyi polgárok is oppidumnak tartották településüket. 1497-ben Miklós újhelyi kereskedő a következőképpen írja alá a bártfaiaknak küldött levelét: „Nicolaus institutor (!) in opido Wyhel commorans”. – DF 216 114. A négy civitas adatunk a következő: „sigillo prefate civitatis” – DL 7194.; „ceterique cives dicte civitatis” – DL 11 900.; „nobis presentaverunt litteras sub sigillo nostre civitatis emanatas” – DL 14 898., illetve egy levél aláírásában szerepel még: „civitatis Wyhel”. – DF 217 669.

²⁶⁸ DL 9159. (1406), DL 70 768. (1408), DL 9452. (1408). Ezekre az oklevelekre más összefüggésben visszatérünk majd. DF 215 070. (1484): „sigillo civitatis nostre appenso”.

²⁶⁹ „iurati cives civitatis Telkybanya” – DL 11 976.

²⁷⁰ „Nos... iudices possessionis Tholczwa” – DF 229 381.

²⁷¹ Ez az érdekes jellegzetesség Újhelyen és is Liskán megfigyelhető: „Nos Martinus Zabo iudex oppidi Wyhel”, viszont „presens scriptum sigillo nostre civitatis munitum” – DF 217 307. (1513); A liskai oklevelet a tanács és az официálisok közösen állították ki: „Nos... officiales in opido Lizka”, valamint „presentes nostras litteras sigili nostre civitatis munimine roboratas”, aztán viszont a szöveg végén újra: „Datum in opido Lizka”! – DF 264 495. (1475). Itt egyébként nem ugyanaz a helyzet, mint a 14. századi „civitas seu oppidum” megnevezések esetében. Akkor ugyanis a terminológia használata még sokkal képlékenyebb állapotban volt, míg a 15. század végére már nagyjából kialakult, hogy mely települések és milyen elvek alapján nevezhetőek civitasnak, s melyek csak oppidumnak. Az 1300-as években az „oppidum” még nem rendelkezett a későbbi

Összességében a mezővárosok jogi helyzetének megnevezése a terminológia szempontjából ingadozó és meglehetősen bizonytalanak is tűnik. Nyilván, számos alkalommal a polgárok vágyát is tükrözte egy-egy *civitas* kifejezés papírra vetése.

A mezővárosi polgárok megnevezése szintén vonzott bizonyos szabályos terminológiai alakokat. A polgárokat legtöbbször kétféleképpen jelölték meg a mezővárosi kiadványokban. Általában szó volt egy *cives* és egy *hospites* rétegről, akiket az oklevél kiadói között, a bírák és esküdtek neve után összefoglalóan említettek így.²⁷² Emellett az ugyanezzel az értelemmel bíró *concivis* és a *cohospes* kifejezéseket is gyakran használták.²⁷³ Más esetekben azonban a mezőváros írnoka meglehetősen realista módon nevezi meg polgártársait. Van, hogy egyszerűen csak mint helyi „lakos” illetve az *oppidum* „népe”, máskor pedig mint „szegények és gazdagok” szerepelnek az oklevélben. Szintén ritka és szokatlan forma az Újhelyen 1509-ben szereplő *cohabitatores* kifejezés is.²⁷⁴

A 15. században Magyarországon az egyes társadalmi csoportokat meghatározott jelzőkkel különítették el következetesen a többitől. Ilyen volt például a bárókra alkalmazott *magnificus*, valamint a középbirtokos nemességre használt *egregius* jelző is. A polgári világban ez az elv szintén megjelent. A szabad királyi városok polgársága a *circumspectus* (azaz körültekintő), a *sagax* (bölcös) és a *prudens* (okos) jelzőt viselte, míg a mezővárosi polgárságnak csupán a *providus* (előrelátó) kifejezés dukált. Ha már fentebb szóltunk a mezővárosok gyakran meglehetősen következtelen terminológia-használatáról, érdemes megjegyezni, hogy ez ezen a téren is megfigyelhető. Van rá példánk ugyanis, hogy a *circumspectus* jelzőt a mezővárosi polgárookra alkalmazták, mégpedig Göncön és Újhelyen. A dolog azért igazán érdekes, mivel

egyértelmű 'mezőváros' jelentésével, azt gyakran a „civitas” és „libera villa” szinonimájaként is használták. Vö. Ladányi: *Libera villa* 461-462. A 15. században ellenben a „civitas” már nem volt használatos a városok szintjét el nem érő településekre, legalábbis nem volt gyakori. Nem véletlen, hogy Werbőczy a középkor végén már világosan elkülöníti a két várostípust. Külön fejezetekben tárgyalja ugyanis a személyes jelenlét és a tárnokszék alá tartozó városokat (III. 8.-tól), és ezzel szemben több alkalommal is együtt említi a falvakat és a mezővárosokat (többek között: III. 32.). *Tripartitum* 492. és az utána következő részek, valamint 532. vö. Ladányi: *Libera villa* 471.

²⁷² Csak egyetlen, klasszikusnak tekinthető példa Tállyáról (1506): „Nos Ladislaus Borgyas iudex de Thalya et iurati ceterique cives ac universi hospites de eadem” – DF 269 936. Kubinyi András szerint a *cives* és *hospites* megkülönböztetése mögött Budán társadalmi okok rejtőznek, a kifejezések a társadalmi rangra utalnak. Előbbi csoport a városi vezetőréteg tagjait foglalta csak magában. Vö. Kubinyi: *A budai német patríciátus* 214-215.

²⁷³ A számos előfordulás közül kettő: DF 269 671. (1475): „Stephano Tar et Gregorio Barthalius concivibus oppidi nostri Liska”. DF 217 486.: „iurati, ceterique cives ac cohospites de eadem”. Stb.

²⁷⁴ Az első eset Göncről ismert, a másik kettő pedig lizkai: „providus Paulus Melczer nostri opidi incola” – DF 217 431. (1515), illetve szintén Göncről: „Paulus Rezik opidi nostri incola” – DF 217 381. (1514); „officiales loci eiusdem ceterique populi et habitatores opidi Lizka” – DF 265 246. (1475) és „universitas divitum et pauperum in opidi Lyzka commorantium” – DF 264 546. (1487). Az „incola” jelentésére ld. *Lexicon Latinitatis* V. 128. A lizkai polgárok megnevezésére a szepesi káptalan az „oppidanus” kifejezést is használja: „sigillo opidanorum de dicta Lizka sigillatas” – DF 264 497. Az újhelyi példa: DL 21 935. A „cohabitator” az imént említett „incola” kifejezés szinonimájaként volt használatos. – *Lexicon Latinitatis* II. 172.

ez alapján néha – legalábbis a terminológiában – saját polgáruk státuszát egyáltalán nem helyezték például a bártfai polgárok helyzeté alá.²⁷⁵

Arra a kérdésre, hogy mi lehet a háttere a fent említett terminológiai sokrétűségnek, az tűnik a leginkább egyértelmű válasznak, hogy ezek az alakok minden bizonnyal a mezővárosi polgárság jogi helyzetük javítására irányuló szándékát mutatják, amihez pedig a nyilvánvaló és kézenfekvő azonosulási mintát a környékbeli szabad királyi városok státusza jelentette a számukra.

Ami viszont stabil és állandó jellegzetességnek tűnik a mezővárosi kiadványokban, hogy a polgárság jogi közösségnek, azaz *universitas*nak tekintette magát.²⁷⁶ Az erre a jogi létre a mezővárosokban használt legáltalánosabb kifejezés az *universitas hospitem* volt, de más formában is szerepelt, valószínűleg ugyanilyen jelentéstartalommal. Ugyanilyen értelemmel bírhatott például a *ceterique cives de eadem*, vagy az *universi cives et hospites de eadem* is, mivel ezeknek a polgároknak az összessége alkotta magát az *universitast*.²⁷⁷

A fentiek mellett a *communitas* fogalom is feltűnt, bár ritkának tekinthető a hegyaljai mezővárosi oklevéladás gyakorlatát tekintve. Nem véletlen, hogy pont Patakon és Újhelyen fordult elő, amelyek a jogi helyzet szempontjából – ha előtörténetüket nézzük – kiemelkedtek a többi mezőváros közül.²⁷⁸

Még egy olyan kifejezést érdemes megemlíteni, ami a fentiekkel rokon értelmű volt, ez pedig a *cohors*. Mivel a szót tudunkkal csak városok használták ilyen értelemben, ez is azt mutatja, hogy a hegyaljai mezővárosok identitása a közeli *civitas*ok példáját szem előtt tartva fejlődött ki.²⁷⁹ A *communitas*, vagy *universitas* létének jogi tartalma részben az is volt, hogy a közösséghez tartozók meghatározott jogi elvek, jelen esetben a helyi szokásjog – amely mindegyikükre egyformán vonatkozott – alapján éltek életüket.

A mezővárosi polgárság öntudatának egyik alapja éppen ez a szokásjog volt, amit a hétköznapi életben is használtak, s amit jó esetben a földesúr és az *oppidummal* érintkező

²⁷⁵ Az első eset: „providus et circumspectus vir Mathias Kys concivis noster oppidi Guntz” – DF 218 040. (1522). Újhelyen a település 1509. augusztus 6-i oklevele tartalmaz hasonló jelzõt: „comparuerunt coram nobis circumspecti et providi viri parte ex una Michael Rakos cum uxore sua” stb. – DL 21 935. A ’körültekintõ’ szó mindenképpen tiszteleti jelzőként volt használatos, jelentése „civis civitatis”, sőt: „magistratus civitatis” volt. – Lexicon Latinitatis II. 129. A „Prudentes ac circumspecti” értelmezése Bartalnál is ugyanez: „Titulus civium et eorum magistratus” – Bartal 541.

²⁷⁶ Az *universitas* és a *communitas* nyugati párhuzamaira általánosságban ld. Gerics: A középkori rendiség.

²⁷⁷ A példák szerint sorrendben: DL 76 452., DL 8115., DL 8612.

²⁷⁸ Patak: „iudices ac seniores totaque communitas civium” – DL 47 939. (1358-1360 k.); Újhely: „tota comunitas nostra” – DL 21 935. (1509). Lexicon Latinitatis II. 224-225.: „de universitate incolarum”, „de civibus unius urbis”, „senatus civitatis” és „de jobagionibus villae” használata ismert.

²⁷⁹ Patakon 1356-ban tűnik fel a „tota cohors civium et hospitem de Pothok” – DF 219 468. A „cohors” szó általában katonai értelemben fordul elő, de – bár nem tűnik gyakorinak – a „communitas” szinonimájaként volt használatos a városokban. Így például Korpona oklevele 1389-ben, Zsolnán pedig 1416-ban használja ilyen értelemben. – CD X/1. 315. sz. és ZSO V. 2536. sz. A középkori magyarországi latinság szótára ezeket a példákat nem ismeri, így ezt a jelentést sem említi. Vö. Lexicon Latinitatis II. 173-174.

egyéb személyek is tiszteletben tartottak. Bár ilyen helyi szokásjogra gyakran hivatkoznak az egyes falvak is kiadványaikban, talán éppen ennek szabad, akadályoztatástól mentes alkalmazása tekinthető az egyik fontos – persze, nem az egyetlen és legfontosabb – feltételnek akkor, ha a mezőváros-létről beszélünk.²⁸⁰ Jelentősége természetesen az önkormányzat szempontjából is kiemelkedő, hiszen annak jogi kereteit is alapvetően meghatározta.

Érdekes kérdés, hogy a mezővárosok lakossága mekkora szerepet tulajdonított ennek a szokásjognak. A Hegyalja mezővárosi kiadványaiban több alkalommal is megemlíti a helyi *ius, mos, vagy consuetudo* létezését, és általában az ingatlanforgalommal kapcsolatosan hivatkoznak rá.

Néhány esetben a település valamely konkrét kiváltságára, vagy országos jogi normára is utalnak a polgárok. Előbbire jó példa az a már említett eset, amikor a pataki tanács 1359-ben a jogtalan vámszedés miatt hivatkozik régi kiváltságaira.²⁸¹ Utóbbiról van szó ugyanakkor 1334-ben, amikor Patak város tanácsa egy emberölési ügyben intézkedett, s a felek között a döntésig treugát rendelt el „a jog szerint”.²⁸² Ezeket tehát élesen el kell különíteni a helyi szokásjogtól, hiszen ez a két példa éppen azt mutatja, hogy melyek azok az ügyek, amikre a helyi jog már nem adott megfelelő választ, és ezért más jogforráshoz kellett a polgároknak nyúlniuk.

Egyes esetekben röviden és pontosabb magyarázat nélkül utalt a mezővárosi kiadvány a helyi szokásjogra. Ilyen Szikszón és Újhelyen is előfordult, és általában a tanácsnak az ingatlanforgalommal kapcsolatos felügyeleti jogát indokolták vele.²⁸³

Máskor viszont konkrétan is megemlíti a folyó ügygel kapcsolatosan azt, hogy a mezőváros éppen melyik helyi jogelvet alkalmazta az adott kérdésben. 1366-ban Patakon a pénztartozás ki nem egyenlítése esetén „a város régi joga, vagy szabadsága szerint” a hitelezőt az adós ingatlanaiból kellett kielégíteni.²⁸⁴ Liszkán 1475-ben az ingatlanforgalom azon két „dicséretes szokás” mellett történt, amelyek a vételárnak a tanács és a tanúk előtti kifizetése és az áldomás voltak.²⁸⁵ Tályán 1485-ben szőlőadásvétel során szintén a pénz átadását és az

²⁸⁰ Emellett néha a falvak is szokásjogukra hivatkoztak, és több esetben címezték magukat „universitas”-nak és „communitas”-nak. Kubinyi: Falusi önkormányzat 247-248., Szabó: Középkori magyar falu 86-87.

²⁸¹ A vámszedés „nostram libertatem privilegialem ab antico approbatam” ellenére történt. Ld. 256. jegyz.

²⁸² Az ügyben „pro bona silencii et iuris vigore usque finalem eiusdem cause decisionem, taliter de iure decernendo duximus treugam” – DL 76 478.

²⁸³ Szikszón a tanács az ingatlanforgalmat szőlő esetében három alkalommal is „more et consuetudine nostre civitatis” engedélyezi. – DL 9159. (1406), DL 70 768. és DL 9452. (mindkettő 1408). Újhelyen 1504-ben a mezőváros tanácsa „more solito” ad ki pecsétjével megerősített oklevelet egy szőlőügyletben. – DL 67 367.

²⁸⁴ János egykori pataki bírő bizonyos pénzüsszeggel tartozott Chama fia Istvánnak, amit a határidő eljövén, nem bírt visszafizetni. Az adós ezért „iuxta ritum seu libertatem nostre civitatis ab antico approbatam, cum possessionibus suis, scilicet vineis per condignas estimationes” elégíti ki hitelezőjét. – DF 219 563.

²⁸⁵ DF 269 671.: „centum florenis sine sex florenis veri et iusti ponderis monete Regni Hungarie, quos laudabili consuetudine ipsis...solvit coram nobis”, valamint „mercipotu benedicendo laudabili alia, aput nos consuetudine habita”.

áldomást tekintik ilyen fontos jogelvnek.²⁸⁶ Újhelyen 1509-ben egy mezővárosi kiadványban szereplő ingatlanügy a város jogainak figyelembe vételével zajlott, s emellett még a pecsételéssel kapcsolatos szokásjogot is megemlítték. A tanács ugyanis bizonyos okok miatt „régí szokásán kívül” pecsételte meg az oklevelet.²⁸⁷ Tolcsván 1505-ben a szavatosságvállalás feltételei történnek a település szokása szerint, 1510-ben ugyanilyen szokásnak nevezik azt, hogy a házak eladása annak tartozékaival történik, 1517-ben pedig annak a fontosságára hivatkoznak ilyen formában, hogy csakis ellentmondás nélkül érvényesek az ingatlanügyek.²⁸⁸ Az ügyletek legitimitása a fentiek szerint tehát annak függvénye is volt, hogy a szokásjognak megfelelő jogi aktusokkal zajlott-e le.

Egy dolog mindenképpen remekül látszik a fenti példákából. A helyi szokásjog és a városi kiváltságok a polgárság identitásának alapvető alkotóelemét képezhették. Az, hogy ez a tényező milyen közösségformáló erővel bírt, legjobban Patak város 1358. évi, Lajos királynak küldött levele példázza. A király a szöveg szerint előzőleg felszólította a várost, hogy szolgáltatassanak igazságot a néhai kállói bíró két lányának bizonyos pataki udvarház, szőlők és egyéb birtokok ügyében, amelyek egykori pataki polgároktól származtak. Az ügyről a város a királynak és anyjának jelentést tesz, egyúttal felpanaszolva, hogy habár rendelkeznek a király elődeinek a kiváltságlevelével, amelyet Lajos is megerősített, miszerint ha a polgári szokás szerint (*more civili*) birtokügyben hét évig per nem indult, azután már ezeket az ügyeket a város körében sem elindítani, sem pedig tárgyalni nem lehet, polgártársaik pedig utolsó napjukon szabadon dönthetnek arról, hogy valamit bárkinek, tudniillik rokonoknak vagy idegeneknek akár egyházi szokás szerint is (*ecclesie more*) örökül hagyjanak, vagy ajándékozzanak. A város polgárai, habár a király levele szabadságuk ellen való volt, készek lettek volna a lányok számára a teljes igazságszolgáltatást megadni, ha azok akármilyen bizonyítékkal rendelkeztek volna arról, hogy őket ezek a javak, vagy azoknak csak egy része is megilleti. Ezzel szemben egy polgártársuk bemutatta előttük oklevelét, amely szerint a birtokok csakis őt, családját és leszármazottait illetik, a „város szabadságjogának polgári szokása szerint”. A tanács kéri tehát a királyt, hogy ebben a szabadságban őrizze meg őket,

²⁸⁶ Az eladó az összeget „iuxta morem et consuetudinem ac robur et vigorem loci eiusdem, prout inibi moris est” adta át, majd pedig „merciptum seu victimam contra quosvis impeditores” során erősítették meg az üzletet. – DF 215 141.

²⁸⁷ A vevőt a tanács „salvo tamen jure nostro declarato in pacificam possessionem declarati molendini” bevezeti („intromisimus”!) a birtokba, a pecsételés pedig „extra consuetudinem nostram antiquam” történik. – DL 21 935.

²⁸⁸ 1505: Az eladó a vevőket „reservare teneatur in spatio anni unius tribusque diebus adiunctis”, ha pedig a birtokban valaki mégis megtámadná őket, akkor „ante litis ingressum valorem seu existimationem(!) dicte domus deponere debeat sicque iure legitimeque procedat iuxta ritumque huius possessionis nostre”. – DF 229 262.; Szintén 1505-ben, egy másik tolcsvai oklevélben is az áll, hogy ha valaki a vevőt „molestare vel in causam trahere niteretur seu conaretur, extunc ante litis processum seu ingressum estimationem vinee iamfate persolvat, tandem hic iure mediante procedat.” – DF 229 261.; 1510: „cum omnibus suis utilitatibus et pertinentiis, agris scilicet cultis et incultis, pro ut mos est vendicionis domorum” – DF 229 381.; 1517: „de iure nulloque contradicente” – DF 229 539.

nehogy a város joga csorbát szenvedjen.²⁸⁹ A polgárok szabad végrendelezését ez alapján tehát alapvető jogaik közé sorolták a patakiak, s amikor azt a király akadályozni próbálta, bátran hangot adtak rosszallásuknak.

Azt, hogy a polgárok milyen nagyra tartották jogi kiváltságaikat és önkormányzatukat, még egy dologból valószínűsíthetjük. Egyes esetekben a mezővárosi kiadványok szerint a tanács nem csak hogy intézkedik az ügyekben, hanem egyenesen saját bírói székéről is beszél!

Az egyik ilyen eset Tarcal mezővárosból származik 1434-ből. Bár az oklevél kiadói között a bíró és két esküdte mellett egy bizonyos János litteratus és a két tokaji várnagy is ott volt, minden bizonnyal a mezőváros tanácsára vonatkozik a bírói szék említése.²⁹⁰ A másik adat Újhelyről való 1391-ből, amikor a helyi magisztrátus egy telek és tartozékai, valamint egy szőlő végrendeletileg történő örökítéséről állított ki oklevelet. Az ügyet a mezőváros szokásos törvényszékén igazolta egy tanú.²⁹¹

Vajon a földesúr hogyan viszonyult a mezővárosi polgárok szabadságaihoz, valamint ahhoz, hogy dolgaik intézésében a helyi szokásjogot tekintették a mérvadónak? Azért is lényeges ez a kérdés, mert a hegyaljai mezővárosok lakói láthatólag elvárták, hogy ügyeiket e jogok és kiváltságok alapján zavartalanul, mások beleszólása nélkül bonyolíthassák.

Rögtön le kell szögezni, hogy itt egészen más helyzet állt elő, mint a más jobbágyságok ellen folytatott hatalmaskodások esetén volt: itt a nemes földesúrként, a saját mezővárosával állt szemben.

Viselkedésének három vonását érdemes kiemelni. Az első az, hogy többször is felfedezhető az az igyekezet, amellyel mezővárosát fejleszteni, lakóinak helyzetét javítani akarta. A második, hogy – legalábbis a hegyaljai forrásanyag tükrében – láthatólag kerülte, hogy a

²⁸⁹ A város felpanaszolja, hogy bár „privilegialia instrumenta regum felicis recordationis predecessorum vestrorum et vestra confirmatione super eo habeamus, quod universe cause possessionate more civili super sessionibus et vineis et quorumlibet bonorum infra septennium non moverentur, post hec movere et ventillare ipsas causas in medio nostro non valerent, et etiam homines videlicet nostri concives de hoc seculo migrantes bona eorum... ultimo die et ipse legandi, evadendi, donandi vel ecclesie more testamentali derelinquendi liberam haberent facultatem”. A birtokokat jelenleg bírói polgártársuk „iuxta predictam libertatem nostram et civitatem vestre serenitatis” bemutatta előttük oklevelét, amellyel bizonyította, hogy azok csak őt illetik „more civili nostre libertatis”. Kéri tehát ezért a királyt, hogy „in eadem libertate nostra, nos conservare velit, ne in fungendo ipsam libertatem vestram, civitas plus minuatur, et nos grande preiudicium et dampna per hoc patiamur”. – DL 77 244. Az ügyet egyébként Mályusz Elemér is említi és a tárnoki joggal hozza összefüggésbe. Vö. Mályusz: Mezővárosi fejlődés 150.

²⁹⁰ Egy nemesi szőlő végrendeletileg került az özvegy és fia tulajdonába, amihez az elhunyt testvére „coram nobis et aliis, in sede nostra circumsedente” járult hozzá. – DL 99 498. Mivel hasonló terminológiát használtak különböző bírói fórumokon, így például az úriszéki bíráskodásnál is, felmerülhet, hogy az oklevél nem a mezővárosi tanács, hanem például a várnagyok bírói székére utal. Mivel azonban a keltezés helye is Tarcal, ez a változat nem tűnik valószínűnek.

²⁹¹ DL 7734.: „in sede nostra iudiciaria, in dicta Vyhel celebrari consueta”. Itt a tarcali példánál jóval egyértelműbb a helyzet. Figyelemre méltó, hogy ugyanezzel az ügygel kapcsolatosan Kakas Miklós pataki plébános is kiadott egy oklevelet 1391. március 10-én, amelyben ő is megemlíti a dolgot: „in sede ipsorum iudiciaria, per ipsos in prelibata Vyhel celebrari consueta”. – DL 7676. Egyébként a megyei bíróságok bírói székének megnevezésére is a „sedria” kifejezést alkalmazták, a „sedes iudiciaria” pedig a 15. század második felében már a királyi bíróságokra is használatos volt. Hajnik: Bírósági szervezet és perjog 54.

mezőváros belső ügyeibe személyesen is beleavatkozzon, míg a harmadik, hogy ennek ellenére néha mégis személyes viszonyt ápolhatott a polgárok némelyikével.

A mezővárosok helyzetének javítására vonatkozó adatokat már korábban, a helytörténettel foglalkozó fejezetben említettük. Csak a rend kedvéért szeretnénk ezekre visszautalni. A mezőváros fejlesztésének célját mutatja például a pataki és újhelyi templomok részére 1418-ban a két Perényi testvér: Miklós és László által a pápánál kijárt búcsúengedély, szintén Patakon Héce városrész 1461. évi királyi kiváltságolásának Pálóci László általi szorgalmazása, vagy pedig a szikszói földesúr 1387. évi hídépítési engedélye familiárisainak, jutalmul a piac fellendítéséért és a templom építéséért.²⁹² Ezek az esetek ha mást nem is, de a szándékot mindenképpen meggyőzően bizonyítják. Hozzá kell tenni, hogy itt egyébként is olyan közös érdekekről volt szó, amelyek mindkét fél számára üdvösek voltak.

Ami a település belső ügyeinek tiszteletben tartását illeti, távolságtartásának oka nagyrészt az volt, hogy a polgárok ügyes-bajos dolgaiba – elég, ha csak az intenzív ingatlanforgalomra gondolunk – amúgy sem látott volna bele, ezért jóval egyszerűbb volt a számára, ha hagyja, hogy a magisztrátus a település szokásjoga alapján ezeket az ügyeket önállóan intézze. Az önkormányzat akadályozása amúgy is csak nem kívánt feszültségek forrása lett volna. Számára az igazán fontos nyilvánvalóan csak az lehetett, hogy az *oppidum* belső viszonyai rendezettek legyenek, földesúri járadékait pedig e folytán időben és rendben megkapja. Még inkább logikusnak tűnik ez az állítás olyan mezővárosok esetében, amelyek bortermelésük folytán jelentősebb jövedelmet jelentettek a számára. Mivel ez nagy befektetést igényelt, fontos kérdés volt a szőlő művelője számára a nyugodt munka, a biztonság és a kiszámíthatóság.²⁹³

A jelek szerint a földesúr leginkább akkor avatkozott bele a mezőváros belügyeibe, ha éppen ezek a tényezők forogtak veszélyben. Ilyen lehetett, ha például egy ügyben huzamosabb időn keresztül sem sikerült a polgároknak döntést hozni. A hosszan elhúzódó birtokperек ugyanis mindig akadályozták a nyugodt termelést, s ez által a földesúr jövedelmét is csökkentették. Így történt Újhelyen, ahol a tanács 1419. évi oklevele beszámol arról a hosszan tartó perről, amely Welwas Miklós polgár és a helyi pálosok között egy irtásszántó miatt zajlott. Végül Perényi László máramarosi ispán, egyben Újhely földesura megbízásából a pataki plébános és

²⁹² Vö. 76., 100., és 194. jegyz.

²⁹³ Azt, hogy a mezővárosok belső ügyeibe a földesúr általában nem szólt bele, Bácskai Vera is elismeri. Nem tudunk azonban egyetérteni azzal a véleményével, hogy a fő céljuk emellett a szabadságjogok és a függetlenség megnyirbálása lett volna. A hegyaljai mezővárosokkal kapcsolatosan legalábbis semmi ilyenre nincs adatunk, sőt, inkább az ellenkezője tűnik valószínűleg. Persze, földesúr és földesúr között is lehetett különbség. Ld. Bácskai: Mezővárosi önkormányzat 10.

az újhelyi tanács együtt intézkedett az ügyben, és a pálosok oklevelét megvizsgálva az ingatlant nekik ítélték.²⁹⁴

Fontos megemlíteni, hogy néha egyfajta paternalizmus is jellemző volt az úr és polgárai kapcsolatára, főként akkor, ha mások támadásaitól védte meg őket.²⁹⁵ Így például amikor 1409-ben az adószedők a kamarahaszna adót akarták Patak polgáraitól beszedni, Perényi Miklós bán fiai: Miklós és László udvari ifjak rögvest panasszal éltek a királynál. A város földesurainak tiltakozása eredménnyel járt. Zsigmond ugyanis azzal az indokkal, hogy a város a kincstárnak meghatározott és kirótt *censust* köteles fizetni, megtiltja a kamara haszna Zemplén megyei beszedőinek, hogy Patak határain belül bármilyen szabadsággal letelepített jobbágyoktól az adót beszedjék.²⁹⁶ Hasonló földesúri állásfoglalást tanúsít 1414-ben Perényi László Bér Balázs nevű újhelyi jobbágyának esete, aki Szerdahelyi Ferenc jobbágyának 44 forinttal tartozott, s utóbbi panasza szerint tartozását éppen az ura tudtával és jóváhagyásával – és nyilván annak védelmében bízva – nem volt hajlandó megadni.²⁹⁷

A paternalizmus és a haszonelvűség egyszerre jelent meg abban az 1408-as szikszói zálogügyletben, amelyben a tanács állított ki oklevelet. Eszerint a szikszói Kortzolas János a Magyar hegyen lévő fél szőlőjét 110 forint tartozásáért 14 napra Durst András kassai posztómetőnek kötötte le, de a határidő eljöttével nem tudta az összeget kifizetni. Perényi Péter, a mezőváros földesura, miután említették neki, hogy a szőlő ilyen kis összeg miatt odavész, a polgár tartozását habozás nélkül kifizetve, az ingatlant magához váltotta. S bár Jánosnak megfelelő határidőt adott a pénz kifizetésére, mivel az nem volt erre képes, a város végül a szőlő birtokában őt erősítette meg.²⁹⁸

A fenti néhány példa is igazolja, hogy a távolságtartás ellenére a földesúr figyelemmel kísérte mezővárosának fontosabb eseményeit, és ha a szükség úgy kívánta, bármikor beleavatkozhatott azok menetébe. Hogy ezekben az ügyekben többé-kevésbé naprakész lehessen, azok a polgárai láthatták el a friss információkkal, akikkel valamilyen módon

²⁹⁴ A plébános „ex commissione de mandato magnifici viri Ladislai de Peren comitis Maramerosiensis” járt el. – DL 10 872.

²⁹⁵ Bácskai Vera felhívja a figyelmet arra is, hogy a földesúri védelem sokkal hatékonyabb volt, mint amit a király nyújthatott. A földesúr ugyanis helyben volt, gyorsabban tudott reagálni, segítséget nyújtani és a helyzet állásával is mindig jóval inkább tisztában lehetett, mint a csak passzív támogatást nyújtó király. Bácskai: Mezővárosok 124.

²⁹⁶ ZSO II. 6928. sz. Az indok szerint „civitas Pathak pro lucro camere nostre unum certum et deputatum censum” köteles már amúgy is fizetni.

²⁹⁷ ZSO IV. 2183. sz.

²⁹⁸ DL 70 768.: „elapsis autem quatordecim diebus, predictus Johannes medietatem vinee predictae redimere et liberare non potuit, vadens autem prefatus Andreas Durst litteram civitatis Zikzow, de super accipiens, tandem vero magnifico viro Petro de Peren olim comiti syculorum mentionem fecerunt, quomodo vinea predicta pro parvam summulam pecuniarum ita subito perderetur, immomento... vineam predictam liberavit, et Andree antedicto simul et semel in prompto in centum et decem florenos iam dictas plenariam et omnimodam inpendidit, satisfactionem prefato autem Johannem Kortzolas terminum satis competentem constituit, ut vineam predictam liberaret”, a szőlőt azonban János „per nullum eventum sew modum liberare potuit”.

személyes viszonyba került. Valószínűleg egy ilyen jó kapcsolat állhat annak az esetnek a hátterében is, amikor 1506-ban Cekei Márton Bondor Lukács nevű tolcsvai jobbágya Vámosújfalú területén szántót vásárolt, és földesura még egy másik szántót is adományozott neki e mellé, sőt, azt a tized alól is felmentette.²⁹⁹ Ilyen példával a környéken máshonnan is rendelkezünk. Ruszkai Izsép Péter 15. század eleji végrendeletében például Lőrinc bíró fiának, Istvánnak hagyott egy tehenet borjastól és 10 köből gabonát.³⁰⁰ A tállyai Bíró Imre polgár, aki János egri püspök nevében mondott ellent 1519-ben egy birtokba iktatásnak, mint a püspök nyilvánvalóan hűséges embere szintén élvezhetett bizonyos előnyöket, bár erre sajnos nincsen konkrét adatunk.³⁰¹

Szintén a földesúr bizalmasai lehettek azok a polgári származású személyek, akik egyes mezővárosokban tiszttartói hivatalt viseltek. Az úr szemszögéből ez mindenképpen hasznos volt: egy ilyen официális nyilván sokkal könnyebben el tudta magát fogadtatni a településen és otthonosabban is forgolódhatott a helyiek között. Mezővárosaink közül Liskáról ismerünk két olyan tiszttartót, akik szinte bizonyosan a mezőváros polgárai közül kerültek ki. Egyiküknek, Seres Gergelynek telke is volt a településen, és valószínűleg az ő fia volt az a Seres Lukács, aki nem sokkal később esküdti címet viselt. Ez alapján polgári státusza elég valószínűnek tűnik. Seres Gergely bizalmas viszonya a földesúrral egyébként máshol is megfogható. Amikor ugyanis az 1480-as években a liskai polgárok elszegényedésük miatt levelükben a földesúr segítségét kérték, ő volt az, aki a polgárok nevében a dolog részleteibe a prépostot is beavatta.³⁰² A másik ilyen tiszttartó, Kutas Gergely már a neve alapján is polgárnak vehető, ráadásul rajta kívül még három ilyen vezetéknevet viselő személy is élt ugyanekkor a mezővárosban, akik közül kettő tanácstagságot is betöltött. Ha valóban rokonság állt fenn közöttük, a polgári származás nyilvánvaló.³⁰³

A fent említett pozitív példák alapján nem szabad azonban általánosítani. Egyes földesurak ugyanis egyáltalán nem tettek különbséget saját és mások jobbágyságai között, ha hatalmaskodásról volt szó. Erről tanúskodik Pálóci Antal zempléni ispán végrendelete is, amelyet 1526-ban – még mielőtt a török ellen indult volna – foglaltatott írásba. Ebben számos más rendelkezése mellett azt is elrendeli, hogy az általa a jobbágyságaitól többek között Patakon

²⁹⁹ Magyarország levéltári forrásai (DL 72 105.) Az adományos Bondor Lukács a 16. század elején egyébként települése vezetői közé tartozott, hiszen 1510-ben bírói tisztet viselt, 1505-ben pedig tanúként szerepelt egy ügyben. – DF 229 262. és DF 229 381. A földesúr bizalmasai tehát a vezetőrétegből, leggyakrabban a tanácsstagok közül kerülhettek ki. Az ilyenfajta jó viszony remekül látszik például Gyulán, ahol a bírák egyúttal Brandenburi György „iobagiones principales”-ai voltak és több bizalmas ügyben is segítettek urukat az 1520-as években. Bácskai: Mezővárosi önkormányzat 23-24.

³⁰⁰ Bándi: Pálosok oklevelei 589.

³⁰¹ Magyarország levéltári forrásai (DL 17 090.)

³⁰² Említések 1475 és 1483 közé esnek: DF 264 495., DF 269 671., DL 18 007., DL 31964., DF 272 257. A polgárok nevében Gergely 1487-ben intézkedett – DF 264 546.

³⁰³ 1474 és 1484 között: Gergely – DL 31 964. (1479), János – DF 264 536. (1484), Péter – DF 214 648. (1474), DF 264 495. (1475), Sebestyén – DF 264 536. és DF 264 539. (1484).

és Újhelyen is elvett szőlőket adják vissza eredeti tulajdonosaiknak. Az eset sokatmondó, az a tény azonban, hogy a szőlők elvételét szemmel láthatóan lelkiismereti kérdésnek tekintette, éppenséggel mégis arra utal, hogy ez az eljárás nem lehetett általános a földesúr és a mezővárosi polgár viszonyát illetően.³⁰⁴

Összefoglalva a fentieket, a földesúr legalapvetőbb érdeke tehát a rend és a nyugalom fenntartása volt a mezővárosban. Ha ezt sikerült elérnie, akkor már teljesült a fő célja: a település nem okozott számára nagyobb fáradságot, s mégis állandó és jelentős jövedelemmel látta el őt. Ennek érdekében pedig az úr arra is hajlandó volt, hogy a polgárság felé a jobbik arcát mutassa és ne akadályozza önkormányzatuk működését. Ebbe egyébként apróbb, de jelzésértékű szívességek is belefértek. Így is lehet mindenesetre értékelni az olyan eseteket, mint amikor például Liszkán egy birtokügyletet az egyébként távol (példánk esetében Szepeshelyen) lévő földesúr házában folyik le.³⁰⁵

Vajon a polgárok a fent kifejtettek tükrében hogyan ítélték meg a földesúr személyét, hogyan helyezték be saját státuszukat ebbe a helyzetbe és milyen módon fért ez össze az említett mezővárosi polgári öntudattal? Szerencsére rendelkezünk néhány olyan megjegyzéssel a hegyaljai mezővárosi kiadványokban, amelyek némileg talán árnyalhatják a – sajnálatos forráshiány miatt kissé merev és színtelen – összképet.

Először is, a polgárok a földesúrral fennálló viszonyukat a világ normális rendjének és magától értetődőnek tartották.³⁰⁶ A kettejük közötti kapcsolatban az is teljesen természetes volt, hogy ha a földesúr érdekei csorbát szenvedtek, akkor automatikusan kiálltak mellette és támogatást nyújtottak neki. Főként igaz volt ez, ha ráadásul közös érdekekről volt szó. Így jártak el például a lizskai polgárok, amikor 1475-ben oficiálisaikkal együtt levelet írtak földesúruknak, Gáspár szepesi prépostnak. Mint írják, a prépostnak a lizskai határban lévő szénáját két csicseri nemes, úgymint Chyontos és Brozech nevezetűek, Vys-i jobbágyaikkal lekaszáltatták a prépost és népei nem kis kárára. Az oficiálisok erre összehívták a polgárokat és a mezőváros tanácsát, és közösen úgy határoztak, hogy az összes erőszakkal lekaszált szénát a mezőről elszállítják, vagy pedig helyben elégetik. Erről azonban a prépostot is értesítették, nehogy a tudta nélkül történjen a dolog.³⁰⁷

³⁰⁴ Magyarország levéltári forrásai (DL 82 732.)

³⁰⁵ A helyszín: „in hospitio domini prepositi, domini nostri gloriosi” – DF 214 648. (1474). Az is elképzelhető, hogy a „vendéglátásnak” más oka volt, például a földesúr házában volt csak írástudó személy.

³⁰⁶ Erre utalnak a mezővárosi kiadványokban azok a megjegyzések, mint például a lizskai tanács által 1484-ben papírra vetett „a mi természetes urunk” kifejezés: „reverendo patri domino Gaspar decretorum doctori, preposito prefate ecclesie Sancti Martini de Scepus, domino scilicet nostro naturali glorioso”. – DF 264 539.

³⁰⁷ A csicseriek „cum eorum jobagionibus in possessione Vys commorantes, omnia fenelia in metis vestrorum dominationum ad opidum Lizka pertinentes a possessione Vys usque ad fossatum Chyrkeffwz defalcaverunt et defalcare fecerunt in preiudicium et dampnum valore magnum.” Az oficiálisok ezután összehívva a lakosokat „simul cum assessoribus nostri opidi decreveramus faciendum, ut unanimiter omnia fena

Úgy tűnik azonban, hogy ebben a kapcsolatban azt is természetesnek tartották, hogy az úr is segíti őket baj esetén. Azt, hogy számítottak uruk segítségére, szintén egy lizskai eset mutatja meg. 1487-ben a mezőváros lakói írtak újra levelet földesuruknak, melyben kifejtették neki, hogy szőlők megtámadása miatt nagy kárt szenvedtek, s ezért a királyi adót sem tudják már kifizetni, sőt, egyes polgártársaik más birtokokon kénytelenek aratni szükségükben. Mivel a fizetés határideje már régen elmúlt, ezért 25 forint pénzsegélyt kérnek alázatosan és szívhez szóló könyörgéssel a préposttól, hogy „a sárkány torkából kiszabaduljanak”, mivel nekik, a prépost szegény jobbágyainak a „segítő és védelmező Istenen kívül már senkijük sincs”.³⁰⁸

Még az iméntinél is sokatmondóbb a polgárok véleménye a következő két esetben. Gönc tanácsa 1522-ben írt levelet Bártfa város tanácsának, miszerint egy polgártársuktól egy bártfai özvegyasszony vásárolt két hordó bort, amelynek vételárát azóta sem fizette ki. A tanács ezért felszólítja a bártfaiakat, hogy a mondott *polgártársuknak, aki egyúttal uruk, az erdélyi vajda jobbágya, szolgáltsanak igazságot.*³⁰⁹ Ez a mezővárosi polgári létre vonatkozó megjegyzés fontos tartalommal bír. Egyrészt találóan mutatja be, hogy a mezővárosi polgár hogyan ítélte meg saját helyzetét. Státusza kettős volt: egyszerre volt ura jobbágya és egy polgári közösség tagja, azaz *conconcivise*. Ebből következik, hogy közösségi létből származó szabadságának foka azon múlt, hogy földesura mekkora teret engedett e közösségi jogok – mint például a szabad ingatlanforgalom és az önkormányzat – gyakorlásának. A földesúr e jogokat azonban másokkal szemben is igyekezett betartatni, azaz megvédte a közösség tagjait a jogsértésektől. Ilyen szempontból ez az üzenet egyfajta figyelmeztetés is volt a bártfaiak számára: a mezőváros földesura nem akárki, hanem igen nagy befolyással bíró személy, ezért nem ajánlatos szembeszegülni vele (és a jobbágyaival – egészíthetnénk ki a gondolatot). Amennyiben kétségeink lennének azzal kapcsolatosan, hogy a tanács fenyegetésnek szánta ezt a félmondatot, érdemes egy másik levélből is idézni. 1515-ben az újhelyi magisztrátus szintén borvásárlásból származó tartozás behajtását kéri számon a bártfaiakon. A levél végén még – mintegy mellékesen – megjegyzik: az összeget pedig ne vonakodjanak megadni, mivel *azt nem másnak, mint nagyságos uruknak és védelmezőjüknek a megbízásából* a tanács mindenáron vissza fogja szerezni.³¹⁰

falkata (!) violenta manu de fenetis pre ascripte (!) deportaremus, sew loco in eodem conburi faceremus. Tandem nobis consultum extitit, ne premissa facere deberemus absque scitu vestrarum dominationum” stb. – DF 265 246.

³⁰⁸ A polgárok sanyarú helyzetük miatt „per presentem taxam regietatis dietim veximus, quia unde a nobis solvere fieri possit, inhabemus multi ex nobis qui dicati sunt metere se ad alias possessiones alienaverit propter ipsarum inopias”. A pénzt azért is kérik, „ut a fauce draconis nos deliberare valemus... quia neminem preter Deus adiutorem, protectorem ac defensorem habemus”. – DF 264 546.

³⁰⁹ DF 218 040.: „nostro concivi oppidi iam predicti ac jobagioni domini nostri Wayvode Transilvaniensis justitia administrare velitis”. Az említett földesúr Szapolyai János erdélyi vajda volt.

³¹⁰ DF 217 474.: „nam alias, ex mandato patroni ac domini nostri magnifici, nos id, quod nostrum est, quoquomodo poterimus”. Itt egyébként nyilvánvalóan az imént kissé negatív szerepben említett Pálóczi Antalról lehet szó.

Az utóbbi két példa alapján úgy látszik tehát, hogy a mezőváros jogainak szabad gyakorlása a földesúr befolyásán is múlt. Minél előkelőbb volt, annál nagyobb volt a garancia arra, hogy szükség esetén befolyását felhasználva meg tudja védeni, vagy akár bővíteni is tudja polgárainak jogait. A mezővárosok lakossága ezért mint e jogok védelmezőjére tekintett urára, kiváltságainak gyakorlását ura befolyásán keresztül látta biztosítottnak. Saját helyzetét is néha földesura tekintélye és hatalma alapján ítéelhette meg. Minél befolyásosabb volt az úr, annál erősebb volt polgárainak az öntudata is, főként, ha településük érdekvédelméről volt szó.

Ez rámutat egyébként a Hegyalja mezővárosi fejlődésének egy nagyon fontos sajátosságára: a térség a középkor nagy részében a király, később pedig igen befolyásos nagybirtokos családok kezében volt, ami kifejezetten kedvező feltételeket teremtett a mezővárosok fejlődése szempontjából. Egy báró ugyanis – amellett, hogy általában személyes kapcsolat is fűzte a királyhoz és ezért könnyebb volt kedvezményeket szereznie tőle – nyilvánvalóan egy középirtokos nemesi családnál jóval kevésbé volt rászorulva arra, hogy földesúri jogait szigorúan és intenzíven gyakorolja jobbágjai felett, sőt, szükség esetén kellő tekintéllyel, vagy ha kellett hatalommal bírt ahhoz, hogy polgárait másoktól megvédje. Ez a tényező és a szőlőművelés együttesen tette lehetővé a terület mezővárosainak nagyfokú önkormányzatát, ami a koraujkortól lassan a Hegyalja mezővárosainak elkülönülését is eredményezte.

III. A tanács és társadalmi háttere

1. A tanács tisztviselői és szerkezete

Az oppidumok önkormányzati szervei hasonló feladatot láttak el, mint a városi tanácsok magisztrátusai, ezért nem véletlen, hogy ahhoz több szempontból is hasonlítottak. Ami különbség ezen a téren mégis megfigyelhető, azt az eredményezte, hogy a mezővárosok jogköre jóval korlátozottabb volt, tanácsa kevesebb ügyben volt illetékes, ezért e feladatok ellátása – legalább is elvileg – kevesebb tanácstagot tett szükségessé.

A két településtípus jogállásában a tanács szerkezetének hasonlósága ellenére ennél jóval látványosabb eltérés mutatkozott: az *oppidum* lakói valamilyen szintű földesúri függésben éltek, önállóságuk számos dolog függvénye volt, és ezért jogi szempontból helyzetük egy igen széles skálán mozgott. Ez önkormányzatukon is rajta hagyta a bélyegét. A kiváltságaikat a 13-14. századra visszavezető *oppidumok* gyakran a középkor végén is szinte teljes önkormányzattal rendelkeztek, főként, ha királyi tulajdonban maradtak. Nagy részük azonban a 15. századra földesúri fennhatóság alá került és gyakran elvesztette korábbi privilégiumait is. Ezek általában – legalább bizonyos jogköröket tekintve – földesúri bíraskodás alá kerültek.³¹¹

Az önkormányzat további csorbulását eredményezhette emellett, ha uruk képviselője a településen tartózkodott. Ismereteink szerint a mezővárosok nagy részében volt официális, de ez – számos hátránya ellenére – egyúttal tovább növelte a város jelentőségét, centralitási értékét.³¹²

Tévedés azonban azt gondolni, hogy a magánföldesúri függés egyet jelentett volna a jogi helyzet automatikus romlásával. Sok esetben éppen a földesúr kiváltságolta az adott települést, így például Belényest, Szombathelyt, Faddot, Zalavárt egyházi földesura, Szencet, Kisvárdát, Gyulát és Vágbesztercét pedig világi ura látta el kiváltságlevéllel.³¹³

A mezővárosokat az „igazi” városoktól az önkormányzat szempontjából – és persze más jellemzők alapján is – aránylag megfelelően el lehet tehát határolni. Más a helyzet azonban, ha falvakat és mezővárosokat vetünk egybe. Logikusan ugyanis azt az eredményt várnánk, hogy a mezővárosok önkormányzata egyfajta átmenetet képezett a falvak és az „igazi”

³¹¹ Bácskai: Mezővárosi önkormányzat 9-10.

³¹² A Kubinyi András által vizsgált 35 alföldi mezővárosból 33-ban volt официális. Kubinyi: Városfejlődés és vásárhálózat 17-18.

³¹³ Bácskai: Mezővárosok 95-98. Vágbeszterce kifejezetten polgárai kérésére, saját célkitűzéseinek megfelelően lett kiváltságolva, miután a település 1506-ban leégett. Uo. 119-120.

városok között. Nem csoda, hogy a középkori magyar mezővárosi önkormányzattal foglalkozó egyetlen jelentősebb tanulmány szerzője is szembeállítja a falu és a mezőváros önkormányzatát, kifejtve, hogy a falusi *villicusok* – a mezővárosokkal ellentétben – csak igen szűk hatáskörrel rendelkeztek, önállóságuk kis mértékű volt, leginkább a falu és annak földesura közötti közvetítő szerepet töltötték be.³¹⁴

Ezzel szemben, egyre inkább nyilvánvalónak látszik, hogy a falvak egyes esetekben sokrétű feladatot ellátó önkormányzattal is rendelkeztek, néha oklevéladó tevékenységet is folytattak, saját szokásjogukat szabadon használták, magukat *communitas*nak tekintették, lakóikat pedig *cives* néven nevezték meg, akárcsak más, a történettudomány által *oppidum*ként aposztrofált települések.³¹⁵

Itt melleleg pontosan arról a problémáról van szó, amit a dolgozatunk elején már említettünk: a mezőváros kategória határainak megrajzolása éppen lefelé, a falvak irányában tűnik a legnehezebbnek. A mezőváros-lét Csánki Dezső által meghatározott feltételeit a kutatás mára már elutasította: eszerint nem tekinthető *oppidum*nak a mindössze egyszer így említett, sem pedig az országos vásártartás jogával rendelkező, de csak faluként megnevezett település.³¹⁶

Ha azonban a kérdést megfordítjuk, azaz úgy tesszük fel, hogy minden olyan település csupán falu volt-e, amelyet egyszer sem (vagy csak egyszer) említenek mezővárosként, rá kell jönnünk, hogy nem túl könnyű a válasz. A források fennmaradásában ugyanis a véletlen is nagy szerepet játszott, így könnyen belátható, hogy egy-egy általunk csak *possessio*, vagy *villa* néven ismert helyet akár tucatnyi alkalommal nevezhettek *oppidum*nak is a középkorban, csak éppen az ezzel kapcsolatos oklevelek nincsenek már meg.

Az eset fonáksága néhány példán is bemutatható. A térségben több olyan közösség is adott ki oklevelet, amely sem a kutatás mai állása szerint, sem pedig még az ilyen szempontból oly engedékenynek tekintett Csánki Dezső szerint nem volt mezőváros a középkorban.

Vámosújfalú például, amely még a Csánki-féle két feltételnek sem felelt meg, azaz ez alapján egyszerű faluként értékelhető, a középkor végén egy datálatlan oklevélben értesíti Bártfát arról a tanúkihallgatásról, amit két bártfai polgár újfalui viszálya ügyében tartott. A tanúkat saját pecsétjükkel idézték meg, a település lakói *hospes*ként vannak említve, az oklevél kiadói pedig esküdt bírák voltak (mégpedig többen is: *iudices iurati*). Újfalú éppenséggel amúgy sem tartozhatott a jelentéktelenebb zempléni falvak (?) közé, hiszen vámszedő hely is

³¹⁴ Bácskai: Mezővárosi önkormányzat 9.

³¹⁵ Erre vonatkozólag egyébként Szabó István és Kubinyi András gyűjtött sokatmondó adatokat. Ld. 134. és 280. jegyz.

³¹⁶ Ld. 17. jegyz.

volt, a fentiek alapján pedig önkormányzati szervezete sem lehetett annyira fejletlen.³¹⁷ Bekecs falu 1517-ben küldött levelet a kassai tanácsnak, abban az ügyben, hogy egy kassai polgár Kassa színe előtt vásárolt egy bekecsi szőlőt. A falu bírása és esküdtjei, illetve a polgárok (*ceterique cives*) kitűztek ezért egy megfelelő időpontot, hogy a felek előttük is jelenjenek meg tanúikkal és a vevő a pénzt adja át.³¹⁸

Még ennél is sokatmondóbb az egri püspök földesurasága alatt lévő Hejce falu példája. A hejcei jobbágyok 1519-ben egy szőlő adásvétele ügyében állítanak ki oklevelet. Az oklevél kiadója kilenc hejcei polgár, akikre egyenesen a „körültekintő” jelzőt alkalmazzák, ami pedig köztudottan még mezővárosokban sem volt gyakran használt terminológia, nem hogy a falvak lakói esetében. Az ügy során a helyi Mindenszentek egyház templomgondnokai bocsátják áruba annak egy szőlőjét, a vevő pedig egy kassai polgár. A szokásjog is nagy szerepet kap, először akkor, amikor elmondják, hogy a szőlőről előzőleg már kihirdették, hogy aki akarja, Karácsonytól Szent Gergelyig megveheti, majd pedig a szavatosságvállalás szabályaival kapcsolatosan, amikor úgy rendelkeznek, hogy az ügy megtámadói egy szőlőt és a vételárat is tegyék le a per kezdete előtt.³¹⁹

Érdekes a fenti példákat néhány hegyaljai mezővárosból származó, részben már említett ténnyel is összevetni. Ahogyan azt már ismertettük, Liszka élén официálisok álltak a tanács mellett és ugyanúgy egyházi földesuraság alá tartoztak, mint például Hejce. Tolcsvát saját bírójára nevezte egyszerű falunak, holott mások *oppidum*ként is említik a középkor végén. Bodrogkeresztúr mezőváros 1466. évi kiadványában, amelyet egy malomadóügyben állítottak ki, csupán hat helyi polgár van megnevezve kiadóként (igaz, ezek legalább *conciuis*ként vannak említve), és semmilyen mezővárosi hivatalviselőről nincs szó az oklevélben.³²⁰ Természetesen lehetne még további példákat is sorolni arra, hogy egyes oppidumként ismert települések önkormányzata különböző jellegzetességeit tekintve nem érte el azt a szintet, amit a kor „átlagos” mezővárosától elvárnánk (bíró és esküdtek, aránylag stabil terminológia-használat, viszonylagos függetlenség a földesúrtól a belső ügyek tekintetében stb.).

Arra a kérdésre, hogy a példaként felhozott két településcsoport között első látásra mi a különbség, csak azt válaszolhatjuk, hogy azonkívül, hogy egyiket *oppidum*nak (is) nevezik a

³¹⁷ A tanúkat „sigillo nostro coram nos(!) vocando” idézték meg. – DF 214 701. A pecséttel idézés egy valószínűleg nyugati eredetű eljárás volt, amit már Szent László idejétől az egyházi és világi bíróságok egyaránt alkalmaztak. Hajnik: Bírósági szervezet és perjog 186-188. A vámra ld. 129. jegyz.

³¹⁸ „quam vineam eidem supra dicto Laurencio Michael Jerewz, Bude commorans coram vestris dominationibus contulisset et resignasset possidendam scilicet et habendam... sed in factis, eiusdem iam dicti Michaeli Jewrewz, qui videlicet in presenti vineam coluit, intendo probo, quatenus ipsi a dicto Michaele suam partem vinee pecuniis ab eodem emisset. Idcirco ad voluntatem ambarum partium terminum competentem, et idoneum ad huiusmodi probationem missimus”. – DF 271 641.

³¹⁹ „Nos, circumspecti et discreti cives de Heyche, videlicet...”stb. DF 217 817.

³²⁰ Liszkára ld. 110. jegyz. Tolcsvára: 270. jegyz. A bodrogkeresztúri oklevél: DL 16 394.

forrásokban, a másikat pedig nem (vagy nem tudunk róla), nem lehet köztük jelentős eltéréseket találni. A hegyaljai mezővárosok legalsó csoportja az okleveleiben megfigyelhető jogi szempontok alapján egyáltalán nem emelkedik egyes környékbeli, oklevéladásra vonatkozó forrásokkal rendelkező falvak fölé, még annak ellenére sem lehet köztük ilyen szempontból különbséget tenni, hogy rájuk a fennmaradt forrásokban eltérő terminológiát alkalmaznak.

Persze, erre azt is lehetne mondani, hogy a jogi téren megfigyelhető hasonlóság ellenére a mezővárosként ismert települések gazdasági szempontból jóval magasabb szinten állhattak, mint a másik csoport. Ezt sem tudjuk azonban kellőképpen bizonyítani: az említett oklevelek alapján a három falu közül legalább kettőben a gazdaság képét ugyanúgy az intenzív szőlőművelés és az erőteljes *extraneus* szőlőbirtoklás jellemezte, mint a környékbeli mezővárosokban.³²¹ Ráadásul 1484-ben hatalmaskodás ügyében több tucat hejcei lakos nevét sorolja fel egy oklevél s ez alapján – amennyiben elfogadjuk a személynevek forrásértékét a valós foglalkozásra nézve – a faluban hat iparág volt jelen, ami nem csak hogy eléri a hegyaljai mezővárosokban megfigyelhető átlagos értéket, de talán még meg is haladja azt.³²²

A fentiek szerint a mezővárosi lét legalján lévő, de még *oppidum*ként említett települések olyan nagy hasonlóságot mutatnak a hasonló fejlettségi szintet elérő, az átlagos falvaknál szélesebb körű önkormányzatot folytató, de *oppidum* említéssel nem rendelkezőkkel, hogy meggondolandó lenne, hogy azokat a településeket, ahol ilyen kiadvány fennmaradt – még ha nem is számítjuk őket egyértelműen a mezővárosok közé – elválasszuk az egyszerű *possessio*tól, azaz a mezőváros és a falu közötti határvonalat az oklevéladó tevékenység és a kiterjedt autonómia segítségével próbáljuk meghatározni. Annál is inkább, mivel be kell, hogy lássuk, hogy falusi oklevéladásra utaló adataink a középkori falutelepüléseknek csak elenyésző hányadára vonatkoznak, s ezt nem lehet csupán a források pusztulásával indokolni: nyilvánvaló módon a falvak legnagyobb része egyáltalán nem adott ki oklevelet, tehát ez a jellemző nem nevezhető tipikusnak a falvak tekintetében. Ilyen tevékenységet véleményünk szerint csak azok a falvak végeztek, amelyek fejlettség és jelentőség szempontjából a kisebb mezővárosokkal többé-kevésbé egyenrangúak voltak. Ezt az egyenrangúságot pedig éppen a kiadványaik alapján vizsgálható jogéletükben foghatjuk meg leginkább.

Visszakanyarodva a mezővárosi tanács szerkezetéhez, elmondható, hogy a városok öngazgatásának letéteményese az a városi magisztrátus volt, amelyet a bíró és az esküdtek alkottak. A magyar városok tanácsa a bíró mellett „szabálszerűen” még további 12 tagú volt,

³²¹ *Extraneus* szőlőbirtoklásra utal az említetten kívül még Hejceén, 1502-ben: Magyarország levéltári forrásai (DL 70 338.).

³²² Hejceén ezek szerint élt mészáros, szabó, bodnár, kovács, varga, sőt egy kocsigyártó is (carpentarius). Főként az utóbbi tekinthető figyelemreméltó adatnak. Szintén sokatmondó, hogy négy személy mellett litteratus volt. – Bándi: Pálosok oklevelei 597-598.

de voltak eltérések is. Így például Esztergomban, Visegrádon, Budán és a bányavárosokban általában 12 esküdt volt.³²³ Eperjesen a 14. században 7-8, a 15. században pedig már szintén 12 esküdt szerepelt,³²⁴ ugyanakkor például Óbudán 1395-ben csak 4 esküdtről van szó.³²⁵

A bíró és az esküdtek mellett az „igazi” városok egyébként további városi hivatalnokokat is alkalmaztak. A középkori magyar városok legfejlettebbjének tekinthető Budán például a szorosabb értelemben vett városvezetés a főbíróból, a pénzbíróból, a főjegyzőből és a tizenkét esküdttől állt, s akkor még nem is beszéltünk a kisebb hivatalokról.³²⁶ Ez a mezővárosokban azonban nem lehetett gyakori vonás, sőt, valószínűleg kifejezetten ritka volt.

Az *oppidum*okban a legtöbb esetben az esküdtek száma is kevesebb volt a városokénál.³²⁷ Ennek okát valószínűleg a lakosság szám kisebb voltában kell keresnünk, ami eleve jóval kevesebb tennivalót jelentett a magisztrátus számára.

Emellett az is felmerülhet ennek indokaként, hogy nem a teljes tanácsot, hanem csak az éppen jelenlévő tanácsstagok nevét szokták feljegyezni az oklevél kiállításakor, és annál csak annyi, pontosan meghatározott számú esküdt volt jelen, ahányat a helyi szokásjog ilyen esetekben előírt.³²⁸ Rendelkezünk azonban a Hegyalja területéről néhány olyan adattal, amely cáfolja ezt az álláspontot. Egyes periódusokban ugyanis, amikor egy rövid időintervallumból több oklevél is fennmaradt egy-egy településből, mindig ugyanazok a tanácsstagok szerepelnek. Ott figyelhető meg jól ez a jellegzetesség, ahol egy tanácscikluson belül több oklevelet is kiállítottak és ezek szerencsésen fenn is maradtak.

Így például Patakon 1342 májusában és júniusában egyaránt Miklós fia Beke és Miklós fia Frank *villicusok*, illetve Nagy Barnabás fia Miklós esküdt az oklevél kiadói. Szikszón 1472-ben három különböző dátummal kiadott oklevél esetében mindig Csontos János bíró és név szerint pontosan ugyanaz a 12 esküdte szerepel a kiadók között. Újhelyen több évben is van olyan, hogy két oklevél tanácslistája teljesen megegyezik, bár ezeknek az okleveleknek nagy része nem rendelkezik napi dátummal. Ebben az esetben az is elképzelhető, hogy mind

³²³ Mályusz: Mezővárosi fejlődés 140., ZSO IV. 1322. sz., Kubinyi: Budapest története 81., Paulinyi: Bányavárosok 174-175.

³²⁴ Iványi: Eperjes jogélete 222.

³²⁵ Mályusz: Mezővárosi fejlődés 141.

³²⁶ Kubinyi: Budapest története 81.

³²⁷ Itt is voltak kivételek, gyakran 12 esküdt szerepelt a mezővárosok élén is. Somlóvásárhelyen például 1521-ben bíró és tizenkét esküdt állt a tanács mellett. – Solymosi: Pápa történetéhez 52-53. Bíró és 12 esküdt (egy alkalommal ráadásul két bíró!) állt a zempléni Újlak élén. – DL 5124. (1362, ekkor csak 11 esküdt), DL 10 879. (1419), DL 12 365. (1431), DL 12 889. (1436) és DL 81 806. (1478). 12 főből állt a tanács Aszalón – DL 23 541. (1521), Nagymihályon a bíró munkáját szintén 11-12 esküdt segítette. – DL 86 048. (1506) és DL 86 078. (1514). Ennél kevesebb volt az esküdtek száma Ungváron 1512-ben, a bíró mellett kilencen álltak. – DF 209 888. Stb. Bácskai is számos példát idéz ilyen nagyobb létszámú tanácsszerkezetre: Bácskai: Mezővárosi önkormányzat 12.

³²⁸ Belényesen például nyolc esküdt jelenléte elég volt a pecsét használatához. – Uo. 12.

egyetlen napon lettek kibocsátva. 1474-ből egyenesen három mezővárosi kiadvány is ismert és mind a háromban személyre pontosan ugyanazok a tanácstagok.³²⁹

A fenti példák bizonyító erejűek. Nyilvánvaló ugyanis, hogy ha csak azok nevét jegyzi fel, akik véletlenszerűen voltak jelen az ügynél, akkor nehezen elképzelhető, hogy személy szerint mindig ugyanazok a tanácstagok jelenjenek meg és ráadásul számukat tekintve is ugyanannyian legyenek.

Van emellett két olyan adatunk is, amikor 1-1 személy neve kicserélődött a két oklevél tanácstagjai között. Itt talán valami rendkívüli esemény, esetleg haláleset állhat a dolog háttérben, mivel a tanács összes többi tagja ezen kívül megegyezik.³³⁰

Úgy látszik tehát a fentiek alapján, hogy a középkori Hegyalján az oklevelekben az éppen hivatalban lévő tanácstagok nevei – legalábbis az általunk idézett esetekben – pontosan fel vannak sorolva, és nem csupán azok neve szerepel, akik az oklevél kiadásánál a helyszínen tartózkodtak.

Még egy utolsó példánk is van egyébként ezzel kapcsolatosan, ami végképp igazolja álláspontunkat. Az 1457. évi újhelyi tanács 1475-ben is hivatalba került, mégpedig pontosan ugyanolyan összeállításban. Nyilvánvaló módon teljes mértékben kizárható az, hogy csaknem húsz év elteltével véletlenszerűen ugyanilyen összetételű társaság szerepelt volna egy oklevél kiadásakor, mint előzőleg.³³¹ A fentiek alapján tehát a tanácstagok általában alacsonyabb száma nem az oklevéladás során alkalmazott gyakorlattal függ össze.

Van még egy másik olyan tényező is, ami azt eredményezheti, hogy egy mezővárosban a szokásosnak tartott tizenkét esküdtnél és a bírónál kevesebb személy alkotta a tanácsot. Előfordulnak ugyanis olyan esetek, amikor egy településen belül több önkormányzati szerv is működött és emiatt ezek egyenként – a megosztó feladatkörök következtében – kevesebb tanácstagból álltak. Így erről lehetett szó többek között a környékbeli Miskolc két városrészében (Ó- és Új-Miskolc), amelyek élén külön bíró és két-két esküdt állt. Ezek a város irányításával kapcsolatos feladatköröket területi alapon megosztották ugyan, de kifelé a város vezetése egységes volt. A bírák közül a főbíró a régi város bírója volt.³³² Hasonlóképpen, Egerben 1494-1495-ben 6 külön, bíróval és önkormányzattal rendelkező település volt. Vácon egyszerre működött a magyar, illetve a német városban külön

³²⁹ Patak – DL 76 664. és DL 76 678.; Szikszó – DF 270 458., DL 17 342. és DL 17 345.; Újhely – 1367: DL 5550., 5634.; 1391: DL 7733. és 7734.; 1415: DL 10 412. és DL 10 413.; 1419: DL 10 871. és 10 872.; 1474: DL 17 631., DL 17 632., DL 17 633.; 1505-1506: DL 35 797. és DF 216 809.

³³⁰ Szikszón 1408. júniusában még Miklós Kovács a bíró, októberben viszont már Henning László. A tanács további tizenkét tagja viszont megegyezik. – DL 70 768. és DL 9452. Liszkán 1484-ben egy esküdt neve cserélődik csak ki. – DF 264 536. és DF 264 539.

³³¹ Az ügy egyébként a tanácstagság betöltése szempontjából is egy igen fontos elvet mutat. DL 14 453. és DL 17 750.

³³² Tóth P.: Városigazgatás Miskolcon 365-373.

önkormányzat, saját bíróval és tanáccsal, akik azonban olykor közösen is eljárak. Alszegeden (a későbbi Alsóvárosban) 1422-ben működött saját önkormányzat.³³³ Gyulán és Békésen a főbíró alatt külön utcabírák is voltak, akik többek között az adószedést is végezték.³³⁴ Gyöngyösön, amely valamikor az 1424 előtti években két részre szakadt és felerészben a király, felerészben pedig a Szécsényiek birtoka lett, a két birtokrészen volt két külön bíró.³³⁵ Ehhez hasonló módon nem elképzelhetetlen, hogy amikor a középkor végén Rimaszombat felosztásra került a Losonciak és Guti Országok között, ott is hasonló eljárást alkalmaztak a településrészek igazgatására.³³⁶

Korábban már láttuk, hogy néhány településünk két, egymástól elkülönülő részből állt. Ilyen, külön önkormányzatra vonatkozó feltevések azonban csak Újhellyel kapcsolatosan merültek fel. Eszerint a városnak a kolostor körül lévő, Barátság elnevezésű városrésze már a középkorban önálló önkormányzat alatt állt volna. Ezzel az állásponttal azonban nem tudunk egyetérteni, itt csakis 18. századi fejleményről lehet szó, hiszen korszakunkból erre utaló adat egyáltalán nem ismert.³³⁷

A tanács szerkezeti felépítése a legtöbb mezővárosban hasonló volt. A tanácstagokat a középkori Magyarországon leginkább a *iudex iuratiq* formulával nevezték meg.³³⁸ A bírák és esküdtek azonban egyes esetekben más elnevezéssel is szerepeltek és néha ezektől eltérő címet viselő személyek is feltűntek mellettük.

A bírónak az egyik ismert szinonimája, a „falunagy”, azaz *villicus* volt. A kifejezést mezővárosokban a középkor végén már nem használták, leginkább a 14. századi korai oppidumokban fordult elő. A Hegyalján a 14. század első felében csak Patakon szerepelt, ott is mindössze néhányszor.³³⁹ Egyes esetekben a bírót mezővárosokban kifejezetten szokatlan terminológiával illették. Így egy újhelyi, 1383. évi oklevél *pretor sive iudex*-ről beszélt, 1504-ben pedig ugyanott a település élén Farkas Mihály *iudex primarius* állt. Bár a mezőváros vezetője itt „első bíróként” szerepel, nincs adat arra vonatkozólag, hogy több bíró is lenne a

³³³ Kubinyi: Városfejlődés és vásárhálózat 105., 112., 115. Ld. még Vácra vonatkozóan a német város 1503. január 25-én kiadott oklevelet – Magyarország levéltári forrásai (DL 75 491.). Az alszegedi példa 1422-ből: Magyarország levéltári forrásai (DL 79 478.).

³³⁴ Bácskai: Mezővárosi önkormányzat 13.

³³⁵ Draskóczy: Gyöngyös 110.

³³⁶ Kollmann: Rimaszombat 144.

³³⁷ Ezt egyébként Zemplén megye egykori neves levéltárosa és helytörténésze, Dongó Gyárfás Géza vetette fel. – Dongó: Barátság 284-285. Véleményét többen is elfogadták. Vö. például Halkovics: Sátoraljaújhelyi pálosok 192. Úgy tűnik, hogy az ilyen típusú, egyházi intézményhez kötött helynévadás máshol sem volt szokatlan. Miskolcon is volt egy hasonló elnevezés a középkorban: „Papszer”. Kubinyi: Városfejlődés és vásárhálózat 39.

³³⁸ Többek között Göncön: „Iudex iuratiq cives opidi Gwntz” – DF 217 431. (1515).

³³⁹ DL 57 232., DL 57 233., DL 76 664., DL 76 678.

városban, vagy lenne legalább egy bírótársa.³⁴⁰ Újhelyen egyébként még egy eset van arra vonatkozólag, hogy a mezőváros első emberét ilyen módon nevezték meg. 1518-ban egy tartozás ügyében írt levélben szerepel a *capitaneus iudex* kifejezés, ami szó szerint „főbíró” jelentett.³⁴¹

Az esküdteket is többféleképpen nevezhették meg. Gyakori volt például az „esküdt polgár” kifejezés, máskor pedig „esküdt bírák”-ról esik szó. Úgy tűnik, mindkettő egyszerűen csak „esküdt” értelemben volt használatos.³⁴²

Patakon és Újhelyen az esküdtekre egy további terminológiát is alkalmaztak. A fent már idézett 1383. évi újhelyi oklevél Boda István és Micho fia Mihály esküdteket *duo scabini (si)ve iurati* elnevezéssel illeti, más alkalommal pedig Patakon is hallunk *scabinusokról* (1356, 1421). Nem véletlen, hogy a térség két, városi hagyomány szempontjából legerősebb településén bukkan fel ez a városokkal párhuzamot mutató alak.³⁴³

A mezővárosi önkormányzat tagjainak első köre a bíró, második pedig az esküdtek voltak. Volt azonban egy harmadik, ennél tágabb csoport, akiket az oklevelek közvetlenül az előbbi kettő után említenek. Ezt a kört településenként máshogyan nevezték. Egyaránt szerepelnek *seniores, consules, electi homines*, esetleg *coassessores* néven.

A 14. századi Újhelyen és Patakon a „vének” néven említették őket és a tanácsstagok mellett aránylag sokszor felbukkantak. Főként Patakon tekinthető a felbukkanásuk rendszeresnek és gyakorinak. A tisztviselők felsorolásban egyébként itt közvetlenül a tanács tagjai után következtek, és mindig következetesen elhatárolták őket az esküdtektől és bíráktól.³⁴⁴

Újhelyen ritkábban jelennek meg. Először 1349-ben a bíró és a két esküdt mellett szerepel a tizenkét vén (*duodecim seniores*) kifejezés. Erre egyébként Mályusz Elemér már korán felhívta a figyelmet, és úgy gondolta, hogy a bíró és a két esküdt tartotta közvetlenül kezében

³⁴⁰ A „pretor”-ra: DL 8826. Jelentése egyébként a középkori Magyarországon elsősorban ’városbíró’ volt, de használták ’alispán’ és ’gubernator’ értelemben is. – Bartal 518. Az első bíróra ld.: DL 67 367. Vö. Lexicon Latinitatis V. 420.

³⁴¹ DF 217 669.: „Georgius Rochman, novus capitaneus iudex civitatis Wyhel”. A „capitaneus” egyik jelentése a „principalis” volt. Vö. Bartal 102. A kifejezés párhuzamait a középkori forrásanyagban nem ismerjük, a középkori latinság szótára sem tud róla, csupán egyetlen hasonlót említ: „iudex capitalis”. Lexicon Latinitatis V. 419. Egy biztos: használata nem lehetett túl gyakori.

³⁴² Csak egy-egy példa, mindkettő Liszkáról: „iurati cives” – DF 264 495. (1475) és „iurati iudices” – DF 258 868. (1477).

³⁴³ DL 8826.: Michael filius Micho et Stephanus filius Boda duo scabini (si)ve iurati” stb. A pataki példák: DF 219 468.: „scabini sive iurati, totaque cohors civium et hospitem de Pothok”, valamint: DF 221 294.: „quatuor scabini viri iurati”. Az, hogy az 1356-os pataki oklevél a „scabini”-k mellett a már ismertetett „cohors” szót is említi, jól mutatja, hogy a „cohors” mellett ezt is a (felvidéki?) városi okleveles gyakorlatból vehették át. Vö. Trencsén (1300): „Et nos Scultetus et Scabini Ciuitatis Threnchinensis eiusdem Ciuitatis” – CD VI/2. 301.; Zsolna (1379): „nos advocatus, Consules, et Scabini et tota Universitas Civium et Hospitem in Zelina” – CD IX/7. 76. sz.; Emellett egyébként a német területeken is használatos volt a kifejezés, nem elképzelhetetlen, hogy innen terjedt el a használata a kereskedelmi kapcsolatok során Magyarországon is: „fideles nostros Iudices, Scabinos et universos ciues Colonienses” – ÁÚO XI. 330. sz. (1259). Jelentésére ld. Bartal 592.

³⁴⁴ A számos előfordulás közül csak egyetlen példa: DL 76 584. (1338): „Nos Beke filius Nicolai iudex ac seniores, necnon universitas hospitem de Pothok”.

a vezetést és mellettük a tizenkét „vén” nem játszott igazán nagy szerepet. A többi oklevél szerinte ezért nem is említi őket.³⁴⁵ Ez egyébként tévedés: a kifejezés ezen kívül még további két alkalommal is szerepel: 1383-ban a bíró és az esküdtek megnevezése után, bár a számuk nincsen pontosan megadva (*cives ac seniores necnon universitas hospitem*), 1413-ban pedig újra feltűnnek egy oklevélben (*universi senes et hospites*).³⁴⁶

Ahogy azt már említettük, a másik ilyen kifejezés a *consul* volt, ami Patakról, Szikszóról, Telkibányáról és Tarcalról ismeretes. Figyelemre méltó, hogy *consul*ból szinte minden ismert esetben tizenkettő volt a bíró mellett. Ennek a sajátosságának is valószínűleg valamilyen városi minta átvétele állhat a háttérben. Úgy tűnik azonban, hogy míg a városokban leginkább az esküdteket hívták így, mezővárosokban, a Hegyalján és például Miskolcon is a bíró és az esküdtek mellett álló szélesebb (tanácsadó?) kör megnevezése volt, hasonlóan a „vénekhez”.³⁴⁷ Hasonló értelemben fordulhatott elő Telkibányán is, 1494-ben.³⁴⁸ Tarcalon a település egyetlen ismert középkori oklevelében szerepelnek 1434-ben, a bíró és két esküdte említése után.³⁴⁹

A „választott polgárok”-ra Liszkáról van adatunk. Először 1475-ben tűnnek fel, és ekkor még pontos számukat sem említették. Ezután azonban már minden alkalommal közlik azt is az oklevelek, hogy húszan vannak.³⁵⁰

A *coassessores*, amely jelentése szerint ’bírótárs’, vagy ’ülnöktárs’ értelemmel bírt, egyedül Tályán volt használatos, és csak egyetlen egyszer szerepelt oklevélben (1521).³⁵¹ Nem vitás,

³⁴⁵ DL 4026., illetve Mályusz: Mezővárosi fejlődés 141.

³⁴⁶ DL 8826. és DL 10 044.

³⁴⁷ Patakon 1491-ben van szó „consul”-okról. Itt a bíró és a négy esküdt mellett „cives ac duodecim consules necnon universitas hospitem de Sarospathak” áll az oklevél kiadójaként. – DL 19 715. A szikszói „consul”-okkal kapcsolatosan a fogalmazás viszont nem teszi lehetővé, hogy megállapítsuk: ez a kifejezés az esküdtekre vonatkozik-e, vagy pedig a tizenkét esküdt mellett állt még ugyanennyi „consul” is. Itt ugyanis a bíró mellett további tizenkét név van felsorolva, majd pedig „iurati et duodecim consules” szövegrész következik. – DL 17 342., DL 17 345., DL 17 346., DL 17 347. (mind 1472); DL 18 694. (1482): a bíró mellett tizenkét „iurati et universi consules de Zykzo” állt. A tizenkettes szám alól egyetlenegy kivétel van, mégpedig egy 1414. évi szikszói kiadványban. Itt ugyanis a bíró és kilenc „iurati et ceteri consules de Zykzo” szerepel kiadóként. – DL 10 258. A „consul” cím egyébként ismert és általános volt mind a magyarországi, mind az európai városi gyakorlatban. „Consul”-ról van említés a 15-16. századi Magyarországon többek között: Bártfa és Smigrod – ZSO II. 7884. sz.; Bazin – Magyarország levéltári forrásai (DL 18 015.); Székesfehérvár – Magyarország levéltári forrásai (DL 18 022.); Karánsebes – Magyarország levéltári forrásai (DL 93 793.); Kassa – ZSO II. 5600. sz.; Lőcse – ZSO VI. 2458. sz.; Miskolc – Bándi: Pálosok oklevelei 575.; Nagyszében – ZSO I. 4814. sz.; Somorja – Magyarország levéltári forrásai (DL 107 604.); Szenic – CD X/7. 293. sz.; Trencsén – ZSO V. 2536. sz. Zsolna – ZSO VI. 73. sz. stb. Néhány mezővárosi példát idéz még Bácskai: Mezővárosi önkormányzat 13. jegyz.

³⁴⁸ A település vezetői a Kassának küldött levelüket írják alá a következőképpen: „Iudex iuraticus cives ac ceteri incole seu consules dicte civitatis”. – DF 271 490. A két szó egymás mellé állítása nyilván nem arra utal, hogy minden lakos egyúttal consul is lett volna, hanem éppen arra, hogy a „consules” volt az a szerv, amely ezeket a lakosokat képviselte. Ez pedig szintén egy szűkebb (választott?) testület létezését mutathatja.

³⁴⁹ DL 99 498.: „universi consules de eadem”.

³⁵⁰ 1475-ben a két hivatalos és a két esküdt bíró után említik őket: „civesque electi” megnevezéssel. – DF 264 495. Ezután mindig következetesen a bírók és esküdtek után, ebben a változatban szerepelnek: „ac viginti electi homines” – DF 272 257. (1483), egy alkalommal pedig mint „atque viginti homines electi”. – DL 63 870. (1489).

hogy ez esetben is gyakorlatilag magáról a „tanács”-ról van szó, amely a bírák és esküdtek mellett működhetett. Ehhez hasonló példák még azok is, hogy 1475-ben Liszka levelében, 1513-ban pedig Újhely egy kiadványában említenek ülnököket (*assessores*). Nyilván, hasonló értelemben használták, mint a tállyai példa esetében.³⁵²

A tanáccsal és tagjaival kapcsolatos mezővárosi latin terminológia főként a királyi városokból átvett minták segítségével formálódott ki. A latin szóhasználat logikusan fentről, a királyi városokból terjedt el lefelé, a mezővárosok irányába. Ehhez a folyamathoz remek analógiát nyújt a magyar ’polgár’ szavunk koraujkori használata. A 16. században ugyanis a falusi jobbágyok ezt a latin *civissel* egyenértékű kifejezést kezdték el magukra alkalmazni, mégpedig ehhez minden bizonnyal a mezővárosi mintákat vették figyelembe.³⁵³ Feltételezhető, hogy a falusi oklevelekben használt egyéb, városokra emlékeztető fogalmak (mint például a *civis* és a *circumspectus*) már a középkorban is a mezővárosok közvetítésével kerültek át a városi használatból a falvakba.

Összefoglalva a fentieket úgy látszik, a hegyaljai mezővárosokban a magisztrátust két csoport alkotta. Volt egy szűkebb kör, amely a bíró, vagy bírák, illetve az esküdtek általában csak néhány főt magában foglaló, nyilván mindennapi feladatokat ellátó tagjaiból állt. Mellettük ugyanakkor volt egy ennél jóval tágabb tanácskozó testület is, amelynek feladata valószínűleg azon fontos ügyek megtárgyalása lehetett, amelyek az egész települést érintették és ezért túlnőttek a bíró és esküdteik közvetlen hatáskörén.

Néhány esetben a tanács tagjai mellett más személyek is meg vannak nevezve oklevélkiadóként. Általában nem lehet tudni, hogy ezek csak az oklevéladással kapcsolatosan szerepelnek-e, vagy pedig a mezőváros mindennapi irányításában is szerepet játszottak. Nyilván utóbbiról lehetett szó viszont Liszlán, ahol a két helyi officiális is szerepelt kiadóként 1474 és 1481 között. Az officiálisok ugyanis általában beavatkoztak a mezővárosok életébe és csökkentették önkormányzatuk mozgási lehetőségét.³⁵⁴

³⁵¹ Jelentésére ld. Bartal 136. és Lexicon Latinitatis II. 159-160. A tállyai példa a két bíró neve után következik: „ceterique coassessores loci eiusdem”. – DF 217 941.

³⁵² Liszlán csak általánosságban említik őket – DF 265 246. Újhelyen a bíró és három esküdte mellett „ceterique cives ac assessores iudicis” van még megnevezve az oklevél kiadói között. Az ülnökök itt tehát a „bíró ülnökei” voltak. – DF 217 307. Az „assessor”-ok egyébként a megyétől egészen a nagybírákig számos bírói szerv működése során szerepet játszottak. Ld. erre Hajnik: Bírósági szervezet és perjog 152. Vö. Lexicon Latinitatis I. 261.

³⁵³ Főként akkor alkalmazták a ’polgár’ szót magukra leveleikben, ha birtoklásukkal kapcsolatosan írtak, ha azonban a földesúrral szembeni alávetettségükről beszéltek, akkor szinte mindig a jobbágy kifejezést használták. A szó ilyen formában történő első falusi felbukkanása egyébként 1551-ből, a Somogy megyei Csicsóból ismert. Elterjedésében szerepet játszhatott a középkor végén és a koraujkor elején a mezővárosokban megfigyelhető nagyarányú gazdasági fejlődés és a török harcok miatti népességfluktuáció (azaz mezővárosi polgárok falvakba költözése) is. Összességében a „terminus a szabad életre való paraszti törekvés egyik nyelvi kifejeződése” volt. – Takács L.: Polgár szavunk 351. és 360-361.

³⁵⁴ A következő kiadványokról van szó: DF 214 648., DF 269 671., DF 265 246., DF 264 495., DF 258 868., DL 18 007., DL 31 964.

Tarcalon a már idézett oklevél kiadói között a tokaji várnagyok neve is felbukkan. Itt valószínűleg nem mindennapos gyakorlat állhat a dolog hátterében, hanem inkább az, hogy annak a szőlő ügyében tett végrendelkezésnek, amiről az oklevelet kiállították, egy nemes asszony volt a kedvezményezettje, aki talán nem szívesen állt volna egy pusztán jobbágyi bíróság elé. Amúgy sem valószínű, hogy egy várnagy tevékenyen részt vegyen a mezőváros belső életének felügyeletében. Ez alapján azt kell mondanunk, hogy a várnagyok részvétele az oklevél kiadásában csak erre az ügyre, esetleg még néhány – oklevélben fenn nem maradt – kivételes alkalomra vonatkozhatott csupán.³⁵⁵

Telkibányán a tanácstagok közé tartozhatott a bánya elöljárója, a bányamester (*magister montanorum*) is. A város 1428. évi oklevelében neve rögtön a bíró után következett.³⁵⁶ A tanács kettejük mellett ekkor még hat esküdt bíróból állt. A bánya tisztviselői viszont a későbbi forrásokban már nincsenek a magisztrátussal együtt említve. Ez talán a bányaművelés visszaszorulásával és a lassú mezővárossá alakulással állhat kapcsolatban. Szintén ebben az oklevélben említik utolsó esküdtként János jegyzőt is. Tapasztalatunk szerint a hegyaljai mezővárosokban ekkor még nem volt saját, a tanács által alkalmazott jegyző. Egyrészt a hivatali írásbeliség sem érhetette el azt az intenzitást, ami ezt tette volna szükségessé, másrészt pedig számos egyházi intézmény állt a térségben (így például csak pálos kolostorból három működött egymáshoz aránylag közel), akik az alkalmi írnokokat adhatták a mezővárosoknak. A harmadik ilyen tényező, hogy a névanyag alapján több litterátus személy élt ezekben a mezővárosokban, egy részük tanácstag is volt és a középkor végén már a városi iskolák is elterjedtek a környéken.³⁵⁷ Így azt lehet mondani, hogy a telkibányai írnok jelenléte minden bizonnyal a bányagazgatással függött össze, hiszen ahol bányamester volt, ott elszámolások írására is szükség lehetett.

Van néhány eset, amikor a helyi plébános is szerepelt a tanácstagok mellett az oklevél kiadói között. Ez nyilvánvalóan az oklevéladás gyakorlatával állt kapcsolatban. Akkor történhetett ilyen, ha azok, akik az ügyben részt vettek, nem tartották valami miatt kellőképpen hitelesnek a mezővárosi tanács oklevelét.³⁵⁸ Erre utal az a tény is – amiről egyébként a későbbiekben lesz szó – hogy a hegyaljai mezővárosokban végig megfigyelhető a tanács és a helyi plébános (vagy más egyházi szerv) egymás mellett működő oklevéladó tevékenysége.

³⁵⁵ DL 99 498.

³⁵⁶ DL 11 976. – „Nos Nicolaus dictus Kabishopt iudex, Nicolaus Pudeprucz magister montanorum...” stb.

³⁵⁷ Csak két példa olyan iskolamesterre, akik bizonyosan mezővárosi oklevelet foglaltak írásba: „est emanatum et conscriptum per Antonium scolasticum de Miskolcz, protunc rector scole de sepefata Thalya” – DF 215 141 (1485, Tállya); „Laurentius scolasticus de Nagyhalaz, protunc rector schole oppidi Thalya” – szintén DF 215 141 (1524, Tállya).

³⁵⁸ 1350-ben két nemesi család között zajlott birtokper Patakon és nyilván az ő kérésükre van ott az oklevél kiadói között a helyi plébános is. – DL 76 988. Ilyen fordul még elő emellett Szántón 1485-ben (DF 215 139. és DF 215 140.), valamint Tolcsván 1505-ben (DF 229 262.).

Egyetlen alkalommal ugyan, de feltűnik – nem, mint hivatalnok, hanem mint egy ügylet szereplője – Imre *lictor* is Újhelyen, 1474-ben. Több előfordulását nem ismerjük az eredetileg „törvényszolga” jelentésű kifejezésnek, ezért nehéz annak megállapítása, hogy valóban a tanács tagja volt-e, és ha igen, akkor milyen szerepet játszott annak működésében.³⁵⁹

A fentiek mellett még arra a ritka esetre is van példa, hogy habár a mezővárosi közösség adja ki az oklevelet, mégsem a tanács tisztviselői, hanem csak a „polgárok” a kiadók. Ilyen történik például Bodrogkeresztúron 1466-ban, amikor mindössze hat, név szerint felsorolt polgár az oklevél kiadója *universis et singulis*.³⁶⁰ Nyilván itt nem arról van szó, hogy nem volt tanács szervezete a településen. Legalább bíróval még a legkisebb falvak is rendelkeztek. Ráadásul egy esetben Bodrogkeresztúr bíróját és esküdtjeit is említik a középkor végén, mégpedig Hedvig tescheni hercegnő oklevele 1507-ben, igaz, csak általánosságban.³⁶¹ A dolog háttere valószínűleg az lehet, hogy a mezőváros valami oknál fogva nem rendelkezett olyan szilárd és szinte rutinszerű oklevéladó gyakorlattal, mint amit a többi mezővárosban megfigyelhettünk, és ezért ilyen „ad hoc” jellegű megoldással állították ki oklevelüket.

Miután áttekintettük, hogy kik voltak azok, akik a hegyaljai mezővárosok tanácsát alkották, vegyük sorra, hogy az egyes mezővárosokban milyen szerkezet jellemezte ezt az önkormányzatot. Rögtön két alapvető megállapítást kell tennünk a magisztrátus felépítésével kapcsolatosan. Az első az, hogy városonként eltérő formát mutatott. Ez nem meglepő, ahogyan arról már volt szó, pontosan ez volt az egyik legfontosabb eltérés az „igazi”- és a mezővárosok között ebből a szempontból. Míg előbbieken élén általában a bíróból és tizenkét esküdtből álló tanácsot találjuk, utóbbiak esetében ez az intézmény a fejlettség, népesség és más egyéni jellemzők alapján változhatott. A második fontos tapasztalat, hogy ahol a források száma lehetővé teszi, hogy az önkormányzat intézményét hosszabb időintervallumban vizsgáljuk, ott azt láthatjuk, hogy a tanács felépítése folyamatosan változott.³⁶²

Mezővárosaink közül csak néhány, jobb forrásadottsággal rendelkező településen tudjuk követni a tanács szerkezetének változását. A legjobb helyzetben nyilvánvaló módon Újhellyel kapcsolatosan vagyunk, hiszen itt félszáz helyi kiadvány áll rendelkezésünkre a vizsgálathoz. Az újhelyi tanácsról ezek tükrében elmondható, hogy a bíró mellett általában 2-4 esküdt szerepelt, akik mellett a helyi polgárok, illetve telepések különböző csoportjai (*universi cives*, *universi hospites*, vagy *ceterique cives et hospites*, *tota universitas hospitum*, *ceterique cives et universi cohospites*, esetleg *ceterique cohabitatores*) vannak még megnevezve. Az is

³⁵⁹ DL 17 633.

³⁶⁰ DL 16 394. vö. 320. jegyz.

³⁶¹ Bándi: Pálosok oklevelei 664-665.

³⁶² Erre a fontos jellegzetességre Mályusz Elemét is felhívta a figyelmet. Mályusz: Mezővárosi fejlődés 140.

előfordul, hogy a közösséget *oppidum Wihel* néven említették.³⁶³ Kubinyi András véleménye szerint nem szabad az önkormányzat e típusát, amely aránylag kevés számú tanácstagból áll az autonómia egy fejletlenebb fokaként értékelni, hanem úgy kell tekinteni, mint egy más városjogot.³⁶⁴

Az oklevélanyag alapján elmondható, hogy Újhelyen a középkorban a tanács felépítésének négy típusa jelent meg. Az első típusban egy bíró és két esküdt vett részt, akik mellett általában *ceterique cives* vannak megnevezve az oklevélben. Ez a típus volt jellemző Újhelyen 1349-1435 között, néhány kivétellel.³⁶⁵

1449 és 1465 között öt alkalommal (azaz egyetlen kivétellel) nem szerepel a tanácsban külön bíró és esküdt. Ehelyett hat egyenrangú személy van a város élén, akik háromszor esküdt bírákként (*iudices iurati*), kétszer pedig bírákként (*iudices*) vannak említve. A különbség mindössze annyi, hogy *iudices iurati* mellett csak *ceterique hospites*, vagy *tota universitas hospitum* áll. Ellenben, ha *iudices* áll a tanács élén, mellettük *cives et hospites* szerepelnek az oklevélben.³⁶⁶ Mivel a tagok létszáma ugyanannyi, a „bíró” és az „esküdt bíró” kifejezés itt minden bizonnyal ugyanazt jelenti, az eltérés mindössze terminológiai lehet.

1457 és 1474 között új forma jelent meg a tanács összetételében. Ekkor a bíró mellett három vagy négy esküdt és polgárok (*cives*) szerepelnek a forrásokban.³⁶⁷ Sokatmondó példa a tanácsszerkezet változásának folyamatára, hogy míg ez a típus először 1457-ben jelenik meg, az előző, hat személyből álló tanácsforma még 1465-ben is felfedezhető. Ez egy egyértelmű utalás arra, hogy a tanács felépítésének megváltozása ekkor nem szabályozás útján történhetett, hanem spontán módon. Ez pedig a szokásjog alakulásának egy jól felismerhető jele.

1477 és 1481 között nincs külön bíró, ehelyett öt egyenrangú személy van megemlítve, akik mellett a *cives* kifejezés jelenik meg. Ez nem más, mint a húsz évvel korábban már megjelenő forma felelevenedése, annyi különbséggel, hogy egy fővel kevesebb személyből áll a

³⁶³ Az idézetek előfordulásai sorrendben: DL 4329., DL 5151., DL 15 141., DL 16 163., DL 21 935., DL 35 797.

³⁶⁴ Kubinyi András egyébként konkrétan az újhelyi példával kapcsolatosan említi ezt. Kubinyi: Városfejlődés és vásárhálózat 141.

³⁶⁵ A kivételek a következők: egy alkalommal nincs bíró, csak két esküdt – DL 8612. Három esetben nincsenek név szerint feltüntetve az esküdtek – DL 7084., DL 8115., DL 8687. Emellett előfordul, hogy „*cives*” helyett „*universi hospites*” szerepel – DL 10 880. Egyetlen alkalommal egy harmadik esküdt is megjelenik – DL 7734.

³⁶⁶ DL 14 317., DL 14 453., DL 14 898., DL 15 141., DL 14 453., DL 16 163. A „*iurati iudices*” kifejezést Németh Gábor „esküdt bírák”-nak fordítja és Szikszó oppidummal kapcsolatosan megjegyzi, hogy azok nem tartoztak a tanács soraiba - Németh: Mezővárosi önkormányzat 322. A hat főből álló tanácsszerkezet a Hegyalja területén kívül is megjelent, mégpedig nagyjából ugyanekkor. Az 1440-es évek közepén Leleszen egy alkalommal bíróból és 5 esküdtből állt a tanács, igaz máskor 8 esküdtről beszélnek a források. – DF 234 278. és DF 234 276.

³⁶⁷ Többek között: DL 15 141.

magisztrátus. Egy esetben *iudices et iurati* szerepel (1481). Valószínű, hogy az oklevél a tanács tagjait, mint csoportot illette ezzel a kifejezéssel.³⁶⁸

A következő adat 1504-ből származik. Innentől az 1510-es évekig egy bíró és három vagy négy esküdt alkotja a város vezetését.³⁶⁹

Ha arra próbálunk meg választ keresni, hogy mi okozta a tanács szerkezetének folytonos alakulását, ésszerű magyarázatként csak az jöhet szóba, hogy talán a mezőváros birtokosainak változásai lehettek erre valamilyen hatással. Logikusan hangzik ugyanis, hogy a tanácstestület szerkezeti felépítése részben a hagyományon alapult, részben pedig a polgárok egymással, illetve a földesúrral történő megállapodásának eredményét tükrözhetette. A kiváltságlevél ugyanis általában nem határozta meg a tanács tagjainak létszámát.³⁷⁰

Ha tehát elfogadjuk azt, hogy ez a mozgás esetlegesen a birtoklástörténettel is összefügghet, akkor Újhelyen egy ilyen fordulópontot állapíthatunk meg. Az első típusú tanács eltűnése, ami a bíróból és két esküdtből állt, és amely 1435-ben bukkant fel utoljára, talán a mezőváros 1429. évi eladományozásával állhat összefüggésben. Elképzelhető, hogy a Pálóciák intézkedése hatására alakult át a hosszú időn keresztül ugyanúgy működő, még a királyi birtoklás alatt kialakult tanácsszervezet. Mivel azonban konkrét adatokkal erre vonatkozólag nem rendelkezünk, állításunk csak a feltevés szintjén maradhat.

Patakról szintén aránylag nagy számú forrásunk maradt fenn, bár ezek sajnos főként a 14. századra vonatkoznak. Patak minden bizonnyal jelentősebb település volt Újhelynél, és talán ennek is köszönhető, hogy a tanácstagok száma itt már a korai években magasabb volt annál. Az 1340-es évekig a pataki tanács élén általában 2-3 bíró állt, akik mellett – amennyiben ez fel van tüntetve – négy esküdt, illetve az *universitas hospitum* alkotta a város vezetőrétegét. Ez alól mindössze egyetlen kivétel van, mégpedig 1334-ben, amikor a bíró mellett hat esküdt működött a tanácsban.³⁷¹ A tanács létszáma alapján azonban itt is ugyanez a szerkezet állt fenn, csak az egyes tisztségek közötti súlypont tolódott el.

1339-től 1360-ig olyan tanácsszerkezetről van adatunk, amelyben egy, vagy két bíró mellett ugyanennyi esküdt szerepelt, mellettük pedig *universitas hospitum, cohors civium*, esetleg

³⁶⁸ DL 18 005., DL 18 299. és DL 18 590.

³⁶⁹ 1504 és 1515 között: DL 67 367. (ez az egyetlen példa négy esküdtre), DL 35 797., DF 216 809., DL 21 935., DF 217 307.

³⁷⁰ A kiváltságlevelek mindig intézkedtek a bíróválasztásról, de ennek időpontjáról, módjáról és általában a részletekről annál kevésbé. Ezt a kiváltságolók a város szokásjog által szabályozott belügyének tekintették. Fügedi: Városprivilegiumok 280-283.

³⁷¹ Az ezzel kapcsolatos források a következők: DL 76 235., DL 76 237., DL 76 452., DL 76 478. A kivétel 1334-ből származik: DL 76 494.

communitas civium van említve.³⁷² Sajnos nem tudni, hogy ezt a változást mi eredményezhette.

A város tanácsának szerkezete 1361-től megint csak új formát mutatott. Ebben a bíró mellett négy esküdt szerepelt, akiket a szokásos *iuratus* elnevezés mellett néha más néven is megneveztek. 1361-ben például csak felsorolták a bíró melletti négy személyt, mindenféle jelző nélkül, 1421-ben pedig a már említett módon *scabinus*nak hívták őket. A tanács felépítésének ez a változata egyébként a középkor végéig fennállt. Utolsó említése 1491-ben történik.³⁷³ Úgy látszik, hogy a 14. század közepét leszámítva a magisztrátus szerkezete aránylag stabil volt a városban.

Szikszón a tanács szerkezetében a középkor folyamán gyakorlatilag nem történt jelentősebb változás. A városban a hagyományos, bíróból és tizenkét esküdttől álló szerkezet volt használatban. Ez még akkor is igaz, ha 1406 és 1414 között az esküdtek száma valami oknál fogva kilenc és tizenkettő között ingadozott. 1472-től a középkor végéig azonban mindig 12 főből álló esküdti testület állt a bíró mellett.³⁷⁴

Tályán a Hegyalja más településein ismeretlen felépítést mutat az önkormányzat szerkezete. Az 1480-as évektől kezdődően kimutatható tályai oklevéladó gyakorlatban ugyanis két bíró (néha azonban csak egy) mellett többször is 15 polgárt említenek.³⁷⁵ Nem vitás, hogy itt is arról a tágabb testületről volt szó, ami máshol is kimutatható volt a térségben. A két bíró valószínűleg nem volt egyenrangú. Ez látszik ugyanis abból, hogy egyetlen alkalommal egy bíróról és egy esküdtről beszélnek az oklevélben a kiadók felsorolásánál.³⁷⁶

Liszka az egyetlen olyan mezőváros térségünkben, ahol a tanács tevékenységében is kimutatható az официális valamilyen szerepe. Elképzelhető, hogy ez a tény az egyházi földesurasággal függ össze. A két tisztartó 1474 és 1479 között szerepel a településen, s ezután többé már nem is bukkan fel. A másik ilyen fontos jellemző a húsz választott polgár

³⁷² Az oklevelek aránylag nagy száma miatt csak néhány jellemző példát említünk. 1339-ben és 1341-ben az esküdtek száma nincs feltüntetve, de feltételezhető, hogy itt már erről a szerkezetről van szó. A két bíró mellett mindkét esetben „seniores necnon universitas hospitem” szerepel a kiadók között. – DL 76 598. és DL 76 627. A legjobban az az 1346. évi oklevél mutatja ezt a tanácstípust, amelyben két bíró és két esküdt szerepel. – DL 51 371.

³⁷³ Az új tanácsforma bevezetésének az „előszéle” már 1356-ban megjelent. – DF 219 468. Az idézett példák a következők: DL 51 936., DF 221 294. és DL 19 715.

³⁷⁴ Az oklevelek jelzetei az első korszakból (1406-1414): DL 9159., DL 70 768., DL 9452. és DL 10 258. A középkorvégi oklevelek (1472-1526): DF 270 458., DL 17 342., DL 17 345., DL 17 346., DL 17 347., DL 18 694., DF 215 070., DF 218 421. Mint arról már volt szó, mivel a tizenkét név felsorolása után az oklevelekben „iurati et consules” megnevezés áll, nem lehet egyértelműen eldönteni, hogy a két kifejezés megegyezik-e, avagy két külön csoportról van szó. A dátum szerint legutolsó, 1526. évi keltezésű kiadvány azonban csak a bíróról és tizenkét „consul”-járól beszélt, ezek szerint pedig lehetséges, hogy az esküdteket nevezték „consul”-nak a településen. A szikszói önkormányzat szervezetének stabilitását jól mutatja, hogy a 17-18. században a tanács felépítése még mindig ugyanezt a formát mutatta. – Németh: Szikszó autonómiája 538.

³⁷⁵ Ilyen például DF 269 883. (1505). Más esetekben nem említi a polgárok számát az oklevél, míg két alkalommal ettől eltérő értéket ad meg. Így például 1508-ban csak öt név szerepel, 1521-ben pedig tizenhárom. – DF 269 939. és DF 217 941.

³⁷⁶ DF 269 696.

jelenléte, amiről fentebb már volt szó. A tanács felépítése abban az időszakban, amikor még az officiálisokat is említik, a kettő vagy négy esküdt és a mellette álló húsz „választott” volt. Az officiálisok eltűnésével azonban a magisztrátus szerkezete is megváltozott. Az 1480-as évek végén már bíró és négy esküdt állt Liszka élén.³⁷⁷

Tolcsván is a lizskaihoz hasonló volt a magisztrátus felépítése, annyi volt csak a különbség, hogy élén két bíró állt a négy esküdt mellett.³⁷⁸

Ehhez hasonló a helyzet Szántón is, ahol az 1480-as években jellemző bíróból és kilenc, vagy tíz esküdtből álló tanács helyett 1522-ben a bíró mellett már csak három polgár (nyilvánvalóan, a megnevezés hiánya ellenére esküdtekről lehet szó) ad ki oklevelet.³⁷⁹

A fenti példákból egy nagyon fontos következtetést lehet levonni. Szemmel láthatóan a hegyaljai mezővárosok tanácsainak szerkezete a középkor végére állandósulni látszik, stabilizálódik. A legtöbb helyen egy bíróból (esetleg kettőből) és négy esküdtből álló tanács alakult ki erre az időszakra. Ez egyébként a hegyaljai mezővárosok koraiújkorai egységesedésének az egyik nyilvánvaló előjele.

2. A bíróválasztás és a tisztségek betöltésének főbb elvei

A helyi hatalmi viszonyok szempontjából a városi vezetés évenkénti választása igen fontos, ünnepszamba menő esemény volt. A bírót, az esküdteket és a plébánost évente választották, hasonló elvek alapján. A bíróválasztás e főbb elvei már a 13. századi kiváltságlevelekben megjelentek. Ezek általában hangsúlyozzák, hogy a választásban az egész közösség részt vesz, de van olyan eset is, hogy a „nagyobb, vagy józanabb rész” választja meg őket. A választás alapja általában az „egyértelműség” volt.³⁸⁰ A bíróválasztás a legtöbb esetben Szent György napon történt.³⁸¹ A választás módjára az olyan helyeken, ahol ezt kiváltságlevél külön nem határozta meg, nagy hatást gyakorolt a helyi szokásjog.

Budán például a bíróállítás szintén Szent György napján zajlott, a városháza előtti téren. A választásban elvileg minden polgár részt vett, de csak olyan személyt lehetett megválasztani, aki előtte legalább hat éven keresztül volt már tanácstag.³⁸²

³⁷⁷ Az officiálisokra ld. 354. jegyz. A középkor végi tanácsszerkezet 1483 és 1509 között mutatható ki: DF 272 257., DF 264 536., 264 539., DL 31 995., DL 63 870., DF 264 565.

³⁷⁸ 1505 és 1520 között mutatható ki ez a szerkezet.

³⁷⁹ A 15. század végi típus megjelenése például: DF 215 139. Az esküdtek száma 1485-ben egy további névvel egészíthető ki, amely egy tállyai kiadványban szerepel, s így lesz összesen tíz. – DF 215 141. (1485). Az 1522. évi példa: DF 283 258.

³⁸⁰ A kérdésben alapvetően eligazít minket Fügedi: Városprivilegiumok 281-284.

³⁸¹ Hajnik: Bírósági szervezet és perjog 85-86.

³⁸² Kubinyi: Budapest története 81.

Voltak ugyanakkor olyan települések is, ahol ettől eltérő elvek jutottak érvényre. A bányavárosokban például csak a főtéri polgárok viselhettek bírói tisztet. A bírókat ugyan a közösség választotta, de a *Ringbürgere*k három jelöltje közül. A jelöltek egyike ráadásul mindig az előző év bírója volt.³⁸³

A mezővárosok a városok mintáját követték a választás tekintetében, de azért itt is voltak kivételek. A belényesi, 1451. évi kiváltságlevél alapján a tisztségeket nem választás útján, hanem a házak sorrendjében töltötték be (már amennyiben volt a házban erre megfelelő személy). Az oklevél azt is előírta, hogy az idősebb és módosabb (*seniores et potiores*) személyek tanácsaikkal segítsék a bírót és a tizenkét esküdtjét.³⁸⁴ A tisztségek betöltésének egy más módja jelent meg Vágbesztercén (1506), ahol csak az adót fizető ötvenkét, telkes gazda volt választható.³⁸⁵

A hegyaljai mezővárosok közül Újhelynek az Árpád-kori privilégium szabta meg bíróválasztási jogát. Ebben a fent említettekhez hasonlóan az „egyenlő akarat” volt a választás feltétele.³⁸⁶ A középkorvégi mezővárosokban a bíróválasztásnak már minden bizonnyal pontosan megkoreografált rítusa volt. Mivel erre utaló adatot tartalmazó középkori forrás nem áll rendelkezésre, a Hegyalja vonatkozásában – csak az érzékeltetés kedvéért – segítségül hívhatóak a koraújkori források is. Az első fennmaradt, szokásjogon alapuló hegyaljai „törvények” a középkorvégi állapotot ugyanis minden bizonnyal hitelesen tükrözték vissza.

Ez alapján Tarcalon (1606) január 1.-én, Bodrogkeresztúron (1607) december 6-án, míg Tokajban (1610) pünkösd szombaton volt a választás. A szavazás Tarcalon a bíró, a jegyző és egy szolgabíró előtt zajlott éloszóval. Szavazni csak az akkori tanácsstagoknak és a helyi prédikátoroknak volt joguk. A főbíró és a két szolgabíró megválasztása után egy harmadik szolgabírót is választottak a nép közül.³⁸⁷

Mivel a középkori Hegyalja mezővárosainak bíróválasztási szokásait nem ismerjük, annak időpontját is csupán nagyjából tudjuk meghatározni, és csak néhány esetben. A mezővárosi kiadványok tanácsnévsorait összevetve ugyanis – amennyiben feltételezzük, hogy a tanácsválasztás időpontja a középkor folyamán nem változott, és a tanácsok tagjait az adott években nem választották újra – több-kevesebb sikerrel meg lehet állapítani azt az időszakot, amelyben a tanácsválasztás történhetett. Mivel azonban ehhez meglehetősen nagyszámú oklevélre lenne szükségünk, aránylag pontos adatot egyedül Újhellyel kapcsolatosan tudunk mondani.

³⁸³ Paulinyi: Bányavárosok 174-175.

³⁸⁴ Bácskai: Mezővárosok 95.

³⁸⁵ Bácskai: Mezővárosi önkormányzat 14.

³⁸⁶ Elenchus 43. sz. – „villicus ipsorum, quem pari et consona voluntate sibi elegerint in villicum”.

³⁸⁷ Németh: Mezővárosi törvények 46-47., 76-77., 97-98. Tarcal mezőváros törvénye: Uo. 25-59.

Itt tudjuk azt, hogy bíróváltás volt 1383. január 5-e és május 10-e között, de a kör tovább is szűkíthető. 1420. január 26-án Vas János bíró mellett Apród Antal és Kowak Miklós esküdtek álltak a város élén. Ugyanakkor 1420. február 10-én már Apród Antal volt a bíró és Ilus László, illetve Varro Gál voltak segítségére a vezetésben. A tisztújítás tehát valamikor január 26. és február 10. között történt meg. Mivel a vezetéváltás a városokban mindig ünnepnaphoz kötődött, joggal feltételezhetjük, hogy ez a nap Újhelyen a Gyertyaszentelő Boldogasszony napja volt, azaz február 2-a.³⁸⁸

Ugyanilyen módszerrel elvégzett vizsgálat alapján Patakon január 20. és május 1. között, Liskán január 1. és április 22. között volt a tanácsválasztás.³⁸⁹ Véleményünk szerint egyáltalán nem véletlen ez a korai, téli-tavaszi időszak. Könnyen elképzelhető, hogy – monokultúras mezővárosokról lévén szó – a választás is a szőlő műveléséhez kötődött, és a szőlőmunkák kezdetét megelőzően zajlott le.³⁹⁰

Szikszón ellenben, ahol hasonlóan nagy jelentőségű volt a szőlőművelés, de amely település egészen más múlttal rendelkezett, mint a Patak környéki mezővárosok, az év második felében, mégpedig július 14. és október 15. között választhatták meg a tanács tagjait.³⁹¹ A koraujkorban egyébként már január 1., 1736-tól pedig december 31. volt a restauráció hagyományos időpontja.³⁹²

A bíróválasztás módjáról még annyit sem tudunk megállapítani, mint az időpontjáról, csupán az egyes tisztségek betöltésének főbb elveit vázolhatjuk fel. Az biztosnak látszik, hogy a mezővárosokban egy szűk réteg kezében volt a hatalom, akik egymást váltották a vezető tisztségekben. Erre vonatkozólag számos példát ismerünk más mezővárosokból is.³⁹³ A rendelkezésre álló nagy mennyiségű hegyaljai adatból csak néhány, igazán jellemző esetet ismertettünk.

Egyes polgárok több alkalommal is szerepeltek a tanácsban. Ezek egy része legtöbbször a bírói tiszteletet töltötte be. Az egyik ilyen tisztséghalmozó Vas János volt, aki négy alkalommal

³⁸⁸ DL 6980. és DL 8826. valamint DL 8826. és DL 10 880.

³⁸⁹ Az időszak megállapításához felhasznált oklevelek: Patak – DL 76 478., DL 76 494., DL 76 584., DL 76 598., DL 76 664., DL 76 678., DL 76 988. Liskán – DF 258 868., DL 18 007., DF 272 257., DF 264 536., DF 264 539.

³⁹⁰ A szőlőmunkák Böjtmás havában, vagyis márciusban kezdődtek. Az adózás, azaz a hegyvám fizetése is a szőlőművelés menetéhez kötődött. Solymosi: Földesúri járadékok 178-179. p. A dolgozat későbbi részében majd láthatjuk, hogy az oklevéladás és az ingatlanforgalom is részben a szőlőmunkák menetéhez igazodott. E szokások célja a nyugodt szőlőművelés biztosítása volt, ami a magas költségeket figyelembe véve az egyik alapvető feltétele volt annak.

³⁹¹ A más múlt alatt a rövid királynéi civitas-léte és a számos kiváltságlevelet értjük, amit egyébként a helytörténeti részben már ismertettünk. Az időszak meghatározásához felhasznált oklevelek: DL 70 768., DL 9452., DF 270 458., DL 17 342., DF 283 260., DF 218 421. Csak megjegyezzük, hogy Bácskai Vera ehhez hasonlóan határozta meg a tanácsválasztás időpontját a településen, bár valamivel tágabb időintervallumot adott meg. Vö. Bácskai: Mezővárosi önkormányzat 16.

³⁹² Németh: Szikszó autonómiája 538.

³⁹³ Ilyen példákat hoz és családi kapcsolatokra is felhívja a figyelmet például Bácskai: Mezővárosi önkormányzat 14-17. és Mállyusz: Mezővárosi fejlődés 142-143. Mindketten több újhelyi példát is említettek.

állt Újhely élén (1400, 1401, 1415, 1419). Az utolsó adat arról, hogy bíró volt 1420 januárjából származik, így elmondható róla, hogy ilyen jellegű tevékenysége húsz éven ívelt át.³⁹⁴ Patakon Jakab fia Pethew szintén legalább négy cikluson keresztül volt bíró (1334-1345). Négy hivatali évről van tudomásunk még, szintén Patakról Erney fia Vid (négyszer volt bíró 1348-1356 között), és Pál fia János (egy esküdti és három bírói cím 1356-1361 között) esetében.³⁹⁵

Jelentőségben megközelítette őket az újhelyi János fia Dénes, aki 1383-ban, 1384-ben és 1391-ben töltötte be ezt a tisztséget lakóhelyén.³⁹⁶ Szintén legalább három alkalommal viselt tanácstagságot Tolcsván Faggyas János (kétszer esküdt, egyszer pedig bíró 1505 és 1520 között), Szikszón Zathmar Lukács (1472 és 1484 között kétszer esküdt és egyszer bíró), Patakon Domonkos fia László (három alkalommal bíró, 1354-1360) és Miklós fia Beke (háromszor bíró 1337-1342 között).³⁹⁷

Az a tendencia, hogy valaki többször is szerepel egy-egy hivatalban, az esküdteknél is megfigyelhető. Hogy csak a legjelentősebb személyekről ejtsünk szót: Újhelyen Boda fia István (1383-1400) és Balázs fia István (1389-1426) négy alkalommal került az esküdtek közé, akárcsak Farkas László (1449-1457), Colbas István (1451-481), és a pataki Mátyás fia Tamás (1354-1361).³⁹⁸ Mellettük még többen voltak három, illetve két esetben az esküdti hivatalban.³⁹⁹

Elképzelhető a fentiek alapján, hogy a településük vezetésében részt vevő polgárok egy része egyáltalán nem került a bírói székbe, hiába volt többször is esküdt. Nyilvánvaló, hogy a bírói cím kifejezetten jó vezetői képességet követelt meg a betöltőjétől. A mezőváros érdekeiért való határozott fellépéshez ugyanis hasznos adottság volt, ha a bíró tehetséggel és karizmatikus egyéniséggel egyaránt rendelkezik. Annak ellenére azonban, hogy nem az

³⁹⁴ Mivel a bíróválasztás dátumát szinte sehol sem ismerjük pontosan, ezért ahol semmilyen – még hozzávetőleges – adattal sem rendelkezünk erre vonatkozólag, ott a felbukkanási évek alapján számítjuk a tisztségviselések számát, feltételezve, hogy két, egymást követő évben való felbukkanás két külön hivatali ciklust takar. A Vas Jánosra vonatkozó adatok: DL 8611., DL 8687., DL 10 412., DL 10 871., DL 10 044.

³⁹⁵ A hivatkozások sorrendben: Jakab fia Pethew – DL 3289., DL 76 494., DL 76 598., DL 76 627., DL 76 757.; Erney fia Vid – DL 76 896., DL 76 988., DF 219 468.; Pál fia János – DL 47 939., DL 51 842., DL 51 936., DL 77 277., DF 219 468., DF 219 478.

³⁹⁶ DL 7733., DL 8826., DL 7084.

³⁹⁷ Faggyas János – DF 217 486., DF 229 261., DF 229 262., DF 229 629.; Zathmar Lukács – DL 18 694., DL 17 342., DL 17 345., DL 17 346., DL 17 347., DF 215 070., DF 270 458.; Domonkos fia László – DL 47 939., DL 51 842., DL 77 082., DL 77 277.; Miklós fia Beke – DL 3289., DL 76 553., DL 76 584., DL 76 674., DL 76 678.

³⁹⁸ Az újhelyi példák: DL 8826., DL 7734., DL 8115., DL 8611. és DL 7194., DL 7542., DL 8611., DL 10 044., DL 11 888. Ha azonban Balázs fia István az 1386-ban (DL 7194.) említett Balázs esküdttel azonos, akkor nem négyyszer, hanem összesen ötször volt esküdt. A további újhelyi példák: DL 14 317., DL 14 453., DL 14 898., DL 15 141., illetve DL 14 453., DL 15 141., DL 17 631., DL 18 590. A pataki Mátyás fia Tamás – DL 51 842., DL 77 082., DL 77 277., DF 219 468.

³⁹⁹ A három esküdti címmel rendelkezők Szikszón: Kis (parvus) Benedek és Damján János (mindketten 1472-1484 között) – DL 18 694., DL 17 342., DL 17 345., DL 17 346., DL 17 347., DF 215 070., DF 270 458. és Weres (máskor rufus) János (1406-1414) – DL 9159., DL 10 258., DL 70 768. Patakon: Nagy (magnus) Barnabás fia, Miklós (1342-1346) – DL 51 371., DL 76 674., DL 76 678., DL 76 757. Stb.

összes tanácsstag lehetett a későbbiekben bíró, az ilyen „másodhegedűs” szerepkört betöltő polgárok természetesen még jó munkatársak lehettek a település mindennapi életének gördülékeny intézésében.

Ha a kérdést másik oldalról nézzük, akkor viszont azt látjuk, hogy a bírói cím betöltése előtti időszakban több személynél is kimutatható az esküdti cím viselése. Az esküdti poszt betöltése nyilvánvaló módon elősegítette a hivatali tapasztalat megszerzését, hogy aztán a későbbiekben a tanultakat a bírói székben is kamatoztathassa az illető. A már említett János fia Dénes 1375-ben és 1383-ban is felbukkan a forrásokban esküdként, majd ezután három alkalommal töltötte be a bírói címet. 1375 és 1391 között tehát legalább ötször viselt hivatalt Újhelyen.⁴⁰⁰ Szintén Újhelyen Apród Antal 1419-1420-ban esküdként jelenik meg az oklevelekben, majd 1420-ban és 1427-ben bíróként szerepelt. Esküdt volt bírói címe előtt Zakal István (1415, majd 1435), Jakab fia Domonkos (1367 és 1382), valamint Tivadar fia László is (1353, 1362).⁴⁰¹ Természetesen más településekről is rendelkezünk ilyen példákkal. Patakon a már említett Pál fia János 1356. évi esküdti címe után lett bíró. Tolcsván Faggyas János 1505-ben még esküdt volt, tíz évvel később pedig a bírói székbe került. Szikszón Zathmar Lukács 1482. évi bírói címe előtt kereken tíz évvel szerepelt esküdként a tanácsban.⁴⁰² Telkibányán Wendel János 1428. évi esküdti címe után 1444-ben már bíróként veszi ki részét a város vezetéséből.⁴⁰³

A felsoroltak között vannak, akik tartósan is ott tudtak maradni a vezetésben. János fia Dénest már említettük. Az ő pályája legalább 16 évet ölelt fel. Hosszabb ideig tudott még a tanács közelében maradni Vas János, akinek tevékenysége – mint szintén említettük – 20 éves perióduson ívelt át (1400-1420). Boda fia István esküdsége az 1383-1400 közötti időszakra esett. Colbas István első és utolsó esküdsége között pedig 30 év telt el. Ebből a szempontból a „csúcstartó” azonban az a Balázs fia István esküdt volt, aki 1389 és 1426 között legkevesebb öt alkalommal tudott bekerülni a tanácsba. Helyi hivatali pályája így legalább 37 évet tett ki.

Az, hogy egy-egy személy ilyen hosszú időn keresztül is a város vezetésének a közelében tudott maradni, nem lehet kivételes dolog, hiszen ilyen, aránylag kisebb méretű települések esetében a belső erőviszonyok eléggé állandóak lehettek, akár évtizedeken keresztül is.

A tisztséget betöltők közül többen is elérték azt, hogy két, egymást követő ciklusban is a tanács tagjai tudtak maradni. A már említett személyek közül Újhelyen János fia Dénes bíró (1383-1384) és Vas János bíró (1400-1401) is újra tudta magát választatni, Márton fia Péter

⁴⁰⁰ Esküdti címei: DL 6258., DL 6980.

⁴⁰¹ Apród Antal: DL 10 871. és DL 8826.; Zakal István: DL 10 413., DL 12 793.; Jakab fia Domonkos: DL 5550., DL 6980.; Tivadar fia László: DL 4329., DL 5151.

⁴⁰² A vonatkozó jelzeteket ld. 395. és 397. jegyz.

⁴⁰³ DL 11 976. és DL 13 819.

pedig egy ciklust kihagyva került újra vissza vezető pozícióba (1352 és 1354). Zempléni Pál esküdtként tudta magát újraválasztatni (1354-1355).⁴⁰⁴

Patakon több ilyen adatot ismerünk a 14. századból. Ezek közé tartozik Miklós fia Beke bírósége is, aki 1338-1339-ben meg tudta őrizni bírói címét. Az 1339. év két bíróját, Jakab fia Pethew és Beke 1341-ben is a tanács élén állt még. Nagy Barnabás fia, Miklós esküdt 1345 és 1346 folyamán egyaránt viselte hivatalát. Erney fia Vid bírósága 1348 és 1351 között végig bíróként szerepelt az oklevelekben.⁴⁰⁵ Ebből látszik, hogy az újraválasztást gyakran több cikluson keresztül is el tudták érni a tanács tagjai.

Arra is volt példa, hogy valaki úgy maradt meg a tisztújítás után is a vezetésben, hogy közben a bírói címet kapta meg. János fia Dénes a már említett oklevelek alapján 1383 januárjában még esküdt volt, a tisztújítás után májusra azonban már bíróként szerepelt egy oklevélben. Apród Antal ugyanígy lett bírósága 1420-as esküdti címe után 1421-ben. Liszkán az 1483. év esküdtje egy évvel később már bíróként szerepelt a tanácsban.⁴⁰⁶ Szikszón az 1406. évi és a két – különböző – 1408. évi tanácsból több személy neve is megegyezik. Itt tehát hosszabb időszakon, talán éveken keresztül is őrizték tanácstagságukat az illető polgárok. A tanács tagok cserélődésében csak lassú átmenet lehetett, azaz nem valószínű, hogy a tanács tagokat évente teljes mértékben lecserélték volna. Ezt mutatja legalábbis, hogy ahogyan 1406-ról 1408-ra kerültek át tanács tagok a régiek közül, ugyanilyen módon az 1408. évi esküdtök közül is találunk még 1414-ben is egy személyt.⁴⁰⁷

Ez a lassú cserélődés biztosította a mezőváros vezetésének stabilitását és a nagyobb konfliktusok elkerülését. Hozzá kell tennünk azonban, hogy Szikszón a nagyobb létszámú tanács lehetővé tette, hogy a helyi vezetőrétegből aránylag többen képviseltesék magukat néhány év leforgása alatt. Ezért lehet az, hogy a szikszói példával ellentétben a kisebb magisztrátussal rendelkező településekben (leginkább Újhely és Patak tanácsában figyelhető meg ez a jellegzetesség) a vezetők nevei sokkal kevésbé változtak néhány év távlatában.

Sőt! A tanács tagok néha még évtizedek elteltével is visszatérhettek a magisztrátusba. A tanács tagság betöltésénél ugyanis Újhelyen felbukkant egy olyan elv, amelyet részben a város vezető rétegének személyes kapcsolataival, részben pedig a tanács hatékonyságára való törekvés eredményezhetett. Mint már volt róla szó, az 1457-ben hivatalban lévő, Sós Mihály által vezetett magisztrátus ugyanabban az összeállításban 1475-ben újra hivatalba került. A tanács bíróját és esküdtjeit a két hivatalviselés közötti 18 éves időszakban nem fedezzük fel az

⁴⁰⁴ A Zempléni Pálra vonatkozó adatok: DL 4430. és DL 4554. A többi forrást már szintén említettük.

⁴⁰⁵ Sorrendben: DL 76 553. és DL 76 584.; DL 76 598. és DL 76 627.; DL 76 757. és DL 51 371.; DL 76 896. és DL 76 988.

⁴⁰⁶ DF 272 257., DF 264 536. és DF 264 539. Személye egyébként minden bizonnyal az 1487-ből is ismert Koch Lázárral egyezik meg. – DL 31 995.

⁴⁰⁷ DL 9159., DL 70 768., DL 9452., DL 10 258.

oklevelekben. Mivel azonban személy szerint ugyanaz a „garnitúra” került hatalomra, elképzelhető, hogy az egyszer már bevált, jól összeszokott társaság „pártszerűen” lépett fel a tisztújításon. Emellett az sem lehetetlen, hogy csak Sós Mihály bírót választották meg 1475-ben, aki ragaszkodott régi esküdtjeihez és azok az ő befolyásának köszönhetően kerültek be újra a testületbe.⁴⁰⁸ Sajnos nem tudhatjuk meg, hogy mi állt pontosan a dolog háttérében, de úgy tűnik, hogy a mezőváros életében szerepet játszó különböző érdekcsoportok vetélkedéséről van szó.

Ismeretes Újhelyről egy másik, az előbbihez hasonló példa is: 1449-ben az akkor éppen hat *iudices iuratiból* álló tanács három tagja (Zevlews János, Farkas László, Dávid) az 1454 évi tanácsban is felbukkan, három új *iudices* mellett.⁴⁰⁹ Ez mindenesetre arra is felhívja a figyelmet, hogy a személyes kapcsolat volt az egyik olyan szervező elv, amely a választás során szerepet játszhatott.

Hogyan lehetne összefoglalni a tanácstagság betöltésével kapcsolatos adatok alapján levonható következtetéseket? Úgy látszik, hogy a mezővárosi tanácsok tagjai a lakosság vezető rétegeit reprezentálták, akik a tanácsi helyeket olyan elvek szerint töltötték be, hogy a település kényes belső hatalmi egyensúlya ne boruljon fel, és ne szüljön felesleges belső feszültségeket. A vezetőréteg soraiból előbb-utóbb nyilván minden fontos család sorra került a hivatalviselés szempontjából. A tanácsi posztok betöltésénél az anyagi helyzet és bizonyára a rokoni kapcsolatok is nagy szerepet játszottak.

3. A tanács társadalmi háttere (családi kapcsolatok és ingatlanbirtoklás)

Ha a tanácstagság betöltésének legfontosabb elveiről beszélünk, el kell fogadnunk azt a középkori mezővárosokban általánosan megfigyelhető és a történettudomány által is bizonyított jellegzetességet, hogy hosszabb időintervallumot figyelembe véve a tanácsbeli tisztségeket viselő családoknak rendszerint több tagja is bekerült a tanácstagok közé.⁴¹⁰

Ez a tény még akkor is igaz, ha a 14. században – főként Patakon – megfigyelhető városi vezetőréteg legalább egy bizonyos részének társadalmi helyzete jelentős mértékben eltér a 15-16. században fennálló képtől. Úgy tűnik, hogy ekkor, s még inkább a 14. század első felében a tanácstagságot betöltő személyek családi háttere jóval előkelőbb volt a középkorvégi,

⁴⁰⁸ Vö. 331. jegyz.

⁴⁰⁹ Az 1449-ben hivatalban lévő Dávid és Zevleus János személye valószínűleg megegyezik az 1454-ben hivatalban lévő Beke Dáviddal és Zelesy Jánossal – DL 14317.

⁴¹⁰ Több ilyen példát idéz – köztük néhány újhelyit is – Mályusz: Mezővárosi fejlődés 142-143. és Bácskai: Mezővárosi önkormányzat 14-17. A tanácstagok névsorát ld. 5. Függelék. A legtöbb tanácsi helyet viselők: 6. Függelék.

jogilag jobbágyi státuszú népességnél. Itt ugyanis a lakók nemegyszer kiterjedt nemesi rokonsággal rendelkeztek és életmódjuk is közelebb állhatott a kereskedő városok lakóinak életmódjához, mint a paraszti népességéhez.

Hogy néhány példát is említsünk: 1302-ben Tenkus fia János comes, egyúttal pataki polgár elcseréli pataki telkét és szőlőjét Gutkeled nembeli rokonaival, mégpedig Keled fiaival, azok Szabolcs megyei Ewzud nevű birtokára a váradi káptalan előtt.⁴¹¹ 1322-ben Hilla, Vince pataki bíró (1303 és 1305) özvegye szepesi birtokrészeit testvéreire, János comes fiaira hagyja, azzal a feltétellel, hogy cserébe lánya kiházasodását 10 márkával segítik majd. Ügyében a szepesi káptalan adott ki oklevelet.⁴¹²

Egy másik esetben azt tudjuk meg, hogy a bíró egyenesen a plébános testvére volt. Ez szintén előkelő rokonságra utal, már csak azért is mert a pataki plébánia – ahogy arról már esett szó – *exempt*, királyi kegyuraságú plébánia volt még ekkor és jövedelme sem lehetett túl kevés.⁴¹³

Erre egyébként Újhelyről is van példa, még a középkor végéről is. 1465-ben egy újhelyi polgári rokonság, a Chikos-ok egyik tagja bizonyos Máté pap volt, Chikos Gergelyről pedig kiderül, hogy oltárt is alapított a helyi templomban, amelyre haláluk után egy malomrészüket hagyják a rokonság tagjai.⁴¹⁴

Vajon hogyan kerültek kapcsolatba a különféle nemesi rokonságok a 14. századi pataki hospesekkel? Nyilvánvaló, hogy itt elsősorban a nemesség beköltözéséről lehet szó. Van is erre egy remek adatunk: 1350-ben a város színe előtt pataki illetőségű nemesi rokonságok pereskednek pataki ingatlanokért, köztük egy udvarházért. Társadalmi rangjukat mutatja, hogy az egyik oldalról – rokonaival – megjelenő asszony egy *comes* lánya, s egyúttal a váradi püspök официálisának a felesége volt.⁴¹⁵ Az ügyben szereplő különböző jogállású személyek rokona volt a néhai Kozma két fia, a pataki polgár Demeter és Miklós is. A per egyébként éppen Demeter hagyatékáért folyt. Megtudjuk, hogy a két testvér – akik legalább származásuk alapján nemesek lehettek – valószínűleg 1337-ben költözött be Nagysemjénből a településre és lett a polgárok *concrive*. Erre a költözési dátumra utal legalábbis az az adásvételi szerződés, mely szerint egy 13 garasmárka értékű üres telket vásároltak ekkor Patakon. Birtokaikról többször is szó esik. 1342-ben például szőlőjüket cserélik el egy másikra és még 20 garasmárkát is ráfizettek. 1350-ben azonban, azután hogy Demeter meghalt, rokonai bejelentkeztek az őket a javakból megillető részért. Ekkor telke, pincéje, szőlői és egyéb birtokai mellett említést tesznek pataki udvarházáról (*pallatium*) is, aminek léte kifejezetten

⁴¹¹ Anjou I. 280. sz., 281. sz., 730. sz. 1317-ben a pataki ingatlanokat rokonai végrendeletileg rá hagyták. – Anjou IV. 400. sz.

⁴¹² Anjou VI. 441. sz. A bírói címre – DL 57 232. és DL 57 233.

⁴¹³ DL 76 598. és DL 76 627. (1339 és 1341).

⁴¹⁴ DL 76 598. (1339) és DL 76 627. (1341). Az újhelyi példa: DL 16 163.

⁴¹⁵ DL 76 988.

nemesi életmódra utalt. A rokonság származását egyébként az is jól mutatja, hogy az örökség további sorsával kapcsolatos perbe később a király is beavatkozott, *iustitia complementumot* kérve a várostól az ügyben.⁴¹⁶

E néhány példából is jól látszik, hogy ezeket a személyeket sem származás, sem pedig társadalmi presztízs szempontjából nem lehet összevetni a későbbi mezővárosi vezetőréteggel.

Más a helyzet viszont a 14. századi újhelyi lakossággal. Úgy látszik, hogy itt a patakinál kevésbé előkelő társadalmi rangú személyek élhettek. A lakókat itt a legtöbbször csak egyszerű *hospesek*nek nevezik. Ennek a jellegzetességnek a fő oka egyébként az lehet, hogy Patak – szomszédjával ellentétben – ekkoriban még ispáni székhely volt, s így jelentős és egyúttal vonzó település volt a nemesi rokonságok számára.

Hasonló példákat tudunk felsorolni Telkibányáról is. Egy polgáráról – annak hosszú távon átívelő családi kapcsolatai mellett – számos olyan dolgot tudhatunk meg, amely jól jellemzi egy bányaváros vezetőrétegének életmódját.

Arról a Kroprer Györgyről és utódairól van szó ebben az esetben, akihez a helyi ispotály alapítása is köthető. Mint ezt már említettük, Kroprer György és fivére, Konch, ekkor mindkettő bányaispán (*urburarius*, máskor pedig *comes et urburarius*), 1367-ben szerzett engedélyt a királytól az ispotály felépítésére, amihez két évvel később a püspök is hozzájárult. Az intézmény kegyurai a szokásos módon a két testvér és leszármazottai lettek. György a 14. századi tipikus „bányapolgár” típust testesítette meg, ezt mutatja például az is, hogy bírói címet viselt 1369-ben. Valószínűleg egy üzleti vállalkozóval és családjával állunk tehát szemben.

A 15. századra Telkibánya láthatólag elindult a mezővárosiasodás útján, de a család továbbra is őrizte vezető szerepét és egzisztenciáját. 1438-ban újra hallunk egy Kroprer György nevű illetőről. Minden bizonnyal itt a nagy ős egyik unokájáról (esetleg fiáról?) van szó. Vagyoni helyzete kiemelkedőnek tűnik: végrendeletében egy Telkibánya területén lévő Chechuz nevű falut, vagy birtokot – egyetlen telek kivételével, amit élete tartalmára magának tartott meg – továbbá malmát és Szántóban lévő szőlejét hagyta a gönci Szűz Mária kolostorra. Az ifjabb György az ispotály kegyuraságát is bírta még ekkor. 1444-ben a város oklevele szerint vagyonát végrendeletileg a Szent Katalin ispotályra hagyta. Ingatlanjai között felsorolják házait, rétjeit, szántóit, malmait, malomhelyeit és a már említett prédiomot is. Az ispotály kegyuraságát ugyanekkor mostohafiának, Mátyás papnak adta át.

⁴¹⁶ Azt, hogy a költözés ekkor történhetett, mutatja az 1337. évi oklevélnek a két testvérről vonatkozó megjegyzése is. Eszerint a fiúk származása „de Semyen, nunc vero nostri concives” – DL 76 553. A többi hivatkozás lelőhelye a következő: DL 76 664. (1342), DL 76 988. (1350) és DL 77 244. (1358). Vö. még 289. jegyz.

Mátyás pap, akiről az is kiderül, hogy eredendően Szinai Kerek László fia volt, tehát nemesi származással bírt, 1450-ben az összes birtokot és a kegyuraságot is a gönci pálos kolostorra ruházta. Ezt a kegyes alamizsnát egyébként 1459-ben is megismételte. A birtokok között említés esik többek között a mondott prédiúmról, egy Wagner nevű szőlőről és az alatta fekvő rétekről, az Olsva folyón álló malomról, telkibányai telkekről és malomhelyekről is. Mátyásról azt is tudjuk, hogy 1479-ben még bizonyosan ő volt a város plébánosa.⁴¹⁷

Telkibányai példánk nyilván nem lehetett tipikus mezővárosok esetében, hiszen ez a sok birtok nemesi életmódot sejtető anyagi helyzetet jelentett a család tagjainak.

Van még egy figyelemre méltó adatunk ugyanerről a településről. Valamikor 1428 előtt a néhai Streytgesser János esküdt szőlője jövedelméből végrendeletileg évi egy-egy gyertyát hagyott a helyi plébánia egyháznak, az ispotálynak, valamint a gönci pálosoknak. A rendelkezés teljesítése nővérére, Annára, majd pedig annak halála után bizonyos Mosticiusra *milesre* szállt. Utóbbi egyébként bizonyosan nemesi jogállású lehetett, amit megnevezése mellett az is bizonyít, hogy saját káplánja is volt. A végrendelet teljesítése valószínűleg rokonság útján szállhatott rá, ami Streytgesser János előkelő származását bizonyíthatja. Mivel rendelkezését nem tartották be halála után, Mosticius 15 kötélnyi földet adott a pálosoknak kárpótlásul.⁴¹⁸

A későközépkori mezővárosi vezetőréteg már csak azért sem érthette el ezt a szintet, mert más genezissel rendelkezett. A hegyaljai mezővárosok elitje nyilvánvalóan a szőlőtermelés és borkereskedelem segítségével tudott jobbágyi helyzetéből – ha nem is jogilag, de gazdasági szempontból mindenképpen – kiemelkedni. Vegyük most sorra, hogy ez a mezővárosi vezetőréteg milyen társadalmi és családi kapcsolatokkal, valamint anyagi helyzettel rendelkezett!

Patakon az 1330-as évekből ismerjük Bacha fia Pethew-t, aki 1332-ben és 1334-ben is bíró volt. Testvére, Egyed fia Bacha fia Pál 1334-ben vásárolt egy szőlő telepítésére alkalmas földet három garasfertoért és három dénárpondusért a településen. Ugyanitt 1421-ben egyszerre két testvér is benne volt a tanácsban esküdtként, mégpedig Eerdel-i László és János, ugyanabban az időpontban.⁴¹⁹ Az 1495-ben Zsigmond 1429. évi pataki kiváltságlevelét a pataki polgárok nevében a leleszi konventtel átírató Nemes András nagy valószínűség szerint rokona lehetett Nemes Gergelynek, az 1491. év egyik esküdtjének. Nem véletlen, hogy ezt a fontos megbízatást is a vezetőréteg egy tagja intézte.⁴²⁰

⁴¹⁷ A Kroprer családra vonatkozó források: Bándi: Pálosok oklevelei 582-583., 589-591., 593. és 595., valamint DL 13 819. (1444).

⁴¹⁸ DL 11 976.

⁴¹⁹ Bacha fiai: DL 76 452., DL 76 478. és DL 76 494. A másik adat: DF 221 294.

⁴²⁰ Andrásra ld. DL 12 052., Gergelyre: DL 19 715.

Újhelyen – köszönhetően a remek forrásadottságnak – tisztán megfigyelhető, hogy egy-egy módosabb család több tagja is részt vett a mezőváros irányításában. Így az 1355-ben és 1367-ben esküdt Mikus fia Beke után annak fia, Tamás is a bírói székbe került 1375-ben, Beke Mátyás pedig 1389-ben lett esküdt. Rokoni kapcsolat lehet Balázs esküdt (1386) és Balázs fia István esküdt (1389, 1400) között is.

Czok Jakab 1457-ben volt esküdt, míg Chok Pál 1477-ben. Elképzelhető, hogy rokoni kapcsolat fűzte még őket az 1509-es bíróhoz, Chok Miklóshoz, valamint az 1515-ös bíróhoz, Chok Benedekhez is.

Sós Mihály, akit már többször is említettünk, két alkalommal volt bíró (1457 és 1475), de a bírói székbe került Sós Albert is (1505), akiket valószínűleg szintén rokoni szálak fűztek össze.

Kapcsolat lehetett Dorgó Péter (esküdt 1477-ben) és Dorgó István (esküdt 1513-ban), Farkas László (négyyszer is esküdti címet töltött be 1449 és 1457 között) és Farkas Mihály (az 1504-es év bírója), valamint Fülöp Pál (esküdt 1449-ben) és Fülöp Tamás (esküdt 1465-ben) között. Rokona lehetett egymásnak Varro Gál és Varro János (1420 illetve 1457 és 1475 esküdtjei).

Hosszabb időszakot átölelő családi kapcsolat lehetett a „Zacolok” között. Zakol István, aki 1415-ben esküdt, 1435-ben pedig bíró volt, talán rokona volt az 1449-es év egyik esküdtjének, Zakol Mátyásnak. Felbukkan azonban még egy Zakol: Simon, aki 1477-ben viselt esküdti tisztséget. Ha valóban kapcsolat állt fenn a Zakol nevezetű személyek között, akkor elmondható, hogy a család kb. 60 év alatt legalább ötször viselt hivatalt Újhelyen.

Szintén nevezetes család volt Újhelyen a Sárkány család. Sárkány Domonkos 1457-ben lett esküdt, Sárkány Ádám 1505-ben, míg Sárkány Ábrahám 1506-ban került ebbe a pozícióba. Utóbbi figyelemreméltó tényező: a família két egymást követő évben is képviseltette magát a város vezetésében. Ez azonban nem az egyetlen ilyen eset a város történetében: a Mikó család 1383-ban képes volt arra, hogy Mikó fia Mátyás után annak testvérét, Mihályt is bejuttassa a tanácsba esküdtként. Mihály egyébként 1391-ben is tanácsstag lett.

Végezetül még két, kevésbé bizonyítható családi kapcsolat: talán összefüggés van Hosos Péter (1426) és Hasaas György (1468) esküdtek között, valamint Zaruas László bíró (1386 és talán ő szerepel 1389-ben is), Zoruas Jakab esküdt (1414) és bíró (1426) illetve Sarwas Simon esküdt (1479) között.⁴²¹

⁴²¹ Az egyes családokra vonatkozó források: a Bekékkel kapcsolatosan – DL 4554., DL 5530., DL 6258., DL 7542.; Balázs és Balázs fia István – DL 7194., DL 7542., DL 8611.; a Chok családról – DL 15 141., DL 18 005., DL 21 935., DF 217 474.; a Sós család – DL 14 453., DL 17 750., DL 35 797.; a Dorgó rokonság – DL 18 005., DF 217 307.; a Farkas családról – DL 14 317., DL 14 453., DL 14 898., DL 15 141., DL 67 367.; a Fülöp család – DL 14 317., DL 16 163.; A Varró családról – DL 10 880., DL 14 453., DL 17 750.; a Zacolok – DL 10 413., DL 12 793., DL 14 317., DL 18 005.; a Sárkány-família – DL 15 141., DL 35 797., DF 216 809.; a Mikók – DL 6980., DL 7676.; a Hosos-család – DL 11 888., DL 8797.; a Szarvas család – DL 7194., DL 7542., DL 10 294., DL 11 888., DL 18 299.

Szerepel az újhelyi forrásokban egy bizonyos Bari (Bary) Fábián nevű illető is. Valójában két személyről van szó ebben az esetben. Az első Fábiánra az 1410-es években van adatunk. 1414-ben bírói címet viselt, 1419-ben pedig birtokairól hallunk. Ekkor két szántójáról esik szó, amelyből az egyiket a pálosokkal egy malomföldért cserélte el. A másik Fábián – ennek fia, de az is lehet, hogy az unokája – 1468 és 1479 között szerepel az oklevelekben. Ez alatt az idő alatt egy bírói és két esküdti címéről, valamint egy szőlőjéről van tudomásunk.⁴²²

Szántón Chetz (Czetz) néven két személy szerepelt. Egyikük, az „Opuri”-nak is nevezett Tamás az 1485. év bírója volt, míg másikuk, Albert ugyanekkor esküdti címet viselt a mezővárosban. Tamás két évvel később egy ügy tanújaként is megjelent.⁴²³

Liszkán főként arról a már említett sajátosságról kell beszélnünk, hogy a mezőváros polgárai közül egyesek a helyi официális székébe kerültek. A Seres és a Kutas rokonságot már említettük. Utóbbi család az официális mellett további két esküdtet is adott, akik egyaránt 1484-ben szerepeltek a tanácsban. Szólni kell emellett még Aranchy Bertalanról is, aki 1477-ben és 1478-ban is tisztartóként szerepelt. Valószínűleg az ő fia volt Aranchy Jakab *alias Hyspan*, aki 1484-ben szőlőtulajdonosként szerepel egy oklevélben. Mint látszik, az apa hivatalviselése egy ragadványnevet eredményezett a számára.⁴²⁴

Liszkán az 1470-es évektől tűnik fel a két Kadar nevet viselő személy is. Közülük az egyik, Péter kétszeres esküdt volt, míg a másik, Mihály az Előhegyen rendelkezett szőlővel. Szintén az 1470-es évek végén jelenik meg a Koch család. Bálint 1477-1478-ban viselt esküdti címet, de azt is tudjuk róla, hogy szőlővel is rendelkezett a mezővárosban. Valószínűleg a testvére lehetett az a Koch Lázár, aki 1483-ban még esküdt volt, de a következő évben már bírói tisztet viselt lakhelyén. 1487-ben szerzünk tudomást az Előhegyen elterülő szőlőjéről.

Nagy (magnus) Miklós 1474-ben a lizskai oklevélkiadó polgárok között van felsorolva egy helyi kiadványban. 1477-1478-ban azonban már esküdt volt a mezővárosban. Valószínűleg rokona volt az a Nagy Imre, aki 1487-ben viselt bírói címet.

Az 1477-ben szőlőtulajdonos Solthes Benedek rokona lehetett a két évvel később esküdti címet viselő Solthes Simon is.

A Sabo (Sabbo, Zabo) néven szereplő rokonságnak három tagja tűnik fel a lizskai öröklevelekben. A család egyik legjelentősebb tagja az a Bálint lehetett, aki 1479-ben a lizskai Szűz Mária egyház templomgondnoka volt, 1483-ban pedig esküdti címet is viselt. János 1474-ben a mezőváros nevében oklevélkiadóként felsorolt polgárok között szerepelt, Lőrinc ugyanakkor az 1479. év egyik esküdti hivatalát töltötte be.

⁴²² DL 8797., DL 10 294., DL 10 871., DL 17 631., DL 17 632., DL 17 633., DL 18 005., DL 18 299.

⁴²³ DF 215 139., DF 215 140., DF 215 141. és DF 215 343.

⁴²⁴ Az első két családdal kapcsolatosan ld. 302. és 303. jegyz. Az Aranchy famíliára: DL 18 007., DF 258 868. és DF 264 536.

Kiterjedt rokonsággal és több ingatlannal rendelkezett a Thar család. Valószínűleg testvér volt az a három személy, Ambrus, István és Mihály, akik 1475-ben a család egy Előhegyen lévő szőlőjét adták el egy nemesnek jelentős, 94 forintos összegért. Egyikük, István 1477-1478-ban esküdti címet viselt Liszkán. Egy másik családtag, János valamikor 1479 előtt végrendeletileg hagyott a helyi egyház építésére egy szőlőt, amit utóbb 90 forintra értékelték.⁴²⁵

Szikszón is számos családi kapcsolat mutatható ki a középkor folyamán. Az 1406. és 1408. évben esküdti címet viselő Both László fia, Bothfya György is tanácsstag lett, szintén esküdti címet viselt 1414-ben. Az 1472-ben esküdti címet viselő Dako Miklós rokona lehetett az 1525. évi bíró, Dako Gergely és talán a Dabo családnévvel 1482-ben és 1484-ben esküdtként szereplő János is.

A Weres (máskor *rufus*) néven szereplő, és a Magyar (*in monte Hungaricali*) hegyen szőlőbirtokos János 1406-ban családjából egyedül, 1408 és 1414 folyamán viszont Tamással együtt (nyilván testvére lehetett) volt esküdt. Van még egy valószínűsíthető testvérpárunk a század második feléből is: az 1472-es tanácsban Zombok János és Zombok Mihály is esküdti tisztet töltött be.

A 15. század második felében három Zathmar (Zatmar) családnevű személy tűnt fel a mezővárosban. Egyikük, Lukács 1472-ben és 1484-ben esküdt, 1482-ben pedig bíró volt a településen. Neki a Magyar hegyen, míg a másik két családtagjának, Lászlónak és Mihálynak a Nyúlmál, illetve a Német (*in monte Teutonicali*) hegyen feküdt a szőlőbirtoka.

Két család esetében – amennyiben valóban kapcsolat volt a következő személyek között – csaknem egy egész évszázadon átívelő szálát lehet kimutatni.

Valószínűleg az 1414-ben esküdt Chany Péter egy leszármazottja lehetett az 1482-ben és 1484-ben ugyanezt a címet viselő Chani (Czani) Gergely, valamint családi kapcsolat lehetett az 1406-ban esküdt, két évvel később bíró Henning László és az 1484. év egyik bírójája, Dyak Hennengh János között is. Utóbbi egyébként két szőlőt is birtokolt, mégpedig a Nyúlmálon és a Némethegyen.⁴²⁶

⁴²⁵ A jelzetek családonként: Kadar – DF 214 648., DF 264 495., DF 269 671., DF 272 257.; Koch – DL 18 007., DL 31 964., DL 31 995., DF 258 868., DF 264 536., DF 265 539., DF 272 257.; Magnus – DL 18 007., DL 31 995. DF 214 648., DF 258 868.; Szabó – DL 18 007., DL 31 964., DF 272 257., DF 214 648.; Thar – DL 18 007., DL 31 964., DF 258 868., DF 269 671.

⁴²⁶ Both és Bothfya – DL 9159., DL 10 258. és DL 70 768.; Dako~Dabo – DL 17 342., DL 17 345., DL 17 346., DL 17 347., DL 18 694., DF 215 070., DF 270 458., DF 283 260.; Weres~rufus család – DL 9159., DL 9452., DL 10 258., DL 70 768.; Zombok – DL 17 342., DL 17 345., DL 17 546., DL 17 347., DF 270 458.; Zathmar – DL 9159., DL 17 342., DL 17 345., DL 17 546., DL 17 347., DL 18 694., DF 215 070., DF 270 458.; Chany – DL 10 258., DL 18 694. és DF 215 070.; Henning és Dyak Hennengh – DL 9159., DL 10 258. és DF 215 070. Utóbbit egyébként Bácskai Vera is említi. Vö. Bácskai: Mezővárosi önkormányzat 16-17.

Tályán egyes esetekben népes rokonságokat is össze lehet állítani, annak köszönhetően, hogy gyakran tucatjával sorolják fel a jelen lévő tanúkat a mezővárosi kiadványaikban az írnokok. Sajnos azonban birtoklással kapcsolatos adatok innen alig állnak rendelkezésre.

A századfordulón tűnik fel az oklevelekben a Bany rokonság. Közülük Bany Péter 1505-ben bíró volt, János ugyanakkor az oklevél kiadói között felsorolt polgárok között szerepelt, de mind a ketten és a harmadik családtag, Antal is többször jelenik meg tanúként az adásvételeknél.

A Biro (Byro) rokonság hat ismert férfi tagjából ketten viseltek tanácsí tisztelet. Márton 1487-ben volt bíró és Mihály, aki 1508-ban az esküdti székbe került. András, Antal, Máté és Imre általában tanúként, vagy oklevélkiadó polgárként szerepelnek a forrásokban 1485 és 1524 között. Imrét egyébként már korábban is említettük, amint az egri püspök nevében mondott ellent egy birtokba iktatásnál. El lehet képzelni, hogy ilyen kapcsolatokkal milyen befolyása lehetett a családnak a mezővárosban.

A Borgyas (máskor Boryas) család hét férfi tagját ismerjük, szintén az imént említett periódusból. Közülük László és Fábíán töltött be bírói címet, a többiek (András, Éliás, István, Péter és Imre) tanúként szerepelnek az oklevelekben.

Az öt Bwda családnevet viselő polgárból azonban csak egyetlen személy bírói címére van adatunk, ez pedig Ferenc, 1498-ban. A többiek: Bálint, Gál, Máté és Péter oklevélkiadóként, vagy tanúként szerepelnek.

Az 1506. év esküdtje, Nagh András férfi rokonsága (Balázs, Benedek, Domonkos, István, Tamás) közül Benedek a Banyas hegyen lévő szőlőjét 40 forintért adta el, s cserébe élete végéig még egy ház használati jogát is megkapta.⁴²⁷

Mint azt már láthattuk, a telkibányai vezetőréteg talán még a 15. század elején is eltérhetett a hegyaljai elittől. Jellemző különbség például, hogy itt a leggyakrabban német nevet viseltek a tanácsstagok.

A Polner vezetéknevet viselő személyeknek egyenesen három generációja jelenik meg a településen. János 1428-ban és Orbán 1444-ben voltak esküdtek, míg 1479-ben Márton szerepelt tanúként egy ügyben.

Egy másik alkalommal is hosszabb távon követhető figyelemmel egy rokonság. Valószínűleg Grawpeuer János (1428-as esküdt) rokona lehet az a Grawpauer Keresztély, aki 1444-ben és 1479-ben tanúskodott egy ügyben.

⁴²⁷ Bany – DF 269 688., DF 269 696., DF 269 883., DF 269 936.; Biro – DF 215 141., DF 215 343., DF 269 696., DF 269 883., DF 269 936., DF 269 939. Bíró Imre esetére ld. 301. jegyz.; Borgyas és Boryas – DF 215 141., DF 215 343., DF 217 941., DF 269 696., DF 269 936.; Bwda – 215 141., DF 215 343., DF 269 688., DF 269 936., DF 269 939.; Nagh és magnus – DF 215 343., DF 217 941. DF 269 688., DF 269 696., DF 269 939.

Úgy tűnik, hogy Telkibánya város társadalmi berendezkedése azt a bányavárosokra jellemző statikus képet mutatja, melynek egyik ismérve az volt, hogy a befolyásos családok igen sokáig meg tudták őrizni kiemelkedő szerepüket a közösségen belül. Legalábbis erre utal az, hogy hosszabb idő elteltével is ugyanazokkal a családnevekkel találkozunk. A fenti Polner és Grawpner-féle rokonság mellett ezt mutatja még a már említett és nagyjából húsz év után is tanácsstag Windel János, illetve az ispotályalapító Kropper család esete is.⁴²⁸

Tolcsváról az egyik jellemző, vezetőréteghez tartozó rokonság a Faggyas (Fagias, Fagyaz, Fagyas stb.) volt. Faggyas Ferenc 1517-ben és 1520-ban volt bíró. János 1505-ben és 1520-ban esküdti címet viselt, 1515-ben pedig szintén a bírói székben ült. Jellemző, hogy 1520-ban a hatból két poszton képviseltette magát a család a tanácsban.

Fonda (Fondah) Antal, Lőrinc és Márton közül utóbbi kettő hivatalviseléséről van tudomásunk. Ők 1506-ban illetve 1515-ben voltak tolcsvai esküdtek.

A Nemes família talán valóban nemesi eredetű lehetett. Ezt sajnos nem tudhatjuk, de az mindenesetre biztos, hogy Tolcsva befolyásosabb családai közé számíthatók. Az oklevelekből ismerjük a családfőt, Györgyöt, valamint a két fiát, Ádámot és Pétert. Anyjuk, Erzsébet 1510-től már özvegyként szerepel. Az apa 1505-ben viselte a bírói címet, s egyébként ugyanekkor adta el egyik házát és a hozzá tartozó földet is Eperjes városának 5 forintért. Azt, hogy volt mit családjára hagynia, az is mutatja, hogy 1510-ben felesége és két fia egy újabb *fundust* adott el az eperjesieknek, a hozzá tartozó szántókkal és egyéb tartozékokkal együtt, 7 és fél forintért. A telken egyébként két ház állt.

Meg kell említenünk még a településről Seghyd (Segyd) Jánost és Tamást, akik közül előbbi 1506-ban bíró, utóbbi 1517-ben esküdt volt.⁴²⁹

A családon belüli hivatalbetöltés vizsgálata mellett segítséget nyújthat a helyi vezetőréteg helyzetének tanulmányozásához, ha megállapítjuk, hogy melyik – a mezőváros életében nagy befolyással bíró – személy milyen birtokokkal rendelkezett. Egyes rokonságok ugyanis még az átlagos, előzőkben felsorolt, tanácsstagokat adó családoknál is nagyobb arányban birtokoltak különféle ingatlanokat. Arra vonatkozólag, hogy tanácsstagok szőlőt birtokoltak, tucatnyi példát lehetne felsorolni. Éppen ezért mi most csak a több ingatlannal rendelkező, vagy kiemelkedően értékes ingatlant birtokló személyeket és családokat említjük meg. Lássuk tehát néhány jelentősebb família birtokait!

Újhellyel kapcsolatosan Bácskai Vera már kitért a Pető „család” vagyoni helyzetére. Ez alapján az 1395 évi esküdt Pető fia Máté testvére, László több művelt és műveletlen földje

⁴²⁸ DL 11 976. és DL 13 819. Vö. 402. és 407. jegyz.

⁴²⁹ Faggyas – DF 217 486., DF 229 261., DF 229 262., DF 229 539., DF 229 629.; Fonda – DF 217 486., DF 229 261., DF 229 262., DF 229 381., DF 229 539., DF 229 629.; Nemes – DF 229 261., DF 229 262., DF 229 381., DF 229 629.; Seghyd – DF 229 261., DF 229 262., DF 229 539.

mellett három szőlővel és egy házhellyel rendelkezett, sőt magának Máténak is volt szőlője.⁴³⁰ Ugyanakkor meg kell még említeni, hogy 1353-ban bizonyos Petow és fiai 4 hold földet adtak el 4 fertóért, és hogy 1362-ben felbukkan egy Peteu fia Antal nevezetű személy is, aki 1/6 malomrészt vett 2 Ft-ért. Emellett 1391-ben esik szó egy bizonyos Petheu fia János fia Mihály nevű polgárról, aki a Fekete-hegyen birtokolt szőlőt.⁴³¹

A fennmaradt források alapján nem viseltek ugyan hivatalt a *Filee* vagy *Phile* rokonság tagjai, de mégis érdemes őket megemlíteni, mert birtokaik alapján Újhely vezető rétegéhez tartozhattak. 1386-ban Filé fia Imre egy Feketehegyen lévő szőlőt, továbbá 12 hold szántót hagyott a pálosokra. 1419-ben ugyanő a Bari út mellett hagyott 2 hold szántót a kolostorra. Megtudhatjuk azt is, hogy ugyanitt feküdt rokona, Filé János szántója is.⁴³²

Minden bizonnyal a négyszeres esküdt Kolbas István rokona volt az a Colbas Gál, aki az 1435-ben egy, a Bari-hegyen a kolostorra hagyott szőlő és a saját szőlője közti határt sértette meg. Gált a város végül hatalmaskodásban marasztalta el és örökös hallgatást parancsolt rá.⁴³³

Ez a történet nem is azért lényeges, mert birtoklási adatokat tartalmaz, hanem azért, mert rávilágít arra, hogy egy, a város vezető rétegéhez tartozó család tagja sok mindent megtehetett egy másik helyi birtokossal szemben. Gál nyilván kedvező pozíciójára támaszkodva mert kikezdeni a pálosokkal.

A pataki ingatlanforgalomban a 14. században néha meglehetősen nagy értékű birtokok cseréltek gazdát. Már említettük, hogy a 14. századi Patak külön elbírálás alá esik a társadalom képe szempontjából, de azért példaképpen érdemes néhány birtokost innen is megemlíteni. 1324-ben például Jetlinus kalmár a vásárolt *Orbo Sceuleye* nevű szőlőjét 14 márkáért adta el Kuthe fiainak, Simonnak és Mihálynak.⁴³⁴ 1342-ben a már említett Kozma fiai: Demeter és Miklós egy polgárral cserélik el szőlőjüket, de az árra további 20 garasmárkát is ráfizetnek.⁴³⁵ 1356-ban a pataki tanács előtt Jakab fia Frank és Galos fia Demeter a Király hegyen lévő szőlőjüket adják el 60 garasmárkáért Capos-i Bekch fiainak, Bekch-nek és Lászlónak.⁴³⁶

A középkor végén általában ennél kisebb értékű ingatlanokról hallunk, de azért néhány figyelemre méltó adatot ebből az időszakból is meg tudunk említeni. Szaniszló fia Bertalan, aki 1427-ben és 1435-ben is esküdt volt Újhelyen, 1426-ban igen jelentős összegért, 150 Ft-

⁴³⁰ Bácskai: Mezővárosi önkormányzat 15.

⁴³¹ Amennyiben rokoni kapcsolat állt fenn a felsoroltak között, a család sokkal jelentősebb volt, mint az elsőnek tűnik – DL 4329., DL 5151., DL 7734. Talán az 1349. évi „Petow dictus Orrus” esküdt volt a család névadója – DL 4026.

⁴³² DL 7194. és DL 10 871.

⁴³³ DL 12 793.

⁴³⁴ DL 76 337.

⁴³⁵ DL 76 664.

⁴³⁶ DF 219 468.

ért vett a pálos kolostortól szőlőt, amit előzőleg egy polgár hagyott az egyházra. Meg kell jegyezni, hogy Bertalannak még úgy is megérte ezt a mezővárosi viszonylatban nagy összeget kifizetni az ingatlanért, hogy az a saját és családtagjai halála után visszaszállt a kolostorra.⁴³⁷

Hasonló példa, amikor a menedékkői karthauziak 1408-ban szikszói vincellérüktől, Mártontól szereztek meg annak egy szőlőjét, cserébe két szőlőt és még 100 kassai forintot is adtak neki.⁴³⁸

Swytho György lizskai polgár 1484-ben az Előhegyen lévő szőlőjét adta el 100 forintért földesurának, Gáspár szepeshelyi prépostnak.⁴³⁹ 1520-ban a tolcsvai tanács előtt Gara György polgár felesége, Scholastica, aki melleleg a helyi presbiter, Mihály pap féltestvére is volt, a Gyopáros hegyen lévő 180 forint értékű szőlőjét adta el Eperjes városnak.⁴⁴⁰

Néha egyetlen személy kezén is több ingatlan volt. Akkor igazán érdekes egy ilyen adat, ha tudomásunk van az illető hivatalviseléséről is. Kortzolas János például, aki 1408-ban szikszói esküdt volt, 1414-ben a Magyar hegyen két szőlőt is birtokolt. Ezeket egyébként halál utánra szóló adomány gyanánt a lechnici karthauziaknak adta.⁴⁴¹

Szintén szikszói polgár volt Chontos János, aki 1472-ben töltött be bírói címet a településen. János valamikor 1484 előtt halt meg, de végrendeletileg egy fél házat, továbbá három szőlőt hagyott családjára.⁴⁴²

Találhatunk adatokat Vas János többszörös újhelyi tanácstag anyagi helyzetére is, aki 1383-ban a város Banyehege nevű területén vett szőlőt prëshellyel együtt, amely saját szőlője mellett feküdt. 1420-ban ugyanő a Fekete-hegyen lévő szőlőjét adományozta a kolostornak, itt is a saját szőlője mellett. Az ő esete egyébként azt is megmutatja, hogy a mezővárosokban a polgárok gazdagodása gyakran a királyi városokban is bevált módon, azaz házasság útján is végbemehetett. Felesége ugyanis az a Lucia volt, aki előző férjétől, a sokatmondó nevű *Usurastól* egy telket és egy *Banyehegen* lévő szőlőt is örökölt és azt második férjére hagyta.⁴⁴³

Kiemelkedő anyagi helyzetben volt még az a Zada Lukács nevű újhelyi illető is, aki 1400-ban számos javát hagyta a pálosokra *donatio post obitummal*. Ingatlanai között szőlők, szántók és egy telek is szerepelt. Igaz, az ő hivatalviseléséről nem rendelkezünk adattal.⁴⁴⁴

Az egyházzal szembeni nagyvonalúság egyébként általánosnak tekinthető a jobbágyság körében Magyarország más területein is, főként, ha a pálosokról beszélünk. Ők ugyanis

⁴³⁷ DL 11 900., DL 12 793., DL 11 888.

⁴³⁸ DL 9452.

⁴³⁹ DF 264 539.

⁴⁴⁰ DF 229 629.

⁴⁴¹ DL 9452., DL 10 258., DL 70 768.

⁴⁴² DL 17 342., DL 17345., DL 17 346., DL 17 347., DF 215 070., DF 270 458.

⁴⁴³ DL 8826., DL 10 886.

⁴⁴⁴ DL 8611. és DL 8612.

mindenhol nagy adományokat kaptak. Ennek oka leginkább az volt, hogy regulájuk nagy hangsúlyt fektetett az imádkozásra, s ezzel a világ szemében is kellőképpen biztosították létjogosultságukat.⁴⁴⁵ Ez az oka annak, hogy népszerűségük csaknem vetekedett a ferencesekével.

A polgárság azonban néha az egyszerű adományokon is túllépett a vallásosság tekintetében. 1349-ben az újhelyi Goluh Jakab fia, János a helyi Szent Egyed kolostor fráttere volt. 1472-ben hallunk Szikszón a néhai Smokoda Miklós nevű polgárról, aki – miután ugyanott fekvő, Smokoda nevű szőlőjét a lechnici karthauziaknak adományozta – a rendbe belépve életét a szerzetesek között fejezte be.⁴⁴⁶

A középkori hegyaljai mezővárosi társadalom fontos jellegzetessége, hogy – hasonlóan más szőlőtermelő vidékekhez – az egyes polgárok gyakran vidékiként szerepeltek más településeken, és néha ott is kötöttek házasságot. Ez egyes esetekben költözést is eredményezhetett.

Az egyik példa erre a Perey család volt, amely Liskán, Tályán és Szántón is felbukkant a középkor végén. Először 1484-ben Liskán szerepelt egy bizonyos Perey Mihály – mint szőlőszomszéd – de rokonságát a többi *Perey*-vel okleveles adattal sajnos nem tudjuk bizonyítani. Ennek ellenére, mivel a vezetéknév egyáltalán nem lehetett elterjedt a térségben, megkockáztatható, hogy ő is a családhoz tartozik. 1520-ban és 1521-ben a tállyai Perey György halála előtt tett végrendeletéről és az azzal kapcsolatos perről esik szó. György mellett megemlítik még ekkor feleségét, Erzsébetet, illetve lányukat, Annát is. Az ekkor említett Perey Lőrinc valószínűleg György testvére lehetett, akinek feleségét egyébként Ágotának hívták. Szó esik emellett még Perey Ambrusról is, aki addigra már szántói lakos lett. A szántói kapcsolatot egyébként az is bizonyítja, hogy a végrendelezés tárgyából – ami egy tállyai szőlő – György 1 forintot a szántói Szűz Margit egyházra hagyott.⁴⁴⁷

Szintén lehet valami összefüggés a liskai Barthalyus (Barthalyws) Gergely és György, valamint a tolcsvai Barthalyus Barabás között. A név, amit viselnek, ugyanis a Perey-hez hasonlóan szokatlan és ritka. Hármójuk közül egyébiránt Gergely templomgondnok is volt.⁴⁴⁸

Egy Tolcsva és Olaszi közötti családi kapcsolatot bizonyít a már említett tolcsvai Scholastica asszony esete is. Az egyik testvére ugyanis az a Krisztina volt, akinek a férje az Olasziba való Thoth Tamás.⁴⁴⁹

⁴⁴⁵ Mályusz: Egyházi társadalom 261.

⁴⁴⁶ DL 4026.: „frater Johannes filius Jacobi Goluh de clastro Beati Egidii”. János tehát nem csupán egyszerű polgár volt, ahogyan azt Bándi Zsuzsanna írta regesztájában. Vö. Bándi: Pálosok oklevelei 693. A szikszói példa: DL 17 342.

⁴⁴⁷ DF 217 915., DF 217 941., DF 264 539.

⁴⁴⁸ DL 31 964. (1479) és DF 229 261. (1505).

⁴⁴⁹ DF 229 629. (1520), vö. 440. jegyz.

Sokatmondók azok az esetek, amikor polgárok másik településeken tűnnek fel, mint egy-egy ügy tanúi. Ilyenkor nyilvánvaló módon szőlőbirtokosok lehettek és így, *extraneusként* vettek részt az ügyletekben, még ha azt külön nem is említik.

Valószínűleg ilyen minőségben tanúskodott többek között Tolcsván 1505-ben a lizskai Lörincz István, adott el szőlőt Újhelyen 1481-ben a terebesi Daro Péter és Liszkán a tolcsvai Oroslan Balázs.⁴⁵⁰ Szántón 1485-ben három tállyai polgár szerepelt szőlőbirtokosként a Fevenyes hegyen.⁴⁵¹ Tályán a szántói *extraneusok* száma szintén feltűnően nagy volt, így azt gondolhatjuk, hogy itt sokkal többről lehet szó. 1485-ben és 1487-ben például tucatnyi szántói polgár tanúskodott egy adásvételnél Tályán.⁴⁵² Ha a szántóiak nem csupán szőlőbirtokosi minőségükben jelentek meg csoportosan Tályán, akkor csak az lehet a magyarázat, hogy itt a későbbi hegyaljai összetartozás-tudat egyik korai előjeléről lehet szó, ami talán a szokásjog gyakorlásában való együttműködésben jelenhetett meg.

A hegyaljai mezővárosi társadalommal kapcsolatosan még egy fontos dolgról kell röviden szólni. Nyilvánvaló, hogy a vezetőréteg egy jelentős része aktívan foglalkozott a borkereskedelemmel. A számos példa közül most csak néhányat említünk.

Az 1518. évi újhelyi főbírónak, Rochmann Györgynek a bártfai Bernald *succentor* tartozott egy nagyobb összeggel. A tartozást – sok más ismert esethez hasonlóan – valószínűleg itt is boreladás eredményezte. 1521-ben végül az évek óta húzódozó adóssági ügy megoldódni látszott, mivel a bártfai tanács úgy döntött, hogy Györgyöt 14 forinttal kell kielégíteni.⁴⁵³

Szintén Újhelyen, 1515-ben a magisztrátus a Crisan Tamást – polgártársukat – boreladás miatt megillető 12 forint érdekében írtak egy levelet a bártfai tanácsnak. 1497-ben Miklós újhelyi kereskedő is ugyanilyen ügyben küld levelet a bártfaiaknak.⁴⁵⁴

Göncön a mezővárosi kiadványok kivétel nélkül boreladás ki nem fizetése, vagy egyéb tartozás tárgyában íródtak. A források alapján egy borkereskedelemmel foglalkozó polgár széleskörű kapcsolatrendszer tudott kiépíteni. Remekül példázza ezt a mezőváros 1514. évi levele, amit ilyen tartozás ügyében küldtek a bártfai tanácsnak, a polgártársukat, Rezik Pált megillető pénz érdekében. Pál ismeretségét jól mutatja, hogy másnap Kapi Miklós szárdi várnagy is írt egy levelet az érdekében Bártfának.⁴⁵⁵

A polgárság társadalmi kapcsolatait mutatja az is, hogy 1502-ben Zomborban egy újhelyi özvegyasszony, Kenyeres Benedek felesége, Ágota az újhelyi plébánossal és több nemesi státuszú személlyel közösen vásárolnak egy szintén nemesi birtokrészt, mégpedig a leleszi

⁴⁵⁰ Sorrendben: DF 229 261., DL 18 590., DL 63 870. (1489),

⁴⁵¹ DF 215 140.

⁴⁵² DF 215 141. és DF 215 343.

⁴⁵³ DF 217 669. és DF 217 937.

⁴⁵⁴ DF 217 474. és Iványi: Bártfa levéltára 3323. sz.

⁴⁵⁵ DF 217 431. és Iványi: Gönc 55. jegyz. (DF 217 882.).

konvent előtt. Ebben az esetben nyilvánvalóan üzletfelekként szerepelnek, és elképzelhető, hogy Ágota a tőkájével szállt be a vásárlásba.⁴⁵⁶

Persze nem minden özvegyasszony volt ilyen vállalkozó kedvű. A már említett szikszói Kortzolas János esküdt özvegye a férje által halál utáni adománnyal rá, majd a lechnici karthauziakra hagyott két szőlőjét azért adta át már életében a kolostornak, mivel már előrehaladott kora és szegénysége miatt nem volt képes azokat megművelni. A kolostor cserébe az özvegy szükséges élelemmel és ruházattal való ellátását vállalta magára.⁴⁵⁷

Néha a polgárság azon törekvéseit is megfigyelhetjük, hogy luxuscikkeket szerezzenek be, vagy birtokoljanak. 1412-ben Thathar Balázs pataki hospes felesége és lánya nemeseknek adnak vissza egy őket vásárlás címén megillető földdarabot, amiért cserébe 50 forintot és 8 vég kölni posztót kérnek.⁴⁵⁸

A fent idézett példák és adatok azt bizonyítják, hogy a hegyaljai mezővárosok vezetőrétege a bortermelésre és a borkereskedelemre – gyakorlatilag tehát a szőlőbirtokaira – alapozta helyi befolyását. A mezőváros irányításában játszott kiemelkedő szerep részben ezen a gazdasági alapon, részben pedig családi kapcsolatain és személyes ismeretségein múlt. A magisztrátus közelébe kerülő családok szorosra zárták soraikat és nyilván valamilyen ésszerű logika szerint osztották fel egymás között évről-évre a tanácsbeli helyeket. Felmerül azonban a kérdés, hogy milyen szerepet játszik ebben a társadalmi státuszban az a kézműipar, amelyet a kutatás már régóta a mezővárosi fejlődés egyik legfontosabb motorjának tart. A kérdés alapvetően nyelvészeti, névtörténeti probléma, mivel a mezővárosi lakosság kézműves tevékenységére vonatkozólag a személyneveken kívül más forrásokkal nem nagyon rendelkezünk.

⁴⁵⁶ Magyarország levéltári forrásai (DL 68 141.)

⁴⁵⁷ DL 10 258. (1414): „cum iam ipsam in etate adulta et senili foret, et miserabiliter pauperime degat et vitam ducat, vineas premissas colere posse facere nequeat”. A kolostor ezért „quousque eadem domina viveret vestimenta et alia necessaria” biztosít a számára.

⁴⁵⁸ ZSO III. 2117. sz.

IV. A kézművesség és a tanácstagság összefüggései⁴⁵⁹

A személynevek a társadalmi fejlődést tükrözik, alakulásuk a társadalom változásait követi. A névadás mind az egyénről, mind pedig az őt elnevező közösségről számos olyan információval szolgálhat, amire más forrásokból nem tudunk következtetni. Utalhat a személy származására, egyéni jellemvonásaira, foglalkozására, a közösség nyelvére, szellemi és tárgyi kultúrájára és mindezek időbeli változására is.

A magyar névtani kutatás egyik legvitatottabb kérdése személyneveink 15–16. századi fejlődése. Ez a korszak a személynevek alakulásának igen képlékeny időszaka. Ekkor szilárdul meg ugyanis a kételemű névrendszer, amely, kiszorítva az egyelemű személyneveket, a társadalom felsőbb rétegeitől kiindulva a jobbágyság körében is egyre inkább elterjedt. Már annak az eldöntése is nehéz, hogy a személyek vezetékneve állandósult tulajdonnév-e vagy csupán megkülönböztető jelző, de még nagyobb bizonytalanságot okoz, hogy nem tudjuk, vajon mikortól válik olyan családnévvé, amely a nevet elsőként viselő ős leszármazottai körében öröklődik. A két típus közötti leglényegesebb különbség, hogy ameddig az egyszerű vezetéknev biztosan az azt viselő személy jellegzetességeire utal, a családnévet akkor is viselhetik a családtagok, ha az rájuk már egyáltalán nem jellemző.⁴⁶⁰

A kérdés a történettudomány számára sem mellékes. A középkori gazdaság és társadalom vizsgálata szempontjából ugyanis a foglalkozásnévből képzett vezetéknevek fontos forrásként szolgálhatnak. Különösen igaz ez a mezővárosi polgárookra és a jobbágyságra, akiknek foglalkozási viszonyaira és annak társadalmi vonatkozásaira csak kevés felhasználható adat áll rendelkezésre. A legalapvetőbb kérdés az, hogy a foglalkozásnévből képzett vezetéknevek már a 15. századra, vagy csak a 16. századra, illetve még későbbre váltak-e családnévvé, azaz meddig utalnak egyértelműen a személy foglalkozására.

A témával több nyelvész is foglalkozott már. Mollay Károly a középkori soproni személynevek vizsgálata során arra a megállapításra jutott, hogy a családnévek nagyjából 1500-ig alakultak ki és állandósulásuk az egész 15. század folyamán tartott.⁴⁶¹ Melich János szerint a családnévek kialakulása egészen a 16. század végéig elhúzódott. A 15. századi városokat illetően azonban nem lehet tudni, hogy a foglalkozásnevek egyúttal családnévek is-

⁴⁵⁹ A most következő fejezet lényegileg azonos formában megjelent – Gulyás: Foglalkozásneveink.

⁴⁶⁰ A témával kapcsolatos alapvető munkák Melich: Családnéveinkről és Bárczi: A személynévadás kérdései. — Az egyelemű személynevek közé számítandók a „filius” és „dictus” szóval, valamint a „de+helynév” jelzővel értelmezett személynevek is, ld. Hajdú: Névtan 41. A 14. század második felére a kételemű nevek már minden társadalmi rétegben megjelentek. A jobbágyság körein belül először az árutermelő, nagyobb jelentőséggel bíró településeken terjedtek el, ld. erre vonatkozóan Fehértói: Megkülönböztető nevek 29–32., valamint Fehértói: Kételemű nevek 153–156.

⁴⁶¹ Mollay: Soproni családnévek 8.

e már.⁴⁶² Bárczi Géza a 16. századból számos olyan példát idézett, amikor egy foglalkozásnév viselője valóban azt a tevékenységet folytatja, amit a neve sugall. Emellett arra is felhívta a figyelmet, hogy a foglalkozásnevet továbbvivő utódok a névvel együtt gyakran a mesterséget is öröklötték. Véleménye szerint a személynévek a 16. század közepére már állandósultak és öröklődővé váltak, de nem kizárólagosan.⁴⁶³ Szintén óvatosan fogalmazott Hajdú Mihály névtani összefoglaló munkájában, melyben kifejti, hogy nem állapítható meg egyértelműen, hogy a foglalkozásnevek a valódi tevékenységre utalnak-e. Szerinte a 14–15. századdal kapcsolatosan még le lehet ilyen következtetéseket vonni, de a 16. századra vonatkozóan már annak ellenére sem, hogy a vezetéknevek még a századforduló környékén sem szilárdultak meg minden esetben.⁴⁶⁴ Hasonló véleményen volt Mező András is, aki a jobbágyokkal kapcsolatosan a 15. század közepén még elismeri a személynévek forrásértékét a foglalkozásra nézve. Hozzátette azonban, hogy ugyanekkor már jórészt öröklődő vezetékneveket használt a magyar parasztság, még ha ezek megszilárdulása kezdeti stádiumban volt is csupán.⁴⁶⁵

Érthetően a történettudósok is állást foglaltak a kérdésben. A probléma e tudományág képviselői számára sokkal nagyobb jelentőséggel bír. A nyelvészettel szemben ugyanis itt az a tét, hogy fel tudjuk-e használni az eredményeket a középkori gazdaság és társadalom vizsgálatához. Mályusz Elemér már igen korán kifejtette azt a véleményét, hogy még a 16. század elején is a mesterségre utalnak ezek a vezetéknevek.⁴⁶⁶ Amikor Szabó István kiadta Bács, Bodrog és Csongrád megyék 1522. évi dézsmalajstromát, állást foglalt a foglalkozásnevekkel kapcsolatosan is. Eszerint a forrásban szereplő paraszti családnevek már öröklődőek voltak, bár elismeri még az alkalmankénti névcserre lehetőségét, azaz hogy egy család vezetékneve akaratukon kívül megváltozzon.⁴⁶⁷ A kérdést Szűcs Jenő a 15. századi városi iparral foglalkozó munkájában tárgyalta. Véleménye szerint a 14–15. század folyamán a vezetéknev még nem merevedett meg teljes mértékben, de ahol igen, az is leginkább a város vezető rétegére vonatkozik. Bár fennáll a tévedés lehetősége, a kézműves nevet viselő, de nem kézműves tevékenységet folytató személyek és azon kézművesek száma, akiknek nevében ez nem mutatkozik meg, nagyjából azonos lehet. A paraszti iparra vonatkozólag némileg bizonytalanabbnak látja az ilyen nevek felhasználásának lehetőségét, de összességében úgy gondolja, hogy jelentős különbségek itt sincsenek a valós helyzethez

⁴⁶² Melich: Családneveinkről 272.

⁴⁶³ Bárczi: A magyar személynévek 149–150.

⁴⁶⁴ Hajdú: Névtan 742.

⁴⁶⁵ Mező: A Várdai-birtokok 28–29., 35–37.

⁴⁶⁶ Mályusz: Jobbágyháború 378. — Szerinte is rejthet buktatókat magában ez a módszer, mégsem lehet mellőzni a kutatás során a személynéveket, ld. még Mályusz: Mezővárosi fejlődés 133.

⁴⁶⁷ Szabó: Dézsmalajstrom 12. Későbbi munkájában a falvak lakosságának foglalkozási viszonyaira nézve elfogadta a személynévek forrásértékét. Szabó: Középkori magyar falu 83-84.

képest.⁴⁶⁸ Kubinyi András Szűcs könyvének ismertetésekor fejtette ki először véleményét a témában. Eszerint a vezetéknevek foglalkozást jelentésének elfogadása óvatosságot igényel, főként a 16. század tekintetében, mivel ekkor már csak az ősök foglalkozására nézve ad felvilágosítást a mesterségről. Később külön tanulmányban is foglalkozott a magyar családnévadás kérdéseivel, ahol tovább finomította álláspontját.⁴⁶⁹ Bácskai Vera a 15. századra és a 16. század elejére nem csak elfogadta, hogy a foglalkozásnevek a kézműves tevékenység bizonyítékai, hanem azt is hozzátette, hogy inkább az a jellemző, hogy nem is kézműves nevet visel az ilyen munkát végző személy. Belátta ugyan, hogy ez azért mégiscsak elég ingatag alapot jelent a vizsgálódáshoz, de más híján mégis ennek felhasználására van a kutató utalva.⁴⁷⁰ Szintén pozitív álláspontot képviselt Székely György, aki külön cikkekben is foglalkozott a névtörténet e problémájával, és egyúttal összefoglalta annak kutatástörténetét is. Megállapítása szerint a családnevek elterjedésének időszaka akár a 17. század elejéig is elhúzódhatott, s ezért tehát szerinte is felhasználható forrásokról van szó.⁴⁷¹ Csatlakozott ehhez a véleményhez Granasztói György is, aki a 15–16. századdal kapcsolatosan úgy látta, hogy a foglalkozásnevek forrásként való elfogadása nem vezethet irreális eredményre.⁴⁷² Engel Pál egy 1525. évi jobbágnévsor neveinek elemzésekor adott hangot annak a véleményének, hogy ekkor már nem álltak kapcsolatban vezetéknevek a tényleges tevékenységgel. E polgárok apja, vagy nagyapja azonban szerinte még valóban a jelzett foglalkozást űzte.⁴⁷³ A legnagyobb kritikusa ennek a módszernek Fügedi Erik volt, aki két 15. századi soproni adójegyzékkel kapcsolatosan foglalkozott a kérdéssel. Szerinte, ha pusztán a név utal a kézművességre, az nem elég, csak akkor lehetünk biztosak a név és a foglalkozás összefüggésében, ha emellett még okleveles forrás is alátámasztja ezt. Ő már a 15. század közepére nézve sem tartotta helyesnek forrásként való felhasználásukat.⁴⁷⁴

Ha áttekintjük az összefoglalt véleményeket, akkor láthatjuk, hogy sem a nyelvészek, sem pedig a történészek körében nincs összhang a kérdés megítélésében. Ennek ellenére a történettudósok jelentős része felhasználta a kézműves neveket, mint a középkori foglalkozási viszonyok forrását. Bár a mezővárosokban az ipari és mezőgazdasági termelés a 15. században még nem különült el teljes mértékben, és ez megnehezíti annak eldöntését, hogy az

⁴⁶⁸ Szűcs: Városok és kézművesség 45–46., 93.

⁴⁶⁹ Kubinyi: Városok és kézművesség 478. — A 15. századra vonatkozólag azonban összességében elfogadja a foglalkozásnevek felhasználását, vö. Kubinyi: Budapest története 112. és Kubinyi: Városfejlődés és vásárhálózat 192. Véleménye szerint a polgárok és a parasztság középkorvégi megkülönböztető nevei még nem öröklődtek és nem is voltak családnevek, legalábbis nagy számban nem, tehát utaltak a személy jellemvonásaira, ld. Kubinyi: Családnévadás 111.

⁴⁷⁰ Bácskai: Mezővárosok 32–33. illetve Bácskai: Mezővárosi önkormányzat 17–18.

⁴⁷¹ Székely: Kézműves foglalkozások illetve Székely: Személynevek.

⁴⁷² Granasztói: Társadalom Brassóban 351–352.

⁴⁷³ Engel: Bácskai jobbágnévsor illetve Engel – Fehértói.

⁴⁷⁴ Fügedi: Statisztikai források I. 1. sz. 61. és 2–4. sz. 32.

ilyen tevékenységet folytató polgár elsősorban agrár- vagy kézműves tevékenységből tartja-e fenn magát, többen is voltak már le különféle következtetéseket a személynevek alapján a kézműiparra és annak társadalmi hátterére vonatkozóan.⁴⁷⁵

Bácskai Vera véleménye szerint a kézművesek nemcsak a középréteg vagyonosabb csoportjába tartoztak, hanem rendszeresen szerepeltek a mezővárosok tanácsaiban is, mégpedig a lakosságon belüli arányuknál nagyobb mértékben. Ez annyit jelent, hogy egy iparosnak nagyobb esélye volt bejutni a magisztrátusba, mint egy csak agrártevékenységből élő polgártársának.⁴⁷⁶ A kézművesek egy részének kiemelkedő egzisztenciája nemcsak a mezővárosoknál, hanem a nagy kereskedővárosoknál is megfigyelhető. Ezekben a legjövedelmezőbb iparágaknak két csoportja figyelhető meg. Egyik a közhasználati cikket előállító élelmiszeripari és a ruházati iparágak csoportja, így többek között a pékek, vargák, tímárok, szabók, szűcsök és leginkább a mészárosok vehetők ide. A másik csoportjuk, amelyik még ennél a körnél is gazdagabb, nem a mindennapi szükségletekkel áll kapcsolatban, hanem éppen ellenkezőleg, a fényűzéssel. Ide olyan luxuscikket termelő szakmák tartoznak, mint a szobrászat, képfaragás, fegyverkészítés és a legjellemzőbb: az ötvösség.⁴⁷⁷ A városok esetében a kézművesek anyagi hátterére jó példa az a Brassó *Quartale Portice* városnegyedéről fennmaradt 1475. évi adójegyzék, amely a királyi *taxa*val kapcsolatosan készült. Granasztói György, aki ezt a forrást statisztikai módszerrel feldolgozta, a lakosságot a fizetett adó alapján négy csoportba osztotta. Az egyes kategóriákon belül a kézművesség arányát is vizsgálta, s ez alapján arra az eredményre jutott, hogy a legszegényebbek között, a 4. kategóriában a legkisebb a súlyuk, mindössze 17,5%, míg a leggazdagabb, 1. kategóriában ez az arány bő 20%. A legmagasabb arány az ez alatt lévő „közepes-vagyonos” rétegben figyelhető meg, mégpedig 39 %. A 3. „szegény-közepes” kategóriában arányuk 33%-ot tesz ki. Látható tehát, hogy a kézművesek jelentős része a jómódú polgárok körében keresendő, ami nyilvánvalóan foglalkozásukkal állhat kapcsolatban.⁴⁷⁸ Egy mezővárosban, ahol a lakosság legjelentősebb része

⁴⁷⁵ Hogy csak néhány példát említsünk, Szombathely középkori történetének összefoglalásakor követte ezt a módszert Zágorkohid: Szombathely 158–162. Moháccsal kapcsolatosan alkalmazta Koszta: Mohács 22–28. A sárvári uradalom középkorvégi jobbágyneveit még nem tartja öröklődőnek, így felhasználja ilyen következtetések levonásához Érszegi: Sárvár 141–148. Elfogadja a neveket foglalkozásra utaló forrásként Petrovics István és Kulcsár Péter is – Szeged története 397–398. és 460–473. Utal az ilyen nevek forrásértékére Bándi: Körment 60. stb.

⁴⁷⁶ Bácskai Vera számos példát is említi a fentiekre vonatkozólag, ld. Bácskai: Mezővárosok 112., illetve Bácskai: Mezővárosi önkormányzat 17–19. Ő, mint már mondtuk, abból indult ki, hogy a kézműves nevek a személy foglalkozására utalnak. Így tehát ez a megállapítása nem elsősorban a kézművesekre, hanem az ilyen nevet viselőkre vonatkozóan tekinthető érvényesnek.

⁴⁷⁷ Szűcs: Városok és kézművesség 67–68.

⁴⁷⁸ Granasztói: Társadalom Brassóban 397–398. Ő Bácskaihoz hasonlóan szintén a nevek alapján vette iparosnak az egyes személyeket. Eredményei tehát gyakorlatilag a kézműves nevet viselő polgárok anyagi helyzetére vonatkoznak. Megállapítása így talán még nagyobb figyelmet érdemel.

agrártevékenységből tartotta fenn magát, a kézművesek nyilván még nagyobb szerepet játszhattak a vezetőrétegen belül.

Úgy tűnik, hogy a foglalkozásnév viselése — azaz: valós kézműves tevékenység (?) — és a település tanácsában való részvétel között egyfajta, logikailag is könnyen belátható összefüggés állt fenn: 1. a kézművesek a mezővárosok népességének vagyonosabb rétegéhez tartoztak, különösen akkor, ha a néhány igazán jól jövedelmező szakma valamelyikét űzték; 2. mivel a mezővárosi és városi tanácsokban a közösség legjobb egzisztenciával bíró és legbefolyásosabb személyei vettek részt, ezek között nagy szereppel kellett bírniuk a kézműveseknek is, vagy legalább is egy szűk rétegüknek.

Megoldást jelenthet a foglalkozásnevek történeti forrásértékének megállapítására, ha a fenti összefüggést felhasználva egyfajta kontroll alá vetjük jobbágyi foglalkozásneveinket. Ha feltételezzük, hogy ezek az állítások megfelelnek a valóságnak, akkor egy olyan törvényszerűséghez jutunk, amely, ha nyilvánvalóan nem is lehet perdöntő ebben a bonyolult kérdésben, de talán némi adalékot szolgáltat a foglalkozásnevek forrásértékére vonatkozóan. Keresni kell egy olyan forrásbázist, amely aránylag nagy számú mezővárosi polgár nevét tartalmazza és velük kapcsolatosan azt is közli, hogy közülük ki tölt be bírói, vagy esküdti címet és ki nem. Ha a foglalkozásnévvel megnevezett személyek nagyobb arányban képviseltetik magukat saját körükből a tanácsban, mint a nem foglalkozásnevet viselők, azaz könnyebben kerülnek a magisztrátus tagjai közé, akkor annak minden bizonnyal az lehet az oka, hogy a fentiek értelmében valóban valamely kézműves foglalkozást gyakorolhatták. Ugyanilyen eredményt mutat, ha a tanácsbeli helyekből nagyobb arányban veszik ki a részüket, mint amit a városban elfoglálnak.⁴⁷⁹ Ez esetben a foglalkozásnév tényleg elfogadható a mesterségre vonatkozó forrásként.

A megfelelő anyag kiválasztása azonban nem tűnik egyszerűnek. Mezővárosi polgárságról és jobbágyaságról számos összeírás maradt fenn, főként a középkor végéről. Több ilyen névanyagot adtak már ki és használtak fel névtörténeti vizsgálatokhoz.⁴⁸⁰ A legnagyobb hatású munka közülük talán Szabó István forráskiadványa, amely Bács, Bodrog és Csongrád

⁴⁷⁹ Persze az sem elképzelhetetlen, hogy esetenként a tanácstagságukat eredményező egzisztenciájukat apjuknak köszönhették, aki valóban kézműves volt, de már csak a nevét adta át gyermekeinek. A tanácstagság azonban közvetve így is a foglalkozással áll kapcsolatban.

⁴⁸⁰ 16. századi török pénzügyi anyagot dolgoz fel Fekete Lajos (Fekete: *Siyāqat-Schrift*). Három szlavóniai uradalom urbáriumát teszi közzé Török Gábor (Török: *Híradás*). 14. század végi okleveles anyagból végzett gyűjtést Fehértói Katalin (Fehértói: *Személynévanyag*). Mező András két összeírásból rekonstruált és elemzett 610 jobbágynevet (Mező: *A Várdai-birtokok*). A Debrecennel szomszédos Szentgyörgy mezőváros urbáriumának névanyagát adta ki Lévai Béla (Lévai: *Jobbágynevek*). Két forrásmunka alapján tesz közzé személyneveket Hajdú Mihály (Hajdú: *Garam-Ipoly köze*). A valószínűleg Kállósemjén településhez köthető *victualia-jegyzék* névanyagát közli N. Fodor János (N. Fodor: *Összeírások*). Mintegy 1100 személynevet tartalmaz Kredics László és Solymosi László forráskiadványa (Kredics – Solymosi: *Urbárium*). Három középkor végi *bortizedjegyzék* adatait teszi közzé Szakály Ferenc és Szűcs Jenő munkája (Szakály – Szűcs: *Bortizedjegyzék*). Engel Pál hasonló cikkét már említettük ld. a 473. jegyz.-ben. A példákat természetesen lehetne még sorolni.

megye fennmaradt középkor végi dézsmalajstromait teszi közzé. Nem véletlen, hogy ezt többen is hasznosították kutatásaikhoz.⁴⁸¹ Az ezekben a forrásokban található neveket általában hasonló módon elemezték: vizsgálták a vezetéknevek típusait, azok elterjedését, az egyes keresztnevek megjelenésének gyakoriságát, illetve következtetéseket vontak le a névadási szokásokkal és a névörökléssel kapcsolatosan is. Az általunk kitűzött céloknak azonban ezek a források nem felelnek meg, mert nem közlik azt, hogy a lakosok közül kik szerepelnek a tanácsban.

A megoldást véleményünk szerint a mezővárosi magisztrátusok által kiadott oklevelek jelenthetik, amelyek szinte minden esetben felsorolják az adott év tisztségviselőit, vagy legalább is közülük néhányat. Az oklevélben szereplő többi polgárról ezzel szemben azt tudjuk meg, hogy abban az évben biztosan nem töltötték be tisztséget. A jelek szerint ugyanis ezt az információt, nyilván a presztízs miatt, ezek az oklevelek mindig közölték. Arra is számos példa van, hogy még azt is odaírják a mezővárosi polgár neve mellé, ha korábban töltött be valamilyen tisztséget a helységben, bár el kell ismerni, hogy ebben nem mindig következtetések az oklevelek írói. A módszernek e mellett más veszélyei is lehetnek. Így például nyilván több olyan személy is van, aki csak egyetlen egyszer szerepel a forrásokban és akkor éppen nem volt tanácstag, holott más években ezt többször is megtehetette, és akkor még nem is beszéltünk azokról, akik egyáltalán nem bukkannak fel az okleveles anyagban. Megfelelő mennyiségű irat esetén azonban ezek a források mégiscsak felhasználhatóak. Bár nem szerepel bennük a mezővárosok polgárainak összessége, az oklevelekben megjelenő személyek ennek ellenére az oppidumok lakosságának egyfajta metszetét adják. A forrásbázis kialakításánál arra kell törekedni, hogy minél nagyobb mennyiségű anyagot használjunk fel, de az egyúttal egységes is legyen.

A remek forrásadottságokkal rendelkező középkori Hegyalja mezővárosi kiadványai – a korábban már ismertetett jellegzetességek következtében – teljes mértékben alkalmasnak tűnnek egy ilyen elemzés elvégzéséhez. A mezővárosok által kiadott oklevelek közül csak azokat vesszük figyelembe, ahol a tanácstagokat név szerint felsorolják és azokat, ahol egy polgár korábbi hivatalviselésére utalnak az oklevélben. Nem használjuk fel ugyanakkor a mezőváros lakóinak nevében, de a tanácstagok megnevezése nélkül kiadott leveleket és okleveleket, illetve azokat sem, ahol ugyan személy szerint fel vannak sorolva az oklevél kiadói, de nincs feltüntetve, hogy viselt-e közülük bárki is valamilyen tanácsbeli hivatalt.⁴⁸²

⁴⁸¹ Szabó: Dézsmalajstrom Az ebben közölt csaknem 4000 jobbágynevet veszi névtani vizsgálat alá Kálmán Béla (Kálmán: Jobbágyneveinkhez). A szegedi illetőségű neveket használja fel vizsgálatához Bálint Sándor (Bálint: Szegedi tizedlajstrom).

⁴⁸² Ez az oka annak, hogy pl. Gönc hét, Kassa és főként Bártfa városának küldött levele közül csak egyetlenegyét használtunk fel. A többi ugyanis a tanácstagokat nem nevezi meg. 1515-ben pl. mindössze ez áll a Bártfához írt levélen aláírásként: „Judex iuratique cives opidi Gwntz” — DF 217 431. A másik esetre jó példa

A felhasznált mezővárosi oklevelek, amelyek általában ingatlanforgalommal kapcsolatosak, a következő településekről származnak: Abaújszántó (4 oklevél), Gönc (1), Liszka (12), Mád (1), Patak (29), Szikszó (13), Tállya (10), Tarcal (1), Telkibánya (2), Tolcsva (6), Újhely (53). Összesen tehát 132 mezővárosi kiadványt veszünk fel a listánkra.⁴⁸³ Ehhez még hozzáveszünk 8 olyan, közjegyző, plébános, vagy más oklevéladó szerv által kiadott oklevelet, amely szintén rendelkezik tanácstagokra vonatkozó adatokkal a hegyaljai településekre nézve.⁴⁸⁴ Így mindent egybevetve 140 oklevelet használhatunk fel a foglalkozásnevek vizsgálata során. Okleveleink időben igen nagy távot fognak át: az elsőt 1303-ban adta ki Patak város, míg a legutolsó Szikszó kiadványa 1526-ból. Összesen 122 évvel kapcsolatosan nyerünk ezekből a forrásokból adatokat a különböző mezővárosok tanácstagjaira vonatkozóan a mondott 223 éves periódus alatt. Hozzá kell azonban tenni, hogy ezeknek az okleveleknek a legnagyobb része az 1400 utáni évekre esik és eloszlásuk mind időben, mind földrajzilag csak ezekben az években nevezhető egyenletesnek. Forrásanyagunk jellegéből következik, hogy az eddigiekhez képest előnnyel és némi hátránnyal is jár a módszerünk. A dézsma- és adójegyzékekből nyert névanyaggal szemben mindenképpen negatívum, hogy itt egy adott időpontból nyilvánvalóan jóval kevesebb személynevet ismerhetünk csak meg. Ugyanakkor azokkal szemben itt a névanyag változását két évszázadon keresztül lehet figyelemmel kísérni, azaz a vizsgálatot időbeli síkon is ki lehet terjeszteni. A következőkben a foglalkozásnevek és a hivatalviselés összefüggéseit próbáljuk megállapítani, amennyiben lehetséges, az időbeli változásokat is nyomon követve.

Bodrogkeresztúr 1466. évi öröklevele, amelynek kiadója hat helyi polgár, akiknek nem nevezik meg a titulását, ld.: DL 16 394.

⁴⁸³ Az általunk korábban is felhasznált forrásanyagból a következő oklevelek felelnek meg vizsgálatunkhoz. Abaújszántó: DF 215 139., DF 215 140., DF 271 582. DF 283 257. (= DF 283 258.). Gönc: DF 217 381. Liszka: DL 18 007., DL 31 964., DL 31 995., DL 63 870., DF 214 648., DF 258 868., DF 264 495., DF 264 536., DF 264 539., DF 264 565., DF 269 671., DF 272 257. Mád: DF 271 564. Patak: DL 19 715., DL 42 920., DL 51 371., DL 51 842., DL 51 936., DL 57 232., DL 57 233., DL 68 674., DL 76 235., DL 76 337., DL 76 452., DL 76 478., DL 76 494., DL 76 553., DL 76 584., DL 76 598., DL 76 627., DL 76 664., DL 76 678., DL 76 757., DL 76 896., DL 76 988., DL 77 082., DL 77 244., DL 77 277., DF 219 468., DF 219 478., DF 221 294. Szikszó: DL 9159., DL 9452., DL 10 258., DL 17 342., DL 17 345., DL 17 346., DL 17 347., DL 18 694., DL 70 768., DF 215 070., DF 218 42., DF 270 458., DF 283 260. Tállya: DF 215 141., DF 215 343., DF 217 941., DF 269 688., DF 269 696., DF 269 883., DF 269 936., DF 269 939., DF 283 257. (= DF 283 259.). Tarcal: DL 99 498. Telkibánya: DL 11 976., DL 13 819. Tolcsva: DF 217 486., DF 229 261., DF 229 262., DF 229 381., DF 229 539., DF 229 629. Újhely: DL 4026., DL 4329., DL 4430., DL 4554., DL 5151., DL 5550., DL 5634., DL 6258., DL 6980., DL 7084., DL 7194., DL 7542., DL 7733., DL 7734., DL 8115., DL 8611., DL 8612., DL 8687., DL 8826., DL 10 044., DL 10 294., DL 10 412., DL 10 413., DL 10 871., DL 10 872., DL 10 880., DL 11 888., DL 11 900., DL 11 901., DL 12 029., DL 12 793., DL 14 317., DL 14 453., DL 14 898. (= DL 17 114.), DL 15 141., DL 16 163., DL 17 524., DL 17 631., DL 17 632., DL 17 633., DL 17 750., DL 18 005., DL 18 299., DL 18 590., DL 21 935., DL 35 797., DL 67 367., DF 216 809., DF 217 307., DF 217 474., DF 217 937., DF 233 939. A kiadott és kiadatlan okleveleket egyaránt – akárcsak a dolgozat korábbi részében – kivétel nélkül az eredeti alapján használtuk fel.

⁴⁸⁴ A következő jelzetű oklevelekről van szó: DL 3289. (Patakra vonatkozóan), DL 7676. (Újhely), DL 8826. (Újhely), DL 8797. (Újhely), DL 18 006. (Újhely), DL 13 819. (Telkibánya), DL 16 887. (Tarcal és Aszaló), DL 15 532. (Szikszó).

Az összegyűjtött oklevelek alapján kapott névanyag nyers formában nem alkalmas arra, hogy felhasználjuk az általunk tervezett elemzéshez. Több olyan probléma is adódik, amit orvosolnunk kell. Az első az, hogy nem használhatjuk fel az összes szereplő nevet, mivel csak a mezővárosok helyi férfi lakossága jöhet szóba a tanácstagság kérdésénél. Így az oklevelekből nyert nevekből kivesszük a nőket, az egyházi személyeket, a nemeseket és azokat, akik nem a felsorolt mezővárosok lakói, illetve akik személye bizonytalan. Az adatok számát ugyanakkor növeli az a néhány, főként 14. századi háromelemű név, amelyeket az apa nevének segítségével képeztek. Ilyenek az „*x filius y filii z*” típusú nevek, amelyek nemcsak a gyerek (azaz *x*) névadási módjára, hanem az apjára is utalnak (*y filius z*), ezért ezeket külön személyként is felvettük a nevek közé.⁴⁸⁵ A *filius*-os, de csak kételemű neveket természetesen csak egy személynek vesszük a vizsgálatnál. A kapott névanyag még mindig nem felel meg a követelményeknek. Vannak olyan személyek, akik egy hosszabb perióduson keresztül rendszeresen felbukkannak forrásainkban.⁴⁸⁶ Nekünk azonban most nem az a fontos, hogy az egyes polgárok mikor töltöttek be valamilyen hivatalt a településeken, vagy hogy hányszor említik őket, hanem csak az, hogy összesen hány polgár, ebből pedig hány foglalkozásnevet viselő személy van és hogy ezek közül hányan szerepeltek a tanácsban életük során. A mondottak miatt kísérletet tettünk a személyek azonosítására, azaz a többször is szereplő polgárok említéseit összegezve, mindenkit csak egyszer vettünk be a listánkba. Meg kell vallani, ez az eljárás hibalehetőséget is hordoz magában, de összességében elfogadhatónak tartjuk.⁴⁸⁷ A fenti oklevelekből 1342 nevet tudunk felhasználni a vizsgálathoz, amelyek összesen 875 polgárt takarnak. A néhány bizonytalan nevet nem vettük fel a listára.⁴⁸⁸

Fontos megjegyezni, hogy ezt a névanyagot nem tekinthetjük homogén mintának. Szemmel láthatóan a 14. századi és a későbbi névadási szokások között jelentős különbségek vannak, ezért szükségesnek tartjuk, hogy anyagunkat tagoljuk. Az 1300-as években csak Patakról és Újhelyről rendelkezünk nevekkal. Ezek a nevek is mutatják, és a korábbi társadalomra vonatkozó példáinkon is beigazolódott, hogy ekkor még egészen más társadalmi struktúrával

⁴⁸⁵ Az ilyen típusú névadásra jó példa „Johannes filius Petri filii Egidii”. Itt Egyed fia Pétert külön személyként is felvettük a listára (DL 76 627.). Ugyanígy jártunk el, ha az apának ragadványneve volt: „Nicolaus filius Barnabe magni” apja a ragadványnévvel került be a névsorba (DL 76 664.).

⁴⁸⁶ Elég csak az újhelyi Vas Jánost megemlíteni, aki 1383 és 1420 között kilencszer jelenik meg a forrásokban, ebből hétszer mint bíró, ld. DL 8611., DL 8612., DL 8687., DL 8826., DL 10412., DL 10 413., DL 10 871., DL 10 872., DL 10 880. A polgárok döntő többsége ugyanakkor csak egyetlenegyszer szerepel.

⁴⁸⁷ Egyes esetekben a személyek vezetékneve, családi kapcsolatai, vagy szőlőbirtokai alapján meglehetősen könnyen megy az azonosítás. Az, hogy itt tulajdonképpen főleg néhány száz fős kis közösségekről van szó, szintén csökkenti a tévedés lehetőségét. Gondot okoz azonban akkor, ha a kérdéses személynek nincs vezetékneve, és olyan keresztnévet visel, ami túlságosan elterjedt az adott településen. Ezek a, szerencsére alacsony számú, példák főként a 14. századra jellemzőek, mivel később a nevek többsége már két- vagy több elemű.

⁴⁸⁸ A nevek mindegyike szerepel abban a forrásközlésben, amely összesen 172 oklevél névanyagát tartalmazza. Vö. Gulyás: Mezővárosi személynevek

állunk szemben, mint a késő középkori mezővárosainkban, ezért hiba lenne a két korszakot a névtörténet szempontjából homogénnek tekinteni.

Ezen a 14. századi társadalmi helyzeten némileg változtatott Zsigmond 1390. évi döntése, amivel mindkét települést és a királyi várat is Perényi Miklósnak adományozta. Úgy gondoljuk, hogy ez az évszám elfogadható korszakhatár vizsgálatunk szempontjából is, bár az tény, hogy a nyelv fejlődésében nem következnek be hirtelen fordulatok és hogy bármiféle korszakolás csakis önkényes lehet.⁴⁸⁹ A személynevek terén azonban megfigyelhetőek olyan vonások, amelyek más jelleget kölcsönöznek ezeknek a neveknek, még a 15. század elejének személyneveivel szemben is. Ilyen tényező többek között a *dictus* és *filius* típusú elnevezések, illetve az egyelemű nevek nagy aránya, valamint a kézműves nevek ritka felbukkanása. A felbukkanó kézműves nevet viselő személyek tanácsban való reprezentációja is minimális csupán. Ebben a néhány névben egytől egyig latin kifejezést használnak a foglalkozás megjelölésére. A számszerű adatokról később lesz szó.

A foglalkozásnevek és a hivatalviselés összefüggéseinek szempontjából a fenti érvek alapján tehát az 1390 előtt felbukkanó személyeket nem vesszük figyelembe. A névanyagot úgy különítjük el, hogy az összes polgárt, aki 1390 után már egyáltalán nem bukkan fel az oklevelekben, az első csoportba soroljuk, a többit pedig a másodikba, még ha fel is bukkan esetleg korábban. Így végül 180 olyan polgárt kapunk, aki az első csoportba került, míg 1390 és 1526 között 695 mezővárosi férfi lakosról rendelkezünk adatokkal. Gyorsan hozzátesszük, hogy ez a névanyag sem tekinthető teljesen egységesnek, főként a 15. század elejét tekintve. A korábbi jellemzők háttérbe szorulása ugyanis csak lassan ment végbe. Gyakorlati szempontok azonban mindenképpen indokoltá teszik a nevek ilyen módon történő szétválasztását.

A személynevekben szereplő foglalkozásneveknek két típusa van: állhatnak latin formában, illetve vulgáris, többnyire magyar, kifejezéssel. A magyar szavakkal egy csoportba sorolhatók azok a német vezetékszó, amelyek Szikszó, Gönc és leginkább Telkibánya anyagában fennmaradtak. Nem látjuk okát annak, hogy ezeket kizárjuk a névanyagunkból. Egyrészt számuk a két tucatot sem éri el, másrészt pedig a névadás mechanizmusa nyilvánvaló módon a magyar névadással egyezik meg, azaz a közösségen belül használt nyelven történő névadásról van szó, szemben a csak írásbeliségben használt latinnal. Szinte egyből felötlik az a frappáns gondolat, hogy az oklevél írója magyarul, vagy németül, a településen használt formában közölte a foglalkozásnevet, ha az már megszilárdult névvé változott, ellenben

⁴⁸⁹ A kételemű nevek a 14. század második felétől váltak általánossá, ami szintén elfogadhatóvá teszi az 1390-es dátumot mint határvonalat, vö. Fehértói: Megkülönböztető nevek 29. A névtan egyébként korszakolja a családnevek alakulását. Ez alapján a családnevek megjelenését a 14. századtól számítják, végső határnak pedig az 1437. évet tették meg. A családnevek megszilárdulásáról ugyanakkor 1526-ig beszélhetünk, ld. Hajdú: Névtan 324.

latinul, ha mintegy száraz tényközlésként jegyezte meg, hogy az illető milyen szakmát művelt.⁴⁹⁰ Kénytelenek vagyunk azonban szembesülni azzal a tapasztalattal, hogy az oklevelekben ezzel kapcsolatosan semmilyen törvényszerűséget nem lehet kimutatni. Hogy néhány példát is említsünk: Újhelyen, 1415-ben esik szó *Ladislaus arcupar*-ról, akit 1420-ban *Ladislaus Ilus*-nak neveznek.⁴⁹¹ Liskán 1478-ban *Valentinus Zabo*, egy évvel később pedig *Valentinus sartor* néven szerepel egy polgár.⁴⁹² 1485-ben a szántói *Petrus Warga* ugyanazon a napon *Petrus sutor* (!) néven is feltűnik, egy nappal később pedig szintén *Petrus sutor*-nak írják.⁴⁹³ 1489-ben Liskán egyetlen oklevélben kétféleképpen szerepel egy személy: *Ladislaus suctor* (!), illetve *Ladislaus Varga*.⁴⁹⁴ A liskai *Georgius Dyack* (1474) 1487-ben *Georgius litteratus* néven jelenik meg.⁴⁹⁵ 1415-ben Újhelyen említik *Anthonius phiolator* nevét, majd 1420-ban *fyolista* és *Hegedes* néven is szerepel.⁴⁹⁶ Nemcsak a foglalkozásneveknél figyelhető meg ez a gyakorlat, hanem ragadványneveknél is. Tályán 1498-ban említi egy oklevél *Benedictus magnus* nevét, 1506-ban pedig egyetlen oklevélben szerepel kétféleképpen: *Benedictus Nagh*, illetve *magnus*.⁴⁹⁷ Benedek földije volt *Dominicus magnus*, aki *Dominicus Nagy* néven is szerepelt.⁴⁹⁸ 1514-ben egy bártfai zsellér nevét írja le kétféleképpen a gönci tanács: *Anthonius Nayd(!) vulgo Gross Anthall*.⁴⁹⁹ A fenti példák alapján világos, hogy vizsgálatunk során mind a magyar, mind a latin névalakokat számba kell majd vennünk.⁵⁰⁰ Ahhoz azonban, hogy állást foglalhassunk a foglalkozásnevekkel kapcsolatosan, nem haszontalan, ha megállapítjuk, hogy a teljes névanyagunkat tekintve megfigyelhető-e a vezetéknevek családnévvé válása.

⁴⁹⁰ Ez az álláspont nem ismeretlen a személynévkutatók körében sem, vö. Lévai: Jobbágynevek 34. Bálint Sándor szerint Szegeden azt a jelenséget, hogy gyakoriak voltak a latin névváltozatok, az okozta, hogy a polgárság a humanista névdivatot próbálta követni (Bálint: Szegedi tizedlajstrom 19.). A Hegyalján ez a legkevésbé sem tűnik valószínűnek. Az oklevelekben használt nyelv az írásbeliséggel függ össze, nem pedig a névdivattal. Szóban nyilvánvalóan a magyar, német, vagy más vulgáris nyelvű kifejezést használták az egyes foglalkozások megjelölésére, míg a latin az okleveles gyakorlatban volt használatos.

⁴⁹¹ DL 10 412., DL 10 413. és DL 10 880. Az 1420. évi oklevélben szereplő Ilus-t Bándi Zsuzsanna Ilbonak olvasta (Bándi: Pálosok oklevelei 703.). Az oklevél tüzetesebb átnézése alapján látszik, hogy őt az írrok „u” betűje vezette félre. Az „ilus” véleményünk szerint ’íjas’ jelentéssel bír. A két név mögött lévő egyetlen személy létezését megerősítheti az is, hogy *Ladislaus arcupar* 1415-ben esküdt volt, akárcsak *Ladislaus Ilus* 1420-ban. A névforma egyébként a magyar családnévek szótárában az „íjas” címszó alatt nem szerepel, vö. Kázmér: Családnévek szótára 490.

⁴⁹² DL 18 007. és DL 31 964.

⁴⁹³ DF 215 139. és DF 215 140., illetve DF 215 141.

⁴⁹⁴ DL 63 870.

⁴⁹⁵ DF 214 648., DL 31 995.

⁴⁹⁶ DL 10 412., illetve DL 8826., DL 10 880.

⁴⁹⁷ DF 269 688., DF 269 696.

⁴⁹⁸ DF 269 688. (1498) és DF 269 939. (1508)

⁴⁹⁹ DF 217 381.

⁵⁰⁰ Szintén ezen az állásponton van Székely György, aki felhívja a figyelmet Varasdon, a középkor végén kimutatható vegyes (latin, magyar, német és horvát) nyelvhasználatra. Itt egy-egy személyre sokszor több különböző nyelven is ugyanazt a mesterségnevet használták (Székely: Kézműves foglalkozások 208.). Számos hasonló példát hoz erre Kubinyi András is (Kubinyi: Családnévvadás 105–107.).

A hegyaljai okleveles anyagban számos adalék található a névöröklési szokásokkal kapcsolatosan. Arra azonban mindössze egyetlen konkrét utalást ismerünk, hogy a foglalkozásnevet viselő személy a valóságban milyen szakmát művelt. 1477-ben *Kerekes Mátéről* tudjuk meg, hogy hordókat készített. Az adat a foglalkozásnév hitelességét mutatja, hiszen a bognár és a kádár nyilvánvaló módon rokon szakmáknak számítottak.⁵⁰¹ Néhány több elemű névnél szintén a foglalkozást mutatják a nevek. 1342-ben a pataki *Andreas sutor filius Chenc* bizonyosan varga volt.⁵⁰² A 15. századból is vannak ilyen példánk. 1485-ből ismerjük a szántói *Johannes Fenis faber* és *Andreas Alczit Thot* nevét. Mindkettőnél elfogadható a kovács-, illetve az ács mesterség mint foglalkozás, mivel a megkülönböztető név esetükben a *Fenis*, illetve a *Thot* volt.⁵⁰³ Ezek egyébként a foglalkozásnevet nem viselő iparosok létre is felhívják a figyelmet. Ha a fenti vezetéknevek mellett az oklevél írója nem jegyzi meg a mesterséget, semmit sem tudnánk e személyek iparos voltáról.

Elszórtan arra vonatkozó adatokkal is rendelkezünk, hogy a szakma apáról fiúra öröklődött-e, avagy sem. Így például a Hegyalján 1501-ben *Heycze-i Pál faber* fia *György faber* volt.⁵⁰⁴ Máskor ennek éppen az ellenkezőjéről van információnk. Fennmaradt Patakról egy korai adat, ami szerint *Kwnch doliator* fia *Pethke piscator* volt, tehát a gyerek nem folytatta apja mesterségét.⁵⁰⁵ Egy másik adat is van arra, hogy a család nem minden tagjának ugyanaz a foglalkozása: *Stephanus doliator filius Cewla* testvére *Petrus institor Rufus* (!).⁵⁰⁶ Egyes esetekben, habár ismerjük a családi kapcsolatot, az iparos nevét a gyerek nem örökölte és azt sem tudjuk megmondani, hogy ugyanazt a tevékenységet folytatta-e, mint apja. 1485-ben hallunk *Georgius filius condam Dominici carnificis* szőlőeladásáról, anélkül azonban, hogy foglalkozásáról bármit is tudnánk.⁵⁰⁷ A példák közül látszik, hogy sem a mesterség, sem a név öröklése szempontjából nem lehet törvényszerűségekről beszélni, sem a 14. században, sem pedig a középkor végén.

A 15–16. században már több olyan személlyel találkozunk, aki a *filius* típusú névadási formától eltérő módon, de apjától nyerte a nevét. E személyek nevét a társadalom vizsgálatakor nagyrészt már felsoroltuk, de a névtörténeti vizsgálat szempontjából hasznos lehet, ha újra ismertetjük őket. Ebbe a csoportba tartozik az, amikor a fiú az apa teljes nevét

⁵⁰¹ DL 18 006., Bándi: Pálosok oklevelei 713–714.

⁵⁰² DL 76 678. A 14. században még amúgy is elfogadhatónak tűnik a személynév, mint a foglalkozás forrása. Sőt, gyakran olyan nevet visel a személy, amely csak közvetett módon származik a foglalkozásából. Így például egy halász neve 1392-ben Harcha Miklós, ld. Fehértói: Megkülönböztető nevek 15.

⁵⁰³ DF 215 141. és DF 215 139. — Az „alczt” jelentésére vonatkozólag ld. Szamota 4. és Kázmér: Családnevek szótára 24–25. A „fenis” jelentése valószínűleg ’fényes’ volt, vö. uo. 359–360.

⁵⁰⁴ Bándi: Pálosok oklevelei 601. Az olyan mesterségeknél, mint például a kovács, az ipar öröklése ésszerű volt, az apa műhelye és nagy értéket képviselő eszközei is hozzájárultak a gyerek „pályaválasztásához”.

⁵⁰⁵ 1346: DL 51 371.

⁵⁰⁶ 1348: DL 76 896.

⁵⁰⁷ DF 215 140.

átveszi, mint vezetéknevet. 1485-ben *Simon Pap* nevét említette egy oklevél mint egy adásvétel tanúját Tályán. Minden bizonnyal az ő fia volt az a *Martinus Papsymon*, akinek a neve 1498-ban szerepel.⁵⁰⁸ Ugyanezt az elvet mutatja a névadás terén az 1509. év újhelyi esküdtjei között szereplő *Laurentius Andrasdyak* elnevezése. Itt az apa valószínűleg a Dyak András nevet viselhette, és az sem elképzelhetetlen, hogy valóban litteratus volt.⁵⁰⁹ Ez a vezetéknev még a 16. században is inkább utalhat az apa tulajdonságára, mint a fiúéra. Bár hasonló névalakról van szó, az 1484-ben Szikszón bírói címet betöltő *Johannes Dyak Hennengh* neve inkább saját deák mivoltára utalhat, mint az apjára.⁵¹⁰

Hasonló kategóriát képvisel az a névtípus, amely az apa nevéből egy „fia” szócskával képezi a fiú vezetéknevét. Ilyen nevet viselt az egyik, már ismert 1414. évi szikszói esküdt, *Georgius Bothfy* is. Szerencsés helyzetben vagyunk, mivel az apját is ismerjük. Ő az a *Ladislaus Both* volt, aki már 1406-ban szerepelt oklevélben.⁵¹¹ Logikusnak tűnik, hogy ez a név ekkor még nem vált öröklődővé, hiszen csak az apa–fiú kapcsolatra utalt.

Egy esetben sikerül megfogni a családnév alakulásának folyamatát is. 1477–78-ban jelenik meg a forrásokban *Bartholomeus Aranchy*, lizskai officiális neve. Minden bizonnyal Bertalan fia volt az a *Jacobus Aranchy alias Hyspan* néven nevezett illető, aki szőlőszomszédként szerepel az egyik ügyben 1484-ben. Itt az eredetileg földrajzi névből képzett vezetéknevet egészítette ki az apa tisztartó tevékenységének köszönhető „ispán” kifejezés.⁵¹² Sajnos nem ismerünk több olyan oklevelet, ami említené a későbbi leszármazottakat, de nem elképzelhetetlen, hogy a ragadványnév felváltotta az eredeti, helynévből képzett elnevezést.

Vannak olyan esetek is, amikor egy nevet többen is viselnek, ilyenkor már öröklődővé vált vezetéknevekkel, azaz családnevekkel állunk szemben. Mivel ebből a típusból igen sok van, csak néhány jellemző példát említünk. Az egyik ilyen esetben generációkon keresztül végigkísérhető a családnév alakulása. Újhelyen a 14. században két Beke keresztnevű polgárt is találunk 1355 és 1367 között. Egyikük *Beke filius Mikus* (~*Mikes*), a másik pedig *Beke dictus Liztes*.⁵¹³ Valamelyikük fia lehet az a *Thomas filius Beke*, aki 1375-ben és 1386-ban jelenik meg az oklevelekben és bíró is volt. Ugyanő szerepel 1391-ben is mint *Thomas Beke condam iudex*, de ekkor már vezetéknevéből elmaradt a *filius* szócska. Az azonosságot a

⁵⁰⁸ DF 215 141., DF 269 688.

⁵⁰⁹ DL 21 935. — Hasonló példát említ Bárczi Géza 1571–72-ből: Balázdsziák István (Bárczi: A magyar személynevek 147.). Papp László szerint a „litteratus” és a „diák” nevek még a 16. századra sem váltak családnévvé, tehát a viselőjére utalnak ld. Papp: Litteratus.

⁵¹⁰ DF 215 070. A „Hennengh” vezetéknev – ahogyan azt a korábbiakban ismertettük – 1406-ban már kimutatható a településen, mégpedig önmagában, ld. DL 9159., DL 9452.

⁵¹¹ DL 10 258., illetve DL 9159., DL 70 768., DL 9452.

⁵¹² DF 258 868., DL 18 007. és DF 264 536. A „hyspan” jelentésére vonatkozóan ld. Kázmér: Családnevek szótára 498–499.

⁵¹³ DL 4554., DL 5550., DL 5634.

korábbi bírói címre való hivatkozás is egyértelműen bizonyítja.⁵¹⁴ Már 1389-ben feltűnik *Matheus Beke*, aki talán Tamás testvére lehetett.⁵¹⁵ A 15. században még további három leszármazott neve jelenik meg az oklevelekben: *Valentinus Beke* (1420), *David Beke* (1454) és *Egidius Beke* (1465).⁵¹⁶ Ha valóban a 14. századi ős nevét őrizték ezek az újhelyi személynevek, akkor ez egy különlegesen korai példa az öröklődő jobbágyi nevek kialakulására.

A 15–16. században már sorra bukkanak fel a számunkra már ismerős és aránylag népes rokonságok az oklevelekben. Hely hiánya miatt most csak néhány család nevét elevenítjük fel. A *Bwda* rokonság 5 férfi tagja szerepel Tályán 1485 és 1524 között.⁵¹⁷ Szintén Tályán szerepel a *Borgyas* rokonság hat fővel, mégpedig évre pontosan ugyanebben az időszakban.⁵¹⁸ Újhelyen 1457–1517 között a *Chok ~Czok~Czok* néven szereplő rokonságnak öt tagja jelenik meg a forrásokban.⁵¹⁹ 1484 és 1521 között szerepelnek a *Perey*-ek Tályán és Liszkán, mégpedig négy férfitaggal.⁵²⁰ 1473 és 1509 között öt *Pwha* vezetéknevű polgárról tudunk Újhelyen.⁵²¹

A további példák sorolása helyett viszont érdekesebb az a kérdés, hogy léteztek-e már öröklődő iparos nevek ekkoriban a hegyaljai településeken. Tályáról négy mészáros mesterségre utaló vezetéknevet ismerünk. 1506-ban találkozunk *Stephanus Mezaros* névvel, azt azonban nem tudjuk megmondani, hogy fűzi-e őt valamilyen rokoni szál a másik három, hasonló nevet viselő polgárhoz, *Mizaros* Jánoshoz, Pálhoz és Mártonhoz. Ez utóbbiak egymással való rokonsága ugyanakkor fölöttébb valószínűnek látszik, mégpedig azért, mert mind a három név ugyanabban az oklevélben szerepel egy tanúfelsorolásban, ráadásul közvetlenül egymás után vannak említve.⁵²² A mészáros mesterség jellege folytán könnyen elképzelhető, hogy itt nem csupán a vezetéknev öröklődéséről van szó, hanem a családi ipart is művelhették egyszerre többen. Tályáról fennmaradt még egy ilyen, már családnévvé vált foglalkozásnév. 1487-ben és 1506-ban négy *Mihees~Mehees* nevet viselő férfi — Mihály, Pál, János és András – nevét őrizték meg a források.⁵²³

⁵¹⁴ DL 6258., DL 7194. és DL 7733.

⁵¹⁵ DL 7542.

⁵¹⁶ Bándi: Pálosok oklevelei 703. (DL 8826.), DL 14 898. és DL 16 163.

⁵¹⁷ DF 215 141., DF 215 343., DF 269 688., DF 269 939. — 1506-ban az addig *Bwda* Máté néven szereplő személyt *Bwday*-nak írják: DF 269 936.

⁵¹⁸ DF 215 141., DF 215 343., DF 269 696., DF 269 936. — A „borgyas” jelentése ’borjas, borjúpásztor’ volt, ld. Kázmér: Családnevek szótára 169. és Szamota 87.

⁵¹⁹ DL 15 141., DL 18 005., DL 18 006., DL 21 935., DL 35 797., DF 217 474. — Jelentése nem a köznévvél azonos, hanem személynévi eredetű lehetett és már 1302-ben felbukkant egy oklevélben: „Choc de Teyed”, vö. Kázmér: Családnevek szótára 253. és Szamota 134.

⁵²⁰ DF 217 915., DF 217 941., DF 2645 39.

⁵²¹ DL 17 524., DL 67 367. és DF 264 565.

⁵²² DF 269 936. és DF 215 141.

⁵²³ DF 215 343. és DF 269 936. — A szó ’méhes, méhész’ értelemmel bír, ld. Kázmér: Családnevek szótára 722–723.

A felsorolt példák alapján a 16. század elejére jórészt már megszilárdultak és számos esetben öröklődővé is váltak a vezetéknevek, de az iparos nevek szempontjából még ekkor is érezhető a bizonytalanság. Ezért is fontos, hogy az általunk gyűjtött foglalkozásneveket kritikusan vizsgáljuk. A korábbi történeti szakirodalomban ugyanis gyakran azokból a nevekből is következtettek iparos tevékenységre, amelyek csak közvetve kapcsolhatóak egy mesterséghez. Célunk, hogy kiszűrjük a nagy számú foglalkozásnévnek tekinthető névből azokat, amelyek valóban valamilyen mesterséget takarhatnak. A kört le kell szűkítenünk, azaz ki kell zárunk azokat a neveket, amelyek a legkisebb valószínűséggel utalnak valódi foglalkozásra. Előre kell ugyanakkor bocsátani, hogy vannak egyértelműen kizárható foglalkozásnevek és vannak, amelyek kérdésesek. A nevek kizárása során ezért nem lehet minden esetben tökéletes döntést hozni.

Mivel minket a vizsgálat szempontjai miatt a kézműipar és a kereskedelem érdekel, ki kell zárunk a mezőgazdasági tevékenységgel összefüggő neveket. Ezek a következők: *Azalos* (Aszaló, 1500), *vinitor* (Szikszó, 1408), *Pastor* (Újhely, 1513), *Zantho* (Tállya, 1505–06), és a fent említett *Mihees*.⁵²⁴

Szintén ki kell vennünk a listáról a zenészneveket. Azt ugyanis semmivel sem tudjuk igazolni, hogy ezek a személyek, amennyiben tényleg zenéltek, azt „hivatásszerűen” végezték-e. Ráadásul arra is van adatunk, hogy közülük többen rendelkeztek valamilyen birtokkal, ami megélhetésük igazi forrását nyújthatta. A már említett újhelyi *Hegedes Antal* például az ottani Fekete-hegyen birtokolt szőlőt.⁵²⁵ A tállyai *Sipus Sebestyén* özvegyének is volt szőleje 1498-ban, tolcsvai *Sipus Tamás*nak pedig telke volt.⁵²⁶ Ebbe a csoportba tartozik még az újhelyi *Kwrthös Péter*, aki 1504-ben esküdti posztot töltött be a mezővárosban, míg *Dobos István* tállyai polgár tanúként szerepelt egy ügyben 1485-ben.⁵²⁷ Ezek a személyek nem jöhetnek számításba a foglalkozásnevet viselők tanácsbeli reprezentációjának vizsgálatakor.

A tisztségre utaló nevek is kérdésesek. Vannak olyan latin névalakok, amelyek biztosan valamilyen hivatal betöltését takarják, tehát nem megszilárdult vezetéknevek. Ilyen állt például a telkibányai *Pudeprucz* *Miklós* neve mellett, aki bányászmester (*magister montanorum*), és 1428-ban egyúttal esküdt is volt. Szintén egyértelműnek tűnik *János notarius* esete, aki Telkibányán ugyanebben az évben Miklós esküdttársa volt. Ahogyan arról

⁵²⁴ DL 16 887. (az „aszalós” név gyümölcs aszalására és fa szárítására utal, vö. Kázmér: Családnevek szótára 52.); DL 9452., DF 217 307., DF 269 696., DF 269 883. (a „zantho” akár Abaújszántóra utaló, helynévből kialakult vezetéknev is lehet.). — Ugyanilyen típusú névadást mutat a szikszói „zathmar” név az 1470-es évekből, ld. többek között: DL 17 345. A pusztá helynévből létrejött nevek vonatkozásában ld. Fehértói: Helynevek mint családnevek.

⁵²⁵ Ld 496. jegyz.

⁵²⁶ DF 269 688; DF 229 381., DF 229 629. — A telek birtoklásának azért is van jelentősége, mivel a mezővárosokban gyakran megjelenő zenészek még a 16. század végén is általában zsellérsorban éltek, ld. Székely: Vidéki termelőágak 323.

⁵²⁷ DL 67 367., DF 215 141.

már korábban megállapítottuk, valószínűleg a bányaigazgatással lehetett kapcsolatos a jegyző jelenléte a településen.⁵²⁸ Ezekhez hasonlóan valódi tisztség betöltését jelentette az iskolamesteri (*rector scole*) cím is. Okleveleinkben 1477 és 1524 között Újhelyen, Szántón és Tályán összesen 4 ilyen személy bukkan fel.⁵²⁹ Valódi tisztségviselő volt *Scheres Gergely* lizskai officiális (1474), aki neve alapján minden bizonnyal mezővárosi polgárból lett tiszttartó. A másik, valószínűleg hasonló származású officiálisról, *Aranchy Bertalan*ról már volt szó.⁵³⁰ Az újhelyi *Imre licitor* nevével mindössze egyszer találkozunk a forrásokban. Az eredetileg 'törvényszolga' értelmű kifejezés talán valamilyen tanácsbeli tisztséget jelölhet esetünkben.⁵³¹ A felsoroltakkal ellentétben nem valószínű a név és valós hivatalviselés kapcsolata a következő, főként magyar kifejezések esetében: *cantor~canthor*, *custos*, *kulczar~colchar*, *pap*, *porkolab*, *saphar*, *seghyd*, *solthes*.⁵³² Ebbe a kategóriába tartozik a *biro*, *byro* elnevezés is, ami összesen tizenegyszer fordul elő okleveleinkben. Ezek nyolc személyt takarnak, akik közül kettő valóban bíró volt, egyikük pedig az éppen aktuális év esküdtje. Úgy tűnik azonban, hogy a *bíró* vezetéknev ekkor már családnévvé válhatott és eredete korábbi hivatalviselés lehetett, amit több ilyen vezetéknevű személy egyidőben történő tállyai előfordulása is bizonyít.⁵³³ Összességében azt mondhatjuk, hogy e tisztség- és hivatalviselésre utaló neveket nem vehetjük be vizsgálatunk nevei közé, mivel nem a kézműiparral és a kereskedelemmel állnak kapcsolatban.

Különösen megkérdőjelezhető a *dyack* és *litteratus* nevek foglalkozásként való figyelembe vétele. Ezzel ugyanis mintegy azt feltételeznénk, hogy minden így nevezett személy valamilyen írásbeliséggel kapcsolatban álló szakmával kereste volna a kenyerét. A témával foglalkozók közül többen az iparosokkal együtt említik őket, holott a forrásokból úgy tűnik, hogy elsősorban műveltségre utaló névről van szó, amelyet akár néhány évnyi iskolapadban eltöltött idő is eredményezhetett.⁵³⁴ Meg kell ugyanakkor jegyeznünk, hogy a deákok többször

⁵²⁸ Mindkettő DL 11 976. — A „magister montanorum” jelentésére vonatkozólag ld. Bartal.

⁵²⁹ DL 18 005., DF 215 141. és DF 215 343. Őket nem vettük be azonosított polgáraink közé, mert személyük több kérdést is felvet. Egyikőjük hivatalviseléséről sincs adatunk és mind a négyen helynévből képzett vezetéknevet viselnek: *Dyonisius de Strigonio*, *Paulus de Zempeter*, *Antonius de Miskolcz*, *Laurentius de Nagyhalaz*. Utóbbi kettő igazolhatóan az oklevelek írója is volt egyúttal.

⁵³⁰ DF 214 648. Aranchy-ra vonatkozólag ld. 512. jegyz.

⁵³¹ DL 17 633. (1474).

⁵³² DF 229 629., DF 264 536.; DL 31 995.; DF 264 495., DF 269 671.; DF 215 141., DF 217 486., DF 229 629.; DL 15 532.; DL 42 920.; DF 229 261., DF 229 262., DF 229 539.; DL 31 964., DF 258 868. — A kulcsárt kétértelműsége miatt nem vettük be foglalkozásneveink közé.

⁵³³ A következő személyekről van szó: *Ladislau dictus Byro* esküdt, 1407: DL 49 920. (Patak); *Emericus Biro*, 1485: DF 215 141. (Tállya); *Martinus Biro* bíró, 1487: DF 215 343. (Tállya); *Matheus Byro* és *Anthonius Byro*, 1505: DF 269 883. (Tállya); *Michael Biro* bíró és esküdt, 1506: DF 215 141., 1508: DF 269 696. és 1524: DF 269 939. (Tállya); *Andree Byro*, 1506: DF 269 696., DF 269 936. (Tállya). — 1509-ben Liszván tűnik fel egy olvashatatlan keresztnevű *Byro* (DF 264 565.). A „bíró” névvel kapcsolatosan Szabó István is arra a megállapításra jutott, hogy az már állandósult, tehát családnévvé vált (Szabó: Dézsmalajstrom 10–11.).

⁵³⁴ A foglalkozásnevek közé sorolja például Székely György, Hajdú Mihály és Mályusz Elemér (Székely: Vidéki termelőágak 329–330., Hajdú: Garam-Ipoly köze 40. és Mályusz: Mezővárosi fejlődés 133.). Bácskai

is szerepeltek tanácstagként, ami az oklevél-kiállítás során volt praktikus a mezővárosok számára.

A felsoroltak mellett kétkedéssel kell fogadnunk még a nevek egy másik nagy csoportjának foglalkozásra vonatkozó forrásként való felhasználását. Azokról az –s képzős szavakról van szó, amelyek leginkább valamivel való ellátottságot jelentenek. Nem fogadhatjuk el ezek közül teljes biztonsággal azok forrásértékét, amelyek csak közvetve utalnak egy mesterségre. Ilyen a *hordos* a kádármesterségre, a *pathkos* és a *patko* a kovácsmesterségre, a *molnus~molnos* a molnármesterségre, a *seres* a sörfőzésre, a *gyenges* az ékszerész mesterségre, a *kemences* a kemencekészítő mesterségre, a *keneres* a kenyérsütésre, a *fagyas~fagyaz~fagias* a gyertyaöntésre, a *kwtas~kwthus* a kútásásra.⁵³⁵ Szintén nem tartjuk elfogadhatónak a *theuke~thewke* nevet a favágásra utaló névként, hiszen egy ilyen névadásnak számos más oka is lehetett.⁵³⁶ A *chicos~chykus* vezetéknevvel könnyebb dolgunk van, mivel azt akár 'csikós', akár 'csíkos' (azaz 'halász') értelemben használták, mindenképpen azok közé a foglalkozások közé tartozik, amely kívül esik az általunk felhasználható körön.⁵³⁷ Kérdéseket vet fel a *sekeres~zekeres* név. A jobbágy általában rendelkezett szekérral, így ez a szó csak akkor bírt megkülönböztető erővel, ha az illetőnek több köze volt a szekerekhez, mint polgártársainak. Ebben az esetben a 'szekérgyártó', illetve a 'fuvaros' értelmezés is felmerülhet.⁵³⁸ Van még három olyan, a fentiekhez hasonló vezetéknev, amit meg kell említenünk. A *sos~soos*, az *olaos~olayws*, illetve a *borsos~borsoos~borsoz* név egyaránt lehet tulajdonságra utaló ragadványnév és foglalkozásnév is.⁵³⁹ Mivel azonban ez a négy bizonytalan elnevezés alakilag a fent felsorolt –

Vera monográfiájában a zsellér iparosok között említi a litteratusokat (Bácskai: Mezővárosok 36–37.). Álláspontunkat igazolhatja az, hogy számos birtokos nemes is viselte ezt a titulust. Ilyen volt például az Újhelyen 1504-ben szereplő *nobilis Mattheus litteratus Bornemyzza Zegediensis de Olchwar* is (DL 67 367.).

⁵³⁵ Ezeket mind elfogadja mesterségnévként Kázmér Miklós (Kázmér: Családnevek szótára 479., 831., 703–704., 927–928., 434–435., 572., 575–576., 342. és 654.). Szamota István a kemencéssel kapcsolatosan felveti a mesterség lehetőségét, de az összes többi melléknévként értelmezi (Szamota 471.). A nevek lelőhelyeit ld. Hordós: DL 11 888.; Patkós, Patkó: DL 14 453., DF 229 539.; Malmos: DL 63 870., DF 229 261. (jellemző, hogy az újhelyi Domonkos sutor is rendelkezett malomrésszel, tehát „malmos” volt, viszont nem molnár, hanem varga, ld. DL 17 114.); Seres: több említése is van, és inkább utalhat a sör ivására, mint mesterségre; az éveken keresztül megjelenő Seres Gergely lizskai oficiálisként tevékenykedett, ld. DL 18 007., DL 31 964., DF 264 495., DF 269 671., DF 272 257.; Gyöngyös: többek között DL 17 631. (a „gyöngyös”-t Kázmér nyelvészeti indokok alapján elfogadja mesterségnévként, bár bevallja, hogy nem ismer rá egyetlen bizonyítékot sem); Kemencés: DL 12 029.; Kenyeres: DL 17 524. (ez jelenthet 'jó barát'-ot is); Faggyas: DF 229 629., DF 229 539. és DF 229 261., DF 229 262.; Kutas: DF 214 648., DF 264 495., DF 264 536., DF 264 539., DL 17 524., DL 31 964.

⁵³⁶ DL 7734., DF 217 307. — A kifejezést foglalkozásra utaló ragadványnévként értékeli Kálmán Béla (Kálmán: Jobbágyneveinkhez 39.).

⁵³⁷ Többek között ld. DL 14 317. és DL 17 114., vö. Kázmér: Családnevek szótára 246. — Az sem lehetetlen, hogy a szó tulajdonságra utalt.

⁵³⁸ DL 18 006., DL 10 258., DF 269 883. Vö. Kázmér: Családnevek szótára 984. és Szamota 902-903.: auriga, agitator, trigarius, curulis. A paraszti szekeresekre vonatkozólag ld. Székely: Vidéki termelőágak 331.

⁵³⁹ Sós: DL 9452., DL 14 453., DL 17 750., DL 18 299., DL 35 797., DL 70 768., DF 215 141., DF 216 809., DF 217 486. ('sós'-ként, melléknévként értelmezi Szamota István [Szamota 857.: salsus, subsalsus]. Ugyanakkor Kázmér Miklós szerint [Kázmér: Családnevek szótára 946–947.] 'sókereskedő, sóvágó, sószállító'

s képzős nevekkel vág egybe, a következetesség megkívánja, hogy ezeket se vegyük be vizsgálatunk foglalkozásnevei közé. A szakirodalom a fentiek közül egyébként többet is mesterségnévnek tekintett, így például Székely György a *szekeres*, a *kutas*, az *olajos*, a *patkós*, a *seres* és a *sós* neveket, Hajdú Mihály a *csíkos*, a *faggyast*, illetve szintén a *kutast*, a *patkóst*, a *serest* és a *sóst*.⁵⁴⁰

A vizsgálatához azokat a személyneveket használhatjuk fel biztonsággal, amelyek fennakadtak a rostán. Ezek a legnagyobb valószínűség szerint már valóban mesterséget takarnak. Lássuk tehát ezeket a neveket, és azt, hogy azokat hány azonosított polgár viseli!

1. Ács nevet viselő személyből kettő van adataink között: *alch~alcz~alczt* néven. Ezek közül az egyik esküdt is volt.⁵⁴¹
2. Aranyművest egyetlenegy ismerünk a 14. századi Patakról, foglalkozása latin alakban volt lejegyezve: *Gregorius aurifaber de Byste*.⁵⁴²
3. *Laurentius ligator lignarius*, aki esküdti hivatalt viselt 1428-ban Telkibányán, favágó vagy faműves volt. Elképzelhető, hogy munkája a bányászattal függött össze.⁵⁴³
4. Fazekas kettő szerepel okleveleinkben, egyik a német *tepner* kifejezéssel, a másik a magyar *fazekas* szóval. Egyikük szikszói esküdt is volt.⁵⁴⁴
5. Ismert egy személy, aki halász volt: *Pethke piscator filius Kwnch doliatoris*. Róla már fentebb szóltunk.⁵⁴⁵
6. Szintén volt már szó az egyetlen ismert íjkészítőről, aki *arcupar* és *ilus* néven is szerepel. Tudjuk róla, hogy kétszer töltött be esküdti címet Újhelyen.⁵⁴⁶
7. Csak kevés kádármesterségre utaló név maradt fenn, ami monokultúrás mezővárosokban egy kicsit meglepő. Őket a *kadar* és *doliator* név mutatja. Összesen négy ilyen nevet viselő személyt találtunk. A két latin névalak a 14. századi Patakról ismert, a többi későbből való. A kádárok közé számítandó a már említett *Matheus Kerekes* is, aki nevében bognár, ismert

jelentéssel bír); Olajos: DF 229 261., DF 229 262. és DF 229 629. (Szamota 708.: *olearius*, *oleatus*, *oleosus* azaz 'olajütő, olajkereskedő', valamint 'olajos' mint melléknév; Kázmér: Családnevek szótára 764.: 'olajütő, olajárus' jelentésűnek tartja); Borsos, borsós: DF 215 139., DF 229 381., DF 264 565., DF 269 883., DF 269 936. Kázmér Miklós szerint (Kázmér: Családnevek szótára 174–175.) itt 'bors-', vagy 'fűszerkereskedő'-ről lehet szó, vagy pedig borsó termelésére utal; Szamota viszont (Szamota 89.: *piperatus*, *pretiosus*) mindenféleképpen melléknévnek gondolja.

⁵⁴⁰ Székely: Vidéki termelőágak 323–324., 329–331., valamint Hajdú: Garam-Ipoly köze 39., 41., 46., 48., 50–51.

⁵⁴¹ DL 18 694., DF 215 070., DF 215 139. — Jelentésére vonatkozóan ld. 503. jegyz.

⁵⁴² DL 77 082.

⁵⁴³ DL 11 976. — A *ligator* szó szerint 'kötöző' értelemmel bír, míg a *lignarius* 'favágó'-t, 'faműves'-t jelent.

⁵⁴⁴ Fazekas: DF 215 139.; Tepner: DL 18 694. és DF 215 070. — A „tepner” szó jelentésére vonatkozólag ld. Brechenmacher: Wörterbuch 292.

⁵⁴⁵ ld. 505. jegyz.

⁵⁴⁶ ld. 491. jegyz.

tevékenysége alapján viszont kádár is volt. Az egyszerűség kedvéért ide számítjuk a másik, ilyen nevet viselő polgárt is, a bognár és a kádár mesterség amúgy is nagyon közel állt egymáshoz. Velük együtt tehát összesen 6 kádárunk (és bognárunk) van. Közülük csak egy viselt magisztrátusbeli hivatalt, de két különböző évben is esküdt volt.⁵⁴⁷

8. Kereskedők is megjelennek az anyagban, a magyar *calmar~kalmar* és a latin *institor* néven. Ők már valószínűleg kereskedelemről is éltek, ezért kellett megkülönböztetni őket az alkalomszerűen, főként borral kereskedő polgároktól. Négy ilyen nevű személyt ismerünk, akik közül ketten viseltek esküdti címet.⁵⁴⁸

9. Ritka névnek tekinthető a korcsolyás, ami *korczolas~korczolyas~kortzolas* alakokban szerepel az 1400-as évek elején Szikszón. Egyetlen személy viseli, aki esküdti feladatot is betöltött a mezővárosban. A korcsolyás munkája a boroshordók pincébe való leeresztése és elhelyezése volt.⁵⁴⁹

10. Az egyik leggyakrabban felbukkanó szakma a nevek alapján a kovácsmesterség volt. A leginkább megbízható megnevezésük a latin *faber*. Emellett különféle magyar névalakok is ismertek: *kowacz~kowach~cowacz*. A kifejezés azonban nem tévesztendő össze a helynévi eredetű *kowachyval*, amit nem vettünk fel a listára.⁵⁵⁰ Kérdéses az újhelyi *Kowak~kovak dictus Péter* neve. Úgy gondoljuk azonban, hogy itt is a kovácsmesterségről lehet szó.⁵⁵¹ Anyagunkban a fentiekkel együtt mindösszesen 24 kovács szerepel, akikből 13 töltött be bírói, vagy esküdti posztot.⁵⁵²

11. Szerepel okleveleinkben egy kőfaragó mester is: a tállyai *Antonius lapicida* 1485-ben.⁵⁵³

12. A kovácsmesterséghez hasonlóan sok a mészáros mesterségnevet viselő polgár. A latin *lanius* és *carnifex* mellett a *mesaros~mezaros~mizaros~mezarus~meszáros* formák az

⁵⁴⁷ DL 18 006., DL 51 371., DL 76 896., DF 214 648. — A liszikai Kadar Péter 1475-ben és 1483-ban volt esküdt: DF 264 495., DF 269 671., DF 272 257.

⁵⁴⁸ DL 16 887., DL 17 631., DL 17 632., DL 17 633., DL 18 005., DL 76 337., DL 76 896. — A jelek szerint a Hegyalján a borkereskedelem nem hivatásos kereskedők, azaz szőlőtermelő jobbágyok is részt vettek, főleg a középkor végén, vö. Geccsényi: Városi szőlőbirtokok.

⁵⁴⁹ DL 9452., DL 10 258., DL 70 768. — Szamota István egyértelmű adatokat hoz 1522-ből, illetve 1557-ből arra, hogy ez a szakma valóban létezett: „assedarii seu impositores vinorum, vulgo korcholas” és „essedarii wlgo korcholyasok tenentur vina curribus deponere et in cellaria collocare” (Szamota 520.). A felvidéki városokkal való élénk borkereskedelem emléként több tucatnyi levél is őrzi, a korcsolyások tehát nemigen voltak munka nélkül. Ugyanezt a szikszói példát egyébként Bácskai Vera is említi és elfogadja mesterségnévnek (Bácskai: Mezővárosi önkormányzat 18.).

⁵⁵⁰ Két személy egy-egy névalakja ugyan helynévre utal, de máskor valóban kovácsként említik őket. Mindkettő tolcsvai polgár volt: „Kowach~Kowacz~Kowacyh Benedek” (DF 229 261., DF 217 486., DF 229 539.) és „Kowacy~Kowach Lukács” (DF 229 539., DF 229 629.). Őket a pozitív adat miatt kovácsnak vettük, mivel valószínűleg elírásról van szó.

⁵⁵¹ A névalakot sem Szamota, sem pedig Kázmér nem említi, még a legvalószínűbbnek tűnő „kobak” címszó alatt sem. Valószínűleg itt is elírás történt (DL 10 044., DL 10 871., DL 10 872., DL 8826.).

⁵⁵² A neveket tartalmazó, eddig még nem említett oklevelek a következők: DL 10 258., DL 11 901., DL 13 819., DL 14 453., DL 15 532., DL 17 342., DL 17 345., DL 17 346., DL 17 347., DL 18 299., DL 31 964., DL 70 768., DF 214 648., DF 215 139., DF 215 141., DF 215 343., DF 217 307., DF 269 671., DF 269 936., DF 269 939., DF 270 458., DF 283 258.

⁵⁵³ DF 215 141.

ismertek, de ugyanide sorolható az egyetlen személyre használt *beller* kifejezés is, még ha a mészáros mesterség egy speciálisabb, valószínűleg a disznók vágására vonatkozó ágát jelenti is. Az Újhelyen felbukkanó *Clemens Mayer* is minden bizonnyal e foglalkozásnév viselői közé sorolható. A szakma 17 ismert képviselőjéből 7 fő hivatalviseléséről van tudomásunk.⁵⁵⁴

13. Bár a forrásokban sorra bukkannak fel a vízimalmok, főként az Újhely melletti Ronyva folyón, csak két molnár mesterséget folytató személyre van adat okleveleinkben, mégpedig Újhelyről és Tolcsváról. Őket a *molendinator*, valamint a magyar *monaar* szóval jelölik. Közülük az egyik esküdt is volt.⁵⁵⁵

14. Van egy nyírónk (*nyrew*) is, aki neve alapján vagy borbély lehetett, vagy pedig posztómető. Egy mezővárosban az első változat azért jóval valószínűbbnek tűnik.⁵⁵⁶

15. Minden bizonnyal a pék mesterséget őrzi a *schetho~swytho*, azaz „sütő” kifejezés. A mezővárosi kenyérszükségletet leginkább maguk a lakók elégítették ki, úgyhogy nem annyira szokványos a pékek jelenléte. Az egyetlen ilyen polgár nem szerepelt a tanácsban.⁵⁵⁷

16. A szabómesterségre utaló nevek gyakoriak voltak. A latin *sartor* mellett a *sabo~zabo* és *varro~warro* névvariációkkal nevezték meg őket az oklevelekben. A 18 ilyen nevet viselő és ismert polgárból adataink szerint 11 töltött be valamilyen tanácsbeli hivatalt.⁵⁵⁸

17. A vargák a latin *sutor~suttor~suctor*, illetve a magyar *warga~wargah* név alatt szerepelnek, összesen 9-en, de közülük csak kettőről tudjuk, hogy tanácstagságot is viselt.⁵⁵⁹

A felsorolt foglalkozásneveket figyelembe véve most már végre elvégezhetjük a vizsgálatot. Már előre megjegyezzük, hogy az egyes arányértékek minden bizonnyal eltérnek a mezővárosok teljes népességének valószínű értékeitől. Az oklevelek zöme ugyanis főként szőlőadástétel, ezért az itt megjelenő személyek tanácsstagok, tanúk és szőlőbirtokosok, tehát leginkább a települések felső- és középrétegét képviselik. A szegényebbek, birtokkal nem rendelkezők sokkal kisebb arányban jelennek meg ezek között a nevek között. Mivel azonban

⁵⁵⁴ DL 8611., DL 8612., DL 9159., DL 9452., DL 10 258., DL 10 872., DL 16 394., DL 17 342., DL 17 345., DL 17 346., DL 17 347., DL 17 633., DL 21 935., DL 35 797., DL 70 768., DL 76 494.; DF 215 070., DF 215 140., DF 215 141., DF 217 937., DF 229 381., DF 229 629., DF 264 565., DF 269 936., DF 270 458. — A „beller” jelentésére ld. Kázmér: Családnevek szótára 118. és Szamota 92.: botularius, pecuarius. A „mayer”-re vonatkozólag ld. Krauß: Wörterbuch 609.

⁵⁵⁵ DL 8797., DF 229 539. — A monaar-ra vonatkozólag ld. Szamota 665.

⁵⁵⁶ DL 68 674. — A nevet Szamota és Kázmér is kétféleképpen értelmezi, ld. Szamota 699. és Kázmér: Családnevek szótára 778–779.

⁵⁵⁷ DF 264 539., DF 269 671. — A szóra ld. Kázmér: Családnevek szótára 952.

⁵⁵⁸ DL 5151., DL 7542., DL 8797., DL 10 880., DL 14 453., DL 15 532., DL 16 394., DL 17 750., DL 18 007., DL 18 694., DL 31 964., DL 31 995., DL 42 920., DF 214 648., DF 215 139., DF 215 140., DF 215 141., DF 215 343., DF 217 307., DF 218 235., DF 272 257. — A szabók között van egy „sartor et rasor” (DL 7194.), aki tehát egyúttal borbély is volt. Mályusz Elemér értelmezése szerint ugyanakkor ez szabó-ványolót jelent, vö. Mályusz: Mezővárosi fejlődés 134.

⁵⁵⁹ DL 17 114., DL 63 870., DL 76 678., DF 215 139., DF 215 140., DF 215 141., DF 217 486., DF 217 941., DF 229 539., DF 229 629.

nekünk csupán a kézműves és nem kézműves nevet viselők tanácsbeli reprezentációja közötti aránybeli különbség a fontos, ennek a vizsgálat szempontjából nincs jelentősége. Ráadásul ugyanezek a rétegek azok, akik a városok vezetésében is rendszeresen részt vettek, tehát akikre figyelmünk lényegében irányul. Minket elsősorban a 15–16. század érdekel, de azért érdemes egy pillantást vetni a 14. századi anyagunkra is. Az ide tartozó 180 azonosított személyből 10 fő visel mesterségnevet, azaz az összes polgárunk mindössze 5,5%-a. Az összes polgárból 58 fő töltött be tanácsbeli tisztséget, azaz 32,2%-uk, a 10 foglalkozásnevet viselőből azonban csak egyetlenegy, tehát 10%. Mint látszik, a kézművesek száma az össznépelességen belül még igen alacsony volt, és a tanácsban is alulreprezentáltak voltak. A 14. századi kézműves nevet viselők (ekkor még minden bizonnyal valóban kézművesek) tanácsban betöltött jelentéktelen szerepének társadalomfejlődési háttere nem tartozik a dolgozat témájához. Annyit azonban meg kívánunk jegyezni, hogy ez összefüggésben állhat a mezővárosi fejlődés folyamatával, amely során az egykori kiváltságolt városok is mezővárossá lettek, polgáraik pedig jobbágyokká váltak. A 14. századi kézművesek ezekben a városokban még nem minden esetben tartozhattak a gyakran előkelő rokonsággal bíró vezetőréteg soraiba, a 15. századtól azonban már nyilvánvalóan a település elitjének legdominánsabb részét képezték.

A 15. századi adatok tükrében jól látszik, hogy tényleg indokolt volt a névanyag kettéválasztása. Ekkorra a kézműves nevek aránya az össznépelességen belül megnőtt és a tanácsban is lényegesen nagyobb lett a súlyuk, mint korábban. Az 1390 utáni időszakból 695 azonosított polgárról rendelkezünk információval. Ezek közül 82 a kézműves nevet viselő személy, ami 11,79%-ot tesz ki.⁵⁶⁰

Most kiválasztjuk ebből a 695 főből álló halmazból az általunk meghatározott foglalkozásnevet viselőket, és az összes többi polgártól külön vizsgáljuk azokat. A mesterségnevet viselők 82 fős halmazából 41 fő viselt tanácsbeli tisztséget. Ez kerekén 50%-nak felel meg.

A nem foglalkozásnevet viselők halmazában 613 polgár maradt. Ezek közül adataink szerint 250 fő volt tagja a tanácsnak. Ez 40,78%.

Ezzel lényegében el is jutottunk a keresett eredményhez. A mesterségnevet viselők köréből tehát több mint 9%-kal nagyobb hányad jutott be a tanácsba, mint a nem mesterségnevet viselők köréből. Más szóval, ha valaki mesterségnevet viselt egy középkori hegyaljai mezővárosban, okleveleink alapján ennyivel volt nagyobb az esélye arra, hogy élete során

⁵⁶⁰ Bácskai Vera eredményei szerint a kézművesek mezővárosokban betöltött számaránya kb. 20–25% lehetett, míg a tanácsokban az általa említett példákat tekintve arányuk 25–60% között mozgott a 15. század végén (Bácskai: Mezővárosok 35. és Bácskai: Mezővárosi önkormányzat 19.).

bekerüljön települése tényleges vezetői közé. Mielőtt bármilyen következtetést is levonnánk ezekből az értékekből, készítsünk még néhány kontrollvizsgálatot!

Mint már említettük, összesen 291 polgár volt tanácstag. Ezek közül 41 volt a kézműves nevet viselő személy, a magisztrátusban tehát 14,08%-kal képviseltették magukat. Ez szintén a fenti eredményt támasztja alá, miszerint az ilyen nevet viselők tanácsbeli reprezentációja nagyobb arányú, mint a település lakosságában betöltött súlyuk. Ez ugyanis, még ha minimális mértékben is, nagyobb az össznépelességen belüli 11,79%-os arányuknál. Csaknem ugyanez az eredmény jön ki akkor is, ha megnézzük, hogy az összes ismert tanácstagsági posztból hányban szerepel foglalkozásnevet viselő polgár. 1390 után a különböző mezővárosokból összesen 83 év tanácstagságát sikerült összeállítanunk. A tanácstagságot viselt 291 személy összesen 375 magisztrátusi hivatali helyet töltött be ezekben az években, amelyből 53 helyben ült foglalkozásnevet viselő tanácstag. Utóbbiak százalékos aránya itt 14,13%, ami szintén magasabb valamivel, mint a lakosságon belüli arányuk.⁵⁶¹ A nem foglalkozásnevet viselők logikus módon minden esetben ugyanennyivel kisebb arányban szerepelnek a tanácstagok között, a városon belüli arányukhoz képest.

Amennyiben nem az azonosított polgárokkal végezzük el a számítást, hanem az 1390 után megjelenő 1073 felhasznált név alapján, akkor hasonló eredményt kapunk. Az összesen 127 foglalkozásnév közül 69 név viselője szerepel éppen tanácstagként, azaz 54,33%-uk. Ezzel szemben a 946 nem foglalkozásból képzett név viselője közül mindössze 44,6%-a, azaz 422 szerepel említésekor bíróként vagy esküdként. A mesterségnevet viselők tehát itt is fölényben vannak a tanácstagok között való reprezentáció tekintetében. Míg a nevek között arányuk 11,83%, addig a tanácsban ez az arány 14,05%.

Végezhetünk ezen kívül még egy ellenőrző vizsgálatot a tanácsban történő reprezentációra vonatkozólag. Ha azokat a foglalkozásneveket is elfogadjuk a mesterségre utaló forrásként, amit az imént még oly kritikusan kiszűrtünk, de történészek és nyelvészek rendszerint felhasználtak következtetések levonásához, jelentősen megnövelhetjük adataink számát. Ezek a nevek mind az 1390 utáni anyagban találhatóak. Ide tartozik az összes *diák* és *litteratus* jelzöt viselő személy.⁵⁶² Emellett még ide vettük a *hordós*, *patkós*, *malmos*, *seres*, *kemencés*, *kenyeres*, *faggyas*, *kutas*, *szekeres*, *sós*, *borsos*, *olajos*, és *kulcsár* neveket.⁵⁶³ Ezek összesen 43 polgárt takarnak, akikből 20 fő töltött be tisztséget. Érdemes hozzátenni, hogy a 20

⁵⁶¹ A 375-ös számot úgy kaptuk meg, hogy az összes, oklevélben található tanácstagi helyet összesítettük. Ha egy évről több oklevél is fennmaradt egy mezővárosban, és ebben az évben mindig ugyanazok a személyek viselték a bírói és esküdti posztokat, akkor értelemszerűen csak egyszer vettük számba a tanácsbeli helyeket, mivel valószínűleg ugyanarról a tanácsciklusról volt szó.

⁵⁶² Nem véletlen, hogy a 11 ilyen polgárból 7 fő viselt tanácstagságot, ld. DL 18 006., DL 18 007., DL 18 590., DL 31 964., DL 31 995., DF 214 648., DF 215 139., DF 215 140., DF 215 141., DF 258 868., DF 264 495., DF 269 936.

⁵⁶³ A jelzeteket ld. a 74., 77., 80., és 81. sz. jegyz-ekben.

tanács tag mellett egy *litteratus*, egy *seres* és egy *kutas* nevű személy hivatalos is volt, tehát mindenképpen jelentős személynek számított, még ha tanács tagságot ismereteink szerint nem is töltött be.⁵⁶⁴ Ha ezeket a neveket összevonjuk az előzőekben tárgyalt adatainkkal, akkor 1390 után 125 foglalkozásnevet viselő személyünk van, akik közül összesen 61 fő volt tanács tag. Ezek után a százalékszámítást újra elvégezve a következő eredményeket kapjuk. Az összes polgár 17,98%-a viselt mesterségnevet. A tanácsban azonban arányuk 20,96%, azaz itt is nagyobb a súlyuk, mint a népességben belül. E polgárok 48,8%-a volt tanács tag, míg a nem foglalkozásnevet viselő polgároknak csak 40,35%-a. Ezek a számok egyúttal arra is felhívják figyelmünket, hogy a foglalkozásnevek közül valószínűleg több rendelkezik valós forrásértékkel a mesterségre vonatkozóan, mint amennyit mi kritikusan meghatároztunk. Az igazság valahol az általunk kiszűrt nevek és a jóval tágabb kör között lehet.

Ezek a számadatok összességében tehát megerősítik a fenti adatokat. A foglalkozásnevet viselő polgárok legalább 2–3%-kal nagyobb arányban vettek részt a mezővárosi tanácsokban, mint amilyen arányt a településeken betöltött szerepük indokolna, míg a nem kézműves nevet viselők értelemszerűen ugyanennyivel kisebb mértékben kerültek be a magisztrátusba, ahhoz képest, mint amilyen arányt a település lakosságán belül betöltöttek. A mesterségnevet viselők nagyjából 48–49%-a lett élete során tanács tag, míg a többi polgárnak csak mintegy 40–41%-a, azaz egy mesterségnevet viselő személynek 8–9%-kal volt nagyobb esélye a tanács tagok közé kerülni. A különbség nem nagy, de érzékelhető.

A pontos számadatoknak a forrásaink jellege miatt sem szabad nagy jelentőséget tulajdonítani, de úgy gondoljuk, az aránybeli különbségek egyfajta tendenciáról árulkodnak, aminek minden bizonnyal gazdaság- és társadalomtörténeti háttere lehet. S mivel ezeket a polgárokat egyedül foglalkozásnevük köti össze egymással, és különíti el a többi mezővárosi polgártól, értelemszerű, hogy ez a háttér kapcsolatban áll a személynevekkel és magával a névadás mechanizmusával is. Ha pedig itt visszakanyarodunk írásunk elején tett megállapításainkhoz, akkor azt az óvatos következtetést kell levonnunk, hogy a foglalkozásnevek a tárgyalt időszakban még nagy valószínűséggel kapcsolatban állhattak a polgárok valódi mesterségével.

Az összegyűjtött adatok lehetőséget biztosítanak számunkra, hogy a foglalkozásnevek elterjedését és tanácsban való megjelenését időbeli síkon is vizsgáljuk. Itt azonban nem tudunk az eddigi módon, azaz azonosított személyek alapján haladni, mivel egyes polgárok gyakran évtizedeken keresztül is felbukkannak és nehézkes őket csak egyetlen időintervallumba számítani. Ezért az egyes nevek említései alapján végezzük el a vizsgálatot, mégpedig úgy, hogy az ismert 875 polgárt takaró 1343 nevet vizsgáljuk. Célunk annak

⁵⁶⁴ Többek között: DL 31 964., DF 258 868., DF 264 495.

megállapítása, hogy az egyes időszakokban az összes név hány százaléka foglalkozásnév és ezek közül hánynak a viselője szerepel éppen a tanácsban. Mesterségnévnek továbbra is csak azt a szűk kört tekintjük, amit korábban meghatároztunk.

Adataink, sajnálatos módon, csak a 15. századtól tekinthetőek folyamatosnak és kiegyensúlyozottnak. A legnagyobb biztonsággal a magyar középkor utolsó bő évszázada vizsgálható. Ezt az 1024 nevet magában foglaló időszakot öt negyedszázados periódusra bontjuk. Személyneveink száma nem ad lehetőséget arra, hogy ennél rövidebb időszakok folyamatait vallatóra foghassuk. Így azonban sorrendben 136, 68, 205, 304 és 311 névvel rendelkezünk az egyes periódusokból. Ezzel a módszerrel és ennyi személynév felhasználásával már kimutathatók bizonyos fejlődési tendenciák a foglalkozásnevekkel kapcsolatosan. Itt is meg kell azonban jegyeznünk, hogy a nevek arányai a már említett sajátosságok miatt valószínűleg nem az országos képet mutatják, de a fejlődés vizsgálatához ennek ellenére jól felhasználhatóak (7. Függelék)

Az 1. ábra megmutatja, hogyan változott a foglalkozásnevet viselő személyek összaránya és tanácsban belüli aránya. Az eddigi eredményeinknek megfelelően a tanácsbeli reprezentáció egy kicsivel mindig meghaladta a népességben belüli súlyukat. Ez a különbség az 1450 utáni évektől egyre csökkent, majd a középkor végére tanácsbeli képviselőjük minimálisan a lakosságon belüli arányuk alá süllyedt.

A 2. ábra megerősíti ezt a fejlődési folyamatot. A foglalkozásnevet viselő személyek a század folyamán végig nagyobb eséllyel kerültek be a tanácsba, mint a nem ilyen vezetéknevet viselők. Ez az aránybeli különbség hozzávetőleg 1460 után egyre gyorsuló mértékben fogyni kezdett. A középkor utolsó évtizedében a nem foglalkozásnevet viselők már nagyobb aránnyal lettek tanácsstagok, mint a mesterségnevet viselők.

A 3. ábra megmutatja, hogyan aránylottak egymáshoz latin és magyar foglalkozásneveink előfordulásai. Az első periódusban valószínűleg a fennmaradt személyneveink megjelenésének a források fennmaradásában mutatkozó kiegyensúlyozatlansága miatt tér el ilyen jelentősen a latin nevek összes foglalkozásnévben mutatott arányszáma a későbbi időszak értékeitől. Az 1420-as években a foglalkozásnevek 100%-a latin volt, míg ez az arány negyedszázadonként mintegy 30%-ot csökkenve, a középkor végére 10% körül állapodott meg. A latin névalakok reprezentációja a tanácsban az összes néven belül betöltött arányuknak megfelelően alakult, de azt néhány százalékkal csaknem végig meghaladta. Ez a tendencia visszautal az 1. ábrán bemutatott tényezőkre. Míg a foglalkozásnevek tanácsbeli reprezentációja meghaladta az összes néven belüli reprezentációjukat, addig a foglalkozásnevek csoportján belül a latin nevek játszották ugyanezt a szerepet.

A 4. ábrán az látszik, hogy a latin, vagy magyar (és német) foglalkozásnevet viselők kerültek be nagyobb arányban a tanácsstagok közé. A 15. század közepéig úgy tűnik, a latin nevet viselők köréből könnyebb volt tanácsstaggá válni. A 15. század közepétől ennek aránya a magyar foglalkozásnevek arányával gyakorlatilag együtt haladt. A latin foglalkozásnevet viselők tanácsbeli reprezentációja a középkor végén azonban újra megerősödni látszik a magyar nevet viselőkhöz képest.

Milyen következtetések szűrhetők le a fenti arányváltozási tendenciákból?

Amennyiben abból a fent már kifejtett tényből indulunk ki, hogy a tanácsban megfigyelhető túlzott reprezentációt a foglalkozásnevek mögött álló iparos-kereskedő elem egzisztenciája eredményezte, akkor az arányok ilyen változásait, azaz a foglalkozásnevek tanácsbeli reprezentációjának csökkenését csak két dolog okozhatja. Az egyik a foglalkozásnév és a valós tevékenység közötti kapcsolat meglazulása lehetett. Ez azt jelenti, hogy az ilyen nevek viselői a középkor végére már egyre kisebb valószínűséggel folytatták a nevükben jelzett mesterséget, azaz az e mögött a nevek mögött szereplő polgárok csoportja ebből a szempontból felhígult.

Szintén választ adna a problémára, ha azt feltételeznénk, hogy a mesterségnév a középkor végén is szoros kapcsolatban állt ugyan a valós mesterséggel, de a mezővárosi kereskedő-iparos réteg olyan szintű egzisztenciális válságot élt át, amely már nem tette lehetővé, hogy az eddigi mértékben képviseltesse magát az oppidumok vezetésében. Véleményünk szerint azonban a háttérben csakis nyelvtörténeti okok állhatnak. Grafikonjaink a nyelvi fejlődést tükrözik szemléletesen.

A 15. század közepéig a foglalkozást az oklevelekben általában latin névalakkal fejezték ki. A magyar nyelvű foglalkozásnevek is egyre inkább elterjedtek és az 1450 utáni néhány évtizedben már a latinnal azonos mértékben voltak használatosak. Nagyjából eddig mind a két nyelven írt mesterségnév teljes mértékben elfogadható, mint a valós foglalkozásra alkalmazható forrás. A század utolsó 20–25 éve az öröklődő vezetéknevek, azaz családnevek gyorsuló elterjedését hozta a mezővárosi polgárság körében, mint azt a felsorakoztatott példák is igazolják. Ezzel elkezdődött a magyar foglalkozásnév és a valódi tevékenység eltávolodása. Ebben az időszakban a latin nevek súlya már jelentős aránybeli hátrányba került a magyar személynevekkel szemben, de a tanácsba ennél általában nagyobb arányban kerültek be. Az igazi változást csak a 16. század első negyede hozta. Ekkor a magyar foglalkozásneveket már számos olyan személy is viselhette, akinek semmi köze nem volt a név által megjelölt tevékenységhez. Az ilyen nevek alacsony tanácsbeli reprezentációja jól mutatja a társadalmi háttér átalakulását. Figyelemreméltó továbbá a latin névalakok szerepváltozása is. Egyrészt számarányuk lecsökkent az összes névhez képest, másrészt azonban nagyobb mértékben

kerültek be az ilyen nevet viselő polgárok a tanács tagjai közé, mint a magyar vezetéknevet viselők. A foglalkozásnevek tanácsbeli arányának csökkenése tehát egyszerre zajlott a latin névalakok arányának tanácsban történő megerősödésével. Ez csak azt jelentheti, hogy míg a magyar névalakok egyre kevésbé jelölték a foglalkozást, addig a csökkenő arányú latin kifejezések ennél nagyobb valószínűséggel tették azt. Úgy látszik, hogy az oklevelekben latin foglalkozásnevet viselő polgárok szinte mindig kapcsolatban állhattak a mesterséggel, még a középkor végén is, az ebből a szempontból devalválódott magyar névalakok viselőivel ellentétben.

Összefoglalva a fentieket elmondható tehát, hogy adataink szerint a magyar és latin foglalkozásnevek csaknem a teljes 15. század folyamán nagyobb tévedés veszélye nélkül felhasználhatónak tűnnek a mesterség megállapításához. A magyar középkor utolsó 20–30 évében azonban ilyen tevékenységre utaló forrásként már egyre inkább csak a latin jelzővel ellátott neveket használhatjuk fel.

Egy nagyobb forrásanyagon elvégzett hasonló vizsgálat talán még megbízhatóbb és pontosabb eredményeket produkálna a történettudomány és a személynévkutatás e nagy jelentőségű közös kérdésében.

A kapott eredmények egyébként azt mutatják, hogy a hegyaljai és általában a magyarországi mezővárosok magisztrátusait alkotó polgárok társadalmi helyzetében az általuk esetlegesen gyakorolt kézműves tevékenység is nagy szerepet játszhatott. Egy iparos tehát – leginkább a már említett néhány „sikerszakmával” – hosszú évek munkájának eredményeképpen megtudta alapozni családjá egzisztenciáját. Ennek ellenére – bár lehet, hogy csak a forrásadottság egyoldalúsága alapján tűnik így – a vizsgálódóban mégis az a kép alakul ki, hogy a társadalmi felemelkedés szempontjából a Hegyalján nem a kézműipar játszotta a legfontosabb szerepet, hanem – ahogyan ezt már említettük – a szőlőbirtoklás és a borkereskedelembe való bekapcsolódás volt ebből a szempontból döntő jelentőségű. Egy nem elsősorban szőlőműveléssel, mint meghatározó ágazattal foglalkozó mezővárosban azonban minden bizonnyal az ipar szerepe is kiemelkedő lehetett ebből a szempontból.

V. A mezővárosi tanács hatásköre, illetékessége és feladatai

1. A mezővárosi tanács illetékessége, személyi és területi hatálya

A mezővárosok önkormányzata elég nagy hatáskörrel rendelkezett a város ügyeinek intézésében. Azokban az *oppidum*okban, ahol a földesúri adót egy összegben fizették, a tanácsra hárult az adóterhek felosztása. A vásár felügyelete szintén a tanács feladata volt. A bírák és elöljárók hitelesítették az adásvételi szerződéseket és végrendeleteket, valamint képviselték a közösség magánjogi igényeit más városokkal és mezővárosokkal szemben.⁵⁶⁵

A városi tanács – élén a bíróval – minden, a város területén belül történő ügyben illetékes volt (kivéve ott, ahol privilégiuma kikötötte, hogy a kisebb, vagy a nagyobb ügyekben ki az illetékes). Ez egyúttal fordítva is igaz volt: a város határain belül mindenki a bíró hatásköre alá tartozott. Ugyanakkor a tanács joghatósága személy szerint is kiterjedt a város polgáira. Városi polgár felett elvileg csak saját bírója ítéltethet.⁵⁶⁶ Számos mezőváros ilyen joga azonban csorbát szenvedett. Voltak ugyanis olyan települések, ahol a földesúr korlátozta városa bírói joghatóságát. Így például Belényesen csak a 6 Ft bírságig terjedő ügyekben volt a tanács illetékes. Fellebbezni a püspökhöz, vagy a várnagyhoz lehetett, míg a súlyosabb ügyekben a bíró csak a várnaggal együtt ítéltethet.⁵⁶⁷

Megjelent ugyanakkor a bírászkodás terén a másik véglet is: két mezőváros megkapta a királytól a pallosjogot (Miskolc 1395-ben és Bocabánya 1397-ben), Gyula bírójának pedig 1496-ban kapta meg a jogot arra, hogy az éjszakai gonosztevőket halálra ítélhesse és kivégezhesse.⁵⁶⁸

A Hegyalján a mezővárosi önkormányzat oklevelekben leginkább tükröződő tevékenysége a helyi ingatlanforgalom felügyelete volt. Ezt a jogot a tanács gyakorolta és jogosítványa a mezőváros területén belül minden ingatlanügyre kiterjedt. Az ügyleteket a városokban oklevelekbe és városkönyvekbe foglalták. Mezővárosok esetében azonban a jelek szerint elsősorban a közösség pecsétjével megerősített oklevél volt az írásba foglalás eszköze. Jogállástól függetlenül ezen a téren elvileg minden olyan személy ügyében eljárhattak, akinek a városban, illetve a város határában ingatlana volt, így az *extraneusok*, az egyház és a földesúr szülő- és más jellegű ingatlanügyeiben is.⁵⁶⁹

⁵⁶⁵ Bácskai: Mezővárosi önkormányzat 11.

⁵⁶⁶ Fügedi: Városprivilégiumok 284-285.

⁵⁶⁷ Bácskai: Mezővárosok 95.

⁵⁶⁸ Mályusz: Mezővárosi fejlődés 146. és Bácskai: Mezővárosok 90.

⁵⁶⁹ Ladányi: Középkori elemek 234. és Németh: Mezővárosi önkormányzat 309.

A középkori városokból és mezővárosokból fennmaradt forrásanyagot vizsgálva azonban nyomban feltűnik, hogy a tanácsnak e téren gyakorolt illetékessége mégsem volt teljesen kizárólagos. Jó néhány esetben állított ki ugyanis öröklevelet más – főként helyi egyházi – oklevéladó szerv is ezeken a településeken, gyakran a tanács oklevéladásával párhuzamosan.⁵⁷⁰

Fontos kérdés, hogy mi alapján osztották meg egymás között a különböző oklevélkiadók ezeket az ügyeket, ugyanis ez pontosan megmutatja, hogy a magisztrátus hatásköre kikre – és rájuk is mely esetekben – terjedt ki. Vajon lehet-e valamilyen törvényszerűséget kimutatni ezen a téren?

A Hegyalján legjobban az újhelyi forrásanyagban lehet ezt a kérdést vizsgálni. Itt az ingatlanforgalom kiterjedt szőlőkre, szántókra, rétekre, háztelkekre és malmokra is. Az általános típus a pálos kolostor javára tett szőlő- és földadomány (főleg halál utánra szóló adomány) volt, de megfigyelhető az adásvétel, és van példa cserére is.

Úgy tűnik, hogy itt az ügyek döntő többsége valóban a tanács színe előtt zajlott és ők is állítottak ki róla oklevelet. Más esetekben azonban a pataki, ritkán az újhelyi plébános (vagy más környékbeli egyházi intézmény, például a leleszi konvent) foglalta írásba az adásvételeket.

Újhelyen a magisztrátus közreműködésével zajló ingatlanügyek száma jóval nagyobbak tűnik a másik típusnál. Sajnos, nincs döntő érv arra vonatkozólag, hogy valóban lenne igazolható összefüggés a részt vevő személyek jellege (polgár, avagy a kolostor képviselői) és az ügyben eljáró szervek (egyházi vagy városi) között. Mégis elmondható, hogy míg a város egyaránt állított ki csak polgárok, illetve polgár és egyház közötti ingatlanügyletről is oklevelet, addig a különböző plébánosok által kiadott, tucatnyinál is több újhelyi illetőségű, birtokügyleti témájú oklevél között csupán egyetlen olyat találtunk, amelyben nem szerepelt a kolostor, hanem két polgár között történt az ügylet. Ebben a korai (1318) oklevélben Vitomér pataki plébános előtt Zeuke és fiai: Miklós, Domonkos és János a Ronyván lévő malmukat 16 és fél márkáért eladták Zellak fiainak: Istvánnak és Imrének.⁵⁷¹ Bár ez nem lehet döntő érv

⁵⁷⁰ Ez a jellegzetesség többek között a mezővárosokénál jóval nagyobb jelentőségű Pozsonyban is megfigyelhető. 1393-ban és 1396-ban például a tanáccsal együtt adott ki ingatlanügyben oklevelet a helyi káptalan, szőlő-, illetve házadomány ügyében. – ZSO I. 2808. sz. és I. 4505. sz. Ez a helyzet a városban 1451-ig állt fenn, amikor a tanács kimondta, hogy városi ház-, telek-, szőlő- és egyéb ingatlanok ügyében a káptalan, vagy más idegen joghatóság által kiadott oklevél nem érvényes. Szentpétery: Oklevéltan 232. Mezővárosokban néha talán a pecsét hiánya eredményezhetett ilyen eljárást: a somlővásárhelyi tanács valószínűleg azért volt kénytelen 1521-ben a vásárhelyi apácakonventtel közösen kiadni oklevelet, mert nem rendelkezett az önálló oklevéladáshoz szükséges pecséttel. Feltehetőleg Pápán is ez volt az oka annak, hogy egy 1358. évi nyugtát nem a tanács, hanem a helyi plébános foglalt írásba. Miután ugyanis a település pecsétje már bizonyíthatóan elkészült, a mezőváros önálló oklevéladó tevékenysége is megindult, amit két fennmaradt kiadványuk bizonyít. (1477, 1491). Solymosi: Pápa 40-41. és 48-53.

⁵⁷¹ A plébánosi oklevelek regeszta formájában kiadva Bándi: Pálosok oklevelei passim. Az említett kivételt ld. Uo. 691.

arra vonatkozólag, hogy mely esetekben járt el a város és az egyház, de annyit mindenesetre jól mutat, hogy az egyház leginkább egyházi intézményt érintő ügyekben állított ki öröklevelet.

Az első fennmaradt újhelyi birtokügylet 1307-ből ismert. Ekkor Achilles pataki plébános és Benedek újhelyi perjel előtt Sada és felesége: Karachuna örökösök híján az általuk telepített szőlőt haláluk után a Szent Egyed kolostorra hagyták. Városi kiadású, birtokforgalommal foglalkozó oklevél azonban csak 1349-ben jelent meg, amikor helyi polgárok hagytak szőlőt a pálosokra.⁵⁷² Az ingatlanforgalommal foglalkozó egyházi oklevéladás tehát a források szerint korábban megkezdődött, mint a mezővárosi, a középkor további részében pedig a mezővárosi és az egyházi oklevéladás párhuzamosan működött egymás mellett Újhelyen.

Viszonyukra az a tény is fényt deríthet, hogy különböző okokból három, nem mezővárosi kiadványban is szerepelnek a tanács tagjai. Vajon minek köszönhető, hogy ezekben az ingatlanügyekben nem a tanács járt el, holott jelen volt és közreműködött azokban?

Egy 1486. évi ügyben, amelyben Slupcha-i Mátyás fia János közjegyző bocsátott ki dokumentumot, szerepeltek Bary Fábián, Zabo Péter és Hasaas György újhelyi esküdtek is. Az oklevél a pálos és az ágostonos kolostor között folyó malompert örökíti meg. A két kolostor malmainak gátjairól folyt a vita, amelyeket a városi tanácsnokok is megszemléltek, és azok állapotáról eskü alatt tettek tanúságot a közjegyző előtt.⁵⁷³ A tanácstagok szereplése ebben az ügyben érthető, itt ugyanis mint a mezővárosi hatóság képviselői (a malom Újhely határain belül helyezkedett el), illetve mint általában „közhitelű” személyek vettek részt a döntés folyamatában, mivel azonban két egyházi intézmény ügyében kellett oklevelet kiadni, nem a tanács, hanem a közjegyző tette azt meg.

Egy másik esetben is megmagyarázható a tanácstagok szereplése. 1420-ban Miklós pataki plébános vikáriusa által Patakon kibocsátott oklevélben tűnik fel a teljes mezővárosi vezetés, azaz a bíró és a két esküdt. Ez az ügy egyébként egy 1383-as eset folytatása, amelyben Vas János és felesége szőlőt vásárolt Rufus Miklóstól. 1420-ban az eladó leánya, Mangov indított pert a János által vásárolt Banyehege-i és más ingatlanok miatt az egykori vevő ellen, azt állítván, hogy azok jogtalanul kerültek a birtokába.⁵⁷⁴ Az alperes Vas János ebben az évben éppen a bírói címet viselte, a két esküdt pedig az ő tanújaként vett részt a perben. Elképzelhető, hogy itt azért a plébános döntött a kérdésben, mert a bíró volt az alperes és így részrehajlás nélkül aligha hozhatott volna döntést. Emellett azt is meg kell jegyezni, hogy – amint azt már az újhelyi kiváltságlevél kapcsán kifejtettük – bizonyos rendkívüli esetekben a várnagy és a helyi plébános együtt is ítélezhetett. Mindezek alapján pedig valószínű, hogy

⁵⁷² Bándi: Pálosok oklevelei 689-690. Az első újhelyi kiadvány: DL 4026.

⁵⁷³ Bándi: Pálosok oklevelei 709-710.

⁵⁷⁴ DL 8826.

minden olyan esetben, amikor a bíró valamely ok (pl. távollét, vagy mint itt, részrehajlás veszélye) miatt nem tudott ítélni egy perben, az mindig automatikusan a plébános elé került, ami egyébként magától értetődő és egyszerű megoldásnak bizonyult.

Úgy tűnik, hogy az elfogulatlanságra törekvés más településeken is hasonló eljárást eredményezett. Figyelemre méltó legalábbis ilyen szempontból Tolcsva két, ugyanazon a napon (1505. május 12.) kiállított oklevele. Mindkettő a tanács előtt zajló adásvételt foglalt írásba. Az egyikben egy szőlő, a másikban egy telek (*predium sew domum*) cserélt gazdát, s mindkettőt Eperjes város tanácsa vásárolta meg. A bírák és az esküdtek személye mindkét esetben pontosan megegyezik. A második ügyben azonban a két bíró és négy esküdt mellett egy további személy is szerepelt az oklevél kiadói között, mégpedig Damján tolcsvai presbiter, aki egyúttal Cekei Márton *provisora* is volt.⁵⁷⁵

Arra a kérdésre, hogy miért van a két, ugyanazon a napon kiadott oklevél kiadóinak személyében eltérés, akkor tudunk csak válaszolni, ha a két ügy közötti különbségeket próbáljuk megkeresni. Felmerülhet, hogy a szőlőadásvétel során – a szőlő szabad forgalmával kapcsolatos ismereteink alapján – a tanács részvétele is elég volt az oklevél kiadásánál, míg a telek elidegenítése még inkább a földesúr, Cekei Márton érdekkörébe tartozott és az ő megbízásából szerepelt az ügyletnél személyesen a *provisora*. Ezzel azonban az a probléma, hogy Tolcsván, és a Hegyalján is számos ház- és telekadásvételről van tudomásunk még e mellett, de ilyen gyakorlat sehol nem figyelhető meg.

A kérdésre az eladók személye adhatja meg a választ. Míg az első esetben egy helyi polgár, Barthalyws Barabás az ingatlan eladója, a második, házneladás során az éppen hivatalban lévő bíró, Nemes György az elidegenítő. A presbiter részvétele ezért valószínűleg itt is a pártatlanságot volt hivatva biztosítani az ügylet során. Álláspontunkat erősítheti az a tény is, hogy az említett pataki és ez utóbbi eseten kívül nincsen arra vonatkozó adatunk, hogy az éppen hivatalban lévő tanácstagok lennének érdekeltek bármilyen ingatlanügyben.

Van egy harmadik újhelyi példa is, ahol a tanács szerepelt egy ingatlanügylet során, de mégsem ők adták ki róla az oklevelet. 1391-ben Kakas Miklós pataki plébános előtt Patakon jelent meg az újhelyi tanács két tagja: János fia Dénes bíró, László fia György esküdt és Boda fia István újhelyi *hospes*. Ők hárman bejelentették, hogy Mikou fia Mihály újhelyi esküdt azt vallotta előttük, hogy bizonyos Ágoston újhelyi telkét és szőlőjét feleségére és fiaira, azok halála után pedig a pálos kolostorra hagyta.⁵⁷⁶ Ez azért is vet fel kérdéseket, mert a rendelkezés Újhelyen történt és még egy esküdt is jelen volt az adományozás során, az

⁵⁷⁵ DF 229 261. és DF 229 262. A presbiter az utóbbiban szerepel. Neve azonban kérdéseket vet fel. Papi státusszal bíró személyek ugyanis csak a legkritkább esetben töltötték be birtokigazgatói tisztséget. A latin írásmód sajnos nem teszi lehetővé, hogy eldöntsük, hogy papi hivatalról, vagy csupán egyszerű, latin formában írt családnévről van-e szó: „Damianus presbiter de Tholczwa, provisor egregii domini Martini de Ceke”.

⁵⁷⁶ Bándi: Pálosok oklevelei 697-698.

öröklevelet azonban mégsem a város állította ki. Valószínű, hogy ebben az esetben a végrendekezéssel függött össze ez az eljárás. A végrendeleti ügyek ugyanis elvileg egyházi bíróságok alá tartoztak.

Néha egy hosszabb – és a korban veszélyesnek számító – utazás, vagy a háborúba indulás előtt foglalták írásba a testamentumot, de az esetek többségében a javakról való intézkedést betegség, vagy a halál közelségének érzése váltotta ki. A mezővárosi polgárokra általában az utóbbi volt a jellemző. A végrendekezésnek pontosan meghatározott szabályai és forgatórendje volt. Az egyik legfontosabb feltétel az volt, hogy az aktus tanúk jelenlétében történjen. Ezek számát hét főben határozták meg, de a pap és két férfi jelenléte legtöbbször már elegendő volt az intézkedés hitelességéhez. A végrendekezés során az illető általában tételesen felsorolta a javait és azt, hogy azok halála után kit illetnek majd. Pénzükről (ami készpénz és kinnlevőség egyaránt lehetett) szintén precízen intézkedtek. A végrendelet során a haldokló a temetése költségeiről is rendelkezett, de a szegények támogatásáról és egyházi kegyes adományokról sem feledkezett meg. Mezővárosi polgárok esetében a végrendeletek tárgya leginkább szőlő- vagy egyéb ingatlan volt, részletesen szabályozott mezővárosi polgári végrendelet csak kis számban maradt fenn. A testamentumot írásba foglalták, amit vagy helyben végeztek el, vagy pedig a halál bekövetkeztével, utólag történt meg. Ilyenkor a jelen lévő tanúk egy – általában egyházi – oklevéladó szerv elé járulva tettek bevallást a végrendeletről, amiről aztán kiállították az oklevelet.⁵⁷⁷

A fent említett eset ilyen lefolyása mindezek alapján minden bizonnyal az egyház végrendelezések során játszott szerepének volt köszönhető, a tanács tagjai pedig az aktust utólagosan tanúsították a pataki plébános előtt.

Annak ellenére azonban, hogy az ilyen jellegű ügyek az egyházi szervek elé tartoztak, azt látjuk, hogy a testamentumokkal összefüggő oklevéladás szempontjából mégsem csak ez az eljárás volt a jellemző a Hegyalján. A mezővárosi tanács is több alkalommal bocsátott ki ilyen ügyben oklevelet, mégpedig az egyház közreműködése nélkül. Ez a halálos ágyon történő végrendelezésekre ugyanúgy érvényes volt, mint azokra a példákra, amikor a polgárok még jóval haláluk előtt végrendeleznek – legtöbbször pedig éppen az egyház javára tették ezt.

Ezek az adatok szinte teljes mértékben Újhelyről származnak, emellett pedig Szikszón, Bodrogkeresztúron és Tarcalon vannak jelek erre vonatkozólag. A témát a későbbiekben részletesebben tárgyaljuk majd. Annyit azonban már most meg kell jegyezni, hogy a tanács ilyen intézkedéseinek két alapvető ismérve volt. Az egyik jellemző, hogy a végrendekezés

⁵⁷⁷ A végrendekezés általános menetére ld. Solymosi: Két testamentum 203-208. Az egyház szerepét a végrendekezésben jól mutatja, hogy lefolyását az egyházmegyei zsinatokon részletesen szabályozták. Emellett azonban a városi joggyűjteményekben is intézkedtek legfontosabb szabályairól. Constitutiones Synodales 91-94. A városokra ld. Budai Jogkönyv II. 476. (309. paragrafus) és Szende: Városi végrendeletek 348-351.

tárgya szinte mindig ingatlan, pénzről és más ingóságokról ezek a testamentumok nem beszélnek.⁵⁷⁸ A másik jellemző, hogy csaknem mindig mezővárosi polgárok a szereplői ezeknek a végrendeleteknek.⁵⁷⁹

A fentieket úgy foglalhatjuk tehát össze, hogy a mezővárosok a hagyományos értelemben egyházi felügyelet alá tartozónak tekintett végrendeletekkel kapcsolatos oklevéladásból is kivették a részüket. A végrendeleteknél jóval nagyobb számban jártak el azonban adásvételek, főként szőlőadásvételek kapcsán.

Ha a másik oldalról, azaz az egyházi intézmények szempontjából nézzük a dolgot, akkor ennek pontosan az ellenkezőjével szembesülünk. Úgy tűnik, hogy az egyház a végrendeletek és az azokkal kapcsolatos perek során sokkal nagyobb mennyiségben állított ki oklevelet, mint más jellegű ügyek, így például adásvételek esetében.⁵⁸⁰ Ismerünk ugyan néhány olyan példát a Hegyalja területéről, amikor egyházi intézmény nem végrendelekkel kapcsolatos ingatlanforgalom bizonyására ad ki tanúsítványt, de ezek száma kicsi és gyakran meglehetősen korai datálásúak is.⁵⁸¹ Nem elképzelhetetlen, hogy az ilyen korai oklevelek a már említett pápai esettel állíthatók párhuzamba. Ha így van, akkor az egyházi intézményeknek az adásvételek során tapasztalható szerepe annak is köszönhető volt, hogy az adott települések (jelen esetben Újhely) tanácsaira még nem volt jellemző az oklevéladó gyakorlat.⁵⁸²

A plébánosi oklevéladás a már említett Újhely mellett, ahol a pataki és az újhelyi plébános állított ki a legtöbb alkalommal oklevelet, több olyan településen is megfigyelhető, amely igazolhatóan oklevéladó tevékenységet folytatott. A pataki plébános Újhelyen kívül értelemszerűen Patakon, a gönci plébános Göncön és Telkibányán, a keresztúri plébános pedig egy esetben Tokaj és Tarcál között, a Mézesmál szőlőhegyen fekvő szőlő ügyében állított ki oklevelet.⁵⁸³ A szepesi káptalan Patakon (1322), és Tályán (1486, 1521), a leleszi

⁵⁷⁸ Ezek alól mindössze néhány kivétel van. Telkibánya város két alkalommal adott ki oklevelet végrendelet tárgyában. 1428-ban egyházi intézményekre hagyott, évente biztosítandó egyházi felszerelés a végrendelet tárgyában, míg a másik esetben, 1444-ben a helyi ispotály kegyúri joga, amit a szegényekről való gondoskodás is kiegészít. – DL 11976. és DL 13 819. Ld. 183., 184. és 185. jegyz.

⁵⁷⁹ Egyetlen ügyben nemesi testamentum az oklevéladás tárgya. 1434-ben Tarcalon a tanács és a tokaji várnagyok egy nemes szőlővel kapcsolatos végrendeletéről adnak ki oklevelet. – DL 99 498.

⁵⁸⁰ Erre a legjobb példát a térségben megtalálható pálos kolostorok levéltárának anyagát tartalmazó regesztagyűjtmény nyújtja, amelyben nagy számban találhatók ilyen végrendeleti ügyek. Ld. Bándi: Pálosok oklevelei passim.

⁵⁸¹ Újhelyről például két olyan példa ismert, amely még a település első ismert kiadványa előtt keletkezett. 1310-ben Achilles pataki plébános előtt ad el egy polgár 8 hold földet a pálosoknak 1 ezüstmárkáért. – Bándi: Pálosok oklevelei 690. Nem sokkal később, 1318-ban Vitomér pataki plébános állít ki oklevelet egy két polgár közt zajló malomadásvétel ügyében. – Bándi: Pálosok oklevelei 691.

⁵⁸² Vö. 570. jegyz.

⁵⁸³ A pataki plébános egy kolostorra hagyott szőlő miatt támadt perben és egy szintén kolostorra halál utáni adományként átruházott szőlő ügyében. – Bándi: Pálosok oklevelei 713-714. (1477) és 721 (1525).; A gönci plébános szintén olyan végrendelet során, amelynek kolostor a kedvezményezettje. – Bándi: Pálosok

konvent pedig Zomboron (1471) és szintén Patakon (1502) bocsátott ki ingatlanügyletről bizonylatot.⁵⁸⁴ Újhelyen a pálos provinciális perjel adott ki oklevelet egy egyezségről 1462-ben, amely egy polgár és a kolostor közötti határper lezárásaként jött létre.⁵⁸⁵

Sajátos jellemzője volt a hegyaljai végrendeleteknek, hogy néhány alkalommal közjegyzői kiadvány rögzítette őket. Az előbb már említett újhelyi eseten kívül ugyaninnen még további két példával is rendelkezünk erre vonatkozólag. Ezek 1469-ből és 1523-ból származnak. Szántón viszont 1467-ben szőlőadásvétellel kapcsolatosan fordult elő, hogy közjegyző adott ki oklevelet.⁵⁸⁶

Láttuk tehát, hogy az oklevéladást valóban több intézmény végezte a Hegyalján és ezek a legváltozatosabb ügyekben jártak el. Felvetődik a kérdés, hogy a fentiek tükrében mi volt az a tényező, ami meghatározta, hogy melyik oklevéladó szerv fogja kiállítani az adott alkalommal az oklevelet?

A legalapvetőbb ilyen rendezőelv mindenképpen az volt, hogy hol feküdt az adott ingatlan. A mezőváros területén belül található szőlők és más birtokok esetében általában a mezőváros állította ki az oklevelet. Más volt azonban a helyzet, ha az ügy egyházi bíróság elé tartozott. Ilyenkor – főként a végrendeletek esetében – az egyház, általában a plébános volt az illetékes. Ennek ellenére le kell vonnunk azt az érdekes következtetést, hogy nem minden esetben érvényesültek ezek az alapelvek. A példákban jól látszik, hogy néha mind az egyház, mind pedig a mezővárosi tanács túllépte ezt az illetékességi határt. Mezőváros éppen úgy állított ki végrendeletekkel kapcsolatosan oklevelet, mint plébános, konvent, vagy közjegyző egyszerű öröklevelet. Ez még akkor is figyelemre méltó, ha tudjuk, hogy az ilyen esetek inkább a kivételek közé tartoznak.

Megmagyarázhatja ezt az eljárást, ha arra próbálunk meg választ keresni, hogy meddig terjedt a tanács személyi hatálya, azaz kiknek az ügyében volt jogosult eljárni. Ezzel szorosan összefügg az a kérdés is, hogy az *extraneusok* vajon feltétel nélkül elfogadták-e a magisztrátusnak azt a jogát, hogy ügyükben – legyen az birtokforgalommal kapcsolatos, vagy más – a polgárok intézkedjenek.

Az ügyek nagy többségében a tanács előtt helyi polgárok szerepeltek. Emellett azonban számos alkalommal különböző jogállású idegenek birtokügyleteiről is oklevelet állítottak ki, amennyiben birtokuk a településen feküdt.

oklevelei 589. (1438), uo. 597. (1483); A keresztúri plébános ugyanilyen ügyben. – Bándi: Pálosok oklevelei 688-689.

⁵⁸⁴ Patakon végrendeleti ügyben – Anjou VI. 441. sz.; Tállyán adásvétel és zálog ügyében – DF 215 201. és DF 217 955. A leleszi konvent: Zomboron telek adásvétele ügyében – Magyarország levéltári forrásai (DL 74 711.), Patakon szőlőkkel kapcsolatos végrendelet miatt – DF 216 531.

⁵⁸⁵ Magyarország levéltári forrásai (DL 15 742.)

⁵⁸⁶ Sorrendben: Bándi: Pálosok oklevelei 710. és 720., valamint Iványi: Bártfa levéltára 1541.sz.

A kassai, eperjesi és bártfai polgárok például rendszeresen és nagy számban bukkannak fel ezekben az oklevelekben. Sőt, még akkor is születhetett mezővárosi kiadvány, ha mezővárosi lakosok részvétele nélkül, csak kassai polgárok között zajlott le az ügylet. Ez történt például Skop Ágoston és Theklar János szikszói birtokügylete során 1472-ben.⁵⁸⁷ Egy ízben még egy krakkói polgár hegyaljai birtokának ügyében is mezővárosi oklevél keletkezett, annak képviselője részvételével.⁵⁸⁸

Ami a különböző egyházi intézményeket illeti, az újhelyi pálos kolostorra vonatkozó példák mellett többek között a lechnici karthauziak, a regéci pálosok, a hejcei Mindenszentek egyház, a szepesi prépostság, a leleszi konvent, a lizskai Szűz Mária egyház és az Olasziban lévő Szent Miklós egyház birtokügyében is adtak ki a mezővárosok oklevelét.⁵⁸⁹

Sokatmondó példa arra, hogy egyházi intézmények bizonyos esetekben mindenféle kétely nélkül elfogadták a mezővárosi tanácsot, mint hiteles oklevél kiállítóját, hogy a menedékkői karthauziak 1408-ban egy, a lechnici karthauziak 1472-ben pedig összesen négy városi oklevélben erősítették meg a tanáccsal magukat a már régóta bírt szikszói szöleik birtokában, ahelyett, hogy ehhez más, országos hitelességű oklevéladó szervet vettek volna igénybe.⁵⁹⁰

A nemesek is több alkalommal fordultak mezővárosi tanácshoz ingatlanügyük során, így Darholcz Pál, kassai polgári származású gölnici várnagy és Csicseri András adásvétellel kapcsolatosan tett így.⁵⁹¹ 14. századi, nemességre vonatkozó pataki példákat már említettünk.

Még ennél is érdekesebb Csebi János újhelyi várnagy esete. János ugyanis 1451-ben 18 forint kölcsönt adott Leleszi Tamás litteratusnak, azzal a feltétellel, hogy ha nem fizeti azt időben vissza, akkor Tamás a Fekete hegyen lévő szőlőjét fogja átadni a várnagynak. Mivel ez nem történt meg, a tanács a szőlőt oklevelével a mondott évben a várnagyra ruházta. Sokatmondó, hogy az új tulajdonos az ingatlant (más egyéb javak mellett) még életében a helyi pálosokra hagyta, s halála után özvegye át is adta nekik az ezzel kapcsolatos okleveleket. A pálosok 1457-ben megjelentek az újhelyi tanács előtt, hogy a kölcsönügylettel kapcsolatos oklevelet a magisztrátussal átírassák.⁵⁹²

Néha kifejezetten illusztris személyek is mezővárosi kiadvánnyal idegenítették el birtokaikat. Az 1522-ben Szatmári György esztergomi érsek képviselője járult a tanács elé, Perényi Péter, Szikszó földesura 1408-ban kért városi oklevelet a már ismertetett zálogügylet során, a

⁵⁸⁷ DF 270 458.

⁵⁸⁸ DF 269 936. (Tállya, 1506).

⁵⁸⁹ Sorrendben: DL 10 258. (Szikszó, 1414), DL 16 394. (Keresztúr, 1466), DF 217 817. (Hejce, 1519), DF 264 495. (Liszka, 1475), DL 47 939. (Patak, 1358 és 1360 között), DL 31 964. (Liszka, 1479), DF 264 565. (Liszka, 1509).

⁵⁹⁰ DL 9452., DL 17 342., DL 17 345., DL 17 346. és DL 17 347.

⁵⁹¹ DF 269 671. (Liszka, 1475), DL 31 995. (Liszka, 1487).

⁵⁹² DL 14 453. Az 1451. évi oklevél is ebben az átírásban maradt meg.

liszcai polgárok földesura, a szepesi prépost pedig többek között 1484-ben szerepelt egy adásvételben a tanács kiadványában, mint szőlő vásárlója.⁵⁹³

A mezővárosok akkor is adtak ki oklevelet, ha két egyházi szerv, vagy pedig nemes és egyházi intézmény között zajlott le a birtokügylet, tehát abban egyáltalán nem vett részt helyi polgár.⁵⁹⁴

Arra is van példa, hogy egy ügyről nem csak a mezőváros is állította ki a maga okmányát, hanem a felek által felkért országos hitelességgel bíró oklevélkiadó szerv is írásba foglalta azt, tehát kettős oklevéladás játszódott le. Erre vonatkozik az imént említett példánk 1522-ből. Ekkor Szatmári György esztergomi érsek és rokona Anna, Thurzó Elek kincstartó felesége megbízásából Gáspár presbiter olcsvai plébános és alesperes jelent meg a szántói, majd pedig a tállyai tanács előtt, és az érsek nevében előbbi helyen négy szőlőt és egy házat, utóbbin pedig egy szőlőt adományozott a kassai polgároknak. Az ügyben a két mezőváros tanácsa állított ki egy-egy öröklevelet. A dolog érdekessége az, hogy az érsek megbízottja mindkét helyen bemutatta a jászói konvent ugyanezzel az üggyel kapcsolatos oklevelét.⁵⁹⁵

Ha ez valóban így volt, akkor a mezővárosok oklevelei a helyi közösség körében voltak hívatva biztosítani az ügylet hitelességét, a konvent oklevele pedig mintegy biztosítékul szolgált arra az esetre, ha annak hitelességét valaki mégis megkérdőjelezné. Az ügy egyébként arra is felhívja a figyelmet, hogy a tanács előtt megjelenő felek is tisztában voltak a helyi oklevéladás jelentőségével.

A mezővárosok nyilván arra törekedhettek, hogy minél nagyobb mértékben szerepet játszhassanak az ingatlanforgalommal kapcsolatos oklevelek kiállításakor, s itt nem csupán a tekintélyük és jogaik forogtak kockán. Elég, ha csak arra gondolunk, hogy a koraújkor Hegyalján a bírák és a tanács számára is jelentős jövedelmet jelenthetett az ingatlanforgalommal járó öröklevél-kiállítás, ami után pontosan meghatározott illetéket kaptak, s nem kételkedhetünk abban, hogy ez bő száz évvel azelőtt is létező elv volt.⁵⁹⁶ Ez a törekvésük jól látszik egyébként abból a – már idézett – bekecsei levélből is, amit abban az

⁵⁹³ Az érsek ügyét ld. 595. jegyz. Perényire ld. 298. jegyz. A szepesi prépost: DF 264 539.

⁵⁹⁴ 1509-ben például az újhelyi Szent Imre egyház templomszolgái adtak el egy épületek nélküli malmot a pataki plébánosnak a település oklevelével. – DL 21 935.

⁵⁹⁵ A tállyai oklevél leírása szerint: „coram nobis personaliter constitutus discretus magister Caspar presbiter, plebanus et vicearchidiaconus de Olchywa, vigore certarum litterarum venerabilis magistri Petri de Cassovia prepositi et conventus de Jazo sigilloque ipsorum munitarum, autoritate reverendissimi domini et domini Georgii divina providencia archiepiscopi Strigoniensi” stb. – DF 283 257., DF 283 258. és DF 283 259. Persze, az is lehet, hogy ügyvédvalló levélről volt szó. A szöveg alapján ezt sajnos nem lehet megállapítani.

⁵⁹⁶ Tolcsván például 1606-ban szántó- és szőlőadásvétel esetén a bíró forintonként négy, a tanács pedig két dénárt kapott a vételárból az oklevél kiállításáért. A középkori oklevelekben szereplő szőlők értéke néha még a 100 forintot is elérte, ezért nyilván jelentős jövedelem származhatott ebből a bíró és a tanácstagok számára. – Németh: Mezővárosi törvények 48.

ügyben írtak, hogy egy kassai polgár Kassa város tanácsa előtt vásárolt egy bekecsi szőlőt. A feleket a levélben Bekecsre hívták, hogy az ügylet előttük is lejátszódjon.⁵⁹⁷

Azt azonban, hogy a mezővárosi okleveleket a legtöbb esetben még az ellenpéldák ellenére is hitelesnek tartották, sokatmondó adatok tanúsítják.

Egy 1481. évi lizskai eset azt mutatja, hogy az idegenek a polgároknak még azt a jogát is elfogadták, hogy mezővárosi lakost csak saját településén lehetett perelni.⁵⁹⁸ Amikor egy borvásárlás miatt kialakult viszály során Chev Mátyás bártfai polgárt sérelem érte, maga kért jogos ítéletet a mezővárostól.⁵⁹⁹

A sok pozitív adat mellett arra is van azonban példa, hogy az ingatlanügyben résztvevők bizonytalanok abban a kérdésben, hogy vajon kellőképpen felhasználható lesz-e a mezővárostól kapott oklevél a későbbiekben birtokjoguk igazolására. Ilyenkor a biztonság kedvéért a mezővárosi tanács által kiadott oklevelüket mással is átírták, vagy megerősítették.

Így például a már ismert telkibányai Kroprer György mostohafia, Mátyás pap mostohaapjának a város által oklevélbe foglalt 1444. évi végakarátát íratta át utólag közjegyzői oklevélbe, 1479-ben. Jellemző, hogy György a végrendeletről már 1438-ban dokumentumot állíttatott ki a gönci, a telkibányai és a ruszkai plébános közös kiadványában, Mátyás pedig a már szintén említett 1450. évi végrendeletét foglaltatta az egri káptalannal írásba.⁶⁰⁰

A mezővárosok oklevéladásának és intézkedéseinek hatálya a fentiek alapján személyileg elsősorban saját polgáraikra terjedt ki, de minden olyan esetben mások felett is érvényesült ez a joghatóság, ha az illetőnek, vagy egyházi intézménynek a mezőváros határán belül volt valamilyen birtoka.

Ezek után lássuk, hogy milyen területeken érvényesült a tanács joghatósága. Ha csak az ingatlanforgalomból indulunk ki, azt tapasztalhatjuk, hogy a magisztrátus a leggyakrabban a település határában lévő szőlőhegyeken, szántókon és vizeken fekvő ingatlanok esetében járt el. Hogy ez valóban így volt, jól mutatja az a logika is, ahogy a leleszi konvent, amikor egy újhelyi szőlő ügyében adott ki oklevelet, nem csupán a szokásos módon megjegyezte, hanem

⁵⁹⁷ Vö. 318. jegyz. Ez az eset egyúttal arra is utal, hogy azért a tanács hatáskörébe tartozó ügyekben sem minden alkalommal ők adták ki az oklevelet. Néhányszor valószínűleg megkerülték a magisztrátus e jogát, bár mégsem ez lehetett az igazán jellemző. Ez a tény talán azzal is összefügghet, hogy Bekecs kevésbé volt jelentős település, azaz nem volt oppidum és nincsen adatunk arra vonatkozólag sem, hogy szilárd oklevéladó gyakorlattal rendelkezett volna.

⁵⁹⁸ Erre a jogra utalnak azok a 14. századi pataki példák is, amikor a magisztrátus közvetítésével pereltek helyi polgárokat. Vö. 259. és 260. jegyz.

⁵⁹⁹ DF 214 916. – „Mathias Chev iudicium a nobis iure mediante expostulabat”.

⁶⁰⁰ DL 13 819. A többi: Bándi: Pálosok oklevelei 589-591. és 595.

kifejezetten hangsúlyozta és egyértelműen körülírta is, hogy a szőlő a mezőváros területén belül van.⁶⁰¹

Az adásvételi szerződések alapján pontosan meg lehet határozni, hogy melyek voltak azok a területek, ahol az egyes *oppidumok* eljártak.

Patakon a tanács eszerint szőlők esetében szó esik *Hutkaról* (ami nyilván Hotyka faluval azonos), a Hosszú (*longus*) hegyről, a Magas hegyről, *Zapchal* falu szomszédságában, a *Meger* hegyről, a *Sthawa* hegyről és az *Achanadhegeről*. A Király hegyen (*in monte regis*) egy kőbánya mellett feküdt a legtöbb szőlő. Más esetben egy telekről van szó, amely a város *Fyzerucha* nevű részén fekszik.⁶⁰²

Újhely magisztrátusa a következő területeken intézkedett: a *sulco-i földön*, a toronyai út mellett, a *Tonrakathyán* túl, *Dersekuta* közelében, a *Hozyabengh* cserjésnél, *Varpathaka* területén, a *Baxaluget* területén, *Corpasfolde* területén, a bari út mellett, a pálosok szomszédságában a *lygethben*, *Laazban*, az *Egercze* nevű helyen, és a *Zaloka* birtokon.⁶⁰³ A szőlőügyletek a helyi szőlőhegyekhez köthetők, így a Kisszéleskő, Széleskő, Köveshegy, *Banyehege*, a Feketehegy, a Magashegy, a Bari hegy, a Szárhegy valamint a Várhegy (*in monte castris*) voltak a fő szőlőtermő területek.⁶⁰⁴ Ezek mellett előfordult még a Ronyva patak (főként a malomügyek során) és az *Ersi-forrás* kifejezés is.⁶⁰⁵

Liszka mezőváros szőlői a *Rakothysnak* is nevezett Előhegyen és a *Kwtpathaka* hegyen feküdtek, egy telekről pedig megtudjuk, hogy a *Farkaswtha* utcán fekszik.⁶⁰⁶

Keresztúr mezőváros a Tolcsva folyón, a *Horvath* birtok felett lévő malom ügyében, Szántó tanácsa pedig az *Agyas* hegyen fekvő szőlőről adott ki oklevelet.⁶⁰⁷ Tarcalon a *Mezesmalon* fekvő szőlő ügyében született oklevél.⁶⁰⁸

Szikszó szőlőhegyei a Német hegy (máskor *Teutonicali*), Magyar hegy (*Hungaricali*) és a *Nyulmal* voltak, de találhatunk szőlőt az aszalói közútnál és az erdőben (*in silva*) is.⁶⁰⁹

Tályáról hat szőlőhegy nevét ismerjük. Ezek a következők: Nyerges hegy, Hegyes hegy, *Palothameghi* hegy, *Thekesmal*, *Banyas* hegy és a *Fevenyes*.⁶¹⁰

Telkibányáról csupán egy szántó elhelyezkedése ismeretes városi kiadványból, ez pedig a *Vering* nevű vámtól lejjebb feküdt.⁶¹¹

⁶⁰¹ A szóban forgó szőlő „in promontorio Feketehegh vocato, intra veras metas territorii oppidi Wyhel” helyezkedik el. – DF 216 531.

⁶⁰² DL 57 233., DL 76 664., DL 47 939., DL 77 082., DL 19 715., DL 76 494., DL 76 627., DL 51 936.

⁶⁰³ DL 4430., DL 4554., DL 5634., DL 6258., DL 7194., DL 8611., DL 10 294., DL 10 413., DL 10 871., DL 12 029., DL 12 793., DL 16 163., DL 17 750., DF 233 939.

⁶⁰⁴ DL 35 797., DL 6980., DL 8826., DL 7542., DL 7733., DL 12 793., DL 67 367., DL 12 029.

⁶⁰⁵ DL 5151., DL 5634.

⁶⁰⁶ DF 272 257., DF 217 486. és DF 264 495.

⁶⁰⁷ DL 16 394. és DF 215 139.

⁶⁰⁸ DL 99 498.

⁶⁰⁹ DF 270 458., DL 18 694., DL 17 345., DF 215 070. és DL 9952.

⁶¹⁰ DF 269 936., DF 269 883., DF 269 688., DF 215 343., DF 217 941., DF 215 140.

Tolcsva tanácsa a *Gyoparos* hegyen és a *Kwtpatka* hegyen lévő szőlők ügyében is eljár.⁶¹²

Az első észrevétel a területi illetékességgel kapcsolatosan az, hogy volt olyan szőlőhegy, amelyen két mezőváros tanácsa is adott ki oklevelet ingatlanügyben. A két település határa ezeken a helyeken nyilván pontosan a szőlőhegyen húzódott. Ilyen volt például a Kútpataka hegy, ami Liszka és Tolcsva mezővárosok határán feketett, s mindkét település tanácsa bocsátott ki oklevelet az itt fekvő szőlők ügyében.⁶¹³ Nyilván, a közös szőlőhegyeken a két tanács területi hatálya pontosan el volt különítve, így annak a kérdésnek az eldöntése, hogy kinek is kell az oklevelet kiállítania, mindenki számára egyértelmű volt.

Szántó és Tállya polgárai, ahogyan azt már korábban láttuk, *extraneusként* és az ügyletek tanúiként is többször szerepeltek egymás településein. Van azonban egy további fontos tényező, ami összeköti ezt a két mezővárost. Ez pedig az, hogy a szántói tanács egy esetben a tállyai *Fevenyes* hegyen lévő szőlő ügyében is oklevelet állított ki. Nem tudni, hogy mi lehet az oka annak, hogy nem a tállyaiak foglalták írásba ezt az öröklevelet. Az ügy során bártfai polgárok vásároltak szőlőt egy szántói polgártól. Figyelemreméltó, hogy az eladó, és a három megnevezett szomszéd közül kettő egyaránt szántói volt. Ez az adat is azt mutatja, hogy kellett lennie a szomszédságon kívül még valami – egyelőre még ismeretlen – kapcsolnak a két település között.⁶¹⁴

Ismerünk még egy olyan példát a középkori Hegyaljával kapcsolatosan, amikor a mezővárosi tanács ingatlanügyben az intézkedés során részben átlépi a település határait. Szikszó 1406-ban kibocsátott oklevele szerint a diósgyőri pálosok elcserélik két, Szikszón fekvő szőlőjüket a lechnici karthauziak Miskolcon lévő szőlőjére. Első látásra meglepőnek tűnik, hogy a szikszói magisztrátus egy miskolci ingatlant is érintő ügyben adott ki oklevelet. Úgy látszik azonban, hogy a cserét a miskolci tanács is írásba foglalta. Ez az oklevél ismereteink szerint nem maradt fenn eredetiben, de szerencsére van utalásunk a létezésére vonatkozólag.⁶¹⁵ A példa egyértelműen mutatja, hogy ha olyan ügylet történt, amelyben két mezőváros játszott egyszerre szerepet, akkor az ügyben szereplő személyek mindkét mezőváros tanácsával kiállították az ügy jogszerűségét biztosító oklevelet.

A felsorakoztatott adatokból egyértelműen látszik, hogy – noha van ez alól néhány kivétel – a mezővárosi tanács ingatlanügyek terén a területi illetékesség alapján járt el az oklevéladás

⁶¹¹ DL 11 976.

⁶¹² DF 229 629. és DF 229 539.

⁶¹³ A két település néhány kilométer távolságra fekszik egymástól, így lehetett közös szőlőhegyük.

⁶¹⁴ Ebben az esetben nem indokolhatja ezt az eljárást, hogy a két helység nagyjából három kilométerre helyezkedik el egymástól, s így rendelkezhetek közös szőlőhegygel, mivel az oklevél egyértelműen mutatja, hogy itt valóban Tállya mezőváros területéről van szó: „unam vineam suam in monte vero Fevenyes in territorio Thalya sitam et habitam”. – DF 215 140.

⁶¹⁵ DL 9159., illetve DAP I. 69.: „1406: Michael prior Carthusiensis per modum concambii dedit huic quendam vineam sui monasterii Pezukoncz vocatam versus Zenth Pether in territorio de Myskolcz existentem. Supra alias duas vineas in Zykzo in monte Nemethege existentem. Vide in literis iuratorum de Myskolcz.”

során. Azokban az ügyekben és azon személyek felett volt hivatott intézkedni, amelyek és akik a határaikon belül fekvő ingatlanokkal álltak kapcsolatban. Ez alól azonban kivételt jelentettek azok az esetek, amikor az egyházi illetékesség volt az erősebb, azaz a végrendeleti és a kegyes adományok ügyében a legtöbb alkalommal a plébános, közjegyző, esetleg hiteleshelyi tevékenységet folytató egyházi intézmény állított ki oklevelet. Ezzel ellentétes példa nagyobb számban csak Újhelyről ismeretes, de ezek is inkább kivételnek számítottak, mint jellemzőnek. Szintén befolyásolhatta az oklevél kiadójának személyét, ha összeférhetetlenség állt fenn egy ügyben, vagy ha valamilyen rendkívüli esemény folytán a tanács éppen nem tudott oklevelet kiállítani.

Érdekes módon azonban, az illetékesség kérdésében nem lehet éles határvonalat húzni a két típusú, oklevéladást végző intézmény között. Néha valamilyen speciális, talán személyes tényező döntött abban a kérdésben, hogy ki állítja ki az oklevelet. Sajnos, ennek hátterét ma már nem lehet megállapítani.

2. A mezővárosi önkormányzat feladatkörei

A középkori mezőváros feladatkörei közül leginkább azokra nézve rendelkezünk forrásokkal, amelyek oklevél kiadását tették szükségessé. Ezek legnagyobb része különféle ingatlanügy volt, így adásvételi szerződések, birtokkal kapcsolatos perek után írásba foglalt egyezségek és végrendeletek tették ki a legnagyobb részüket. Ennél csak jóval ritkábban állítottak ki tanúsítványokat, nyugtákat, vagy pedig küldtek levelet. A tanács olyan funkcióira, amelyek nem álltak szoros kapcsolatban az oklevéladó tevékenységgel, sajnos csak szórványos és közvetett adatok állnak rendelkezésre.

1. Ingatlanügyletek

Az ingatlanügyletek között találunk cserét, adásvételt, de számos példa van végrendeletileg adományozott szőlőkre is. Az ilyen oklevelek kibocsátása mindennapos, rutinszerű eseménynek tekinthető egy mezőváros életében, mely során a tanács szinte automatikusan, a jól ismert szokásjogi elveket figyelembe véve és alkalmazva járt el.

1. 1. Adásvétel

Az ingatlanügyletek leggyakoribb típusa az adásvétel volt.⁶¹⁶ Az adásvételek tárgya a legtöbb esetben szőlőbirtok. Az oklevelek pontosan körülírják az eladott szőlők határait és felsorolják a tartozékokat is. Ezek lehetnek különféle épületek, de prés-, illetve szüretelőhelyről, a szőlőbirtok részét képező kocsifordulóról, vagy pedig kocsival járható útról is szó esik egyes esetekben.⁶¹⁷ Szőlő ültetésére alkalmas földek szintén adásvétel tárgyát képezhették, néha pedig magáról az eladott szőlőről tudjuk meg azt, hogy az nem állt művelés alatt.⁶¹⁸ Úgy látszik, hogy az ilyen ingatlanok is keresettek lehettek. Egyes esetekben egyszerre több szőlőt is eladnak, így Tállyán 1487-ben hármat vásárolnak ugyanazon a napon a bártfai polgárok.⁶¹⁹ A földekkel kapcsolatos adásvételi szerződések mind a 14. századra és a 15. század elejére vonatkoznak.⁶²⁰ Ez a valós képet mutatja: a középkorvégi Hegyalján minden bizonnyal már a szőlő lehetett a legkeresettebb ingatlantípus.

Telkek is szerepelnek adásvétel tárgyaként. Néha részletesen felsorolják, hogy milyen tartozékok kapcsolódnak hozzájuk, valamint hogy hány ház található rajtuk, máskor viszont éppen arról van tudomásunk, hogy semmilyen építmény nincs az áruba bocsátott *funduson*. Arra is van példa, hogy nem egész telket adnak el, hanem csak telekrészt. Adataink alapján úgy látszik, hogy főként a 14. századi Patakon volt keresett ez az ingatlantípus.⁶²¹

A hegyaljai ingatlanforgalomban elvértve malmok is felbukkannak. Adásvétel tárgyaként azonban csak malomrész, illetve egy tönkrement, épületek nélküli malom szerepel. Mindkettő Újhelyen, a Ronyva folyón található.⁶²²

⁶¹⁶ Csak azokat az adásvételeket vesszük számba, amelyeket bizonyosan városi kiadványba foglaltak. Számos utalás van ugyanis – leginkább végrendeletekben – arra vonatkozólag, hogy korábban adásvétel során került a végrendelező kezébe az ingatlan. Arra ugyanakkor szinte soha nincs bizonyíték, hogy erről a város adott volna ki oklevelet.

⁶¹⁷ Patak, 1346: „locum thugury... ubi vina congregantur, et viam pro curru aptam” – DL 51 371.; Patak, 1354: „ad locum collationis vel versus locum vindemialem” – DL 77 082.; Újhely, 1383: „cum omnibus suis utilitatibus, scilicet loco torculari seu turgurio” – DL 8826.; Újhely, 1504: „ibidem habet locum proprium collectorium” – DL 67 367. Stb.

⁶¹⁸ Patak, 1334: „terram suam... pro vinea aptam” – DL 76 494.; Tállya, 1506: „vinea ipsa desolata” – DF 269 936.

⁶¹⁹ DF 215 343. Ugyanebben az oklevélben egy telek is elidegenítésre kerül a szőlőkkel együtt.

⁶²⁰ Újhely: DL 4430. (1354), DL 6258. (1375) és DL 10 044. (1413) és Patak: DL 77 277. (1360).

⁶²¹ Patak: 1332 (DL 76 452.), 1337 (DL 76 553.), 1342 (DL 76 678.) és 1361 (DL 51 936.). Tolcsva: 1505 (DF 229 262.) és 1510 (DF 229 381.). Liszka: 1478 (DL 18 007.).

⁶²² 1362-ben 1/6 malomrészről (DL 5151.) esik említés. 1509-ben a Szent Imre egyház templomgondnokai egy – az egyház tulajdonában lévő – épületek nélküli, tönkre ment malmot adtak el a patak iplébánosnak: „quoddam molendinum desertum, edifficiis, bonis omnino destitutum” – DL 21 935. Itt gyakorlatilag egy malomhelyről (*locus molendini*) van szó, ami olyan helyet jelentett, ahol korábban malom állt. Ld. Tringli: Malomépités 3. jegyz. Az ilyen területekre sokkal könnyebb volt új malmot építeni, mint ha teljesen érintetlen partszakaszon tennék ezt. Értékét egyébként az is mutatja, hogy mellette északról és délről is malom működött, és az ára, 25 forint és 12 köből búza sem volt alacsony, főként ha azt nézzük, hogy 1449-ben szintén Újhelyen egy fél malmot adtak el 50 forintért. – DL 14 317.

Az ingatlanforgalom során a vételárat általában az adásvétel helyszínén rögtön kifizették. Ezt okleveleink rendszeresen hangsúlyozzák is.⁶²³ Más esetekben azonban kifizetésének feltételei speciális jelleget öltöttek.

1520-ban megjelent Tolcsván Eperjes város képviselőjében Godor Albert és Vasipar Mátyás és 180 forintért vásároltak egy szőlőt Mihály tolcsvai presbitertől és oltárigazgatótól. Meglepő módon az eladók a vevőknek még két hordó bort is adtak a szőlő mellé.⁶²⁴ Nem tudunk másra gondolni, mint arra, hogy ez a két hordó bor az eperjesiek két küldöttét illette, mint a megbízás teljesítéséért járó fizetség.

Még érdekesebb ebből a szempontból az az eset, ami Újhelyen játszódott le. 1477-ben a tanács előtt Demeter pálos vikárius tanúsította, hogy Farkas Tamás újhelyi polgártól több helyi lakos jelenlétében megszerzett egy újhelyi földet. Cserébe Tamás a pálosok pincéjében tarthat egy hordó bort és olyan szabadságot kapott, hogy a malomvám (*census molendini*) befizetése nélkül örölhet a pálosok malmában.⁶²⁵ A malomvám alóli felmentés érthető dolog, hiszen a kolostor tulajdonában több malom is volt. A pincehasználattal kapcsolatosan azonban el kell mondani, hogy némiképp furcsa, hogy a polgárnak nincs pincéje, mert a szőlősgazdák házához automatikusan hozzátartozott a borospince és Újhelyen a polgárok legnagyobb részének bizonyosan volt szőlője.⁶²⁶

Már volt szó arról korábban, hogy milyen jogállású személyek és intézmények kerültek a mezővárosi tanács elé különféle ingatlanügyekben. Érdekes kérdés, hogy az adásvételeken belül hogyan oszlik meg a helyiek és a vidékiek aránya, és hogy hosszabb időintervallumban lehet-e valamilyen változást kimutatni ezzel kapcsolatosan.⁶²⁷ Bár csak kevés adatunk van, érdemes egy próbát tenni. Egy nagyon egyszerű számolással ugyanis ez a vizsgálat elvégezhető és a szőlőbirtoklás jellemzőinek változási tendenciáit is jól mutatja majd az így kialakult kép.

Összesen 56, mezővárosi tanács előtt zajló adásvételről van tudomásunk a hegyaljai mezővárosokból, amelyek 1305 és 1520 között mentek végbe. Az általunk vizsgált mezővárosi kiadványoknak ez több mint harmadrészét teszi ki. Ez alapján a mezővárosi oklevéladás legjellemzőbb területe az adásvételi szerződések kiállítása volt.

⁶²³ Tállya, 1506: „floreos XL Ungaricalis, plene et integre datis et solutis” – DF 269 696. Sőt, néha azt is kifejezetten kiemelték, hogy a fizetés készpénzben történt. Patak, 1324: „pro quator decem marcis promptorum pecuniarum” – DL 76 337.

⁶²⁴ DF 229 629.

⁶²⁵ DL 18 005. Az ügyet említi még F. Romhányi: Pálos gazdálkodás 318.

⁶²⁶ A somogyi szőlőművelő jobbágyoknál a borospince rendes telekbeli tartozék volt. – Belényessy: Szőlőtermelésünk 18. Északkelet-Magyarországon is mindennapos volt a borospince. Csak Pásztón 46 középkori eredetű borospincét tártak fel. – Valter: Mezővárosi kutatások 199.

⁶²⁷ Mivel az imént említett, 1477. évi oklevél nem klasszikus értelemben vett adásvételi szerződés, kihagyjuk a most következő vizsgálatunkból. Az adásvételi szerződések időbeli megoszlására ld. 8. Függelék.

Ezekből 41 szőlő, 8 telek (vagy ház), 5 föld (beleértve a szőlőültetésre alkalmas ingatlant is) a maradék 2 pedig malom(rész) ügyében íródott. Ahogyan várható volt, az ügyek legnagyobb részét, nagyjából 80%-át szőlőadásvételek tették ki.

Az adásvételeket három csoportra osztjuk. Az első csoportba azok tartoznak majd, amelyek csak helyiek, azaz mezővárosi polgárok között zajlottak. A második csoport azokat az ügyeket öleli fel, amelyek helyi polgárok és idegenek (nemesek, idegen polgárok, egyházi intézmények, illetve egyházi státuszú személyek) között mentek végbe. A harmadik csoport okleveleiben egyáltalán nem vesznek részt helyiek az ügyletben.

Három időintervallumot fogunk vizsgálni. A 14. századot, a 15. századot és az 1500-tól Mohácsig terjedő időszakot.

Az első fontos tapasztalat, hogy az adásvételi ügyben kiadott oklevelek száma 1305-től a középkor végéig folyamatosan és egyre gyorsuló ütemben nőtt. A középkor utolsó 20 évében már a az egész 15. századi mennyiségnek a harmadrészét tette ki (11).

Az adásvételek legnagyobb része helyi polgárok és vidékiek között folyt le. Számuk (30) nagyobb, mint a másik két típus összesen. A középkor végére azonban már a csak *extraneusok* között megtörtént adásvételek száma volt a legnagyobb. 6 darab ilyen típusú adásvétel van ebből a korszakból, míg a másik kettőből összesen is csak 7.

A legnagyobb szerepet játszó, szőlővel kapcsolatos adásvételek száma összességében a polgárok és idegenek közötti viszonylatban a legjelentősebb. Megfigyelhető azonban, hogy a középkor utolsó két évtizedében már a csak idegenek között végbemenő szőlőadásvételek száma a legmagasabb, a 11 összesen fennmaradt, csak *extraneusok* között játszó adásvétel közül 9 szőlővel volt kapcsolatos. A szőlőadásvételek száma egyébként folyamatosan nőtt. A középkor végén előfordulásuk már 20 év elteltével nagyobb volt, mint a 14. században, s amint ezt láthattuk, ilyenkor már számos esetben csak idegenek között folyt le az ügylet.

Ezzel párhuzamosan a földdel kapcsolatos adásvételek a 14. században voltak a leggyakoribbak, a középkor végére az ilyen ügyletet tartalmazó oklevelek gyakorlatilag eltűntek. Ez egyértelmű következménye volt a szőlőművelés fellendülésének.

A telekvásárlások – a földdel ellentétben – nem tűntek el teljesen a 16. század elejére. A 14. században még általában csak polgárok törekedtek telket szerezni, a 15-16. századra viszont az idegenek is többször vásároltak telket. Ez valószínűleg azzal függ össze, hogy az *extraneus* birtokosok ekkor már számos szőlőt birtokoltak a Hegyalján. A házakra a szőlőművelés miatt volt szükségük (elég, ha csak a városi vincellérekre gondolunk).

Az adatok összességében arra utalnak, hogy míg a 14. században a helyi polgárok között zajló, föld, vagy telek ügyében kiadott adásvételi szerződések voltak a leggyakoribbak, addig a 15. századra már leginkább szőlő ügyében születtek ezek az oklevelek és főként polgárok és

*extraneus*ok közötti ügyeket örökítették meg. A középkor végén már a helyi polgárok részvétele nélkül történő adásvételek voltak a leginkább jellemzőek.

Az adásvételek terén a 14. század és a Mohács előtti időszak között egyfajta súlyponteltolódás ment végbe. A fejlődés során a súlypont a 14. századi, polgárok között zajló telek és földadásvételektől a középkor végére a csak idegenek között létrejövő szőlőügyletek felé tolódott el.

A 14. századra tehát az idegenek birtoklásának nagyobb arányban történő megindulása volt a jellemző. A 15. század az *extraneus* birtoklás megerősödésének korszaka volt, ekkor valószínűleg még a forrásaink által mutatott képnél is jóval nagyobb arányban zajlott a hegyaljai szőlők idegen kézbe kerülése. A középkor utolsó néhány évtizede ellenben azt mutatja, hogy ekkor a szőlőknek már egy elég nagy része *extraneus*ok kezében volt. Olyannyira, hogy az adásvételek jelentős részben is csak idegenek között zajlottak le.

1. 2. Csere

A mezővárosi tanács okleveleiben különböző típusú birtokok cseréjéről is szó esik néha. A birtokcserék az adásvételekkel állíthatóak párhuzamba. A csereügyletek során leginkább szőlőkről esik szó, de van példa telek, szántó és malomrész cseréjére is. A cserékben egyik részről általában polgárok, a másik részről pedig egyházi intézmények vesznek részt. Patakról ugyanakkor a 14. századból két csereügylet maradt fenn, itt mind a kettő helyi polgárok között játszódott le.⁶²⁸ A cserét néha praktikus okok eredményezték. Újhelyen 1505-ben Kewrenthes Benedek és családja a nagy távolságra hivatkozva cseréli el a Köveshegyen lévő szőlőjét a pálosok Kisszéleskő hegyen fekvő szőlőjére.⁶²⁹ Más esetekben viszont a pálosok arra való törekvését jegyezhetjük fel, hogy kikerekítsék birtokukat. Szintén Újhelyen egy alkalommal szántót, más alkalommal pedig szőlőt szereznek saját ingatlanjuk mellett csere útján.⁶³⁰

1406-ban Szikszó város oklevele örökít meg egy cserét. Ebben a lechnici karthauziak Miskolcon fekvő szőlőjüket cserélik el a diósgyőri pálosoknak a szikszói Német hegyen fekvő két szőlőjéért. A szándék itt is mindkét részről nyilvánvaló.⁶³¹

Ha a két ingatlan nem volt egyenlő értékű, akkor a cserebirtok mellé készpénzt is adtak a felek. Így jártak el az említett 1342. évi pataki eset, Liszkán 1475-ben egy telek csere,

⁶²⁸ 1315-ben két telek, 1342-ben pedig két szőlő a csere tárgya. – DL 76 235. és DL 76 664.

⁶²⁹ DL 35 797.: „viarum discriminam longinquitatem”.

⁶³⁰ DL 5634. (1367) és DL 17 633. (1474).

⁶³¹ DL 9159.

Újhelyen 1465-ben pedig egy malom cseréje kapcsán.⁶³² A csereügyleteket megerősítő városi oklevelek az adásvételeknél megfigyelhető formát mutatták.

1. 3. Zálog

Az ingatlanokkal kapcsolatos intézkedések harmadik csoportja a zálogügyleteket foglalta magába. Ésszerű, hogy ebben az esetben is általában a tanács járt el, hiszen a település területén belül fekvő birtokok voltak érintve ezen esetekben. A zálogügyletek a 14. századi Patakra a legjellemzőbbek, tárgyuk minden esetben szőlő volt. A záloglevelet a magisztrátus állította ki, amennyiben pedig a határidő leteltkor a felek az összeget nem tudták visszafizetni, a tanács vagy meghosszabbította a határidőt, vagy pedig a hitelezőnek adta át az ingatlant. Patakon az összeg ki nem fizetése miatt 1338-ban az ingatlan a zálogbavevő birtokába került, 1341-ben pedig meghosszabbították a zálogot. 1345-ben a pénz vissza nem fizetése miatt keresetet indítottak a tanács előtt az adóssal szemben, de a tanács a pert Böjtközépig elhalasztotta.⁶³³ Ezekhez az ügyekhez sorolható még az a szikszói zálogügylet is, amelyet már más összefüggésben említettünk, s ahol a kérdéses szőlőt végül Perényi Péter kapta meg.⁶³⁴ Láthatjuk, hogy ezekben az esetekben a magisztrátus általában szerepet játszott annak a kérdésnek az eldöntésében, hogy a zálogösszeg, vagy kölcsön vissza nem fizetése esetén milyen módon elégítik ki a hitelezőt.

1. 4. Végrendelet

A dolgozat korábbi részében már volt szó róla, hogy a tanács – leginkább Újhelyen – végrendeletek ügyében is eljárta. Újhelyen a 14. század közepétől jelent meg ez a gyakorlat, és az 1470-es évek végéig több mint húsz alkalommal állított ki a mezőváros ilyen ügyben oklevelet. Az adományozott birtokok legnagyobb része szőlőbirtok volt, de akad köztük szántó, rét, irtásföld, telekrész és malom is.⁶³⁵

A Hegyalja további településeiről csak néhány adattal rendelkezünk erre vonatkozólag. Szikszón 1414-ben egy özvegyasszony a korábban a férje által halál utánra szóló adományozással rá, majd a lechnici karthauziakra hagyott két szőlőt engedi át már halála előtt a kolostornak, 1484-ben pedig egy polgár halála után foglalják írásba végrendeletét, amelyben

⁶³² Ld. 628. jegyz. Liszka: DF 264 495., Újhely: DL 16 163.

⁶³³ A pataki zálogügyletek a következők: DL 57 232. (1303), DL 76 584. (1338), DL 76 627. (1341) és DL 76 757. (1345).

⁶³⁴ DL 70 768. Itt a tanács a zálogösszeg ki nem fizetése miatt a földesúrra ruházta át az ingatlant.

⁶³⁵ A kedvezményezett minden esetben a Szent Egyed kolostor volt. Az ezzel kapcsolatos oklevelek időrendben: DL 4026., DL 4329., DL 4554., DL 5550., DL 6980., DL 7084., DL 7733., DL 8115., DL 8611., DL 10 294., DL 10 412., DL 10 413., DL 10 880., DL 11900., DL 11 901., DL 12 029., DL 17 114., DL 17 524., DL 17 631., DL 18 299.

családjára egy fél házat és három szőlőt hagyott.⁶³⁶ 1466-ban Bodrogkeresztúr polgárai tanúsítják, hogy Szilva dictus Mihály lizkai polgár a saját kezével épített malmát, amely a Tolcsva folyónál fekszik, a maga és utódai lelki üdvéért a regéci pálosokra hagyta.⁶³⁷ Mindhárom esetben csak a mezőváros tanácsa (illetve polgárai) az oklevél kiadója. 1434-ben Tarczal mezőváros és a tokaji várnagyok közös oklevélben rögzítették a néhai Ezlar-i Jonhus dictus András nemes végrendeletét, miszerint a Mézesmál hegyen lévő szőlőjét feleségére és fiára hagyta, amit a kijelölt tanúk is megerősítettek az oklevél kiadói előtt.⁶³⁸

A forrásanyag alapján azt lehet mondani, hogy a végrendeletileg törénő birtokátruházás fő ingatlantípusa a szőlő volt. Megfigyelhető még, hogy a szántók, vagy csak egyszerűen *terra* néven említett ingatlanok még a középkor vége felé (az 1470-es években) is több alkalommal kerülnek ilyen módon az egyház kezébe. Ez mégsem mond ellent azoknak az adásvételekkel kapcsolatosan megfogalmazott tényeknek, miszerint ez az ingatlantípus a középkor végén már viszaszorult az oklevelekben. Míg az adásvételek az ingatlanok iránti keresletet mutatják híven, a végrendeletek azt, hogy a polgárok milyen birtokkal rendelkeztek, az egyház pedig bármely típusú birtokot szívesen fogadott adományként, hiszen ingyen jutott hozzá.

A példák tükrében úgy tűnik, hogy a mezővárosi tanács főként abban az esetben adott ki oklevelet végrendeletről, ha az ingatlanbirtoklással volt kapcsolatos és ilyenkor általában arra sem volt szükség, hogy az oklevél kiadásában egyházi intézmény, vagy személy is részt vegyen.

Más volt a helyzet azonban a szabályos formát mutató, gondosan megszerkesztett, részletes végrendeletekkel és azokkal, amelyek nem csak birtokkal álltak kapcsolatban: ilyen ugyanis nem találunk mezővárosi oklevélben, az egyetlen Telkibányát leszámítva.

1428-ban a már említett Streytgesser János testamentuma ügyében keletkezett vitát és az annak megoldását eredményező rendelkezéseket foglalta a telkibányai tanács oklevélbe. A végrendelet szerint a helyi plébániaegyház és a két gönci kolostor évi egy-egy gyertyát kap János egy szőlőjének jövedelméből. A per a végrendelet be nem tartása miatt indult meg.⁶³⁹

1444-ben a fiatalabb Kroprer György végrendeletét foglalták írásba a település vezetői.⁶⁴⁰

A végrendeletek máshol mindenütt a szokásos, egyes szám első személyben írott oklevéllel történtek. Így végrendelezett például Thwba János pataki vikárius ugyanottani szőlőjét illetően, de ide tartozik Bereck szikszói plébános több oldalt kitevő, nagyon részletes

⁶³⁶ DL 10 258. és DF 215 070.

⁶³⁷ DL 16 394.

⁶³⁸ DL 99 498.

⁶³⁹ DL 11 976.

⁶⁴⁰ DL 13 819. Az ügyet már többször említettük.

végrendelete is 1517-ből.⁶⁴¹ Papok esetében persze nem véletlen, hogy maguk írták meg végakarataikat.

Az is megfigyelhető a középkori Hegyalján, hogy egyes esetekben az ügyben érdekelt polgár a mezővárossal közösen adta ki az oklevelet. Így tett például Filee fia Imre újhelyi polgár 1386-ban, amikor egy szőlőjét és két különálló szántóját halál utánra szóló adománnyal feleségére, majd a pálosokra hagyta. Az oklevél klasszikus végrendelet felépítéssel rendelkezik, egy fohással kezdődik, majd Imre nevében egyes szám első személyben folytatódik. Az oklevél *corroboratio*ja szerint a végrendeletet azonban Imre a mezőváros pecsétjével erősítette meg.⁶⁴² A végrendelező polgár számára a városi pecsét volt tehát az egyik záloga annak, hogy testamentuma hiteles lehessen.

Szintén hasonló módon akarta az oklevél hitelességét biztosítani Dyack Gergely liszkai polgár, aki szőlőadásvételét erősítette meg a mezővárossal 1474-ben. Az oklevél érdekes formát mutat, mert a végrendeletekhez hasonlóan egy fohással kezdődik, majd a kiadók, azaz a helyi официális és négy esküdt polgár, továbbá a helyi plébános neve következik. Ezután a még jelenlévő egyházi személyeket és polgárokat sorolták fel, akik *ad hec specialiter vocati et rogati* jelennek meg az ügynél. A nevek felsorolása és a közzététel után egy rövid *arenga* is áll, s ezután jön csak a tényleges adásvételi szerződés, mégpedig innen már adásvételeknél teljesen szokatlan módon egyes szám első személyben. A szöveg végén, külön sorban álló megjegyzés szerint az oklevél az *oppidum* pecsétjével lett megerősítve.⁶⁴³

Hasonlóképpen Liszkán 1449-ben Crutha dictus Máté helyi presbiter rendelkezett két szőlőjéről, gyóntatója, valamint különböző egyházi személyek és helyi polgárok jelenlétében. Az oklevelet talán ő maga írta egyes szám első személyben, de mint a szöveg végén kiderül, azt a mezőváros pecsétjével erősítették meg.⁶⁴⁴

⁶⁴¹ Bándi: Pálosok oklevelei 715-716. és DF 271 000.

⁶⁴² Az oklevelet a végrendelező Imre „Ladizlaus (!) dicto Zarvas iudice, Demetrio et Blasio iuratis necnon aliis concivibus meis presente me sigillo prefate civitatis feci consignari”. – DL 7194.

⁶⁴³ A szöveg végén: „Sub sigillo oppidi Lyzka subappenso”. – DF 214 648. A forrás egyébként kérdéseket vet fel. A szöveg szerkezete, az oklevél külalakja és az összehívott egyházi és világi tanúk alapján ugyanis szoros párhuzamokat mutat a végrendeletekkel. Furcsa az is, hogy a vételár nincsen feltüntetve a szövegben. Tovább nehezíti a helyzetet, hogy a hártya foltos és a fényképen a behajtás miatt bizonyos szövegrészek olvashatatlanok. Szerencsére a döntő rész jól kivehető: „sapienti viro, domino Thome Philach, alias Zebiny dicto... de Casscha libere vendidi ...[Foltos]...”. Az is azt mutathatja, hogy a felsoroltak ellenére mégsem végrendeletéről van szó, hogy hiányoznak belőle azok a végrendeleteknél szokásos szövegrészek, amelyek egyértelműen erre utalnának. Ilyen például az ilyen típusú oklevelekből jól ismert „in lecto egritudinis, licet eger corpore mente tunc per omnia sanus, inter ceteras salubres dispositiones condidit talem testamentum, quod...” stb. (Az idézet Újhelyről származik, 1428-ból. – DL 12 029.) Végezetül az is álláspontunk mellett dönt, hogy Iványi Béla, aki az oklevelet a bártfai levéltárban látta, másfél soros regesztájában szintén adásvételről beszél. Iványi: Bártfa levéltára 1948. sz.

⁶⁴⁴ „Ego, Matheus presbiter Crutha dictus...” stb., majd az oklevél végén: „Anno domini supranominato, sub sigillo opidanorum de Lizka in loco et anno suprascripto”. – DF 264 497.

Úgy tűnik tehát, hogy a végrendeleteket akkor foglalták a mezővárosok írásba, ha helyi polgárok ingatlanjairól volt szó bennük. Ennek ellenére pecsétjükkel többször is hitelesítették ezeket a testamentumokat, még egyházi személyek esetén is.

2. Perek

A mezővárosi tanács feladata volt az is, hogy a településen keletkezett perekben – főleg ha azok ingatlanok ügyében indultak – döntést hozzon. Mivel ilyenkor önállóan kellett ítéletet hozniuk a tanácsstagoknak, ezek voltak azok az ügyek, amikor a mezővárosi kiváltságok adta lehetőségekkel az *oppidum* a leglátványosabban élt.

Az ezekben az ügyekben való döntés az oklevél kibocsátás mechanikus folyamatánál jóval nagyobb jogi ismereteket, kreativitást és önállóságot kívánt meg a tanács tagjaitól. A perek során a magisztrátus általában az okleveles- és a tanúbizonyítást is alkalmazta, más esetekben pedig – amennyiben az ügy megkívánta – esküt írt elő a feleknek, vagy szakértőket is bevont a döntésbe, s csak ezután hozta meg ítéletét.

Újhelyen több hasonló perről is tudomásunk van. 1419-ben egy 6 hold irtásszántó miatt – amelyet Zido dictus Lukács hagyott a Szent Egyed kolostorra – még korábban támadt per ügyében adott ki az újhelyi magisztrátus oklevelet. A földre ugyanis a szintén újhelyi Welwas Miklós is igényt tartott. Perényi László máramarosi ispán, a település földesura megbízásából a tanácsstagok a pataki plébánossal együtt a helyszínen megvizsgálták a felek által bemutatott okleveleket és a birtokba végül a kolostort iktatták be.⁶⁴⁵ 1435-ben szintén határvita támadt: Zakol István bíró, Szaniszló Bertalan és Welwas Demeter esküdtek egy – Dénes fia János által – a kolostorra hagyott szőlő határjelei miatt támadt perben döntöttek a békétlenkedő polgár ellen, akit hatalmaskodásban marasztaltak el és örökös hallgatást parancsoltak rá.⁶⁴⁶ 1457-ben a városi tanács a pálosok és Egyed fia Mihály polgár hosszú ideje tartó malomperében hozott döntést. Több molnárt is szakértőként vontak be az ügybe, akik végül beállították a malmok gátjait.⁶⁴⁷

⁶⁴⁵ DL 10 872. A földet „ad scitum viorum proborum” a kolostorra hagyták, s emellett ráadásul a szerzetesek még erre vonatkozó oklevéllel is rendelkeztek: „insuper prefata ecclesia viorum religiosorum super dictas terras litteras authenticas in presentiam nostri evidenter fore cognoscuntur ostendisse”.

⁶⁴⁶ DL 14 898.: „prelibato Gallo imponentes perpetuum silencium, alioquin convincetur in facto potentiali, adque se antelatus Gallus spontanea coram nobis obligavit voluntate”.

⁶⁴⁷ DL 15 141. A felek a tanács előtt bejelentették, hogy köztük régóta viszály áll fenn a nevezett malom miatt, amely ügyben azonban senki nem tudott döntené, ezért „ex ambarum premissarum partium voluntate ambe prescripte partes sic invicem litigantes inter se talem dispositionem fecissent, statuissent pariter ordinassent, multorum... molendinatorum consilio et estimatione ex parti duorum molendinum ipsius Michaelis annotati secundum mensuram quantitatis competentis allevari aut acclinari, atque molendinum ipsorum fratrum heremitarum iuxta quantitatem estimabilem declinari sew descendendi deberent et tenerentur, prout nunc per molendinatos eorundem ex eorum voluntatibus propria molendina sunt ordinata”.

Patak tanácsa ismereteink szerint két alkalommal intézkedett hasonló perekben. Ezeket a példákat egyébként – más összefüggésben – már korábban is említettük, ezért csak röviden utalunk rájuk. Mindkét esetben örökösödési ügyről volt szó, amely a már jól ismert nagysejéni származású Kozma két fia, Miklós és Demeter javaival kapcsolatosan keletkezett. 1350-ben a testvérek nemesi rokonsága jelentkezett be utóbbi halála után az őket megillető rokoni részért, a pert azonban – miután fogott bírák segítségét is igénybe vették – megegyezéssel sikerült lezárni. 1358-ban ellenben a kállói bíró két lánya akarta megszerezni a testvérek ingatlanjait, amit a király is támogatott. Mivel azonban az ügy már elévült, és a tanács által elrendelt okleveles bizonyítás során a lányok semmilyen iratot nem tudtak felmutatni, a pataki magisztrátus elutasította a keresetet.⁶⁴⁸

Olyan eset is akadt persze, amikor nem is konkrétan a tanács hozta meg a döntést, csupán fórumot és lehetőséget kínált fel a feleknek a megegyezésre, majd az egyezséget oklevelében, a mezőváros pecsétje alatt rögzítette.

Az egyik ügy alakulása, amelyet ebből a szempontból érdemes megemlíteni, csaknem negyven éven keresztül kísérhető figyelemmel és Újhely mezőváros okleveleiben maradt fenn. 1427-ben Antal fia István újhelyi polgár úgy végrendelkezett, hogy a Ronyván lévő malmát két lányára: Dorottyára és Margitra, haláluk esetén pedig unokájára s azok örökösire hagyja. Az örökítő azonban azt is kikötötte, hogy a malmot csak a rokonságon belül idegeníthetik el és a család kihalása után az a helyi Szent Egyed pálos kolostorra szálljon.⁶⁴⁹

A família ekkor már csak az ingatlan háromnegyed részével rendelkezett, annak negyedét ugyanis már előzőleg a pálosoknak adták.

1449-ben ismét előkerült a malom ügye: az adományozók leszármazottai, Urbin Gergely és fia, Urbin Antal felesége, Margit és annak három fia a malom felét 50 forintért eladták Chikos Gergelynek, holott ő nem is tartozott a rokonsághoz. Az Urbin család tagjai, akik Antal fia István rokonságához tartoztak (a nevezett Margit az 1427-ben említett egyik lány volt) ezek szerint jogtalanul idegenítették el az ingatlant. Az igazi sértett a kolostor volt, mivel veszélybe került számára a malom többi részének megszerzése. Mivel azonban a vevő és családja dicséretes életet élt és a pálos rend iránt is testvérülettel volt, Miklós, a pálosok vikáriusa és a szerzetesek engedélyezték az adásvételt, de kikötötték, hogy a fél malmot a vevők nem adhatják el, ha pedig mégis eladnák, akkor az a kolostorban Chikos Gergely által emelt oltárra szálljon.⁶⁵⁰ Ezzel tehát sikerült olyan megoldást találni ebben a kényes kérdésben, amely során a pálosok mégis csak biztosították érdekeik érvényesülését.

⁶⁴⁸ DL 76 988. és DL 77 244.

⁶⁴⁹ DL 11 900.

⁶⁵⁰ DL 14 317. Az oklevél szerint a malomrészt eladják az említetteknek, bár „pretactus Gregorius Chicos et sui heredes extra lineam consanguineitatis pretactorum videlicet Gregorii Urbin et Margarete cum ipsorum

A harmadik oklevél, amely ezzel az ügygel foglalkozik 1454-ben íródott.⁶⁵¹ Ekkor a malom már mint a pálosok és Chikos Péter közös malma szerepelt. Azt is megtudjuk azonban, hogy a malomban az eltelt öt évben több helyi – eddig ismeretlen – tulajdonos is bírt résztulajdonnal (Domonkos varga felesége, két fia és lánya, illetve Kylences János hitvese, fia és lánya). Nem tudni, hogy ezek a személyek is Antal fia István rokonságába tartoztak-e. A kolostor az általuk bírt malomrészt 6 forintért vásárolta meg. Feltűnik még egy polgár: Máté fia János, aki a malomkeréken egy bizonyos résszel bírt. Ő nem tartozhatott az eladó atyafiségéhez, mivel a pálosok engedélyezték számára azt, hogy a malomban élete végéig saját használatra malomvám nélkül őröljön (talán oly kicsi volt az általa bírt malomrész, hogy nem lehetett máshogy kompenzálni számára annak elvesztését).

1465-ben végül az egész ingatlan a Szent Egyed kolostor birtokába került, amikor Chikos Tamás és hozzátartozói fél malomrészüket elcserélték a kolostorral 7 hold földre és ezen felül még 20 forintot is kaptak. Bár nem volt már tulajdonrészük rajta, elérték, hogy a malom a családtagok halála után a Chikos Gergely-féle oltárra szálljon, s ez által lelki üdvüket is biztosították.⁶⁵² Az esetet röviden tehát úgy lehetne összefoglalni, hogy a pálos kolostor kitartó hozzáállással évtizedek alatt, a felmerülő bonyodalmak ellenére sikeresen szerzett meg egy malmot a Ronyva folyón.

Tállya tanácsa 1520 és 1521 fordulóján Perey György és lánya, Anna végrendelete ügyében járt el hasonló módon, azaz mintegy közvetítőként egy perben. Először 1520 végén a bártfaiakat értesítették a tanács tagjai levélben a polgár végakarataról, majd 1521 januárjában a rokonoknak a hagyatékért folytatott viszályát lezáró megállapodását foglalták írásba. A vita tárgyát az képezte, hogy György egy szőlejét végrendeletileg lányára, Annára hagyta, de úgy, hogy annak halála után abból 5 forint 74 dénárt fizessenek ki Ágotának, bizonyos Perey Lőrinc feleségének, aki egyébként valószínűleg György testvére volt. Ágota pénze mellett György még további kifizetésekről is rendelkezett, amelyek kedvezményezettjei egyházi intézmények, de leginkább a kassai Szent Mihály Arkangyal testvérület voltak. A vitát az okozta, hogy miután Anna is meghalt, a szőlő a testvérületé lett, a nélkül azonban, hogy a pénzt kifizették volna Ágotának. Egy másik rokon, Perey Ambrus ekkor pert kezdett a testvérülettel a szőlőért. Végül sikerült lezárni az ügyet: a család tagjai biztosították a

heredibus fore dignoscuntur, ideo huiusmodi venditionem sew comparationem quedam littera testamentalis super dicto molendino emanata et apud heremitas habita omnino vetabat sew prohibebat”. De mégis, mivel az említett Chicos Gergely és családja „laudabilem vitam, honestam conversationem et penitus veram confraternitatem ad heremitas Sancti Pauli habebant”, ezért „quospiam in pretactam medietatem molendini iuxta suam prefixam emptionem libere et effective misit ingredi et intrare”.

⁶⁵¹ DL 14 898.

⁶⁵² DL 16 163.

testvérület a szőlő gondtalan birtoklásában, azok pedig cserébe 5 forintot fizettek ki Ágotának.⁶⁵³

Szintén egy hasonló megegyezést foglalt írásba az újhelyi tanács a középkor végén. 1513-ban ugyanis a mezőváros oklevelével tudtul adja, hogy az Újhelyen birtokos bártfaiak egy általuk kényszerűen elpusztított út helyett egy másikat vettek, ami a régi út helyén haladt át, s amiért bizonyos helyi polgároktól egy meghatározott összeget is átvettek. A bártfaiak néhány – a szomszédságban lakó – polgárnak megígérték, hogy azok az úton szabadon járhatnak majd át a jövőben.⁶⁵⁴

A fenti esetekben láthattuk, hogy a mezővárosi tanács arra törekedett, hogy a területén belül fekvő ingatlanok ügyében felmerült perekben maga hozzon döntést. Ez a bírói joghatóság azonban az egyszerű ingatlanügyeknél jóval kiterjedtebb lehetett, és ez nem csupán abból a korábban már említett tényből következtethető ki, hogy egyes esetekben saját bírói székről is beszéltek a mezővárosi kiadványok. Van ugyanis arra vonatkozó példánk mind a 14., mind pedig a 15. századból, hogy a mezővárosok néha a fentieknél komolyabb ügyekben is ítélkeztek.

Az első ilyen példa a 14. századi Patakról ismeretes. A település 1334. évi kiadványa alapján egy bizonyos Pál fia Lukács meggyilkolása miatt annak rokonai pert indítottak Scentus fia Domokos fia Imre és rokonsága ellen. Az ügy ekkor még nyilván további vizsgálatokat kívánt meg, hiszen a város a döntésig treugát rendelt el a felek között, annak megszegőivel szemben pedig 25 márka büntetést helyezett kilátásba. Ami leginkább felkeltheti az esettel kapcsolatosan a figyelmünket, az a nagy jelentőségű tény, hogy a felek konkrétan a városi tanács színe előtt indították meg a pert a gyilkosság ügyében. Ezek szerint a 14. századi Patak még a nagyobb ügyekben is illetékes volt eljárni. Persze, az sem elképzelhetetlen, hogy itt annak a később Werbőczy által lejegyzett országos jogi elvnek az alkalmazásáról volt szó, hogy a városok a tolvajokat, rablókat, gyilkosokat és gyújtogatókat, azaz a nyilvános gonosztevőket elítélhették.⁶⁵⁵ A tény mindenestre bőven beillik a Patak jogi és társadalmi helyzetéről és 14. századi jelentőségéről bennünk kialakult képbe.

⁶⁵³ DF 217 915. és DF 217 941. Az eredeti végrendelet – ha egyáltalán volt ilyen – sajnos nem ismert.

⁶⁵⁴ A bártfaiak előadták, hogy „coactos compulsosque destructione prioris vie ducentis eosdem ad vineam eorum in monte Banya habitam, emisse unam aliam viam transferentis per loca prius non pervia et ambulabilia, a Valentino Kasar, Andrea Hanga ac relictis quondam Ladislai Hywes certa pecunie summa plenarie ipsis persoluta optinueruntque gratuito ab Andrea de Wasarhel presbitero in Wyhel, Stephano Harasti, Jacobo Pastor ac Ladislao Thewke liberum processum vie empte de predictis viris per terras ac possessiones eorum ea tamen condicione, ut hi qui per terras eorum gratuito processus huius vie fieri promiserunt ipsi libere per eam incedere possint”. – DF 217 307.

⁶⁵⁵ Az, hogy az ügyet a város színe előtt indították, a szöveg alapján is nyilvánvaló: „in causa, quam Anthonius filius Pauli et sui proximi pro interfectione Lukach filii eiusdem Pauli contra Emericum filium Dominici filii Scentus egissent coram nobis” stb. – DL 76 478. Az országos jog (Tripartitum III. 20.) szerint a városok „fures, latrones, homicidas, incendiarios et alios ejuscemodi publicos malefactores, juxta eorum demerita, servatis de jure in hac parte servandis, castigare punireque possunt”. – Tripartitum 506-507.

Más a helyzet azonban 15. századi telkibányai példánkkal kapcsolatosan. 1494 júliusában Telkibánya város bírāja és esküdtjei levelet írtak Kassa városának, miszerint két polgárunk, Mihály és Mátyás – mindketten vargák – megjelentek a színük előtt egy keresetlevéllel, majd Mátyás előadta, hogy Mihály őt súlyos szavakkal megrágalmazta, és tolvajnak nevezte, valamint Kassa város színe előtt a tolvajlás bűnét akarta rábizonyítani, ezzel a saját és rokonsága nevét is bemocskolva. A mezőváros tanácsa a két, előttük megjelent személy ügyében Istent és igazságát szem előtt tartva, tanúkat színe elé megidézve az ügyet Istennek tartozó hite szerint megvizsgálta. A tanúk állítása szerint a kassaiak vendéglátója házából valóban eltűnt egy pajzs, de a többi, ott lakó ember nem tudta, hogy ki lopta el azt. A telkibányaiak ráadásul kettejüket, amíg közöttük éltek, olyan embereknek ismerték meg, akik megbízhatóak és ellátják magukat. Az ügy önmagában is igen érdekes, ennek ellenére minket most mégis csak az a levél végén álló mondat érdekel, miszerint Mátyás a vendéglátóját az arcán megsebesítette, ezért a tanács néhány napra bilincsbe verte őt.⁶⁵⁶ A polgártársukat megtámadó Mátyást a mezőváros vezetése ezek szerint tehát elfogatta és elzáratta. Arra a kérdésre, hogy milyen jogi felhatalmazásuk volt erre vonatkozólag a polgároknak, egyetlen válasz lehetséges: valószínű, hogy Telkibánya vezetése itt a szerint a jogi elv szerint járt el, amely egyébként később a Hármaskönyvben is megtalálható volt.

A mezővárosok és a falvak ugyanis, még ha nem is rendelkeztek a bűnösök megbüntetésére engedélyt adó királyi kiváltságlevéllel, a nyilvános gonosztevőket elfoghatták (sőt, kötelesek voltak elfogni!), a kisebb ügyekben pedig három napig fogságban is tarthatták, azután viszont a megyei hatóságoknak kellett a bűnösöket kiadni. Gyilkosokat, gyújtogatókat és erőszakos fajtalanságon kapottakat viszont – amennyiben a település határán belül követték el bűnüket – törvényes úton meg is büntethették, mégpedig vétkük súlyának megfelelő büntetést alkalmazva.⁶⁵⁷ Telkibányán minden bizonnyal a Tripartitum e pontjának gyakorlati alkalmazásával állunk tehát szemben. Figyelemreméltó ezzel kapcsolatosan, hogy a polgárok láthatólag pontosan tisztában voltak azokkal a jogi lehetőségekkel, amelyek ilyen esetben alkalmazhatóak voltak.

⁶⁵⁶ A tanúk „farent unum clipeum wlgo kotorgart de domo hospitis eorum deperisse”. (A „kotorgart” szó jelentésére vonatkozóan ld. Szamota 525.: ‘scutum’). A polgár megsebesítésére és a tanács eljárására vonatkozó szövegrész a következő: „ipse Mathias suum hospitem in facie wlnaverat, pro quo cathenis vincitus certis diebus detinebatur”. – DF 271 490.

⁶⁵⁷ Tripartitum 532-533.: „Hoc quoque sciendum, quod omnes nobiles, nec non oppida et villae, qui vel quae literas regias super malefactorum et pravorum hominum punitione pro se non habent confectas: universos fures, praedones et alios publicos malefactores, per eos et in eorum medio deprehensos atque detentos, manibus comitum, aut vicecomitum et iudicum nobilium illius comitatus, ubi hujusmodi nobiles resident, aut oppida vel villae adjacent, sub poena homagii malefactoris defenti, tradere et assignare tenentur puniendos. Nec ultra tres dies apud se illos tenere possunt.”, valamint „Homicidas tamen et incendiarios, ac in adulterio violenti deprehensos, in loco delicti, sive facie vel territorio illius oppidi aut possessionis, ubi facinus hujusmodi patratum fuerit, captos et detentos, etiam oppida et villae ac nobiles, privilegia non habentes, observato juris ordine, juxta eorum demerita, feriendi atque puniendi habent auctoritatem.” (Tripartitum III. 32.) Ez a szabály egyébként a levelesített bűnözőkre is vonatkozott.

Láthattuk, hogy a tanács – amennyiben szükséges volt – ilyen perek esetében összehívta a lehetséges tanúkat és őket meghallgatva döntött egy-egy kérdésben. A Hegyalján a szőlő- és egyéb ingatlan adásvételek során már a 14. századtól rendszeresen szerepeltek tanúk az ügyekben. Eleinte csak a szomszédokat említik az oklevelek ilyen minőségben, de a középkor végén láthatólag már kifejezetten a tanúskodás céljából hívják össze a települések lakosságát birtokügyek esetén. Az ingatlanügylet hitelét és törvényességét a tanúk száma, sőt társadalmi rangja is erősíthette. Úgy látszik, hogy a településen éppen akkor jelen lévő előkelőbb személyeket is igyekeztek a tanúk között felsorolni. Így fordulhat elő, hogy például 1515-ben Tolcsván a tanúk között említik két helyi oltáros pap és nemes Haghmassy Kelemen litterátus, akkori tizedszedő nevét is. Utóbbi valószínűleg nem helyi lakos volt, a tanúk közötti jelenlétét fontos tisztségének és társadalmi rangjának köszönhette, valamint annak, hogy az ügylet időpontjában éppen a településen tartózkodott.⁶⁵⁸ A tanács egyébként a legkülönfélébb ügyekben rendelhetett el tanúkihallgatást. 1524-ben például akkor hívták össze ilyen céllal a mezőváros lakosságát Tályán, amikor Bártfa város képviselői járultak a színiük elé, azzal a céllal, hogy a mezőváros erősítse meg őket ottani szőleik birtokában. Az eljárás sikerrel járt, ugyanis a megjelent polgárok közül több öreg is emlékezett arra, hogy fiatal fővel részt vettek a mondott szőlők vételárának kifizetésénél az áldomáson, ezért a mezőváros oklevelet adott ki ennek megerősítésére.⁶⁵⁹

Van még egy adat arra vonatkozóan, hogy a magisztrátus ítéletet hoz egy perben. 1421-ben Patak tanácsa egy tartozás ügyében adott ki ítéletlevelet. A Perényiek udvarbírája, Czobay-i Mihály mester ugyanis azzal vádolta Kállói János mester Horros-i jobbágyát, Seney Györgyöt, hogy ő és társai nem adják meg neki a bor áráként maradt 44 dénár tartozásukat. György ezt elismerte, de azt állította, hogy az összeget egy hajnalon megadta a Perényiek egy Bodrogon túl lakó jobbágyának, Kis (*parvus*) Tamásnak, mégpedig egy bizonyos Fábián jelenlétében. Mivel azonban az alperes ezt oklevéllel nem tudta igazolni, a mezőváros vezetői elrendelték, hogy Tamás és Fábián tegyen esküt arról, hogy György nem fizette meg az összeget. Miután előttük és az e célra kirendelt volt bíró, Miklós fia András előtt letették az esküt, a tanács úgy határozott, hogy György teljesítse a fizetést.⁶⁶⁰

⁶⁵⁸ DF 217 486.

⁶⁵⁹ DF 215 141.: „nonnuli de prefatis civibus oppidi Thalaya, qui tunc juvenilem egerunt, et iam grandevam attigerunt etatem, in rei veritate fassi sunt, ut... haberent memoria, quomodo justam solutionem et perfectam egissent victimam predictorum vinearum dominorum civitatis Barthphensis”.

⁶⁶⁰ Az adós azt nyilatkozta, hogy a pénzt „in quandam una aurora Thome parwo, iobbadioni eorundem dominorum Nicolai et Ladislai de Peren ultra fluvium Bodrog residenti coram Fabiano socio suo, simili ultra fluvium Bodrog residente plenarie persolvisset”. Mivel azonban erről „nullum evidens documentum coram nobis potuit statuere, ideo nos iudicantes commissimus, ut idem Thomas parvus super premissis pecuniis et Fabianus socius suus contra eundem Georgium de Senew sacramentum prestare super eo”. – DF 221 294. Kár, hogy nem tudjuk, végül György valóban kifizette-e az összeget.

A mezőváros azonban nem döntött minden olyan perben, vagy viszályban, amely a területén lezajlott. Egyes esetekben ugyan vizsgálatot folytatott az ilyen ügyekben, a döntést azonban mégsem a tanács tagjai hozták meg. Ebbe a kategóriába tartoznak például azok az ügyek, amikor *extraneusok* kerülnek konfliktusba helyi, vagy idegen személyekkel a mezőváros területén belül. Ilyenkor – mint ezt az iménti telkibányai példánk is remekül mutatja – a magisztrátus tanúkihallgatást rendelhetett el, majd pedig erről jelentést küldött az érintett városi hatóságnak. Ezekben az esetekben a tanács láthatóan nem hozott ítéletet, vizsgálatával csupán hozzájárult ahhoz, hogy az *extraneusok* egymás közötti perében eljáró másik bírói fórum, azaz a városi hatóságok minél tájékozottabbak lehessenek a döntésük során. Amennyiben ezt egy, a későbbiekben elveszett levélben nem maguk a bártfaiak és kassaiak kérték a mezővárosoktól, akkor itt minden bizonnyal egy íratlan, de általánosnak tekinthető szabályról és eljárásról lehet szó, amit a városi és mezővárosi hatóságok talán kölcsönösen gyakorolhattak egymással szemben.

A telkibányai példa mellett ilyen jelentést küldött többek között Vámosújfalui hatósága is a bártfai tanácsnak, 1500 körüli datálatlan levelében. Mint írják, a bártfai Benedek és György a település lakossága előtt viszálykodott egymással. A tanács pecsétjével megidézte az események szemtanúit, akik elmondták, hogy Benedek gyalázkodó szavakat intézett Györgyhez, aki a békére törekedve elégtételt kért tőle. A másik azonban azt nem akarta megadni sőt, kardját kirántva meg is akarta sebesíteni ellenfelét, amit egy polgár, név szerint Mátyás is látott. A felek, ennek ellenére végül kiegyeztek.⁶⁶¹ 1526-ban Szikszó tanácsa értesíti levélben Bártfa városát, hogy polgáraik, Sangh György, valamint Organas Orbán között – miután előbbi fogott bírák segítségével kiengesztelte a másikat – bizonyos sürgős ok miatt béke jött létre.⁶⁶²

3. Egyéb ügyekben történő oklevéladás

A tanácsnak az ingatlanforgalom felügyelete és az esetlegesen felmerült perek eldöntése (vagy az abban való közreműködés) mellett az okleveles anyagból tükröződő másik fontos tevékenysége az volt, hogy a legkülönfélébb ügyekben állított ki tanúsítványt.

Az ilyen intézkedések közé sorolható, amikor a bíró és esküdtjei nyugtát adnak ki pénz, vagy egyéb értéktárgyak ügyében. Erre Újhelyről és Patakról maradtak fenn példánk.

⁶⁶¹ DF 214 701.

⁶⁶² A tanács levele szerint „circumspectus Georgius Sangh de eadem Bartffa ex nonnullorum proborum, ac providorum virorum petitionum dictum circumspectum dominum Urbanum, similiter de eodem Bartffa conplacavit, ad huc se pax perpetuo et patientia facta est pro quibusdam causis urgentibus”. – DF 218 421.

1380-ban megjelent az újhelyi tanács előtt a helyi pálosok két képviselője, akik előadták, hogy a leleszi prépostság Zaloka nevű birtokán János jobbágnál van 79 méhkasuk, melyet már kétszer is visszakértek a préposttól, aki azt vissza is adta nekik azzal a feltétellel, hogy a mezőváros oklevelével nyugtázzák. A tanács ezért a prépostnak oklevelet állított ki.⁶⁶³

1407-ben Garai Miklós nádor oklevele Rechythe-i Egyed fia Miklós mestert utasította arra, hogy Kysyda-i Chyrke dictus Péter mester leányának, Perpetua apácának a pataki tanács, vagy pedig a Szent Anna apácakolostor apátnője előtt tegyen le hét forintot. Az aktus a város oklevele szerint meg is történt a tanács előtt, amit az oklevelével örökített meg.⁶⁶⁴

Ugyanott 1525-ben a város szintén oklevelével tanúsította, hogy átvették a sárospataki Szent János egyház bizonyos dolgait Raska-i György özvegyétől és fiaitól.⁶⁶⁵ Ezekben az esetekben a magisztrátus általában mint közhitelű intézmény, a felek kérésére tanúsította az átvételt.

Egy másik esetben, 1524-ben Gönc város levelében értesítette Bártfa városát egy hagyatéki ügyben. Bártfa tanácsa ugyanis küldöttje, Volgeroth Egyed által kérte, hogy az elhunyt (nyilván bártfai) Langh Bálint javaira vonatkozó adásvételek listáját közöljék velük. A város a kérésre tételesen fel is sorolta, hogy a helyi polgárok a hagyatékból milyen tárgyakat vásároltak meg, továbbá mit, és milyen jogcímen foglaltak le abból. A maradékot a gönciek Bártfának adták át.⁶⁶⁶

A mezővárosok a fenti példák mellett különböző hatalmaskodási ügyekben is többször állítottak ki bizonyáglevelet. Erre a legjobb adatok Patak már említett 1359. és 1360. évi oklevelei, valamint Liszka 1475. évi levele földesurához, amelyben a szénájuk lekaszásáról tájékoztatták őt.⁶⁶⁷

4. A polgárok jogi képviselete

A mezővárosi tanács alapvető fontosságú feladatai közé tartozott a közösség és személyesen minden egyes polgár jogi képviselete is azokban az esetekben, amikor egy külső féllel kerültek szembe valamilyen ügyben. Azt, hogy a polgárok közös, azaz az egész települést

⁶⁶³ DF 233 939.: „in possessione prepositi de Lelez, nomine Zaloka, apud Johannem jobagionem eiusdem prepositi habent octaginta apes minus uno, quiquidem heremite a predicto preposito bis rei reassignassent. Idem prepositus reddere restituere curasset, isto modo, ut heremite predictae litteras nostre civitatis ei contulerant. Unde nos super eo eidem preposito litteras nostras expeditionales duximus concedendas communi justitia mediante”.

⁶⁶⁴ DL 42 920.: „juxta continentiam litterarum viri magnifici domini Nicolai de Gara, regni Hungarie palatini et iudicis Cumanorum fassionalium pariter obligatorie, nobilis vir magister Nicolaus filii Egidii de Rechyte, nobili et religiose puelle Perpetua vocatis, filie olim magistri Petri dicti Chyrke de Kysyda, septem florenos computi Cassovienses octo die festi Pentecostes coram nobis, aut abbatissa claustris beate Anne de dicta Patak solvere obligasset”.

⁶⁶⁵ A tanács „fatimur per presentes certas nonnullas res ecclesie Beati Johannis civitatis Sarospathak a generosa domina Katherina... accepisse”. – DL 68 674.

⁶⁶⁶ DF 218 235.

⁶⁶⁷ DL 51 842., DF 219 478. és DF 265 246.

érintő jogi igényeiért milyen módon léptek fel, a dolgot korábbi részében már láthattuk. Ezek az esetek magukban foglalják azt, amikor a település jogainak megsértése teszi szükségessé a magisztrátus fellépését, de azt is, amikor a mezőváros vezetői kiváltságok szerzéséért, vagy privilégium megújításáért menesztenek küldöttséget a királyhoz, vagy a földesúrhoz. Ezen ügyek nyilvánvalóan a tanács hatáskörébe és kötelezettségei közé tartoztak. Úgy látszik azonban, hogy a tanács egyes polgárainak felkérésére külön is gyakran intézkedett hasonló ügyekben. Ez a forrásokban leginkább borkereskedelemmel kapcsolatos, vagy más eredetű pénztartozások miatt történő fellépésként szerepel. A legáltalánosabb formája a borvásárlásnak ugyanis az volt, hogy a vevő előleget hagyott az eladónál, és ígéretet tett a hátralék kifizetésére. A bonyodalmak pedig általában éppen az ilyen hátralék ki nem fizetéséből származtak. Az ilyen típusú levelek Újhelyről és Göncről ismeretesek.

Az újhelyi levél, melyet a mezőváros vezetői 1515-ben küldtek Bártfa város tanácsának, ennek megfelelően a borkereskedelem során keletkezett pénztartozásról számolt be, amiért is a tanács a hátralék kifizetésére hívta fel a bártfaiak figyelmét.⁶⁶⁸

Göncön az ilyen levelek egy részében szintén borral függött össze a tartozás. 1514-ben és 1522-ben is ilyen ügyben küldtek levelet a gönci bíró és esküdtjei a bártfaiaknak, a tartozás kiegyenlítésére szólítva fel őket. Az első, 1514. évi gönci esetünkben nem pénzelőleget tett le a vásárló bártfai Nagy Antal a Göncön szerzett két hordó borért, hanem zálogként ruhaneműt hagyott az eladónál, azzal, hogy a kitűzött fizetési határidőig az összeget megküldi. A terminus eljöttével azonban Antal nem jelent meg, s ezért Gönc város tanácsa arra kérte a bártfai tanácsot, hogy a vevőt a fizetésre, vagy a megegyezésre szólítsák fel. Ha pedig ez mégsem történne meg, akkor – mint írják – az eladó Rezik Pál a zálogtárgyak eladásával, vagy továbbzálogosításával fogja behajtani a pénzt.⁶⁶⁹ A többi gönci levélben (egy valószínűleg 15. század közepi, továbbá egy 1515-ös és 1525-ös keltezésű levél) ugyan nem részletezik, hogy miből származik a polgárok kinnlevősége, de feltételezhető, hogy itt is borvásárlás állhat a háttérben.⁶⁷⁰

1366-ban Patakon más jelleget öltött a város polgárának érdekképviselője. Mivel János, egykori pataki bíró nem tudta visszafizetni a pénztartozását hitelezőjének, Chama fia Istvánnak, ezért a tartozását birtokaiból egyenlítette ki, a város szokása szerint. A város az ügyben írt levelet a leleszi konventnek, hogy mivel István *famulusa* törvényes oklevelet – nyilván ügyvédvalló levelet – az ügyben nem tudott felmutatni a számukra, a konvent ilyen

⁶⁶⁸ DF 217 474., illetve Gecsényi: Városi szőlőbirtokok 350-351. is említi az esetet.

⁶⁶⁹ A vevő „tres pellinas trabeas vulgo Schonwergk hunc prefato Paulo Rezik pro pignore imposuit”. Ha a vásárló nem hozná el a vételárat, akkor „ille Paulus fieri se solutionem ex impignoratis rebus quovis modo, aut venditione, aut reimpignoratione, lucro aut perditione extorqueat”. – DF 217 381. Az 1522. évi levél jelzete: DF 218 040.

⁶⁷⁰ Sorrendben: DF 213 325., DF 217 431. és DF 218 391.

iratot állítson ki neki.⁶⁷¹ A tanács tehát formai kifogást emelt a nyilván a pénz átvételéért Patakra érkezett szolga eljárása ellen. Meglehet, hogy ez az ügy is azoknak a 14. századi okleveleknek a sorába tartozik, amikor Patak magisztrátusa polgárai felelősségre vonását passzivitással, vagy időhúzással próbálta elhalasztani.

5. A kereskedelem felügyelete

Egy Liszka hatósága által küldött levél arra is rávilágít, hogy a Hegyalján a mezővárosi tanácsra hárult annak a felügyelete, hogy a borkereskedelem jogszerűen és tisztán történjen meg. 1481-ben ugyanis a tanács arról értesítette a bártfaiakat, hogy a bártfai Chev Mátyás Liszkán egy presbitertől tíz félhordó bort vásárolt 44 forintért, mégpedig olyan módon, hogy – mivel akkor készpénz híján volt – nem a teljes összeget, hanem csak 1 forintot tett le az eladó kezébe, és megígérte, hogy szekereivel később el fog jönni a borért és elszállítja azt. Mátyás után azonban a szintén bártfai Tittel János is vásárolt a mondott presbitertől készpénzért három félhordó bort. A bonyodalmat az okozhatta az ügyben, hogy ezután már valószínűleg nem maradt annyi bora az eladónak, hogy az első vevő által lefoglalt mennyiséget át tudja adni neki. A tanács ezért Chev Mátyás érdekében tiltotta, hogy János a bort átvegye és elszállítsa onnan, amit Mátyás szemtől-szemben (*facie ad faciem*) szintén megtett. János azonban nem törődve a tiltással, azt állítván, hogy Mátyás egyáltalán nem is akart eljönni a borért, ilyen indokkal 15 forintot a három félhordó borért kifizetett és a város bírósága elé sem volt hajlandó állni. Chev Mátyás ezért Liszka mezővárostól jogos ítéletet kért.⁶⁷² Láthatjuk, hogy ebben az esetben igazából nem is történt jogsértés, csupán a kereskedelem etikáját sértette meg az egyik vevő, ám amikor ez ügyben a sértett megkereste a tanácsot, azok habozás nélkül kiálltak mellette. Az ügy további fejleményeit sajnos nem ismerjük.

6. Egyéb magisztrátusi feladatkörök

A mezővárosi tanács többi funkciójára az eddigieknél jóval kevesebb forrás áll csak rendelkezésre. További feladatai részben abból a hivatali jellegből adódtak, amely mások

⁶⁷¹ Mivel János „ad huc juris origine (!) mediante eidem Stephani cum promisit satisfacere intendit, scilicet quia famulus eidem (!) Stephani cum veris et legitimis pro tunc litteris asstare non potuit”, a tanács „vestram amittiam reverenter petimus per presentes, quatenus eidem Johanni concivi nostro juxta suam justitiam litteras vestras vestri conventus ditie velitis et dignemini”. – DF 219 563.

⁶⁷² DF 214 916. A kereskedelem felügyelete az „igazi” városokban ennél sokkal kiforrottabb metódus alapján történt. Budán például az idegen kereskedők csak a város által felügyelt alkuszok közvetítésével köthettek üzletet. Vö. Budai Jogkönyv II. 527. és Kubinyi: Budapest története 53.

szemében – legyenek azok polgárok, vagy bármilyen más jogállású személyek – egyfajta tekintélyt kölcsönzött a tanácstagoknak. Az egyik ilyen jellemző tevékenysége az volt, hogy a bíró és az esküdtek néha mások ügyeiben szerepeltek tanúként.

Az újhelyi tanács 1391-ben a pataki plébános előtt egy végrendeletet tanúsított, 1468-ban pedig közjegyző előtt zajló, a helyi pálos és ágostonos kolostor között fennálló malomperben szerepeltek tanúként. A telkibányai tanács 1479-ben szintén közjegyző előtt egy oklevél átírásánál szerepelt tanúként.⁶⁷³ 1477-ben a pataki plébános előtt többek között az újhelyi bíró is tanúskodott egy szőlő ügyében folyó perben.⁶⁷⁴ 1485-ben a szántói tanács néhány tagja Tályán tanúskodik egy szőlő adásvétele során.⁶⁷⁵ Nyilván, a tanácstagok legalább helyi szinten akkora presztízzsel rendelkeztek, hogy tanúskodásuk az ilyen ügyeket megkérdőjelezhetlenné tette.

A fenti adatok mellett azt is meg kell jegyeznünk, hogy a mezőváros bizonyos joghatósággal rendelkezett a helyi egyházi intézmények felett is, amelynek az alapja talán a polgárok plébánosválasztási joga volt. Remek példa erre Újhely *oppidum* 1506. évi kiadványa, amely egy oltáralapítás ügyében íródott. Az oklevél kiadói Péter, akkori újhelyi plébános, a bíró és három esküdte, akik előtt megjelentek a bártfai tanács követei és előadták, hogy a helyi Szent Imre templomban egy oltárigazgatóságot hoztak létre az Angyalok tiszteletére, amelyet két szőlővel is elláttak. Kikötötték ugyanakkor, hogy a jelenlegi oltárigazgató, János halála után a bártfai tanács választhat majd új oltárigazgatót, mégpedig az újhelyi plébános és a polgárok jóváhagyásával. A mezőváros tanácsa hozzájárult a bártfaiak szándékához, az oltárnak pedig még további három szőlőt is adományozott, azzal a feltétellel, hogy az oltárigazgató a mindenkori újhelyi plébánosnak köteles engedelmeskedni, és celebrálni fogja majd az ünnepeken és azok nyolcadain az egyházi szertartásokat, lakhelye pedig a többi oltárigazgató háza között lesz majd.⁶⁷⁶

További tanácsi funkciónak tekinthető, hogy Tályán a magisztrátus a látszat szerint a szőlőművelés folyamatában is közreműködött valamilyen módon. Legalább is erre utal a mezőváros egyik datálatlan, középkorvégi levele, ami szerint a bártfai szőlők művelésében a városvezetés is játszhatott valamilyen szerepet. A tályai esküdt bíró ugyanis kevesellve a

⁶⁷³ DL 13 819.

⁶⁷⁴ DL 7676., DL 8797 és DL 18 006.

⁶⁷⁵ DF 215 141.

⁶⁷⁶ A mezőváros vezetése kiköti, hogy „modernus rector, videlicet Johannes presbiter in omnibus ecclesiasticis aliisque licitis et honestis servitiis honorabili domino plebano de Wyhel presenti ac in futurum successoribus sit obediens, debitamque promittat obedientiam, ac etiam, quod ad residentiam sue domus existentem inter domo aliorum altarum ingredientur”, továbbá hogy „post decessum Johannis presbiteris quemcumque probam, idoneum et honestam sepevocati domini de Barthfa consona voluntate domini plebani de iamfata Wyhel et civium eorundem elegerint” választanak majd a hivatalba. A rector feladatai közé fog tartozni, hogy „In futuris preterea festivitatibus cum octava celebratur, obligetur tentare et vigilare ad cetera ecclesiastica servicia, ad quemcumque assignatus et requisitus fuerit”. – DF 216 809.

szőlő gondozására küldött 25 forintot, további 12 forintot kért Bártfától. További adatok híján sajnos nem tudjuk pontosan, hogy miről is van szó ebben az esetben.⁶⁷⁷

Korábban már említettük, hogy a tized és talán más adók beszédésében is szerepet játszhatott a mezővárosi tanács. Bár erre vonatkozó közvetlen forrással sajnos nem rendelkezünk a középkori Hegyalja területéről, sokatmondók azok a példák, amelyekben egyházi intézmények tized- illetve kilencedmentességet kapnak, s e miatt annak beszédését a mezővárosok tanácsainak is megtiltják. A mezővárosi polgárok hatalmaskodási ügyei között már említettük a gönci kolostorok sérelmére jogtalanul beszédett adók esetét. 1406-ban Telkibányának tiltja a király, hogy hegyvámot szedjenek a két gönci, illetve a regéci kolostortól. 1411-ben egyebek mellett az érintett városoknak, szabad falvaknak és ezek bírúinak is megparancsolja, hogy a gönc melletti Szent Katalin kolostor szerzeteseitől ne szedjenek semmilyen vámot, hanem hagyják őket továbbhaladni, míg 1471. március 6-án Mátyás Gönc és Telkibánya tanácsainak tiltja, hogy szintén tőlük borkilencedet vagy hegyvámot és *collectat* szedjenek.⁶⁷⁸ A tized és az egyéb adók beszédése talán csak ott nem tartozott a tanács hatásköre alá, amelyik településen az egyházi földesúr officíalist tartott, s ezt a tevékenységet ő maga is elvégezhette helyben. Persze, az sem kizárt, hogy a tanács bérelte a tizedet az egyháztól.

7. Az önkormányzat további feladatai a korájukban

Az adó beszédésével el is érkeztünk a középkori mezővárosi tanács funkcióinak utolsó – a korabeli forrásanyagból még többé-kevésbé megállapítható – pontjához. Ha további feladatköröket is meg szeretnénk határozni, akkor érdemes a hegyaljai mezővárosok 17. század eleji „törvényeihez” nyúlnunk. Joggal feltételezhetjük ugyanis, hogy a Mohácstól eltelt bő nyolcvan év alatt ezek jelentősebb mértékben nem módosultak, s így a középkorvégi helyzet aránylag megbízhatóan kikövetkeztethető e forrásokból. Ez a forrásunk a tarcali, bodrogkeresztúri és a tokaji tanács azonos gyökerű, de azért néhány pontban eltérő szokásjogát tartalmazza, mégpedig meglehetősen részletesen. Most csak néhány, jellemző pontot szeretnénk felsorolni, ami talán kissé színesebbé teheti az önkormányzatról kialakult képet.

Úgy látszik, hogy a bíró viselte a felelősséget a tanács munkájáért, a joggyűjtemény általában kifejezetten őt bízta meg az egyes feladatok elvégzésével, a tanács tagjai pedig segítséget nyújtottak neki ezekben az ügyekben.

⁶⁷⁷ DF 214 725.

⁶⁷⁸ A parancs címzettjei 1406-ban „iudici et iuratis ac universis et singulis civibus civitatis nostre de Thelkybanya”, 1411-ben pedig többek között „iudicibus et villicis” – Bándi: Pálosok oklevelei 585-586., 594.

A bíró egyik alapvető feladatköre a rend felügyelete volt a mezővárosban. Ilyen esetekben több alkalommal is büntetéssel fenyegeti meg a joggyűjtemény, ha nem jár el megfelelően az ügyben. Kötelező érvénnyel intézkednie kellett, ha például káromkodtak a polgárok, vagy ha áthágták a tűzvédelmi szabályokat. Ő felügyelte a korcsmáltatást a településen, különösen arra kellett vigyáznia, hogy vasárnap a prédikáció előtt ne áruljanak bort. Ilyenkor az italt el kellett koboznia az illetőtől. Bor eladását amúgy is kifejezetten az ő engedélyéhez kötötték a mezővárosokban. A mezővárosba való beköltözést szintén ő ellenőrizte, az újonnan beköltözőtöket pedig segítenie és támogatnia kellett.

A források szerint a mezővárosoknak meghatározott törvényt napja volt, amikor az ügyeket intézték. A bíró felügyelte a permenet törvényességét is, ő járt el, ha valaki nem jelent meg az idézésre, vagy például méltatlan pert kezdett a tanács előtt. A bíró vigyázta, hogy a mezőváros erdejében senki ne vágjon engedély nélkül fát, a réteken senki ne hajtsa tilosba a jószágait és abban az esetben is neki kellett döntenie, ha valakinek a barmai tönkretettek egy szőlőt. Tokajban a város szolgálai és a nótárius segédkeztek a dézsmaszedőknek tizedfizetés idején.

Fontos megjegyezni, hogy a koraújkorban a mezővárosoknak már számos olyan tisztségviselője is volt, akik a bíró és a tanács tagok munkáját segítették, és az egyes speciális feladatokat ellátták. Voltak azonban további, a mezőváros által finanszírozott tisztségek is. Ezek tevékenységükért a város tulajdonában álló egy, néha pedig több szőlő jövedelmét kapták meg, amely szőlő műveltetését a mezővárosi családok hozzájárulásából fizették. A szőlő mellett további kedvezmények is megillették e tisztségek viselőit, mégpedig feladatkörüktől függően. Ilyen kedvezmények és javadalmak lehettek például a tizedből való részesedés, halászati jog, a mészárosoktól járó hús, kaszáló és erdő biztosítása, készpénz, és a lakosságtól járó borilletmény is. Ellátmányt kapott a prédikátor, a káplán, az iskolamester, a harangozó, az egyházfiú, a nótárius, valamint a város csordáját kihajtó csordapásztor is. A bírót a vásárbíró, és a város szolgálai (vagy más néven kerülők) segítették még a munkájában.⁶⁷⁹

Láthatjuk tehát, hogy a koraújkor Hegyalján a mezőváros tanácsa már részletesen szabályozott formában működött. Még ha nem is feltételezhetjük, hogy e tisztségek és feladatkörök mindegyike létezett már a középkor végén is, nyilvánvaló, hogy ilyen kidolgozott szervezet csakis hosszabb fejlődés eredményeképpen jöhetett létre. Csak sajnálhatjuk, hogy középkori forrásaink egyoldalúsága nem teszi lehetővé számunkra a tanács működésének ilyen mértékű megismerését.

⁶⁷⁹ Németh: Mezővárosi törvények passim.

3. A szokásjog alkalmazása az oklevéladásban és a pecséthasználatban

A mezőváros viszonylagos autonómiájának egyik leglátványosabb bizonyítéka a hiteles oklevél kibocsátása volt. Jelentősége ellenére a mezővárosok oklevéladó gyakorlata nem tartozik szorosan a témánkhoz, jellemzőinek összefoglalása – bár már jó néhány adatot említettünk erre vonatkozólag – külön tanulmányt igényelne. Ennek ellenére azonban egy nézőpontból mindenképpen foglalkoznunk kell vele: a mezővárosi kiadványok rendkívül sok adatot tartalmaznak a helyi szokásjogra vonatkozólag, ami pedig értelemszerűen szoros kapcsolatban állt a tanács mindennapos működésével. A magisztrátus volt ugyanis az az intézmény, amely a helyi ingatlanügyeket tekintve rendszeresen alkalmazta ezt, és betartását is felügyelte. Különösen a pecsételés szokásjoga érdemes a figyelmünkre, mivel láthatólag itt ez az aktus olyan elvek szerint történt, ami ebben a formában az ország más területeiről nem ismert.

A városok és egyéb kiváltságolt területek oklevéladó tevékenysége az 1240-es években indult meg. Az okleveles gyakorlat a 14-15. századra fejlődött ki teljesen.⁶⁸⁰ A városok megszerezték a területükön belül zajló ingatlanforgalommal kapcsolatos oklevelek kizárólagos kiadási jogát. Ezt bizonyítja a Budai Jogkönyv 201.§-a, mely alapján adásvétel vagy zálogbavetés csak a város oklevelével lehetséges, semmi más nem érvényes. A területén lévő ingókra és ingatlanokra való bevallást csak a városi hatóság előtt lehet tenni. Jellemző, hogy a Tripartitum is ellenvetés nélkül elismerte a városoknak ezt a jogát.⁶⁸¹

Az oklevél formaszereőségével és hiteles pecsétjével jelentette a bizonyító erőt.⁶⁸² Ez a formaszereőség volt az oka annak, hogy az oklevél írásához képzett, annak fogalmazásában jártas személyekre volt szükség. Ezért van az is, hogy egy mezővárosban, ahol megszilárdult az írásos gyakorlat, általában egy művelt *litteratus* réteg tűnt fel. A 13. század végéig a szó még a *clericus* kifejezés mellett állt (jelentése ekkor még "egyházi személy"), de később elvált tőle és az 1320-as években már a „deák” szó értelmét vette át. Ebben a formában már szellemi munkát végző világi illetőt jelentett.⁶⁸³

A 14. században a mezővárosi oklevelek írásba foglalása valószínűleg helyi egyháziak – a kolostorok lakói és plébánosok – munkája volt, s ez a Hegyalján sem lehetett másképpen. A 15. századra azonban már előtérbe kerültek a helyi *litteratusok* is az *oppidumok*ban.

⁶⁸⁰ Szentpétery: Oklevéltan 147.

⁶⁸¹ Budai Jogkönyv II. 418. vö. Tripartitum 498-499. (III. 13.): „Item fassio coram iudice, aut duobus juratis civibus, ratione et praetextu quarumcunque rerum, sive mobilium, sive immobilium, in eorum medio vel territorio existentium et adjacentium facta, semper rata permanet.” sőt: „Nec valet alia fassio, inter ipsos cuves super hujusmodi rebus, coram aliis iudicibus regni vel in locis testimonialibus, jure perennali facta.”

⁶⁸² Hajnik: Bírósági szervezet és perjog 347.

⁶⁸³ Mályusz: Mezővárosi fejlődés 148-149., valamint Uő: Egyházi társadalom 369-370.

Láthattuk, hogy a deákok a tanácsban is gyakran feltűnnek, ami jól mutatja a mezővárosi hivatali írásbeliségben betöltött fontos szerepüket.

A Hegyalján és közvetlen környékén ekkor már bizonyosan saját mezővárosi iskolák termelték ki ezt a réteget. Nagymihályon már 1335-ben van iskola. Liszlán 1472-ben, Újhelyen 1477-ben, Szántón és Tályán pedig 1485-ben már biztosan volt ilyen intézmény. Szikszóról 1517-ből van adat iskolamesterre, Bereck plébános ugyanis őt is említi végrendeletében. A középkor végén (1524) hallunk az Újhely közelében fekvő Kis-Bári iskolamesteréről is. Göncön nyilván már Mohács előtt is volt iskolamester, bizonyítottan 1543 előtről van róla adat.⁶⁸⁴ A környék leghíresebb iskolája azonban kétségkívül a pataki volt, amelynek élén a század végén Kisvárdai János *baccalaureus* állt. Itt tanult többek között a kor egyik legnagyobb ívű pályáját befutó mezővárosi polgára, Szalkai László esztergomi érsek is.⁶⁸⁵

Nem csak Szalkai László futott be mezővárosi polgári származása ellenére egyházi karriert a térségből. Minden bizonnyal hasonló származással bírt az a Szikszói Márton, aki 1470 és 1473 között fehérvári káptalan kanonokja volt, valamint Sárospataki Menyhért, aki 1515 és 1520 között győri, majd veszprémi kanonoki stallumot viselt.⁶⁸⁶ Nyilván, iskoláikat is e mezővárosokban kezdhették el. Családi kapcsolataikra sajnos nincs adatunk.

Úgy látszik, hogy a középkor végén már a helyi iskolamester feladatkörébe tartozik az oklevél kiállítása. A 17. századi hegyaljai szokásjoggyűjtemény ugyanis – Tarczal mezővárossal kapcsolatosan – tartalmaz egy egyértelmű utalást erre vonatkozólag.⁶⁸⁷

Fontos tényező még, amit az oklevéladással kapcsolatosan érdemes megemlíteni, hogy egyes oklevelek több példányban is kiadásra kerültek. Ezek közül persze csak azok maradhettek fenn, ahol a tárolási körülmények aránylag megfelelőek voltak. Egy mezővárosi polgárcsaládnál maradt oklevélnek ezért nyilván jóval kevesebb esélye volt megérni korunkat, mint annak, amely például a bártfai városi levéltárba került. Ennek a kettős oklevéladásnak számos jele van, néhány oklevél több példányban is ismert. Most mégis csak a leginkább

⁶⁸⁴ Nagymihály – Békefi: Népoktatás 132., Liszka – Uo. 128., Újhely – DL 18 005., Szántó és Tállya – DF 215 141., Szikszó – Békefi: Népoktatás 164. és DF 217 000. Kis-Bári – Békefi: Népoktatás 56., Gönc – Uo. 107.

⁶⁸⁵ A pataki iskolára ld. Mályusz: Egyházi társadalom 374-375., Békefi: Népoktatás 149-150. és Mészáros: Szalkai-kódex 289-309. Kisvárdaira és tanítványára, Szalkai Lászlóra ld. Uo. 18-20.

⁶⁸⁶ Köblös: Egyházi középréteg 368. és 422.

⁶⁸⁷ Mint a tarcali „törvény” írja, a nótárius minden egyes kiállított oklevélért egy forintot kap, de annak a felét az iskolamesternek köteles adni. Ezt a szöveg úgy indokolja, hogy korábban, amíg nótáriust még nem tartottak és az iskolamester tartozott az okleveleket megírni, addig az egész összeg őt illette. Mivel azonban az iskolamester sok foglalatossága miatt később már nem ért rá erre, a jegyző vette át a szerepét. – Németh: Mezővárosi törvények 44.

meggyőző esetekre hívnánk fel a figyelmet, ezek pedig azok a *chirographumok*, amelyek Újhelyről és Tályáról maradtak fenn.⁶⁸⁸

Ami az újhelyi oklevelünket illeti, itt egy klasszikus *chirographum*ról van szó, mely 1384-es keltezésű, s a hártya felső szélén található maga a *chirographálás*.⁶⁸⁹

A tályai példánk ezzel ellentétben meglehetősen késői kiadású (1485). Sajnos, mivel ez csak egy 1524. évi átírásban maradt fenn, az oklevél *chirographum* mivoltáról is csak a szöveg alapján értesülhetünk.⁶⁹⁰

Milyen ismérvei voltak ezeknek a mezővárosi kiadványoknak? Fontos jellemző, hogy témájuk főként ingatlanforgalom volt. A mezővárosi oklevelek kiadójaként csaknem mindig a tanács van megjelölve, melynek tagjait legtöbbször név szerint is megnevezték. Az oklevél pontosan tartalmazta azok nevét, akik között az ügylet zajlott. Szintén pontosan, általában minden részletre kiterjedően lettek lejegyezve az ingatlannal kapcsolatos információk is. Részletesen körülírták a birtok határait, égtájak szerint felsorolva a szomszédokat és a tereptárgyakat. Hangsúlyozták azt, hogy az ellenérték átadásra került, illetve, hogy az ügynek nem volt ellentmondója, sőt többször is külön kiemelték a szomszédok és a rokonok beleegyezését, ami az elővásárlási joguk miatt volt fontos.⁶⁹¹ Ha az aktus a tanács tagjai előtt zajlott, belefoglalták az oklevélbe azt is, hogy a felek előttük megjelenve, élőszóval bonyolították le azt, ha pedig utólag foglalták írásba, akkor felsorolták az akkor, a helyszínen éppen jelenlévő tanúkat. Az oklevél általában a mezőváros pecsétjével való megerősítést mondta ki.

A mezővárosi pecséthasználat már elég korán megjelent a térség mezővárosaiban. Bár még a legfejlettebb Újhely és Patak privilégiuma sem említette a pecséthasználati jogot, ez a korban egyáltalán nem volt szokatlan dolog. Csak nagyon kevés olyan – *oppidumnak* adott – kiváltságlevél ismert, amelybe ezt is belefoglalták. Van viszont példánk arra vonatkozólag, hogy az uralkodó utólag engedélyezte azt. Jellemző, hogy ilyenkor is mindig a „régí jogra”, vagy „régí szokásra” hivatkozik a király.

Összességében úgy tűnik, hogy a mezővárosok pecséthasználatára teljesen elfogadott dolog volt, még ha azt nem is engedélyezték külön írásban. Ezt bizonyítja, hogy a 16. század elején

⁶⁸⁸ A *chirographumok* nem ismeretlenek a városi oklevéladás gyakorlatában sem. A Budai Jogkönyv is említi ezt az irattípust (50. és 394. paragrafus). Akkor kellett ilyen oklevelet kiállítani, ha a szülő bérlője nem művelte meg megfelelően az ingatlant és a tulajdonos egy másik személynek engedte át azt. Budai Jogkönyv 334. és 520. A *chirographum* használatát a hiteleshelyek terjesztették el szélesebb körben Magyarországon, de a középkor végére már háttérbe szorult az okleveles gyakorlatban. Ekkor már leginkább az ünnepélyes formában kiállított oklevelekre volt csak jellemző. Solymosi László: *Chirographum*. In: KMTL 137.

⁶⁸⁹ DL 7084. Az oklevél párja sajnos nem maradt fenn. Meg kell még jegyezni, hogy Bándi Zsuzsanna szerint az iraton ABCD *chirographum* található, de a fénykép alapján ez nem tűnik valószínűnek, a betűk valójában kivehetetlenek.

⁶⁹⁰ „In cuius rei memoriam et testimonium presens *chirographum* et donationes litterales coram omnibus discretis et providis viris suprascriptis est emanatum et conscriptum” stb. – DF 215 141.

⁶⁹¹ Az elővásárlási joggal kapcsolatosan alapvető Degré: A szomszédok öröklése.

Werböczy Tripartituma is elismerte az oppidumok ilyen jogát. Az ilyen pecsétek azonban nem országos, hanem csupán helyi hitelességgel bírtak.⁶⁹² A mezővárosi pecsétek használata mellett országosan egyébként arra is van példa, hogy mezővárosi polgárok használták gyűrűspecstjüket hitelesítésre, de ez a Hegyalján az egyetlen Patak kivételével nem jelenik meg.⁶⁹³

A mezővárosi tanács leveleihez a korban szokásos módon zárópecsétet használt, az adásvételi szerződések kiállításakor pedig több fajta pecsételési mód is megfigyelhető. A 14. századi Patakon és Újhelyen legtöbbször a hátlapra nyomták ilyen esetben a pecsétet. A 15. században ezzel szemben már általában a szöveg alatt található, bár a hátlapra való pecsételés sem tűnt el teljes mértékben.

Az adásvételi szerződésekben a század végére kezdett elterjedni a függő pecsét használata. Igaz, Szikszón (1408) és Telkibányán (1428) már korábban megjelenik ez a pecsételési forma. A kettő közül Szikszó esetében azt is tudjuk, hogy a mezőváros mikor állt át a függőpecsét használatára. 1406. évi kiadványát ugyanis még a hátlapon pecsételte meg a település tanácsa, az 1408. évi, említett oklevélen azonban már „újonnan készített és vésett” függőpecsétet használtak, egészen a középkor végéig.⁶⁹⁴

A térség további két településén jelent még meg a függő pecsét használata, de csak jóval később. Először Liskán (1474-től), majd pedig Tolcsván (1505-től) használtak ilyet.⁶⁹⁵

Mint majd a következőkben láthatjuk, a Hegyalja egyes településein a századfordulóra kialakult az „utólagos megpecsételés” szokása, ami szerint az okleveleket csak a következő évben látták el pecséttel, s ez a jelek szerint általában a függő pecsét használatával járt együtt. Persze, a pecséthasználattal terén sem voltak minden esetben következetesek a települések vezetői. Az, hogy Bekecs, vagy Hejce már említett kiadványán nem találunk semmilyen pecsétet, talán nem véletlen, könnyen elképzelhető, hogy ezek a helységek egyáltalán nem is rendelkeztek ilyennel. Mit szóljunk azonban ahhoz, hogy Tállya kiadványain több esetben (1487, 1498, 1520) semmiféle pecsét nem található, holott máskor egyenesen a „szokásos” pecsétjüket emlegetik az oklevél kiállítói?⁶⁹⁶

⁶⁹² Ilyen pecséthasználattal engedélyt kapott például Keresztes és Miskolc oppidum is – Ladányi: Az oppidumok jogélete 5. A Hármaskönyv vonatkozó pontja a II. 13.: „Habent preterea etiam civitates et oppida sigilla authentica, per reges et principales ipsius concessa, quae in factis et rebus coram eis et in medio eorum vertentibus ac emergendis, robur sortiuntur firmitatis.” – Tripartitum 304. Ld. még Hajnik: Bírósági szervezet és perjog 351-352.

⁶⁹³ Gyűrűspecstet használtak például a csepregi polgárok. Ld. Ladányi: Az oppidumok jogélete 8-9. A pataki példa erre vonatkozólag 1407-ből származik. – DL 42 920.

⁶⁹⁴ A két szikszói oklevél: DL 9159. és DL 70 768. Utóbbin a felirat szerint „sigilli nostri pendentis de novo fabricati et sculpti” pecsét található. A telkibányai oklevél: DL 11 976.

⁶⁹⁵ DF 214 648., DF 229 261.

⁶⁹⁶ Sem az oklevelek fényképei nem utalnak pecséthasználatra, sem pedig a levéltári jegyzet nem beszél pecsétről. A „hiányos” oklevelek: DF 215 343., DF 269 688. és DF 217 915. – ez utóbbi egyébként egy levél. Máskor viszont a tanács az oklevelet „sigillo nostro usuali” pecsételi meg. – DF 269 936. (1506).

Arra is találunk azonban példát, hogy egy településen több pecsét is használatban van, ami csak azt jelentheti, hogy a tanács az egyes pecsétet más-más feladatra használta. Telkibánya és Patak oklevele 1428-ban illetve 1491-ben beszélt a „nagy pecsétjéről”. A kis- és nagypecsét párhuzamos használata a pecséthasználatnak és általában a tanács hivatali tevékenységének magas fokú fejlettségére és részletezettségére utal.⁶⁹⁷

A hegyaljai mezővárosok középkorvégi okleveles gyakorlata olyan fejlett formát mutatott, ami legalább évszázados helyi oklevéladás meglétét feltételezi. Egyes esetekben az oklevéladás talán jóval előbb megindulhatott, mint amit az első fennmaradt és ismert kiadvány alapján feltételezhetnénk.

Az oklevelek alapján több olyan jogi elvet is alkalmaztak a hegyaljai mezővárosokban, amely országosan is ismert volt. Ilyen volt többek között a tehervállalás, amelyre Liszka és Szántó iratai között van példánk.⁶⁹⁸ Leginkább Újhelyen, de Szikszón és Hejcén is előfordult a halál utánra szóló adományozás, amelyre az oklevelekben általában a *donatio post obitum* formulát használták.⁶⁹⁹ A pataki plébánosi oklevelek, s emellett még Tállya, Liszka, Szántó kiadványai szerint az ügyletet áldomásívás során szentesítették.⁷⁰⁰ Újhelyen, Szikszón és Telkibányán az adásvétel utólagos megtámadóját *calumpnian*, azaz patvarkodásban marasztalták el.⁷⁰¹

Gyakori és fontos jogelv volt a középkori Hegyalján az is, hogy az eladó szavatosságot vállalt az eladott ingatlanra. Erre a kérdésre részletesebben is érdemes kitérni, mivel láthatólag a szavatosságot itt az országos gyakorlattól eltérő módon alkalmazták és szoros kapcsolatban állt egy másik jogszokással, a per kezdete előtt kötelező becsérték-letétellel is. A két szokás

⁶⁹⁷ Telkibánya tanácsa „nostris sigilli majoris appensi”, Pataké pedig „has litteras nostras sigilli nostri majoris munimine ac vigore roboratas” erősíti meg az oklevelét. – DL 11 976. és DL 19 715. Jó analógiát kínál erre egyébként a budai tanács pecséthasználata. Itt a város kettős nagypecsétjét csak az örökérvényű ügyekben használták, míg a kevésbé fontos ügyekben és a levelezésre a városi kispecsétet alkalmazták. Ld. Kubinyi: Budapest története 82-83.

⁶⁹⁸ Liszka: többek között DF 272 257. (1483). Szántó: DF 215 139. (1485). A tehervállalás a szavatosságból fejlődött ki. Kialakulásának oka az volt, hogy a szavatosság bizonyos feltételek mellett nem tudta biztosítani a vevő jogigényét a birtokot későbbiekben megtámadó rokonokkal szemben. Händel: Tehervállalás, főként 392-394. és 406-408.

⁶⁹⁹ Újhelyen szinte tucatjával fordul elő ez a jogi elv, 1384 (DL 7084.) és 1473 (DL 17 524.) között. Szikszón 1414-ben (DL 10 258.), Hejcén pedig 1519-ben (DF 217 817.) jelent meg. A halál utánra szóló adomány során az adományozó és közeli rokonai az ingatlant halálukig birtokolták, és csak azután lett az egyház tulajdona. Ez tehát egy feltételes jogügylet volt, amely a feltétel (azaz a halál) beállta után lépett érvénybe. Az adományozás e formája azért volt kedvező, mert az adományozó már ekkor megkapta az egyháztól lelki üdvé szolgálátát, anélkül hogy földjétől meg kellett volna válnia. – Holub: Halálesetre szóló ajándékozás 148.

⁷⁰⁰ Az áldomás egyik legkorábbi megjelenése a hegyaljai birtokforgalomban Achilles pataki plébánosnak egy újhelyi földadásvételről 1310. november 5-én kiadott oklevelében szerepel. DL 1759: Zolouk fia Márton újhelyi polgár 4 hold irtás és 4 hold vásárolt földjét adta el a Szent Egyed pálos kolostornak 1 ezüstmárkáért. Az üzlet megkötésekor „ipse prior et fratres sui dederunt mercipotum et aldamasium ad bibendum secundum consuetudinem illius loci approbatam”. A további előfordulások többek között: Tállya – DF 215 141. (1485), Liszka – DF 269 671. (1475) és Szántó – DF 215 139. (1485).

⁷⁰¹ Újhelyen igen sokszor esik szó a bűnös perlekedésről. Innen csak egyetlen példa 1435-ből: DL 12 793. Szikszó – DF 215 070. (1484), valamint Telkibánya – DL 11 976. (1428). A patvarkodás a jogérvényesen befejezett per felélesztését jelenti. A jogszokás a 13. századtól már általánosan elterjedt Magyarországon. Összefoglalóan ld. Hajnik: Bírósági szervezet és perjog 437.

alkalmazása a pecsételés metódusa során kapcsolódott össze és alkotott egy egységes, Magyarországon páratlannak tekinthető rendszert. Ennek a sajátos helyzetnek a bemutatására a legjobb példa Tolcsva néhány oklevele. Tolcsva tanácsának középkori oklevéladó tevékenységét hat fennmaradt adásvételi szerződés is őrzi.

Az első oklevél 1505. május 12-én kelt a Nemes György és Kekedi György bírák, valamint az esküdtek előtt az Eperjes város képviselőjében megjelenő Brengisery János, Schmid Gáspár és Bels Mihály eperjesi esküdtek, illetve Barthalyws Barabás között fennálló ügyben, amely során utóbbi a Kútpataka szőlőhegyen lévő szőlőjét pontosan meg nem jelölt összegért eladta Eperjes város közösségének a név szerint felsorolt tanúk jelenlétében. A tanács az ügyről függőpecsétjével ellátott oklevelet adott ki.⁷⁰²

A második oklevél ugyanezen a napon kelt, Damján tolcsvai presbiter, Cekei Márton provisor és a fent említett bírák, illetve esküdtek, továbbá név szerint felsorolt tanúk jelenlétében. Nemes György akkori bírósága a hozzátartozó földdel együtt az Eperjes város nevében megjelenő Godor Albert és Bels Mihály eperjesi esküdteknek adja el 5 forintért. A felek kikötötték, hogy a vevők semmilyen olyan adót, vagy szolgáltatást nem tartoznak teljesíteni a ház miatt, amit a jobbágyok szoktak. A mezőváros tanácsa függőpecsétjével megerősített oklevelet adott ki az adásvételről. Mindkét oklevél végén más kézírással egy további záradék található, amelyre majd a későbbiekben visszatérünk.⁷⁰³

1510. május 20-án Bondor Lukács és Mesáros Gergely bírák adnak ki oklevelet, amelyben a néhai Nemes György özvegye és fiai: Péter és Ádám adják el hosszas megfontolás után telküket, amelyen régebben csak egy ház volt, de utóbb még egyet építettek rá, Eperjes város közösségének 7 és fél forintért. A tanács pecsétje ráfüggesztésével megerősített oklevelet adott ki az ügyben.⁷⁰⁴

1515-ben Faggyas János és Lastochy Gergely tolcsvai bírák és az esküdtek által kiadott oklevélben a bártfai Swethlich Benedek vásárolt egy tolcsvai szőlőt a vámosújfalui Szent Mihály egyház nevében eljáró Wargah János és Makranchy András templomgondnokoktól (vitricus) és Miklós presbitertől, lizskai oltáros paptól (*altarista*) a felsorolt tanúk jelenlétében 65 forintért. A tanács hiteles pecsétjével megerősített oklevelet állított ki az ügyről.⁷⁰⁵

A következő oklevél 1517. február 8-án kelt, kiadói Demyen Pál és Faggyas Ferenc tolcsvai bírák és esküdteik. Ebben az Eperjesiek nevében eljáró Godor Albert és Pictor Péter eperjesi

⁷⁰² DF 229 261.

⁷⁰³ DF 229 262. Az oklevélben kikötik, hogy „predicti domini cives Eperiesienses nullam curam sew sollicitudinem habeant ad quevis onera thaxarum sew laborum consuetorum, quos iobagiones dominorum solent”.

⁷⁰⁴ DF 229 381.

⁷⁰⁵ DF 217 486. A templomgondnokok a templom vagyonának kezelésében játszottak szerepet és nagy helyi befolyással bírtak. Kubinyi: Plébánosválasztás 282-285. p. Az oltárigazgatók egyházi alapítványokból éltek. Feladatuk leginkább misézés és zsolozsmázás volt. Mályusz: Egyházi társadalom 146-149.

esküdt polgárok vásárolnak egy szőlőt Kútpataka előhegyen Napkori Benedek tolcsvai oltáros paptól 62 forintért, valamint egy rókabőr kabátért és nyestbőr süvegért. A tanács függőpecsétjével ellátott oklevelet állított ki az ügyről.⁷⁰⁶

Az utolsó adásvétel 1520. október 10-én kelt, kiadói a Choma Mihály és Faggyas Ferenc bírák által vezetett tanács volt. Mihály tolcsvai presbiter és oltáros pap eladta a tolcsvai Gyopáros hegyen lévő szőlőjét az Eperjes város közönségét képviselő Godor Albertnek és Vasipar Mátyásnak 180 forintért és két hordó borért a felsorolt tanúk színe előtt.⁷⁰⁷

Az ügyek szokványos adásvételnek tűnnek, azonban feltűnik az oklevelekben egy-egy olyan feltétel, amely rögtön felkelti az ember érdeklődését. A két 1505-ben keletkezett oklevél közül az egyikben az eladó 1 évre szavatosságot vállalt a szőlőre, ha pedig rokonai közül bárki is megtámadná Eperjes városát a szőlő nyugodt birtoklásában, akkor a per kezdete előtt annak becsértékét köteles letenni.⁷⁰⁸ A másik oklevél szintén említi a szavatosság vállalásának feltételét, de itt az időhatárt nem 1 évben nevezi meg, hanem az „örökké” szót használja.⁷⁰⁹

Az 1510-ben zajló adásvételről kiállított oklevél nem tartalmaz ilyen kitételt, de az időrend szerint utána következő ügy (1515) ismét meghatározza a szavatosságvállalás terminusát, mégpedig 1 évben és 3 napban, aki pedig a szőlő birtokában a vevőt megtámadná, az a per kezdete előtt a szőlő vételárában és méltányos becsértékében legyen elmarasztalva.⁷¹⁰ 1517-ben a szavatosságvállalás időszaka 1 év, aki pedig a szőlő birtokában a vevőt háborgatná, az a becsértéket köteles letenni.⁷¹¹ A 1520. évi ügy újra 1 év 3 napos szavatosságról beszél, a perlekedő pedig szintén a szőlő illő becsértékét tegye le a település régi szokása szerint.⁷¹²

⁷⁰⁶ DF 229 539. Az eladó Benedek „ad pretium vinee cuiusdam swbam ulpinam ac pileum ex pelle mardurina, wlgo neesth” is kap a 62 forint kiegyezéséül.

⁷⁰⁷ DF 229 629.

⁷⁰⁸ DF 229 261. Barabás az eperjesieket tartozik „in pacifico dominio vinee prelibate usque anni cursum contra quoslibet causicos(!) et actores propriis suis laboribus et expensis reservare, tandem hiis elapsis diebus secundum modum iuris et legis nostre exigentiam”, továbbá „quod si quispiam hominum ex heredibus sew posteritatibus vel consanguineis eiusdem Barrabe Barthalyws” Eperjes város tanácsát a szőlő birtokában megtámadná, akkor „ante litis processum sew ingressum estimationem vinee iamfate persolvat”. Az „ante litis ingressum” terminológia a 13. század elején már ismert volt Magyarországon. Ld. Solymosi: A világi bíraskodás kezdetei 167.

⁷⁰⁹ DF 229 262. Nemes György tartozik „prefatos iudices et iuratos... in pacifico dominio illius predii sew domus contra quoslibet impetitores et causidicos propriis laboribus et expensis perpetue conservare”. Az oklevél későbbiekben tárgyalandó, utólag ráírt szövegrészében ugyanakkor szintén szerepel az egy év három nap említése.

⁷¹⁰ DF 217 486. Mihály presbiter Benedeket „contra quoslibet actores, causidicos et legithime impetitores revolutione unius anni et trium dierum propriis suis laboribus fatigis et expensis tueri protegere et conservare debeant”, illetve „si quispiam homini predictam Benedictum Swethlich in dominio vinee molestare niteretur, extunc ante litis ingressum valorem pretium et condignam estimationem vinee solvere debeat”.

⁷¹¹ DF 229 539. Az eladó Napkori Benedek „annotatos iudicem et iuratos ac totam universitatem antefate civitatis Epperies in pacifico dominio vinee prelibate usque anni cursum” megvédi az őket háborgatóktól. Ha rokonságából pedig bárki is zaklatni merné a vevőt, az „ante ingressum sew processum estimationem vinee persolvat”.

⁷¹² DF 229 629.: „predicti venditores eosdem dominos in revolutione unius anni integri et trium dierum spatiis...tueri et protegi debeantur et teneantur, addito tum, quod si qui tempore in successu eosdem dominos inffestare in dominio vinee prefate vellet, extunc ante litis ingressum estimationem condignam vinee deponere debeat et teneatur, sicque secundum nostram antiquam consuetudinem procedere velit.”

A szavatosság intézményét már a 13. század elejétől ismerték és rendszeresen alkalmazták a magyar jogéletben, úgy az ingatlanforgalomban, mint az egyéb magánjogi szerződésekben is. Ez az eladó anyagi felelősségvállalását jelentette, melynek háttere birtoka volt. A középkor folyamán a szokás az ingatlanforgalom egyik általánosan elterjedt kellékévé vált.⁷¹³ Többek között a középkori Hegyalján is találkozhatunk vele, ahol mind mezővárosi, mind plébánosi kiadású oklevelekben megjelenik. Tolcsva mellett több mezőváros oklevelében is szerepel. Így például Abaújszántón 1485-ben egy helyi polgár, György adja el szőlőjét Bártfa városának, amire szavatosságot is vállal. Ha azonban ő, vagy rokonai a vevőt a szőlő birtokában megvédeni nem tudnák, vagy nem akarnák, akkor a per kezdete előtt a becsértékben marasztaltatnak el.⁷¹⁴ 1479-ben a lizskai tanács színe előtt a helyi Szent Szűz egyház templomgondnokai eladják a templomra hagyott szőlőt a nemes Csicseri Andrásnak. Ha az idő multával bárki is zaklatná a vevőt a birtokában, az eladó a szőlő értékét és még egy, hasonló értékű szőlőt köteles letenni.⁷¹⁵ Patakon az 1305-ben írásba foglalt ügyben, amely egy zálogba adott szőlő eladásáról szól, már szerepel a szavatosság intézménye.⁷¹⁶ A felsorolás természetesen nem törekedhet a teljességre, csupán néhány jellemző példát próbált kiragadni a szavatosság jogintézményének nagyszámú hegyaljai alkalmazása közül. Ezek alapján két észrevételt kell tennünk: 1. A középkori hegyaljai mezővárosok okleveles gyakorlatában a szavatosságot ismerték és alkalmazták, Tolcsván pedig a szavatosságvállalás határideje 1 év 3 nap volt. 2. A Hegyalján az ingatlan miatt pert indítónak meghatározott összeget kellett a per előtt letennie, ami az ingatlan becsértéke vagy vételára volt, de néha ennél jóval nagyobb összegű is lehetett.

Egy esetben Tolcsván kívül is beszél egy oklevél ilyen szavatosságvállalási időszakról, szintén a Hegyalján. 1498. február 18-án a tállyai tanács előtt Sipus Sebestyén özvegye, Orsolya asszony adja el a Palothameghi hegyen lévő szőlőjét 60 forintért a kassai Darhocz Pálnak. Ha valaki a szőlőért pert indítana, az a vételárat köteles letenni, ha pedig a vevőt a következő 1 év 3 napban a mezőgyeút elpusztítása miatt megbírságnak, akkor azt az eladó fizesse ki.⁷¹⁷

Egy másik ügyben szintén szerepel hasonló időszak: 1506. november 5-én a tállyai tanács színe előtt Kakwk Mihály kassai polgár vett egy műveletlen szőlőt 110 forintért egy bizonyos

⁷¹³ A szavatosság lényegének legjobb összefoglalása Hajnik: Bírósági szervezet és perjog 171-174., vö. Geric: Árpád-kori jogintézmények 256-257.

⁷¹⁴ DF 215 140.

⁷¹⁵ DL 31 964.: „dicti vitrici ecclesie in valorem predictae vinee...in super aliam vineam dicte vinee equivalentem eidem dare et statuere tenerentur”.

⁷¹⁶ DL 57 233.

⁷¹⁷ DF 269 688. Az oklevél kiköti, hogy „si aliquod birsagium prescriptus Paulus Darhocz propter devastationem circuitus vine wlgo mesdewth” kénytelen fizetni a mondott időszakban, akkor azt „sepefata domina Ursula persolvere ac deponere studeat”.

krakkói lengyel férfiútól, akit egy kassai polgár képvisel az ügyben. A szőlőt korábban a kassai Yasko János bírta örökségként, majd egy zálogügylet során fogott bírák becsülték fel 110 forintra. Ezután pedig egy év letelte után került a krakkói úriemberhez, aki végül eladta azt Mihálynak. Ha az eladó, vagy leszármazottai a vevőt a szőlő birtokában megtámadnák, akkor a per kezdete előtt 10 aranymárkát és a 110 forintot is kötelesek letenni.⁷¹⁸ Az itt szereplő 1 év nem a szavatosságvállalással, hanem a zálogosítás szokásjogával áll kapcsolatban. Kassa ugyanis más szepességi városokhoz hasonlóan a szepesi jogot (*Zipser Willkür*) is használta saját joggyakorlatában, ami szerint pedig a zálogot a hitelező csupán 1 év 1 napig volt köteles megtartani, ezután felbecsültethette és eladhatta.⁷¹⁹

Láttuk tehát, hogy a középkori Tolcsván és Tályán az eladó általában 1 évig, vagy 1 évig és 3 napig vállalt szavatosságot az eladott ingatlanra. Segít megérteni e szabály hátterét, ha visszakanyarodunk a két, már említett, 1505-ben zajlott adásvételhez.

Mint már fentebb láthattuk, a két oklevél megerősítő része az adásvételek függőpecséttel való megpecsételését mondja ki. Ezután a dátum zárja le az okleveleket. A dátum alatt, illetve után azonban mindkét oklevél más kéz írásával folytatódik, amelyet a kiállítás után következő évben jegyeztek fel rájuk.

Az első oklevél, amelyet a mondott Barthalyws Barrabas és Eperjes város közötti szőlőadásvételben állítottak ki, a szöveg alatt új sorban kezdődően beszámol arról, hogy az oklevél megpecsételése a „jelenlegi”, 1506. évben történt, mégpedig az akkori tanácstagok jelenlétében.⁷²⁰

A másik iratban, amelyben Nemes György bíró adja el házáat az eperjesi polgároknak, rögtön a dátum lezárása után, ugyanabban a sorban folytatódik a más kézírással írott szöveg. Eszerint a mondott ingatlanra nézve az eladó az eperjesieket 1 év 3 napig szavatosságban részesíti, ha pedig a birtokban őket bárki megtámadná, akkor a per kezdete előtt a becsértéket teszi le, a település szokása szerint. Ha a vevők a házat kibővítenék, akkor kötelesek az az után járó adót megfizetni. A megpecsételés szintén az 1506. évben történt, a fentebb már említett bírák és esküdtek előtt.⁷²¹

⁷¹⁸ DF 269 936. A vevő a szőlőt „a quodam viro Polono Cracii” megbízottjától vette. Ezt megelőzően pedig „ipsa vinea estimata fuisset per probos et electos viros in florenos centum et X ratione obligationis prefati Johannis Yoskoo, qua sic estimata per revolutionem anni circuli iacuisset”.

⁷¹⁹ Blazovich: A Szepesség joga 176. A Zipser Willkürt kommentárral kiadta Demkó: A százszok jogélete A százsz és a budai jog alkalmazásához ld. Iványi: Eperjes jogélete.

⁷²⁰ DF 229 261.: „Item sigillatio harum fuit litterarum in anno presenti millesimo quingentesimo cum(!) sexto coram iudices istos(!), utputa Johanne Seghyd, Paulo Demyen iuratique eiusdem anni Paulus Hungvari, Laurencius Fonda, Martinus Olayws, Albertus Lwkws, qui tamen has sigillo ligato magis roborari fecerunt.”

⁷²¹ DF 229 262.: „Item roboratio legis huius possessionis existit, quo(!) is Georgius Nemes eosdem dominos Eperiesiensis reservare teneatur in spatio anni unius tribusque diebus adiunctis”. Ha valaki megtámadja a szőlő birtokában az eperjesieket, akkor „ante litis ingressum valorem sew existimationem(!) dicte domus deponere debeat sicque iure legitimeque procedat iuxta ritumque huius possessionis nostre. Sigillatio autem huius existit in anno millesimo quingentesimo sexto ...” stb. A záradék írója valószínűleg azért tartotta

A két oklevél, hogy ha nem is teljesen ismeretlen a történettudomány előtt, még senkinek sem keltette fel a figyelmét ilyen összefüggésben. Iványi Béla érdekesnek találhatta az eredeti szövegétől eltérő kézírással írt záradékot, és valószínűleg ezért is idézte azokat szó szerint, bár nem teljes terjedelmükben az eperjesi levéltár középkori anyagának közlésekor.⁷²² Ladányi Erzsébet, aki részletesebben foglalkozott a mezővárosi oklevéladással, Iványitól vette át egy munkájában ezeket a szövegrészeket. Ő ezekkel az ügyekkel kapcsolatosan annyit jegyez meg, hogy itt arról a kora-újkorai hegyaljai jogszokásról van szó, miszerint a megpecsételéstől 1 év 3 napos időköz telik el.⁷²³

Érdeemes megvizsgálni, hogy ez az eljárás milyen esetleges középkori előzményekkel, vagy párhuzamokkal rendelkezik. A másik érdekes kérdés az, hogy mi az oka annak, hogy utólag egészítették ki az oklevél szövegét. Az nyilvánvaló, hogy ez az ingatlanok adásvételéhez, azon belül is leginkább a szőlő adásvételéhez köthető.

Ha az országos jogot vizsgáljuk, a Tripartitum több olyan cikkelyt is tartalmaz, amelyben különféle ügyekben hozzávetőlegesen egy év körüli határidőt szabnak meg.⁷²⁴ Az első, számunkra ilyen szempontból fontosnak tűnő cikkely a II. 78., amely a birtokokra vonatkozó jogigény elévülési időszakát határozza meg. Ez királyi birtok esetén 100 év, egyházinál 40, nemesinél 32, polgárinál 12, míg paraszti ingatlannál 1 év és 1 nap volt.⁷²⁵

Mivel a mezővárosok joggyakorlata szoros kapcsolatban állt a városokéval, érdemes a rájuk vonatkozó részeket is átnéznünk. Nagyon fontos információval látnak el minket a III. 14. és 15. cikkelyek, melyek a birtokforgalommal kapcsolatos kérdéseket szabályozzák. Ezek szerint bevallást csak két esküdt jelenlétében lehetett tenni. Ha valaki bármilyen alapon ellenmondással szeretne élni, annak 15 napon belül kell ezt indokolnia. Ha nem él vele és az új birtokos a birtokba lép, ezt követően még további 1 év 1 nap áll rendelkezésre a tiltakozáshoz. Ezt a tiltakozást évről-évre meg lehet tenni és így a jogigényt meghosszabbítani, de ha ez nem történik meg, örökre elvész az ellenmondó jogigénye.⁷²⁶ A Werbőczy által lejegyzett gyakorlat ez utóbbi pontja láthatólag kapcsolatban állhat tehát a tolcsvai jogszokással, ugyanakkor szót sem ejt 1 év 3 napos határidő létezéséről.

fontosnak a határidő utólagos megjegyzését, mert az oklevél megszerkesztője azt valamiért kihagyta az eredeti szövegből. A két oklevél szövegét ld. 9. Függelék.

⁷²² Iványi: Eperjes levéltára 903. és 904. sz.

⁷²³ Ladányi: Az oppidumok jogélete 8.

⁷²⁴ Ilyen például az I. 32. (illetve II. 71.) és I. 33. cikkelyek, ami szerint a királyi adományleveleket egy éven belül törvényes iktatással kell megerősíteni. A királyi iktatólevelek hatálya is ugyanennyi. A II. 55. szerint a főbenjáró bűnben elmarasztaltakat egy éven belül lehet letartóztatni. Ld. Tripartitum 118-119., 401. és 426.

⁷²⁵ Uo. 193.

⁷²⁶ A törvényes időmúlás 1 év 1 napos időszakát Werbőczy azzal magyarázza, hogy a városok bizonyos visszaélések miatt vették át ezt az eredeti 12 éves időszak helyett a parasztoktól. Uo. 499-501. Ellenmondással leggyakrabban rokoni, illetve szomszédi elővásárlási jog alapján léptek fel személyek.

Szintén a városokkal való szoros kapcsolat indokolja azt, hogy a német eredetű városjoggal is összevessük a szavatosságnak ezt a formáját. Hegyaljai mezővárosról lévén szó, különösen csábító a gondolat, hogy ez az országos helyzettől eltérő joggyakorlat Kassa, Bártfa vagy Eperjes hatására alakult ki. Ahogy már említettük, e települések eleinte a szepesi szászok jogát majd, mint tárnokszéki városok a budai jogot használták. A szász jogban többször is szerepel hasonló időszak, de 1 év 3 nappal itt sincs szó.⁷²⁷

A magdeburgi jogon alapuló Budai Jogkönyv szintén ismeri az 1 éves időszakot, és a birtokperekkel kapcsolatosan használja is azt. A Jogkönyv szerint ingatlan adásvétele esetén három egymást követő vasárnapon kell az ügyet kikiáltani, hogy azok, akik jogot formálhatnak az ingatlanra, értesüljenek róla. Ha valaki mégis pert akar indítani a birtokért, annak egy éve van a tiltásra az adásvétel megtörténte után. Ez után pedig további 14 nap áll rendelkezésére, hogy bizonyítsa igazát.⁷²⁸

Összességében a látottak alapján elmondható, hogy a tolcsvai 1 év és 3 napon belül kötelező szavatosságvállalás minden bizonnyal a szomszédok és rokonok elővásárlási jogával állt összefüggésben, de ebben a formában a középkori Magyarországon sehol nem volt ismeretes. Némi segítséget nyújthat kialakulásának megértésében, ha megpróbáljuk a későbbi forrásokat is bevonni a vizsgálatunkba. A jog fejlődése ugyanis nem ismer mesterségesen megalkotott korszakhatárokat, hanem szerves és hosszan elnyúló folyamatként játszódik le. Ez alól csak törvény erejével történő jelentős módosítása jelenthetne kivételt, de mint közismert, ilyen változás a 19. századig nem történt Magyarországon. A Werbőczy által írásba foglalt szokásjog legnagyobb része a modern korig kétségbevonhatatlan tekintélyű maradt és használatban volt.

Ahogy az már Ladányi Erzsébet is megfigyelte, a hegyaljai mezővárosok oklevéladó tevékenysége szinte változatlan módon élt tovább a koraújkorban. Mindazokat a jellemzőket magukon viselik ezek az oklevelek, amik már a középkorban is kimutathatóak voltak. A 16. századtól már megjelent a magyar nyelvű öröklevelek használata a hegyaljai adásvételek írásba foglalására. Ezek vizsgálata során könnyen belátható, hogy a magyar nyelvű okleveles gyakorlat alapja a középkori latin írásbeliség volt. Az oklevelek magyar fogalmazásmódja és terminológiája szinte szó szerint megegyezik a középkori kiadványok latin terminológiájával. Ennek oka az lehetett, hogy az oklevelek kiállításához a korábbi oklevelek adhatták a mintát.

⁷²⁷ Ld. 719. jegyz.

⁷²⁸ 360. és 379. cikkelyek. Budai Jogkönyv II. 503., 513. Ez a joggyűjtemény is több esetben alkalmazta ezt az időszakot: az egyházra hagyott ingót és ingatlant egy éven belül el kell adni, nehogy tönkremenjen (308. cikkely), illetve az ügyvédi megbízás is maximum egy évre szólhat (327.) Uo. 475-476. és 486-487.

Ilyen szempontból tehát jogosan beszélhetünk a középkori oklevéladás kontinuos továbbéléséről.⁷²⁹

Az oklevéladás mellett a jogintézmények továbbélése is egyértelmű. Erre nézve különösen jó forrásokkal rendelkezünk. A hegyaljai mezővárosok szokásjoga eltért az országos gyakorlattól, ami elősegítette e települések közösségi tudatának kialakulását és egységes érdekérvényesítését. Ez a közösségi tudat a 17. században a hegyaljai jogszokások írásba foglalását, pontosítását és összehangolását eredményezte. Az ún. mezővárosi „törvények” létezésének első nyomai az 1600-as évek elejéről származnak, de a bevezetőjük alapján elképzelhető, hogy már korábban is rendelkeztek ezek a települések hasonlóval. A tarcali (1606), bodrogkeresztúri (1607) és tokaji (1610) „törvények” a mezővárosok jogéletének számos területét meghatározták. Így például beszélnek a bíróválasztás módjáról, a földesúrral való viszonyról, az ingatlanbirtoklás és ingatlanforgalom szabályairól és a mezővárosi tisztségekről is. A szőlőművelés szokásjoga mindhárom helyen alapvetően megegyezett, ugyanakkor bizonyos pontokban eltérések is voltak köztük.⁷³⁰ Minket e források szövegéből természetesen csupán a szavatossággal, az elévüléssel és a megpecsételéssel kapcsolatos részek érdekelnek.

Mindhárom településen amennyiben az ingatlanra bármilyen jog alapján igényt tartó személy 12 évig nem tiltja az adásvételt, akkor elveszik a jogigénye. Ha nem helyi, hanem idegen személyről van szó, aki nincs tisztában azzal, hogy jogot formálhatna az ingatlanra, akkor 12 év után is perelhet. Ha tiltja, akkor a város könyvébe jegyzik be ezt a tiltást. A pert szóló esetében Szent Gergely (március 12.), szántónál pedig Szent György (április 24.) napig kell elindítani, különben a jövő évre marad.⁷³¹

⁷²⁹ Ladányi: Középkori elemek 233. Egy 1612-ben kiadott tarcali öröklevélben például több olyan formula is található, amely a középkori latinságban jól ismert. Ilyen például az oklevél közzétételi részében szereplő „Adgyuk tudasara es emlekezetire mindeneknek az kiknek illik, ez mi levelünk rendjiben, hogy...”, illetve: az eladó „sponte nyelvevel tön mielőttünk ilyen vallast”, vagy az, hogy az eladó és utódai a vevőt „tartozzanak magok költségevel es faratsagokkal megh oltalmazni”. Stb. A legjobb példa azonban mégis az, hogy a magyar szövegben is találhatóak latin részek: „Atta el penigh örökösül,fiurol fiura nemzetsegről nemzetsegre, utriusque sexus irrevocabiliter tenendam possidendam pariter et habendam”. Szilágyi: Öröklevél.

⁷³⁰ A három mezőváros protocollumának legjobb közlése: Németh: Mezővárosi törvények.

⁷³¹ Uo. 51-52., 83-84., 108. Azt, hogy ez a jogszokás a Hegyalján már a középkor folyamán is élt, a már többször idézett hejcei kiadványunk bizonyítja. Ebben a hejcei Mindenszentek egyház vitricusai az egyház egyik szőlőjét adják el, s arról már előzőleg kihirdették, hogy „a tempore Natalis Domini usque ad festum divi Gregorii Pape, quatenus si quispiam et (!) emere et comperare vellet, ex tunc illi forizarent”. A szőlőért azonban senki sem jelentkezett be ez alatt az időszak alatt. A vételár átadása is tanulságos a határidő szempontjából. A 22 forint kifizetését a vevőnek a következő ütemezés szerint kell elvégeznie: „in festo divi Gregorii Pape... solvereat florenos 10, demum ac secundario videlicet in Dominica Marie dive resurrexi rursus solvereat florenos 2, ac etiam ad futurum festum divi Gregorii Pape restituerent (!) florenos 4, ultimo vero utputa etiam in festo divi Gregorii Pape solverent florenos 6”. – DF 217 817. vö. 319. jegyz. Ebből is nyilvánvaló, hogy Szent Gergely napja fontos határpontnak számított a szőlőművelő településeken.

Tarcalon ha szomszéd akar az elővásárlási joggal élni, akkor 1 év 3 napja van a vételár letételére. A szöveg azt is elárulja, bár pontosabb indoklás nélkül, hogy egyes esetekben a pecsételést nem lehet végbe az öröklevél kiadásakor.⁷³²

Bodrogkeresztúron öröklevél megpecsételése az év két napján történhetett, mégpedig Szent Margit (június 13.) és Szent Miklós (december 6.) napján. Azokat az okleveleket, amelyek az év folyamán keletkeztek, és nem ellenezték őket, ekkor lehetett megpecsételni. Amit elleneztek, azt nem pecsételtek meg, hanem a bíró őrizte meg 1 év 3 napig. Ha közben az ellenző nem indítja meg a pert, akkor ezután pecsételik meg és adják ki. A szomszéd, aki elővásárlási joggal lép fel, 15 napon belül tegye le a vételárat, különben elvesz a jogigénye.⁷³³

Tokajon szintén 1 év 3 napig nem pecsételik meg és nem adják ki ellenzés esetén az öröklevelet. A pecsételést napjai a következők: Szent György, Szent István király (augusztus 20.), valamint az Aprószentek (december 28.) napja.⁷³⁴

Hasonló rendtartást őrzött meg számunkra Mád falukönyve, amelyet 1598-tól 1717-ig vezettek. A falukönyv főként szőlővel kapcsolatos ügyeket tartalmaz, így adásvételeket, örökségeket és emellett nagy számban tiltásokat, de a 283. bejegyzése után, 1614-1615 fordulóján bemásolták ide az ún. „tályai törvényeket” is, amely a fentiekkel rokonítható.⁷³⁵

Pert kezdeni szőlő esetében eszerint is csak Szent Gergely napja előtt lehetett. Amennyiben valaki ellenezni akarta az adásvételt, ha helyi lakos volt akkor 15 napja volt rá, ha vidéki, akkor 1 év 3 napja. Az ellenzés után az oklevelet 1 év 3 napig nem pecsételtek meg, ha azonban az ellenző a pert nem indította meg ez idő alatt, akkor ezután a tanács megpecsételve kiadta azt. A jogigény azonban 12 év után véglegesen elveszett, ha a szőlőre jogot formáló nem tiltotta az ügyletet évente.⁷³⁶

Láttuk tehát, hogy a kora újkorban a hegyaljai gyakorlat szerint az 1 év 3 napos határidő az adásvételi szerződések megpecsételése során játszott szerepet, ez volt az az időszak, amíg a szőlőre jogot formáló személyek felléphettek a birtokért. Az oklevelet pedig csak ezután pecsételte meg a tanács, tehát igazából csak ezután emelkedett az ügy jogerőre. Hogy itt egy mindennapos szokásról van szó, azt a mádi falukönyv több olyan bejegyzése is bizonyítja, amikor nem a szőlő eladását, hanem magát a pecsételést tiltották meg a tanácsnak.⁷³⁷

Alapvető fontosságú kérdés ugyanakkor, hogy ezek a 17. századi források felhasználhatóak-e a késő középkori helyzet értelmezéséhez? Az mindenképpen kijelenthető, hogy a szokásjog

⁷³² Németh: Mezővárosi törvények 48., 52.

⁷³³ Uo. 82-83.

⁷³⁴ Uo. 107-108.

⁷³⁵ Kalmár: Mád falukönyve 145-153.

⁷³⁶ Uo. 145., 147-148.

⁷³⁷ Ilyenek pl. Uo. 153., a 285-287. sz. bejegyzések. Ez akkor történt, ha például a rokonok később hallottak csak az ügyletről és ezért azt már nem tudták tiltani, csak a pecsételést.

alakulása igen lassú folyamat volt, amely évszázadokig is elhúzódhatott. A középkor folyamán csak Tolcsváról és Tályáról van adat az 1 év 3 napos időtartamról. A szokás azonban a 16. században már az egész Hegyalján elterjedhetett. Erről árulkodik a mádi falukönyv egyik 1600. évi bejegyzése is, miszerint a településen eddig az áldomásivás, azaz az ügylet lezajlása utáni tizenötödik, vagy kétszer tizenötödik napon történt a pecsételés. Mivel azonban ebből „sok zuzavarok estenek”, a tanács a szomszédos falvak és városok mintájára áttért az 1 év 3 napos pecsételési időre. Itt tehát sikerült megfognunk a jogszokás terjedésének egy epizódját. Míg a tolcsvai oklevelek idején ez a gyakorlat talán még csak elterjedően lehetett a Hegyalján, száz évvel később Mád szinte az utolsók között vette át a többi település mintáját.⁷³⁸ Persze az sem lehetetlen, hogy ez a szabály jóval felbukkanása előtt már használatban volt, csak nincsenek rá forrásaink.

A fentiek alapján is világos, hogy a többi, kora-újkorban létező szokás is megjelenhetett már a középkori Hegyalján, még ha erre konkrét adat nincs is. Elsősorban a pecsételés pontosan meghatározott napjai keltenek gyanút ebből a szempontból. Mint fentebb láthattuk, Bodrogkeresztúron és Tokajon a pecsételés évente mindössze két-három napon történt. Erre vonatkozó jelek a középkori Sátoraljuújhelyen is megfigyelhetők az 1470-es évektől. Több figyelemre méltó datálású, az újhelyi tanács által kiadott oklevél is fennmaradt egy harminc éves periódusból. Az oklevelek mindegyike nélkülözi a napi keltezt, ehelyett a *tempore sigillationis* kifejezéssel és az évszámmal adja meg a dátumot. Ez a datálási mód a középkori magyar okleveles gyakorlatban tudomásunk szerint ezen kívül nem ismert. Az oklevelek főként a pálosok számára tett szőlő- és földadományok, valamint adásvétel és csere is van köztük, ahol szintén ők a kedvezményezettek. Már Ladányi Erzsébet is említette ezt az újhelyi datálási szokást, úgy magyarázva, hogy az adásvétel ideje nem egyezik meg a pecsételés idejével.⁷³⁹ Ennél azonban jóval többről van itt szó. A fenti indoklás alapján ugyanis az oklevél keltezése bizonytalan és értelmezhetetlen lenne. A lényeg inkább azon van, hogy a *sigillationak tempusa*, azaz meghatározott ideje volt, amit az érintett településeken mindenki ismert és ezért nem is volt szükséges a napi dátum kiírása az oklevélben. Ez pedig egyezést mutat a 17. század elején a forrásaink által bizonyított gyakorlattal, miszerint a pecsételésnek megadott napjai vannak.⁷⁴⁰

⁷³⁸ Uo. 113. 5. sz. bejegyzés. Előtte nyilvánvalóan az országos jog volt az irányadó a településen. Vö. Tripartitum III. 14.

⁷³⁹ Ladányi: Az oppidumok jogélete 8.

⁷⁴⁰ A kérdéses újhelyi oklevelek a következők: DL 17 524., DL 17 631., DL 17 632., DL 17 633., DL 17 750, DL 18 005., DL 18 299., DL 18 590. Valószínűleg ebbe a sorba illeszhető még a DL 35 797., amely szintén napi keltezés nélkül, egyszerűen „Datum in oppido nostro Wyhel 1505” datálást használ. Ezt a pecsételési eljárást a jelek szerint nem csupán ingatlanforgalom során alkalmazták. Az 1513-ban kiadott oklevelet, amit az elpusztított út újjáépítésével kapcsolatosan állítottak ki, a következőképpen datálták: „Datum loco quo supra, die sigillationis nostre” – DF 217 307.

Ennek egy még korábbi előzménye figyelhető meg Patakon. A 14. század közepén az 1341 és 1351 közötti periódusban ugyanis három alkalommal január 13-án, azaz Vízkereszt nyolcadán ad ki a tanács oklevelet ingatlanügyekben. 1339-ben és 1342-ben pedig május 1-én, azaz Szent György nyolcadán születik oklevél, mindkétszer szőlővel kapcsolatos ügyben.⁷⁴¹ A szokás nem volt kizárólagos érvényű és később nem is mutatható ki a mezővárosban.

Szintén Újhelyen van adat arra, hogy ha nem is napra pontosan egy napon történt az oklevelek írásba foglalása, de az év egy bizonyos részében gyakoribb volt a tanács oklevélkiadó tevékenységének gyakorlása. 1413 és 1481 között 27 mezővárosi kiadású oklevél maradt fenn Újhelyről. Ebből mindössze 7 darab van napi keltezéssel ellátva, a többit csak évszámmal datáltak. Ez a hét pontosan keltezett oklevél azonban egytől-egyig februárban született.⁷⁴²

Véleményünk szerint ennek az év legelején történő oklevél-kiállítási gyakorlatnak az oka az lehet, hogy a hegyaljai polgároknak a szőlő művelésének megkezdésétől a szüretig érthető módon már nem volt érdeke a szőlő eladása, hiszen ezzel az az évi befektetett munkájuk is kárba veszett volna.⁷⁴³

Azért is fontos ennek a szokásnak az esetleges hegyaljai nyomait bemutatni, mivel nagy valószínűség szerint a két tolcsvai oklevelünk is egy ilyen kitűzött oklevél-kiállítási napon született, ami nem esett egybe az ügylet megtörténtének időpontjával. Előjáróban el kell mondani, hogy nem egyedülálló dolog az, hogy a Hegyalján mezővárosi magisztrátus egy napon több oklevelet is kiadjon. Így többek között Abaujszántó tanácsa és plébánosa 1485. február 11-én két oklevelet is kiadott szőlőadásvételről. Mind a kettőben a bártfai Sthenczel György és Sthok Miklós vásárolt szőlőt helyi polgároktól.⁷⁴⁴ Nyilvánvaló módon ez a két ügylet valóban egy napon történhetett, amikor a két bártfai polgár Abaujszántón járva mind a két szőlővásárlást egyszerre üthette nyélbe. Hogy az oklevél kiadása az adásvétel után ment-e végbe, vagy még aznap, azt nem tudni.

A tolcsvai ügyek esetében, bár a két oklevél kiadásának dátuma egyaránt 1505. május 12., szinte bizonyos, hogy az ügyek valójában nem ekkor történtek. Mint már volt róla szó, mind a kettőben Eperjes városa vesz ingatlant, egy szőlőt, illetve egy házat. Az Eperjes város nevében eljáró személyek az egyik alkalommal Brengisery János, Schmid Gáspár és Bels Mihály esküdtek, a másik ügyben viszont Goder Albert és Bels Mihály esküdtek voltak. Ha az ügyek valóban egy napon mentek volna végbe, akkor nyilvánvalóan az eperjesi küldöttek személye is megegyezne. Így azonban kijelenthető, hogy csupán a két oklevél írásba foglalása

⁷⁴¹ DL 76 627., DL 76 757., DL 76 988., valamint DL 76 598., DL 76 664.

⁷⁴² A mondott hét oklevél: 1413. február 16.: DL 10 044., 1420. február 10.: DL 10 880., 1427 február 28. Ekkor két oklevél is keletkezett: DL 11 900. és DL 11 901., 1451. február 9.: DL 14 453., 1457 február 15.: DL 15 141., és 1465. február 14.: DL 16 163.

⁷⁴³ Vö. 390. jegyz.

⁷⁴⁴ DF 215 139., DF 215 140.

történt egy napon, míg az adásvételek két különböző alkalommal történtek, valamikor május 12. előtt.⁷⁴⁵

A hegyaljai mezővárosok szokásjogának bizonyos elemei tehát már jóval a kora újkori „törvénybe” foglalás előtt kimutathatóak. A fenti két szokáson kívül természetesen mások is léteztek már ekkor, elég például az áldomás rendszeresen felbukkanó intézményére gondolni, ami az adásvételek szokásos velejárója volt. A szokásjog fejlődése nem csak lassú volt tehát, hanem bizonytalan módon használták azt az ügyletekben és gyakran egyáltalán nem is volt következetes az alkalmazása. Jó példa erre, hogy a tolcsvai oklevelekben az 1 év 3 napos megpecsételési idő mellett néhány éven belül az 1 éves időszak is felbukkan. Ehhez hasonló módon az újhelyi *tempore sigillationis* datálású oklevelek időszakában is megjelenik a napi keltezés. Jól mutatja azt, hogy a Hegyalján az oklevelek megpecsételésének és kiadásának több típusa volt, hogy 1520-ban Tályán egy napon történt az ügy és az oklevél kiadása.⁷⁴⁶ A szokásjog következetes, vagy kevésbé következetes használata így valószínűleg gyakran csak az oklevél írójának, vagy a tanácstagságot viselő, az ügyletnél jelenlevő polgároknak az eltérő jogi ismeretein, vagy elképzelésein múltott. Ebből következik, hogy az 1 év 3 napos időszaknak sem szabad különösebben nagy jelentőséget tulajdonítani. Egyszerűen csupán az 1 év 1 napos országos gyakorlatnak egy változatáról van szó, amit csupán a középkor után foglaltak írásba. Úgy tűnik, hogy a kora-újkorban az oklevéladás és a szokásjog is egységesült a hegyaljai mezővárosokban.

A fentebb felsorakoztatott érvek alapján foglaljuk össze, hogy hogyan használták a középkorban a Hegyalján a szavatosságot és milyen összefüggésben volt az a pecséthasználattal.

A jogügyleteket a középkori hegyaljai mezővárosokban a szavatosság és az ingatlan becsértékének a per megkezdése előtti letétele biztosította. Tolcsván a szavatosságot időhöz, 1 évhez, vagy 1 év 3 naphoz kötötték, míg a többi mezővárosban nem beszélnek ilyen határidő létezéséről a forrásaink. Ez alatt az idő alatt bárki, aki jogot formált a birtokra, jelentkezhetett. Az okleveleket is csak ezután pecsételték meg, tehát igazából csak ezután lépett jogerőre a szerződés. Valószínűsíthető, hogy minden egyes ügynél kivárták az elévülés idejét és csak ezután látták el az okleveleket pecséttel, tehát nem csak akkor, ha volt ellenmondás. Az egy

⁷⁴⁵ DF 229 261., DF 229 262. Van egy olyan tény, amely, noha nem perdöntő, utalhat arra, hogy az oklevelek kiállításának Tolcsván valóban meghatározott időpontja volt. A két 1505. évi keltezésű adásvétel kiállításának dátuma, május 12. ami ugyanúgy Pünkösöd másnapjára esik, mint az 1510. május 20-i keltezésű oklevél: DF 229 381. Érdemes megjegyezni továbbá, hogy ez az oklevél is ugyanazzal a jellegzetes kézírással íródott, mint a két 1505. évi kiadvány, és nyilvánvaló módon ugyanattól a személytől származik.

⁷⁴⁶ Hozzá kell tennünk azonban, hogy ez nem adásvételi szerződés, hanem az a levél, amelyben Tállya város tanácsa részletesen értesíti Bártfát Perey György végrendelkezéséről. Ilyen esetben úgy látszik, hogy a lehetőségeknek megfelelően rögtön meg is írták a levelet. Keltezése: „Datum actumque ipso die Katherine anno 1520.” DF 217 915.

év során az oklevelet valószínűleg nem adták ki az érdekelteknek, hanem a tanács őrizte. Nem zárható ki azonban az sem, hogy az ügyeket a városok könyveibe jegyezték be és csak a pecsételéskor állították ki ez alapján az oklevelet, bár ilyen jellegű könyvek nem maradtak fenn a középkori Hegyaljáról és még csak említés sem esik róluk. Ha az ügyet oklevélbe foglalták, ez vagy az adásvétel napján történhetett, vagy az ahhoz időben legközelebb eső olyan napon, amikor a település szokásjoga szerint oklevelet szoktak kiállítani. Ha így volt, akkor az oklevél megpecsételése is egy évvel később ezen a napon, vagy nagyjából ezen a napon történt, és így nem okozott zavart az önkormányzat szokásos működésében.⁷⁴⁷ Tolcsván kívül nincs adat arról, hogy bárhol is utólagos záradékkal látták volna el az oklevelet, ez alapján nem volt általánosan elterjedt szokás. Továbbra is fennáll tehát a kérdés, hogy mi volt az oka a tolcsvai záradékok oklevélre való ráírásának.

Ha összefoglaljuk a két tolcsvai oklevél kiadásának és megpecsételésének menetét, a fentiek alapján könnyűszerrel beláthatjuk, hogy mind a két adásvétel valamikor 1505. május 12. előtt történt, sőt a szőlőügylet feltételezhetően Szent Gergely napja, azaz március 12. előtt, ahogyan ezt a kora-újkorai forrásaink alapján is feltételezhetjük. Május 12-én, Pünkösöd másnapján ugyanaz a kéz mind a két oklevelet írásba foglalta. Az okleveleket a következő évben pecsételték meg függőpecséttel, nyilvánvalóan az 1 év 3 nap elteltével.⁷⁴⁸ Ekkor egy másik személy az oklevelek szövege után írta a már említett záradékokat. Arra a kérdésre, hogy mi volt ennek az utólagos ráírásnak az oka, nem egyszerű megfelelő magyarázatot találni. Csábító lenne egyszerűen azt mondani, hogy az adásvételeket elleneztek, és ezért írták rá egy év elteltével, mintegy kiegészítésként a záradékokat. Ha azonban lett volna szó ellenmondásról, akkor azt a szövegben utólag biztosan megjegyezték volna.⁷⁴⁹ A két oklevél közül az egyikben a záradék ráírását az is indokolhatná, hogy az oklevél alapszövegéhez képest további információkat is tartalmaz. Az alapszöveg ugyanis szót sem ejt a szavatosság vállalásának 1 év és 3 napos határidejéről, sem pedig arról, hogy a pert indítónak a telek becsértékét kell letennie. Szintén új információ, hogy a ház bővítése esetén az adót az új tulajdonosnak meg kell fizetnie, ami ellentétben áll az oklevél alapszövegében szereplő

⁷⁴⁷ Elképzelhető, hogy nem minden oklevelet pecsételtek meg ténylegesen a következő évben. Egy 1473. évi, „tempore sigillationis” keltezésű újhelyi oklevélen a pecsételésre vonatkozó megjegyzés ellenére sem található pecsét. Itt tehát az utólagos megpecsételést valamilyen oknál fogva végül is nem hajtották végre. – DL 17 524.

⁷⁴⁸ Bonyolítja a helyzetet, hogy az első, DF 229 261. jelzetű oklevél hátlapján mintha nagyon halványan egy rányomott pecsét nyoma is látszana. Mivel nem állt módunkban az eredeti oklevelet kezünkbe venni, csupán a fényképét, a kérdést egyelőre függőben hagyjuk. Sokatmondó azonban, hogy Iványi Béla, aki az eredeti okleveleket olvasta el a bártfai levéltár regesztáinak elkészítésekor, nem tesz említést a dologról, csak a függőpecsétről beszél. Ha ennek ellenére mégis volt a hátlapon rányomott pecsét, az egészen új megvilágításba helyezné a dolgokat. Ld. 722. jegyz.

⁷⁴⁹ Elég csak arra gondolni, hogy a DF 229 262. jelzetű oklevél záradékában megemlítik az 1 év 3 napos szokást, de nem, mint olyan megtörtént jogi tény, amit egy ellenmondás eredményezett, hanem csupán mint az adásvétel egyik feltételét.

adómentességgel. Ezeket a záradék írójától tudjuk meg.⁷⁵⁰ A másik oklevélben azonban, amelynek záradékát ugyanez a személy írta, ilyen jellegű többletinformáció nincsen, mégis ki lett egészítve az eredeti szöveg. Lehetséges, hogy a másik oklevél indokolt kiegészítése eredményezte ezt az utólagos betoldást.⁷⁵¹ Amint fentebb már mondtuk, a középkori Hegyalján nem maradt fenn több ilyen, utólagos záradékkal rendelkező oklevél. Figyelemre méltó azonban, hogy a hegyaljai „törvények” sem beszélnek erről a szokásról, és a látszat szerint a kora-újkori hegyaljai adásvételi szerződések sem rendelkeznek ilyen kiegészítéssel.⁷⁵²

Úgy tűnik, hogy a tolcsvai oklevelek utólagos záradékolásának két oka lehet. Az első, véleményünk szerint kevésbé elfogadható magyarázat, ha egy helyi, speciális szokást feltételeznénk, ami más forrásokban sem a középkorban, sem pedig később nem bukkan fel. Ennél jóval valószínűbb azonban az, hogy itt mindössze egyszeri, és teljesen egyedi esetről van szó, ami annak köszönhető, hogy az egyik oklevélből a mondott fontos információkat kifelejtették, s a következő évben történő pecsételéskor ezt a hiányosságot felfedezték. Az egyik oklevél kiegészítése a másik irat záradékolását is eredményezte, még ha ez esetben jóval kevésbé is volt indokolt a betoldás. Ha ez valóban így volt, akkor semmi sem mutatja meggyőzőbben azt a tényt, hogy a szokásjog alkalmazása során – még ha egy olyan aránylag kötött dologról is van szó, mint az oklevél kiállítása – az emberi tényező milyen nagy szerepet játszik.

Milyen tanulságokra hívja fel a figyelmet ez a két oklevél? Egyrészt rámutat arra a tényre, hogy a jogszokások változása lassú, bonyolult és esetleges folyamat volt, amely nem egyenes pályát mutat. Másrészt arra is rávilágít, hogy a társadalom, a gazdaság, és mint láttuk a jogélet struktúrái nem mentek át olyan gyökeres változáson Mohács után, ami ne tenné lehetővé kora-újkori források alkalmazását a középkori viszonyokra vonatkozóan is. Csupán csak azt sajnálhatjuk, hogy ezek éppen azokra a késő-középkori évtizedekre használhatóak a legnagyobb biztonsággal, amely évtizedek amúgy is a legjobb forrásadottsággal rendelkeznek a magyar középkort illetően, sokkal korábbi évekre való alkalmazásuk kevésbé tűnik megalapozottnak. Ez egyúttal e források felhasználásának korlátait is megmutatja.

⁷⁵⁰ Uo.

⁷⁵¹ DF 229 261.

⁷⁵² Több település ilyen jellegű 16-17. századi anyagából publikáltak már okleveleket, amelyek között azonban nincs utólagosan záradékolt adásvételi szerződés. A fent már idézett 1612. évi tarcali öröklevél mellett Ladányi Erzsébet is idéz ilyeneket: Ladányi: Középkori elemek passim. Ezenkívül: Hunfalvy: Hegyaljai oklevelek; Kalmár: Mád falukönyve; Kalmár: Szőlővásárlás; Andorko: Öröklevél. A hivatkozott oklevelek nyilvánvalóan nem fogják át a teljes koraújkori hegyaljai oklevéladást, de rámutatnak arra, hogy az utólagos záradékolás nem terjedhetett el a Hegyalján jelentősebb mértékben.

VI. Összefoglalás

A magyar városfejlődés sajátos, de igen fontos szerepet betöltő eleme a mezőváros. Az *oppidumok* belső viszonyainak pontosabb megismerése közelebb vihet bennünket ahhoz, hogy a magyar és nyugat-európai társadalomfejlődés közötti különbséget jobban megértsük. A mezővárosi kutatások végzéséhez egyedülálló lehetőséget kínálnak a hegyaljai és környékbeli mezővárosok kiadványai. Olyan viszonylagos forrásbőséggel állunk ugyanis itt szemben, ami a hasonló jellegű magyar oklevélananyagot tekintve kiemelkedőnek számít. Ez az anyag leginkább a mezővárosi önkormányzat és társadalmi-jogi háttere vizsgálatához használható fel, valamint a szőlőművelésre vonatkozóan tartalmaz adatokat.

A dolgozatban érintett mezővárosok eltérő és változatos fejlődési pályát futottak be, mégis úgy tűnik, hogy jogi és igazgatástörténeti szempontból nem állnak távol egymástól. Az egyik legfontosabb közös jellemző azonban az volt, hogy mindegyikükben igen fontos szerepet töltött be a szőlőművelés.

Vajon milyen kedvezményeket jelentett a mindennapi életben a falusiak státuszához képest az a tény, hogy valaki mezővárosi lakos volt? A mezővárosok lakosait ugyanúgy érték támadások és jogsérelmek, mint a kor történetének más szereplőit. A mezővárosi lét ebből a szempontból nem jelentett különösebb előnyt, hiszen azoknak, akik a hatalmaskodást elkövették, teljesen mindegy volt, hogy falusi lakos, mezővárosi polgár, esetleg egy *oppidum* bírāja áll velük szemben, azokat egyaránt jobbágnak, kellőképpen védtelennek, s így a jogtalanságok elszenvedéséhez ideális alannak tekintették. Az előny abból származott, hogy egy mezővárosi közösség jogi úton sokkal hatékonyabban tudott fellépni érdekeiért, s ebben vélhetően legtöbbször a földesúr is támogatta. Fontos volt még emellett, hogy az *oppidum* polgárait a mezőváros még akkor is megvédte, ha azok jogsértéseket követtek el. A polgár ilyen esetben a közösség háta mögé bújhatott, jogi képviselőt ugyanis ellátta a tanács.

A mezővárosok lakosai polgárnak tekintették magukat. Ez egyúttal azt a vágyukat is tükrözte, hogy a jogi helyzet szempontjából az általuk mintának tekintett környékbeli *civitasok* szintjét elérjék. A földesúr feléjük viszont nem jogi, hanem gazdasági szempontok alapján viszonyult. Célja az volt, hogy a termeléshez szükséges nyugodt feltételeket biztosítsa a lakosoknak, s ezáltal földesúri jövedelmeit rendszeresen és hatékonyan kapja meg tőlük. Nem lehet tagadni, hogy e kapcsolatban az úr részéről sokszor az emberi tényezők is szerepet játszottak. Közte és egyes polgárai között gyakran bizalmasabb viszony, talán barátság is kialakulhatott, s ezek a polgárok a közösség érdekeit és problémáit is rendszeresen tolmácsolták felé. Fontos megjegyezni, hogy mivel érintett mezővárosaink urai általában nagybirtokosok voltak, a

mezővárost hatékonyabban tudták megvédeni a különböző támadásoktól, s a polgárok ilyen irányú megjegyzései alapján nem is fukarkodhattak az ilyen segítséggel. Egyfajta paternalizmus volt tehát jellemző a felek viszonyára, amit a polgárok érzéltek, s láthatólag értékelték is.

A mezővárosok tanácsainak szerkezete szoros párhuzamot mutat az „igazi” városokéval. Ugyanígy, a mezővárosi kiadványokban a tanács tagjaira használt terminológia is hasonlóságot mutat a *civitasok* által alkalmazott elnevezésekkel. Egyes mezővárosok, mint például Szikszó tanácsa még a középkor végén is emlékeztet a nagy kereskedővárosok magisztrátusára. Ezek alapján úgy látszik, hogy az *oppidumok* ezen a téren is a városi mintát vették át.

Az átlagosnak tekinthető hegyaljai mezőváros azonban ennél kisebb tanácsot választott, amit egyébként a kisebb lakosság és a kevesebb feladat is indokolt. A tanácsok szerkezete időről-időre változott és alakult, de úgy tűnik, hogy a középkor végére a legtöbb helyen egy hasonló, 5-6 főből álló szerkezet alakult ki.

A tisztségek betöltésének legfőbb elveit forrásaink alapján általában jól ki lehet mutatni. A választás során az egymással szoros kapcsolatban álló korábbi hivatali gyakorlat, a családi és társadalmi kapcsolatok, valamint a szőlőbirtoklás is szerepet játszott. Figyelemre méltó, hogy a tanácstagok egy jól meghatározható társadalmi körből kerülnek ki, melynek legfőbb jellemzője az ingatlanbirtoklás és a borkereskedelem volt. A 14. században a fentiek mellett még az is fontos jellemzőnek tekinthető, hogy a polgárok gyakran előkelő nemesi rokonsággal is rendelkeztek.

A kézművesség és a tanácstagság viselése a látszat szerint szintén szoros kapcsolatban állt egymással. A foglalkozásnevet viselő polgárok ugyanis nagyobb arányban szerepeltek a tanácsban, mint amit az összlakosságon belüli arányuk indokoltá tett volna. Ez egyúttal felhívja a figyelmet arra a tényre is, hogy – bár a kutatás eddig meglehetősen bizonytalan volt a kérdésben – a foglalkozásnévből képzett személynevek csaknem a középkor végéig felhasználhatónak tűnnek, mint a kézműves tevékenység forrásai.

A mezővárosi tanács területi és személyi hatálya az oklevelek alapján határozható meg. Alapvetően saját polgáraik ügyében jártak el a mezőváros vezetői és leginkább olyan ingatlanokkal kapcsolatosan, amelyek a település területén belül feküdtek. Ilyenkor oklevelet állítottak ki az ügyben. A mezővárosi tanácsok és a különböző környékbeli egyházi intézmények illetékessége az oklevéladás terén azonban kevésbé volt elkülönülve, mint azt várnánk. Egyház éppen úgy adott ki oklevelet adásvétel tárgyában, mint mezőváros az egyházi felügyelet alá tartozó végrendeletek terén.

A mezővárosi tanács oklevelekben leginkább megjelenő tevékenysége az ingatlanforgalommal állt kapcsolatban. Adásvételi szerződések kiállítása mellett ők intézkedtek az ezzel kapcsolatos perekben is. Akkor is ők jártak el, ha a viszály örökösödési ügyben robbant ki. A döntés során alkalmazták a tanúkihallgatást, az esküt, az okleveles bizonyítást, ha kellett, akkor pedig szakértőket vontak be az ügybe. Betöltöttek emellett egy általános, közhitelű funkciót is, a tanács tagjait ugyanis gyakran kérték fel tanúskodásra a különböző ügyekben.

A tanács közhitelősége eredményezte, hogy rendszeresen állítottak ki átvételi bizonylatokat és egyéb tanúsítványokat is. Amennyiben a mezővárost, vagy azoknak csak egyes polgárait is jogsérelem érte, a magisztrátus elvállalta a sértett, vagy sértettek érdekképviselőjét és lépéseket tettek az érdekében. A tanács játszhatott valamilyen szerepet a különböző adók és vámok beszedésében, és a helyi plébánia felett is felügyeletet gyakorolt.

Bár középkori forrásainkban ezt sajnos nem tükrözzük, koraújkori hegyaljai „törvényeink” alapján a tanács szervezete már ekkor aránylag kimunkált és szabályozott formában működhetett.

A mezővárosi oklevéladás és a pecséthasználat a mezővárosok jogi kiváltságainak legkézzelfoghatóbb bizonyítéka volt. A Hegyalján – az országos helyzethez hasonlóan – az *oppidumok* már korán éltek azzal a lehetőséggel, hogy az ingatlanforgalmat saját, a mezővárosi pecséttel megerősített oklevelükben rögzítsék. Kiadványaik remekül rávilágítanak e települések jogéletére, arra, hogy az ügyletek során milyen jogszokásokat alkalmaztak. Ezek nagy része az országos jogban is ismert, arra is van azonban adatunk, hogy e jogi elveket néha egyfajta módosított formájukban használták. A legjobb példa erre a szavatosság és a pecsételés szokásjoga, amely ebben a formában csak a Hegyaljáról ismert. A források alapján a szokásjog alakulásában az emberi tényező játszotta a legnagyobb szerepet. Az oklevelek kiállításánál szereplő személyek eltérő jogi műveltsége, vagy speciális érdekeik jelentős hatást gyakoroltak a jog helyi alkalmazásának módjára. A források arra is rávilágítanak, hogy a középkorvégi jogtörténet vizsgálatához koraújkori joggyűjtemények is remekül felhasználhatók.

Függelékek

1. Függelék: A felhasznált mezővárosi kiadványok

Bekecs

	Dátum	Jelzet	Fennmaradás	Kiadás vagy regeszta
1.	1517. 03. 15.	DF 271 671.	Eredeti	

Bodrogkeresztúr

	Dátum	Jelzet	Fennmaradás	Kiadás vagy regeszta
1.	1466. 08. 28.	DL 16 394.	Koraújkori másolat	DAP II. 309-310.

Gönc

	Dátum	Jelzet	Fennmaradás	Kiadás vagy regeszta
1.	[1440-1460]	DF 213 325.	Eredeti	
2.	1514. 11. 14.	DF 217 381.	Eredeti	Iványi: Gönc 55. jegyz.
3.	1515. 03. 23.	DF 217 431.	Eredeti	Iványi: Gönc 55. jegyz.
4.	1520. ⁷⁵³	DF 271 679.	Eredeti	
5.	1522. 01. 25.	DF 218 040.	Eredeti	
6.	1524. 05. 06.	DF 218 235.	Eredeti	
7.	1525. 12. 13.	DF 218 391.	Eredeti	

Hejce

	Dátum	Jelzet	Fennmaradás	Kiadás vagy regeszta
1.	1519.	DF 217 817.	Eredeti	

Liszka

	Dátum	Jelzet	Fennmaradás	Kiadás vagy regeszta
1.	1474. 01. 16.	DF 214 648.	Eredeti	Iványi: Bártfa levéltára 1948. sz.
2.	1475. 05. 15.	DF 269 671.	Eredeti	
3.	1475. 08. 07.	DF 265 246.	Eredeti	
4.	1475. 10. 01.	DF 264 495.	Eredeti	
5.	1477. 05. 28.	DF 258 868.	Eredeti	
6.	1478. 01. 01.	DL 18 007.	Eredeti	
7.	1479. 08. 11.	DL 31 964.	Eredeti	
8.	1481. 01. 30.	DF 214 916.	Eredeti	Iványi: Bártfa levéltára 2164. sz.
9.	1483. 06. 24.	DF 272 257.	Eredeti	
10.	1484. 04. 22.	DF 264 536.	Eredeti	
11.	1484. 06. 07.	DF 264 539.	Eredeti	
12.	1487. 01. 01.	DL 31 995.	Eredeti	
13.	1487. 07. 11.	DF 264 546.	Eredeti	
14.	1489. 01. 21.	DL 63 870.	Eredeti	
15.	1509. 02. 21.	DF 264 565.	Eredeti	

⁷⁵³ Német nyelven.

Mád

	Dátum	Jelzet	Fennmaradás	Kiadás vagy regesztza
1.	1507. 03. 17.	DF 271 564.	Eredeti	

Patak

	Dátum	Jelzet	Fennmaradás	Kiadás vagy regesztza
1.	1303.	DL 57 232.	Eredeti	Anjou I. 533. sz.
2.	1305.	DL 57 233.	Eredeti	Anjou I. 804. sz.
3.	1315. 01. 26.	DL 76 235.	Eredeti	Anjou IV. 20. sz., Zichy I. 175. sz.
4.	1324. 04. 22.	DL 76 337.	Eredeti	Anjou VIII. 186. sz., Zichy I. 281. sz.
5.	1332. 04. 08.	DL 76 452.	Eredeti	Gulyás: Mezővárosi oklevelek 1. sz., Zichy I. 394. sz.
6.	1334. 01. 20.	DL 76 478.	Eredeti	Gulyás: Mezővárosi oklevelek 2. sz., Zichy I. 419. sz.
7.	1334. 08. 29.	DL 76 494.	Eredeti	Gulyás: Mezővárosi oklevelek 3. sz., Zichy I. 434. sz.
8.	1337. 04. 27.	DL 76 553.	Eredeti	Gulyás: Mezővárosi oklevelek 4. sz., Zichy I. 493. sz.
9.	1338. 10. 13.	DL 76 584.	Eredeti	Gulyás: Mezővárosi oklevelek 5. sz., Zichy I. 524. és 537. sz.
10.	1339. 05. 01.	DL 76 598.	Eredeti	Anjou XXIII. 228. sz., Zichy I. 537. sz.
11.	1341. 01. 13.	DL 76 627.	Eredeti	Anjou. XXV. 33. sz., Zichy I. 565. sz.
12.	1342. 05. 01.	DL 76 664.	Eredeti	Gulyás: Mezővárosi oklevelek 6. sz., Zichy II. 13. sz.
13.	1342. 06. 24.	DL 76 678.	Eredeti	Gulyás: Mezővárosi oklevelek 7. sz., Zichy II. 26. sz.
14.	1345. 01. 13.	DL 76 757.	Eredeti	Gulyás: Mezővárosi oklevelek 8. sz., Zichy II. 97. sz.
15.	1346. 02. 22.	DL 51 371.	Eredeti	Gulyás: Mezővárosi oklevelek 9. sz., Kállay 830. sz.
16.	1348. 09. 14.	DL 76 896	Eredeti	Gulyás: Mezővárosi oklevelek 10. sz., Zichy II. 230. sz.
17.	1350. 12. 24.	DL 76 988.	Átírás, 1351.	Gulyás: Mezővárosi oklevelek 11. sz., Zichy II. 319. sz.
18.	1351. 01. 13.	DL 76 988.	Eredeti	Gulyás: Mezővárosi oklevelek 12. sz., Zichy II. 319. sz.
19.	1354. 01. 23.	DL 77 082.	Eredeti	Gulyás: Mezővárosi oklevelek 13. sz., Zichy II. 411. sz.
20.	1356. 06. 30.	DF 219 468.	Eredeti	Gulyás: Mezővárosi oklevelek 14.,
21.	1358. 11. 30.	DL 77 244.	Eredeti	Gulyás: Mezővárosi oklevelek 15. sz., Zichy III. 90. sz.
22.	[1358-1360] 01. 25.	DL 47 939.	Eredeti	Gulyás: Mezővárosi oklevelek 16. sz.
23.	1359. 03. 31.	DL 51 842.	Eredeti	Kállay 1323. sz. és AOT VII. 645. sz.
24.	1360. 01. 07.	DF 219 478.	Eredeti	Gulyás: Mezővárosi oklevelek 17. sz.
25.	1360. 04. 07.	DL 77 277.	Eredeti	Gulyás: Mezővárosi oklevelek 18. sz.
26.	1361. 09. 29.	DL 51 936.	Eredeti	Kállay 1414. sz.
27.	1366. 01. 21.	DF 219 563.	Eredeti	Gulyás: Mezővárosi oklevelek 19. sz.
28.	1407. 05. 24.	DL 42 920.	Eredeti	ZSO II. 5512. sz.
29.	1421. 02. 08.	DF 221 294.	Eredeti	ZSO VIII. 80. sz.
30.	1491. 04. 24.	DL 19 715.	Eredeti	Bándi: Pálosok oklevelei 715.
31.	1525. 08. 24.	DL 68 674.	Eredeti	Gulyás: Mezővárosi oklevelek 20. sz.

Szántó

	Dátum	Jelzet	Fennmaradás	Kiadás vagy regesztá
1.	1485. 02. 11.	DF 215 139.	Eredeti	Iványi: Bártfa levéltára 2379. sz.
2.	1485. 02. 11.	DF 215 140.	Eredeti	Iványi: Bártfa levéltára 2380. sz.
3.	1512. 07. 19.	DF 271 582.	Eredeti	
4.	1522. 12. 28.	DF 283 258.	Eredeti (másolata DF 283 257., 1522-1600.)	

Szikszó

	Dátum	Jelzet	Fennmaradás	Kiadás vagy regesztá
1.	1406. 02. 20.	DL 9159.	Eredeti	ZSO II. 4465. sz.
2.	1408. 06. 02.	DL 70 768.	Eredeti	ZSO II. 6123. sz.
3.	1408. 10. 15.	DL 9452.	Eredeti	ZSO II. 6368. sz.
4.	1414. 10. 22.	DL 10 258.	Eredeti	ZSO IV. 2607. sz.
5.	1472. 02. 17.	DF 270 458.	Eredeti	
6.	1472. 07. 14.	DL 17 342.	Eredeti	
7.	1472. 07. 24.	DL 17 345.	Eredeti	
8.	1472. 07. 24.	DL 17 346.	Eredeti	
9.	1472. 07. 24.	DL 17 347.	Eredeti	
10.	1482. 07. 27.	DL 18 694.	Eredeti	
11.	1484. 02. 13.	DF 215 070.	Eredeti	Iványi: Bártfa levéltára 2312. sz.
12.	1525. 05. 30.	DF 283 260.	Eredeti	
13.	1526. 02. 05.	DF 218 421.	Eredeti	

Tállya

	Dátum	Jelzet	Fennmaradás	Kiadás vagy regesztá
1.	1485. 02. 12.	DF 215 141.	Átírás, 1524.	Gulyás: Mezővárosi oklevelek 21. sz.
2.	1487. 11. 04.	DF 215 343.	Eredeti	Gulyás: Mezővárosi oklevelek 22. sz., Iványi: Bártfa levéltára 2580. sz.
3.	1498. 02. 18.	DF 269 688.	Eredeti	Gulyás: Mezővárosi oklevelek 23. sz.
4.	1505. 12. 28.	DF 269 883.	Eredeti	Gulyás: Mezővárosi oklevelek 24. sz.
5.	1506. 10. 28.	DF 269 696.	Eredeti	Gulyás: Mezővárosi oklevelek 25. sz.
6.	1506. 11. 05.	DF 269 936.	Eredeti	Gulyás: Mezővárosi oklevelek 26. sz.
7.	1508. 12. 03.	DF 269 939.	Eredeti	Gulyás: Mezővárosi oklevelek 27. sz.
8.	1520. 11. 25.	DF 217 915.	Eredeti	Gulyás: Mezővárosi oklevelek 28. sz.
9.	1521. 01. 17.	DF 217 941.	Eredeti	Gulyás: Mezővárosi oklevelek 29. sz.
10.	1522.	DF 283 259.	Eredeti (másolata DF 283 257., 1522-1600.)	Gulyás: Mezővárosi oklevelek 30. sz.
11.	1524. 09. 27.	DF 215 141.	Eredeti	Gulyás: Mezővárosi oklevelek 31. sz.
12.	[1500-1526]	DF 214 725.	Eredeti	Gulyás: Mezővárosi oklevelek 32. sz.

Tarcal

	Dátum	Jelzet	Fennmaradás	Kiadás vagy regesztá
1.	1434. 09. 08.	DL 99 498.	Eredeti (átírás DL 99 502., 1435.)	

Telkibánya

	Dátum	Jelzet	Fennmaradás	Kiadás vagy regesztá
1.	1428. 05. 08.	DL 11 976.	Eredeti	Bándi: Pálosok oklevelei 588.
2.	1444. 11. 22.	DL 13 819.	Átírás, 1479.	Bándi: Pálosok oklevelei 590.
3.	1494. 07. 02.	DF 271 490.	Eredeti	

Tolcsva

	Dátum	Jelzet	Fennmaradás	Kiadás vagy regesztá
1.	1505. 05. 12.	DF 229 261.	Eredeti	Gulyás: Mezővárosi oklevelek 33. sz., Iványi: Eperjes levéltára 903. sz.
2.	1505. 05. 12.	DF 229 262.	Eredeti	Gulyás: Mezővárosi oklevelek 34. sz., Iványi: Eperjes levéltára 904. sz.
3.	1510. 05. 20.	DF 229 381.	Eredeti	Gulyás: Mezővárosi oklevelek 35. sz.
4.	1515.	DF 217 486.	Eredeti	Gulyás: Mezővárosi oklevelek 36. sz.
5.	1517. 02. 08.	DF 229 539.	Eredeti	Gulyás: Mezővárosi oklevelek 37. sz.
6.	1520. 10. 10.	DF 229 629.	Eredeti	Gulyás: Mezővárosi oklevelek 38. sz.

Újhely

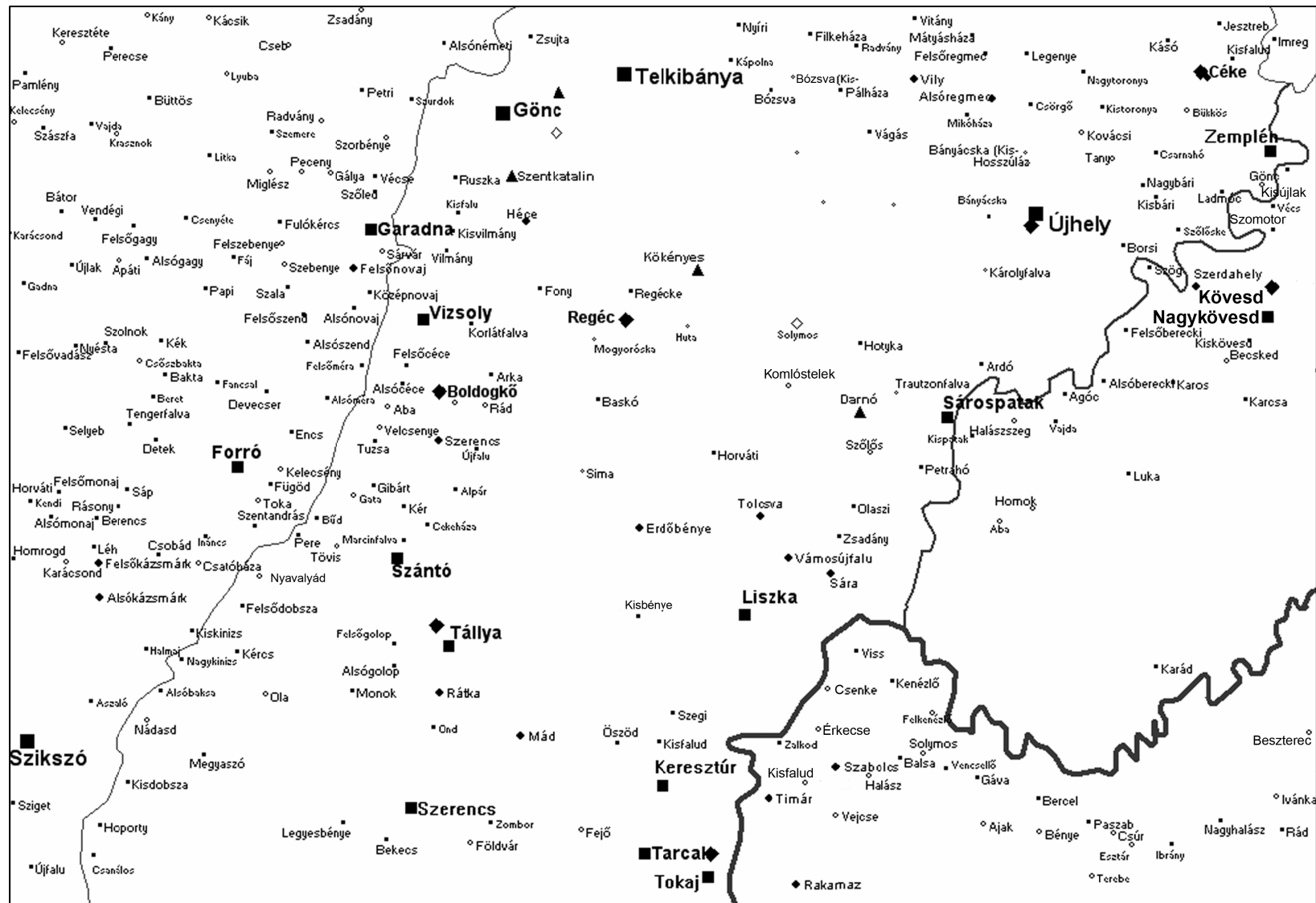
	Dátum	Jelzet	Fennmaradás	Kiadás vagy regesztá
1.	1349. 01. 22.	DL 4026.	Eredeti	AOT V. 131. sz., Bándi: Pálosok oklevelei 693.
2.	1353. 01. 18.	DL 4329.	Eredeti	AOT VI. 6. sz., Bándi: Pálosok oklevelei 693.
3.	1354. 05. 02.	DL 4430.	Eredeti	AOT VI. 125. sz., Bándi: Pálosok oklevelei 694.
4.	1355. 10. 23.	DL 4554.	Eredeti	AOT VI. 243. sz., Bándi: Pálosok oklevelei 694.
5.	1362. 12. 08.	DL 5151.	Eredeti	Bándi: Pálosok oklevelei 694.
6.	1367. 04. 21.	DL 5550.	Eredeti	Bándi: Pálosok oklevelei 695.
7.	1367.	DL 5634.	Eredeti	Bándi: Pálosok oklevelei 695.
8.	1375. 01. 26.	DL 6258.	Eredeti	Bándi: Pálosok oklevelei 695.
9.	1380. 09. 25.	DF 233 939.	Eredeti	Tóth K.: Sátoraljújhely 8. sz.
10.	1383. 01. 05.	DL 6980.	Eredeti	Bándi: Pálosok oklevelei 696.
11.	1383. 05. 10.	DL 8826.	Átírás, 1420.	Bándi: Pálosok oklevelei 696.
12.	1384. 05. 19.	DL 7084.	Eredeti	Bándi: Pálosok oklevelei 696.
13.	1386. 02. 17.	DL 7194.	Eredeti	Bándi: Pálosok oklevelei 696-697.
14.	1389.	DL 7542.	Eredeti	Bándi: Pálosok oklevelei 697. és ZSO I. 1298. sz.
15.	1391.	DL 7733.	Eredeti	Bándi: Pálosok oklevelei 698. és ZSO I. 2333. sz.
16.	1391.	DL 7734.	Eredeti	Bándi: Pálosok oklevelei 698. és ZSO I. 2334. sz.
17.	1395.	DL 8115.	Eredeti	Bándi: Pálosok oklevelei 699. és ZSO I. 4210. sz.
18.	1400.	DL 8611.	Eredeti	Bándi: Pálosok oklevelei 700. és ZSO II. 742. sz.
19.	1400.	DL 8612.	Eredeti	Bándi: Pálosok oklevelei 700. és ZSO II. 743. sz.
20.	1401.	DL 8687.	Eredeti	Bándi: Pálosok oklevelei 700. és ZSO II. 1368. sz.
21.	1413. 02. 16.	DL 10 044.	Eredeti	Bándi: Pálosok oklevelei 701. és ZSO IV. 181. sz.
22.	1414.	DL 10 294.	Eredeti	Bándi: Pálosok oklevelei 701. és ZSO IV. 2829. sz.
23.	1415.	DL 10 412.	Eredeti	Bándi: Pálosok oklevelei 701-702. és ZSO V. 1370. sz.
24.	1415.	DL 10 413.	Eredeti	Bándi: Pálosok oklevelei 702. és ZSO V. 1371. sz.
25.	1419.	DL 10 871.	Eredeti	Bándi: Pálosok oklevelei 702. és ZSO VII. 1205. sz.
26.	1419.	DL 10 872.	Eredeti	Bándi: Pálosok oklevelei 702. és ZSO VII. 1206. sz.
27.	1420. 02. 10.	DL 10 880.	Eredeti	Bándi: Pálosok oklevelei 703. és ZSO VII. 1343. sz.
28.	1426.	DL 11 888.	Eredeti	Bándi: Pálosok oklevelei 704.
29.	1427. 02. 28.	DL 11 900.	Eredeti (másolata DL 25 930., 1763.)	Bándi: Pálosok oklevelei 704.
30.	1427. 02. 28.	DL 11 901.	Eredeti	Bándi: Pálosok oklevelei 704-705.
31.	1428.	DL 12 029.	Eredeti	Bándi: Pálosok oklevelei 705.
32.	1435.	DL 12 793.	Eredeti	Bándi: Pálosok oklevelei 705-706.

33.	1449.	DL 14 317.	Két eredeti példány	Bánci: Pálosok oklevelei 706-707.
34.	1451. 02. 09	DL 14 453.	Átírás, 1457.	Bánci: Pálosok oklevelei 707.
35.	1454.	DL 14 898.	Eredeti (másik példánya a DL 17 114. jelzet alatt található)	Bánci: Pálosok oklevelei 707-708.
36.	1457. 02. 15.	DL 15 141.	Eredeti	Bánci: Pálosok oklevelei 708.
37.	1457.	DL 14 453.	Eredeti	Bánci: Pálosok oklevelei 708.
38.	1465. 02. 14.	DL 16 163.	Eredeti (másolata DL 25 930., 1763.)	Bánci: Pálosok oklevelei 708-709.
39.	1473.	DL 17 524.	Eredeti (1474. évi átírása DL 17 632., másolata DL 25 930., 1763.)	Bánci: Pálosok oklevelei 710.
40.	1474.	DL 17 631.	Eredeti	Bánci: Pálosok oklevelei 711.
41.	1474.	DL 17 632.	Eredeti	Bánci: Pálosok oklevelei 711-712.
42.	1474.	DL 17 633.	Eredeti	Bánci: Pálosok oklevelei 712.
43.	1475.	DL 17 750.	Eredeti	Bánci: Pálosok oklevelei 713.
44.	1477.	DL 18 005.	Eredeti	Bánci: Pálosok oklevelei 713.
45.	1479.	DL 18 299.	Eredeti	Bánci: Pálosok oklevelei 714.
46.	1481.	DL 18 590.	Eredeti	Bánci: Pálosok oklevelei 714.
47.	1504. 05. 27.	DL 67 367.	Eredeti	Tóth K.: Sátoraljújhely 20. sz.
48.	1505.	DL 35 797.	Eredeti	Bánci: Pálosok oklevelei 718.
49.	1506. 01. 24.	DF 216 809.	Eredeti	Tóth K.: Sátoraljújhely 21. sz.
50.	1509. 08. 06.	DL 21 935.	Eredeti	Bánci: Pálosok oklevelei 719.
51.	1513.	DF 217 307.	Eredeti	Tóth K.: Sátoraljújhely 22. sz.
52.	1515. 09. 08.	DF 217 474.	Eredeti	Tóth K.: Sátoraljújhely 23. sz.
53.	1521. 01. 11.	DF 217 937.	Eredeti	Tóth K.: Sátoraljújhely 24. sz.

Vámosújfalú

	Dátum	Jelzet	Fennmaradás	Kiadás vagy regesztá
1.	[1490-1510]	DF 214 701.	Eredeti	

3. Függelék: A középkorvégi Hegyalja és környéke (Forrás: Engel: Magyarország CD-ROM)

4. Függelék: A vizsgált települések fontosabb adatai (1.)

	Privilegiumok	Vásár, hetipiac	Egyházak	Kolostor, egyéb intézmények	Erődítmény	Egyéb centralitási tényezők	Tanácsstagok / oklevéladás első említése		Fontosabb birtokosok
Patak	1429 – szabad királyi városi cím 1461 – Héce városrész kiváltságolása	1359–szombati piac 1460–országos vásártarás joga	-Szent Mihály (királyi kápolna, 11. sz.?) -Keresztelő Szent János plébánia (13. sz.) -Szent Ágota (1342)	-Szent Domonkos (domonkos, 1238) -Boldogságos Szűz Mária (ferences, 1261) -Szent Anna (klarissza, 1385 k.) -Beginház (1492)	1444 (castellum)	1418 – pápai búcsúengedély a helyi egyházaknak	1303	1303-tól	király 1290 k. Baksa nemzetség 1321 király 1327 Babonics János 1334 királyné 1390 Perényiek 1429 Pálóciak
Újhely	1261 – városi privilegium	1261–hétfői piac	-Szent Imre (13. szd. közepe)	-Szent Egyed (pálos, vicaria-központ, 1261 u.) -Szent István (Ágostonrendi, 1325)	1261 (ispáni vár)	1418 – pápai búcsúengedély a helyi egyházaknak	1261	1349-től	király 1290 k. Baksa nemzetség 1321 király 1327 Babonics János 1334 királyné 1390 Perényiek 1429 Pálóciak
Liszka	1323 – felmentés a zempléni ispán ítélkezése alól		-Szűz Mária (1332)			1474 – officialis	1474	1474	király 1248 szepesi káptalan 1504 terebesi pálosok
Tolcsva	1340 – bányanyitás engedélyezése a földesúrnak		- Szűz Mária (1332)				1505	1505	Tolcsva nb. Tolcsvaiak 1398 Debrői István (részbirtokos) 1404 Kéri Miklós (részb.) 1419 Upori István Cekei, Csicseri, Tárcai (részb.) 1512 Perényi
Vámos-újfalú			-Szent Mihály (1332)			1405 – Vámszedőhely	1490-1510 k.	1490-1510 k.	Tolcsva nb. Tolcsvaiak 1398 Debrői István (részbirtokos) 1403 Szinnai Dezső fiai (részb.) 1404 Kéri Miklós (részb.) 1419 Upori István (részb.) 1422 Brankovics György 1461 Szapolyai 1487 Cekei 1512 Perényi

4. Függelék: A vizsgált települések fontosabb adatai (2.)

	Privilegiumok	Vásár, hetipiac	Egyházak	Kolostor, egyéb intézmények	Erődítmény	Egyéb centralitási tényezők	Tanácsstagok/ oklevéladás első említése		Fontosabb birtokosok
Tállya			-Szent László (1330)		1404		1485	1485	Aba nb. Tállyaiak 1371 k. Debrői 1410 Garai 1422 Brankovics György 1459 Szilágyi 1461 Szapolyai
Szántó			-Szűz Mária (1275)	-Ferencs obszerváns (1481)			1485	1485	Aba n.b. Debrői, Szántai 1326 Aba nb. Keresztúri Pozsár 1427 Brankovics György 1459 Szilágyi 1461 Szapolyai
Gönc	1470 – vámmentesség 1473 – felmentés a diósgyőri várnagy descensusa alól 1474 – malomépítési engedély a polgárok számára	1511 – évi négy országos vásár tartása	-Szent Egyed (1332)	-Boldogságos Szűz Mária (pálos, 1371) -Szent Katalin (pálos, 1338)	1288	1464 – búcsúengedély a Szűz Mária kolostornak	1220	1440- 1460 k.	király, királyné 1280-as évek Aba Amádé 1317 Drugeth (honorként) 1391 Bebek 1471 király Szapolyai 1500 szepesi káptalan 1517 Szapolyai (részb.)
Telki- bánya			-Szűz Mária (1428 e.)	-Szent Katalin ispotály (1367)	1445 (fortalitium)	1347 – bányakamaraispá n 1428 – vámstedőhely	1367	1428	király 1447 Rozgonyi 1467 Olnodi Cudar (részb.) 1517 Szapolyai
Szikszó	1391 – favágási engedély 1393 – collecta- csökkentés 1410 – vámmentesség a bozítai és recsitéi vámokon	1387 –piac	-Szűz Mária (1332) -??? (1332)			1392 – officialis 1400 – vámstedőhely 1467 – sókamara	1406	1406	Aba nb. Szikszói 1391 királyné 1395 Bebek 1403 Perényi

5. Függetlenség: A tanácsstagok névsora

Liszka

Dátum	Bíró	Esküdtek	Forrás
1474. 01. 16.		Nicolaus faber, alter Nicolaus faber, Johannes Nywl, Ambrosius Mora	DF 214 648.
1475. 05. 15.		Clemens Colchar, Anthonius Augustini, Petrus kadar, Blasius Adam	DF 269 671.
1475. 10. 01.		Petrus Kadar, Clemens Kwlczar ⁷⁵⁴	DF 264 495.
1477. 05. 28.		Nicolaus magnus, Johannes Bondor, Valentinus Koch, Stephanus Thar ⁷⁵⁵	DF 258 868.
1478. 01. 01.		Nicolaus magnus, Johannes Bondor, Valentinus Koch, Stephanus Thar ⁷⁵⁶	DL 18 007.
1479. 08. 11.		Ladislaus Zas, Laurentius Zabo, Simon Solthes, Demetrius Czor ⁷⁵⁷	DL 31 964.
1483. 06. 24.	Michael Genw	Petrus Kadar, Valentinus Sabo, Lazarus, Lucas Seres	DF 272 257.
1484. 04. 22.	Lazarus	Demetrius Korlath, Johannes Kwthas, alter Johannes Canthor, Sebastianus Kwthas	DF 264 536.
1484. 06. 07.	Lazarus	Demetrius Korlath, Sebastianus Kwthas, Johannes Kanthor, Petrus Toth	DF 264 539.
1487. 01. 01.	Emericus magnus	Petrus sartor, Albertus custos, Georgius litteratus, Egidius	DL 31 995.
1489. 01. 21.	Demetrius Korlath	Petrus Thoth, Ladislaus suctor (!), Georgius Molnus, Thomas Hegedws	DL 63 870.
1509. 02. 21.	Franciscus Gregorii	Barnabas Raba, Symon Mezarus, [---] Kys ⁷⁵⁸	DF 264 565.

Mád

Dátum	Bíró	Esküdtek	Forrás
1507. 03. 17.	Albertus Vyz		DF 271 564.

Patak

Dátum	Bíró	Esküdtek	Forrás
1303.	Vincentius ⁷⁵⁹		DL 57 232.
1305.	Vincentius ⁷⁶⁰		DL 57 233.
1315. 01. 26.	Paulus, Andreas	Paulus dictus Fodor, Bacha filius Egidii, Paulus filius Egidii, Merc filius Michaelis	DL 76 235.
1324. 04. 22.	Stephanus, Jacobus, Beke	Jacobus filius Kemen, Gregorius filius Martini, Johannes Ded, Emericus de Saaray	DL 76 337.
1332. 04. 08.	Beke, Pethew, alter Beke		DL 76 452.
1334. 01. 20.	Johannes filius Petri,		DL 76 478.

⁷⁵⁴ Mindkettő „iudex iuratus”.

⁷⁵⁵ Mindegyik „iuratus iudex”.

⁷⁵⁶ Mindegyik „iuratus iudex”.

⁷⁵⁷ Mindegyik „iuratus iudex”. Az eddigi oklevelekben mindig két tisztartóval kezdődik az oklevél kiadónak felsorolása.

⁷⁵⁸ A harmadik esküdt neve részben, a negyediké teljesen olvashatatlan.

⁷⁵⁹ „Villicus”.

⁷⁶⁰ „Villicus”.

	Pethew filius Bacha		
1334. 08. 29.	Pethew filius Jacobi	Petrus filius Hench, Jacobus filius Kemen, Gregorius filius Martini, Pethe filius Thome, Nicolaus filius Scem, Demetrius filius Gallii	DL 76 494.
1337. 04. 27.	Beke filius Nicolai		DL 76 553.
1338. 10. 13.	Beke filius Nicolai		DL 76 584. és Anjou XXIV. 50. sz.
1339. 05. 01.	Pethew filius Jacobi, Beke		DL 76 598.
1340. 01. 13.	Pethew filius Jacobi		Anjou XXIV. 50. sz.
1341. 01. 13.	Pethew filius Jacobi, Beke		DL 76 627.
1342. 05. 01. 1342. 06. 24.	Beke filius Nicolai, Frank filius alterius Nicolai ⁷⁶¹	Nicolaus filius Barnabe magni	DL 76 664. és DL 76 678.
1345. 01. 13.	Pethew filius Jacobi, Stephanus filius Clementis	Nicolaus filius Barnabe magni	DL 76 757.
1346. 02. 22.	Dominicus filius Jacobi filii Kemen	Nicolaus filius Barnabe magni, Johannes filius Thome filii Rad	DL 51 371.
1348. 09. 14.	Vyd filius Er[ne] ⁷⁶²		DL 76 896.
1350. 12. 24.	Vid filius Erne		DL 76 988.
1351. 01. 13.	Vid filius Erne, Vincentius filius Beke,		DL 76 988.
1354. 01. 23.	Ladislaus filius Dominici	Johannes filius Comadi, Thomas filius Mathie	DL 77 082.
1356. 06. 30.	Vythus filius Erney	Jacobus filius Andree, Thomas filius Mathie, Nicolaus filius Johannis, Johannes filius Pauli ⁷⁶³	DF 219 468.
[1358-1360]	Ladislaus filius Dominici, Johannes filius Pauli		DL 47 939.
1359. 03. 31.	Ladizlaus filius Dominici, Johannes filius Pauli	Thomas filius Mathie, Nicolaus filius Petri	DL 51 842.
1360. 01. 07.	Johannes filius Pauli		DF 219 478.
1360. 04. 07.	Ladizlaus filius Dominici, Johannes filius Pauli	Thomas filius Mathye, Nicolaus filius Petri	DL 77 277.
1361. 09. 29.	Johannes filius Pauli		DL 51 936.
1407. 05. 24.	Paulus dictus Arrus	Matheus Sclavus, Ladislaus dictus Byro, alter Ladislaus dictus Saphar, Stephanus sartor	DL 42 920.
1421. 02. 08.	Nicolaus filius Mathyus ⁷⁶⁴	Ladislaus de Eerdel, Johannes de Eerdel, Gregorius de Caraad, Thomas de Ruska ⁷⁶⁵	DF 221 294.
1429. 03. 07.	Matheus Kalmar dictus, Johannes filius Anthonii ⁷⁶⁶		DL 12 052.
1491. 04. 24.	Benedictus Sykorcza	Emericus Yo, Petrus Sarosy, Gregorius Nemes, Benedictus Gaspar ⁷⁶⁷	DL 19 715.
1525. 08. 29.	Anthonius Thoth		DL 68 674.

⁷⁶¹ Mindkettő „villicus”. Két ez évi oklevélben is szerepelnek.

⁷⁶² Más oklevelek segítségével rekonstruálható név. A második bíró neve teljesen hiányzik.

⁷⁶³ Mind „scabinus sive iuratus” jelzővel.

⁷⁶⁴ „Pretor sive iudex”.

⁷⁶⁵ Mind „scabinus iuratus”.

⁷⁶⁶ Utóbbi „modernus iudex”-ként szerepel.

⁷⁶⁷ Mind „iuratus civis”.

Szántó

Dátum	Bíró	Esküdtek	Forrás
1485. 02. 11.	Thomas Chetz	Andreas Tuza, Johannes Pocz, Benedictus Nagh, Matheus Sozo, Albertus Chetz, Simon Zabo, Michael Zerenchy, Johannes litteratus, Michael litteratus, Johannes Fenis faber	DF 215 139. DF 215 140. DF 215 141.
1512. 07. 19.	Stephanus Chako		DF 271 582.
1522. 12. 28.	Benedictus Barya		DF 283 257. DF 383 258.

Szikszó

Dátum	Bíró	Esküdtek	Forrás
1406. 02. 20.	Jacobus nobilis	Thomas de Gench, Andreas faber, Dionisius Berkes, Johannes magnus, Johannes rufus, Paulus carnifex, Hanchal, Ladislaus Hennengh, Ladislaus Both, Andreas Semyen	DL 9159.
1408. 06. 02.	Nicolaus faber	Ladislaus Bot, Stephanus Sos, Andreas Symonis, Johannes magnus, Andreas faber, Hantzo de Wisli, Thomas ruffus, Nicolaus Beller, Johannes Kortzolas, Jacobus filius Thome, Johannes ruffus, Thomas de Guntz	DL 70 768.
1408. 10. 15.	Ladislaus Henning	Ladislaus Both, Stephanus Sos, Andreas faber, Thomas ruffus, Andreas Symonis, Hantzo de Wisli, Nicolaus Beller, Joannes Korczolas, Petrus de Seremio, Jacobus filius Thome, Thomas de Guntz ⁷⁶⁸	DL 9452.
1414. 10. 22.	Nicolaus faber	Johannes Hungorfeyth, Nicolaus Beller, Petrus Chany, Georgius Bothfya, Johannes Weres, Thomas Weres, Nicolaus Zekeres, Hannus Habahethel, Andreas de Zemyen	DL 10 258.
1472. 02. 17. 1472. 07. 14. 1472. 07. 24.	Johannes Chontos	Nicolaus Dako, Martinus liber, Thomas Herke, Valentinus carnifex, Dominicus Dench, Nicolaus Tarchy ⁷⁶⁹ , Lucas Zathmar, Benedictus parvus, Urbanus bona, Johannes Damiani, Albertus faber, Michael Zombok	DF 270 458., DL 17 342., DL 17 345., DL 17 346. és DL 17 347.
1482. 07. 27.	Lucas Zathmar,	Martinus liber, Johannes Damyani, Benedictus parvus, Mathias Tepner, Blasius Alcz, Gregorius Czani, Michael Enczi, Sebastianus sartor, Barnabas Czire, Michael Twrwk, Johannes Dabo, Johannes Borsodi	DL 18 694.
1484. 02. 13.	Johannes Dyak Hennengh	Georgius Polyanka, Lucas Zathmar, Johannes Damian, Gregorius Chani, Blasius Alch, Andreas Dyak, Mathias Tepner, Benedictus parvus, Michael Therek, Petrus Fekethe, Paulus Cyko, Johannes Dabo,	DF 215 070.
1525. 05. 30.	Gregorius Dako		DF 283 260.
1526. 02. 05.	Andreas Czenethey		DF 218 421.

⁷⁶⁸ Az ez évi korábbi oklevélhez képest az esküdtek nevei között két eltérés van, valószínűleg új tanácscíklusról lehet szó.

⁷⁶⁹ A név csak a többi ez évi szikszói kiadvány segítségével rekonstruálható.

Tálya

Dátum	Bíró	Esküdtek	Forrás
1485. 02. 12.	Albertus Olah		DF 215 141.
1487. 11. 04.	Fabianus Borgyas, Martinus Biro		DF 215 343.
1498. 02. 18.	Franciscus Bwda		DF 269 688.
1505. 12. 28.	Petrus Bany		DF 269 883.
1506. 10. 28. 1506. 11. 05.	Ladislaus Borgyas		DF 269 696. DF 269 936.
1508. 12. 03.	Michael Biro	Petrus Olna	DF 269 939.
1521. 01. 17.	Stephanus Pal, Benedictus Thanchos		DF 217 941.
1522.	Michael Pataki		DF 287 257. DF 287 259.
1524. 09. 27.	Valentinus Fodor, Andreas Veres		DF 215 141.

Tarcal

Dátum	Bíró	Esküdtek	Forrás
1434. 09. 08.	Johannes Hano	Clemens Kenczel, Franciscus Mathei	DL 99 498.
1500. 08. 11.	Thomas Haznos	Ambrosius Chyrak, Michael Kenthes	Magyarország levéltári forrásai (DL 16 887.)

Telkibánya

Dátum	Bíró	Esküdtek	Forrás
1367. 07. 16.		Pertold	Bándi: Pálosok oklevelei 582.
1369. 04. 19.	Georgius Kuprer		Bándi: Pálosok oklevelei 582-583.
1428. 05. 08.	Nicolaus dictus Kabishopt ⁷⁷⁰	Johannes Windel, Johannes Grawpeuer, Johannes Pretschupprl, Johannes Polner, Laurentius ligator lignarius, Johannes notarius, Johannes Streytgesser,	DL 11 976.
1444. 11. 22.	Johannes Vendel	Urbanus Polner, Gaspar faber, Stephanus Kreczel	DL 13 819.
1479. 04. 12.	Georgius Nymit		Bándi: Pálosok oklevelei 595.

Tolcsva

Dátum	Bíró	Esküdtek	Forrás
1505. 05. 12.	Georgius Nemes, Georgius Kekedi	Anthonius Kormos, Johannes Fagias, Michael Thar, Martinus Terebesy,	DF 229 261. DF 229 262.
1506.	Paulus Demyen, Johannes Seghyd	Paulus Hungvary, Martinus Olayws, Albertus Lokws, Laurentius Fonda	DF 229 261. DF 229 262.

⁷⁷⁰ A bíró neve után a bányamester neve van említve: Nicolaus Pudeprucz.

1510. 05. 20.	Lucas Bondor, Gregorius Mesaros		DF 229 381.
1515.	Johannes Fagyas, Gregorius Lasthochy	Vincentius Abah, Johannes Pap, Martinus Fondah, Urbanus Soos,	DF 217 486.
1517. 02. 08.	Paulus Demyen, Franciscus Fagyas	Lucas Kowacy, Thomas Segyd, Ambrosius Paloz, Georgius Monaar	DF 229 539.
1520. 10. 10.	Michael Choma, Franciscus Fagyas	Urbanus Ias, Thomas Sypws, Stephanus Warga, Johannes Fagyas,	DF 229 629.

Újhely

Dátum	Bíró	Esküdtek	Forrás
1349. 01. 22.	Nicolaus filius Henrici	Petow dictus Orrus, Ivan Thot	DL 4026.
1353. 01. 18.	Petrus filius Martinius (!)	Ladislaus filius Thyvodori, Stephanus filius Benedicti,	DL 4329.
1354. 05. 02.	Petrus filius Martini		DL 4430.
1355. 10. 23.	Valentinus filius Desow	Paulus de Zemlyn, Beke filius Mikus	DL 4554.
1362. 12. 08.	Ladizlaus filius Thivodori	Johannes Zubol, Nicolaus sartor	DL 5151.
1367. 04. 21. 1367.	Johannes Zubol	Beke filius Mikes, Dominicus filius Jacobi	DL 5550. DL 5634.
1375. 01. 26.	Thomas filius Beke	Dyonisius filius Johannis, [---] filius Ladislai	DL 6258.
1380. 09. 25.	Ladislaus filius [---] ⁷⁷¹	Johannes Zubul, Johannes filius Finta	DF 233 939.
1383. 01. 05.	Dominicus filius Jacobi	Matheus filius Miko, Dionisius filius Johannis	DL 6980.
1383. 05. 10.	Dionisius filius Johannis	Michael filius Micho, Stephanus filius Boda	DL 8826.
1384. 05. 19.	Dionisius		DL 7084.
1386. 02. 17.	Ladislaus dictus Zarvas	Demetrius, Blasius	DL 7194.
1389.	Ladislaus	Stephanus filius Blasii, Matheus Beke	DL 7542.
1391. 03. 10.	Dyonisius filius Johannis	Georgius filius Ladislai, Michael filius Mikou	DL 7676.
1391.	Dyonisius Johannis	Matheus Theuke, Georgius Ladislai, Michael filius Mikou	DL 7733. DL 7734.
1395.	Matheus filius Petev	Benedictus Johannis	DL 8115.
1400.	Johannes Vas	Stephanus oda, alter Stephanus filius Blasii	DL 8611. DL 8612.
1401.	Johannes Vas		DL 8687.
1413. 02. 16.	Stephanus filius Anthonii	Petrus dictus Kowak, Stephanus filius Blasii	DL 10 044.
1414.	Fabianus Bari	Laurentius Zeles, Jacobus Zarvas	DL 10 294.
1415.	Johannes Vas	Stephanus Zakal, Ladislaus arcupar	DL 10 412. DL 10 413.
1419.	Johannes Vas	Anthonius Aprod, Petrus Kovak	DL 10 871. DL 10 872.
1420. 01. 26.	Johannes Vas	Anthonius Aprod, Petrus Kowak	DL 8826.
1420. 02. 10.	Anthonius Aprod	Galus Varro, Ladislaus Ilus	DL 10 880.
1426.	Jacobus Zarvas	Petrus Hosos, Stephanus filius Blasii	DL 11 888.
1427. 02. 28.	Anthonius Approd	Marcus de Zelos, Bartholomeus	DL 11 901. DL 11 901.
1428.	Johannes Pauli	Dominicus Zeles, Petrus Ade	DL 12 029.
1435.	Stephanus Zacol	Bartholomeus Stanizlai, Demetrius Welvas	DL 12 793.

⁷⁷¹ Az oklevél csonka.

1449.	Mathias Zakol	Demetrius Simon, Paulus Philippi, Johannes Zwlws, Ladislaus Farkas, David	DL 25 930.
1451. 02. 09.		Emericus Keczkcs, Stephanus Boda, Ladislaus Farkas, Stephanus Kolbas, Jacobus faber, Benedictus Sarou ⁷⁷²	DL 14 453.
1454.		Damianus Nices, Dominicus Antal, Johannes Zelesy, Ladislaus Rado, Ladislaus Farkas, David Beke ⁷⁷³	DL 14 898. DL 17114.
1457. 02. 15.		Jacobus Czok, Barnabas Feyer, Ladislaus Farkas, Stephanus Kolbas, Dominicus Sarkan, Gerardus ⁷⁷⁴	DL 15 141.
1457.	Michael Soos	Stephanus Baynok, Johannes Warro, Mathias Thot	DL 14 453.
1465. 02. 14.		Johannes Zelesy, Thomas Philipi, Georgius Dwz, Michael Uzveg, Mathias Pethces, Georgius Santha ⁷⁷⁵	DL 16 163.
1468. 06. 24.		Fabianus Bary, Petrus Zabo, Georgius Hasaas	Bánda: Pálosok oklevelei 709-710.
1473.	Emericus Keczkcs	Georgius Pwha, Stephanus Mathe, Benedictus Kylenczes	DL 17 524. DL 17 632.
1474.	Fabianus Bary	Stephanus Colbas, Ladislaus Gyenges, Michael Rakos, Johannes Kalmar	DL 17 631. DL 17 632. DL 17 633.
1475.	Michael Soos	Stephanus Baynok, Johannes Warro, Mathias Thot	DL 17 750.
1477.		Petrus Dorgo, Michael Chomyad, Simon Zakol, Johannes Kalmar, Paulus Chok ⁷⁷⁶	DL 18 005.
1479.		Franciscus faber, Simon Sarwas, Thomas Kowacz, Briccius Thoth, Georgius Petracz ⁷⁷⁷	DL 18 299.
1481.		Stephanus Kolbas, Benedictus Seke, Blasius litteratus, Emericus Konth, Albertus Esseny ⁷⁷⁸	DL 18 590.
1504. 05. 27.	Michael Farkas ⁷⁷⁹	Emericus Chyomyad, Johannes Gaal, Petrus Kwrthos, Johannes Baranchy	DL 67 367.
1505. 1506. 01. 24.	Albertus Sos	Sarkan Adam, Nicolaus Kysgergy, Anthonius Bertha	DL 35 797. DF 216 809.
1509. 08. 06.	Nicolaus Chok	Clemens Kerek, Thomas Kasoi, Laurentius Andrasdyak	DL 21 935.
1513.	Martinus Zabo	Petrus faber, Stephanus Dorgo, Gallus Thwrmez	DF 217 307.
1515. 09. 08.	Benedictus Chok		DF 217 474.
1518. 01. 08.	Georgius Rochman ⁷⁸⁰		DF 217 669.
1521. 01. 11.	Gregorius Mezaros		DF 217 937.

⁷⁷² Mindegyik „iudex iuratus”.

⁷⁷³ Mindegyik „iudex”.

⁷⁷⁴ Mindegyik „iudex iuratus”.

⁷⁷⁵ Mindegyik „iudex”.

⁷⁷⁶ Mindegyik „iudex iuratus”. Paulus Chok ugyanebben az évben egymaga is szerepel tanúként a szomszédos Patakon, mint „iudex”. – DL 18 006.

⁷⁷⁷ Mindegyik „iudex iuratus”.

⁷⁷⁸ Mindegyik „iudex iuratus”.

⁷⁷⁹ „iudex primarius”.

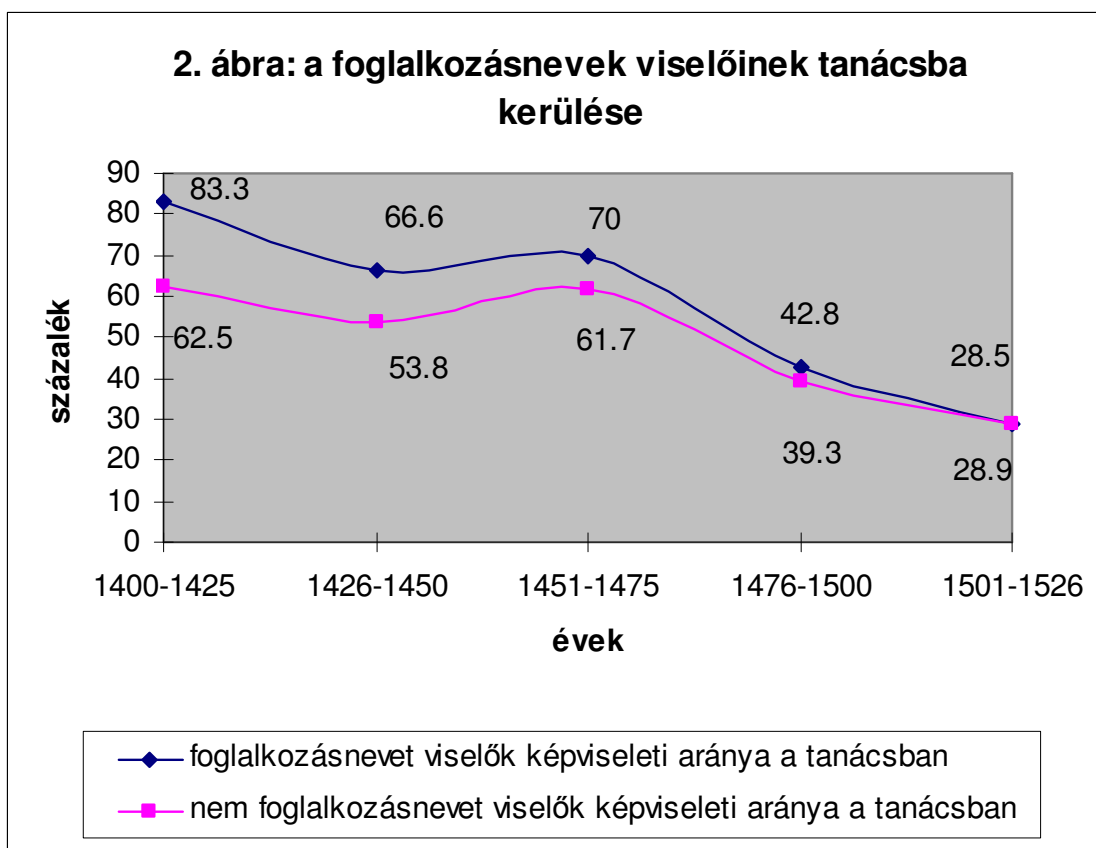
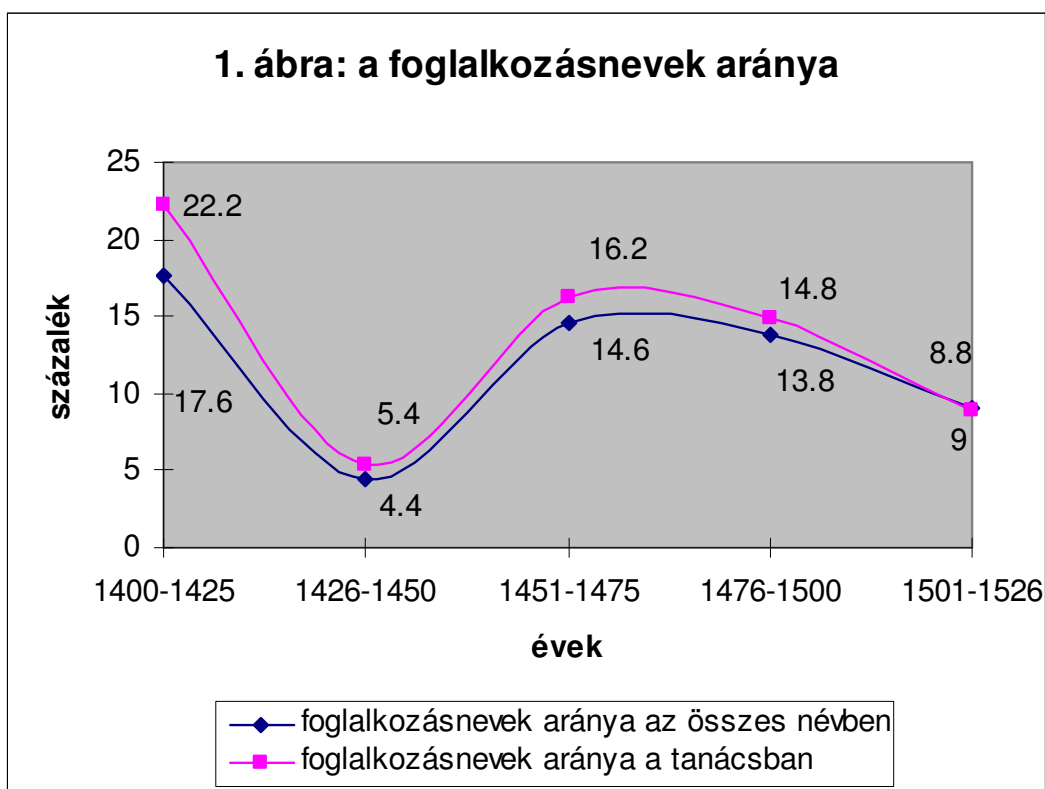
⁷⁸⁰ „Capitaneus iudex”.

6. Függelék: A legtöbbször hivatalban lévő személyek⁷⁸¹

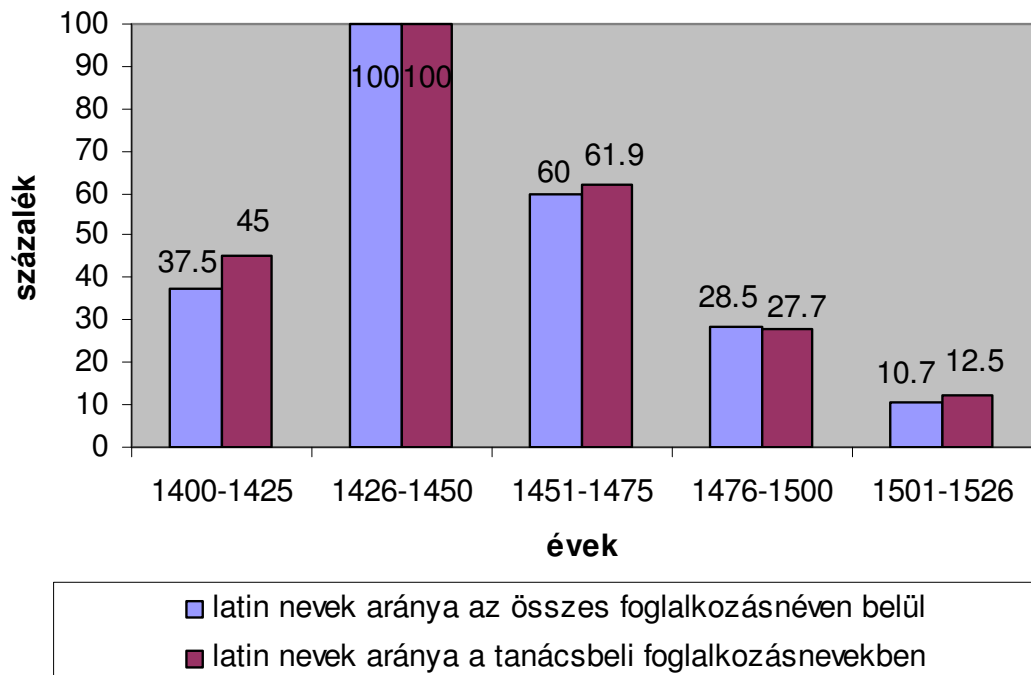
Név	Település	Bírói cím	Esküdti cím	Tanácsbeli aktivitás időszaka/évek
Pethew filius Jacobi	Patak	1334., 1339., 1340., 1341., 1345.		1334-1345 11
Dionisius filius Johannis	Újhely	1383., 1384., 1391.	1375., 1383.	1375-1391 16
Johannes Vas	Újhely	1400., 1401., 1415., 1419.		1400-1419 19
Vid filius Erne/Erney	Patak	1348., 1350., 1351., 1356.		1348-1356 8
Johannes filius Pauli	Patak	1359., 1360., 1361.	1356.	1356-1361 5
Anthonius Approd	Újhely	1420., 1427.	1419., 1420.	1419-1427 8
Thomas filius Mathie	Patak		1354., 1356., 1359., 1360.	1354-1360 6
Stephanus filius Blasii	Újhely		1389., 1400., 1413., 1426.	1389-1426 37
Ladislaus Farkas	Újhely		1449.*, 1451.*, 1454.*, 1457.*	1449-1457 8
Stephanus Colbas	Újhely		1451.*, 1457.*, 1474.*, 1481.*	1451-1481 30
Beke filius Nicolai	Patak	1337., 1338., 1342.		1337-1342 5
Ladislaus filius Dominici	Patak	1354., 1359., 1360.		1354-1360 6
Lucas Zathmar	Szikszó	1482.	1472., 1484.	1472-1484 12
Johannes Fagyas	Tolcsva	1515.	1505., 1520.	1505-1520 15
Nicolaus filius Barnabe magni	Patak		1342., 1345., 1346.	1342-1346 4
Johannes Zelesy/Zwlws	Újhely		1449.*, 1454.*, 1465.*	1449-1465 16
Benedictus Parvus	Szikszó		1472., 1482., 1484.	1472-1484 12
Johannes Damiani	Szikszó		1472., 1482., 1484.	1472-1484 12
Johannes Weres/rufus	Szikszó		1406., 1408., 1414.	1406-1414 8

⁷⁸¹ A név felbukkanási évét figyelembe véve. A *-gal jelölt években csak „bírák”, vagy „esküdt bírák” álltak a település élén.

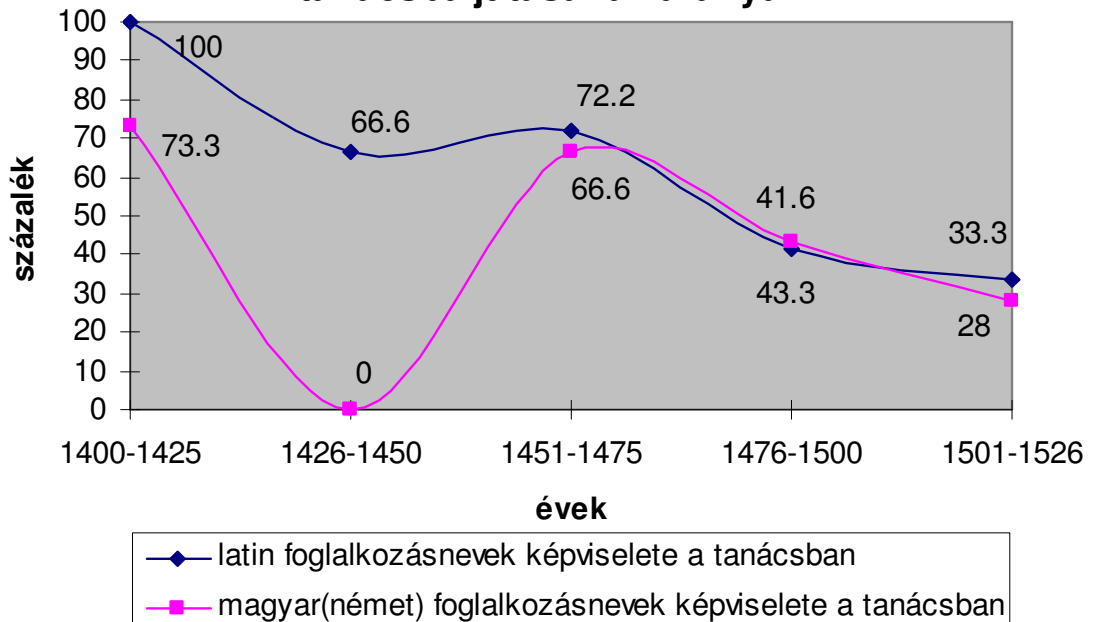
7. Függelék: A foglalkozásnevek aránya a tanácsban

3. ábra: latin foglalkozásnevek aránya

4. ábra: latin és magyar foglalkozásnevek tanácsba jutásának aránya

8. Függelék: Adásvételi szerződések megoszlása a városi kiadványokban

		1305-1400	1401-1500	1500-1520	Adásvételek száma összesen	
Polgár – polgár között	<i>Szőlő</i>	5		3	8	15
	<i>föld</i>	2			2	
	<i>telek</i>	4			4	
	<i>malom</i>	1			1	
Polgár – extraneus között	<i>Szőlő</i>	3	19	2	24	30
	<i>föld</i>	2	1		3	
	<i>telek</i>		1	2	3	
	<i>malom</i>					
Extraneus – extraneus között	<i>Szőlő</i>		4	5	9	11
	<i>föld</i>					
	<i>telek</i>		1		1	
	<i>malom</i>			1	1	
Összesen		17	26	13	56	
Ebből	<i>szőlő</i>	8	23	10	41	
	<i>föld</i>	4	1		5	
	<i>telek</i>	4	2	2	8	
	<i>malom</i>	1		1	2	

9. Függelék: A tolcsvai, utólagosan záradékolt oklevelek

1. 1505. május 12.

A tolcsvai bírák és esküdtek előtt Barthalyws Barabás eladja a Kútpataka előhegyen lévő szőlőjét Eperjes város közönségének.

Eredeti. Hártyán, függőpecséttel.

Jelzet: DF 229 261., U 430 Eperjes város Levéltára, Középkori gyűjtemény 720.

Regesza: Iványi, 1931. 903. sz.

Nos Georgius Nemes, Georgius Kekedi iudices de Tholczwa ac iurati Anthonius Kormos, Johannes Fagias, Michael Thar, Martinus Terebesy memorie commendamus universis et singulis, quibus expedit, quod quia prudentes et circumspecti viri Johanes Brengisery, Gaspar Schmid et Michael Bels iurati cives de Epperies nominibus et in personis iudicis aliorumque iuratorum civium necnon totius communitatis eiusdem civitatis Epperies ab una parte ac providus vir Barrabas Barthalyws ab altera partibus in nostras constituti presentias fassi sunt in hunc modum, quod iamfatus Barrabas Barthalyws vineam unam in territorio Tholczwyensi(!) in promontorio Kwthpathca vocato habitam et existentem versus orientem sitam et insertam in vicinitatibus vinearum providorum virorum, a parte oriente honorabilis domini Andree altariste de Vamoswyfalw, a septentrionali vero parte Simonis Molnos dedisset et vendidisset atque contulisset, immo dedit, vendidit et contulit prefatis iudici et iuratis ac toti communitati civitatis Epperies iure perpetuo et irrevocabiliter salvo iure alieno tenendam, possidendam pariter et habendam nullum ius nullamque dominii proprietatem eiusdem vinee prefatus Barrabas Barthalyws sibi ipsi reservando, sed totum ius et dominii proprietatem in ipsos dominos cives Epperiesienses transferent assumensque nihilominus sepefatus Barrabas Barthalyws antedictos iudicem et iuratos ac totam universitatem antefate civitatis Epperies in pacifico dominio vinee prelibate usque anni cursum contra quoslibet causicos(!) et actores propriis suis laboribus et expensis reservare, tandem hiis elapsis diebus secundum modum iuris et legis nostre exigentiam, tali vinculo et robore interiecto, quod si quispiam hominum ex heredibus seu posteritatibus vel consanguineis eiusdem Barrabe Barthalyws prefatos dominos Epperiesienses molestare vel in causam trahere niteretur seu conaretur, extunc ante litem processum seu ingressum estimationem vinee iamfate persolvat, tandem hic iure mediante procedat, de cuius emptionis(!) vinee ipsi solertes et sagaces domini cives Epperiesienses coram nobis ac aliis concivibus nostris, videlicet Alberto Lekws, Michaele Penzes, Gaspar Sommy, Paulo Demyen, Georgio Barthalyws de Lyzka, Johanne Zeel, Ambrosio Nemeth, Benedicto Kowacz, Laurency Fonda, Philippo Cowacz, Stephano Lörincz de Lyzka multi sepefato Barrabe Barthalyws fecissent et impenderent, immo fecerunt et impenderunt plenariam ac omnimodam satisfactionem. Pro cuius rei memoria et robore perpetuo litteras nostras sigilli nostri appensione consignatas sepepredictis iudici et iuratis necnon toti communitati dicte civitatis Epperies duximus concedendas. Anno Domini millesimo quingentesimo quinto feria secunda in festivitatibus Pentecosten.

⁷⁸²Item sigillatio harum fuit litterarum in anno presenti millesimo quingentesimo cum(!) sexto coram iudices istos(!), utputa Johanne Seghyd, Paulo Demyen iuratique eiusdem anni Paulus Hungvari, Laurencius Fonda, Martinus Olayws, Albertus Lwkws, qui tamen has sigillo ligato magis roborari fecerunt.

⁷⁸² Innen más kéz írásával, új sorban.

2. 1505. május 12. Tolcsva

Damján presbiter, illetve a tolcsvai bírák és esküdtek előtt Nemes György bíró eladja házát Eperjes város közönségének.

Eredeti. Foltos hártván, függőpecséttel.

Jelzet: DF 229 262., U 430 Eperjes város Levéltára, Középkori gyűjtemény 721.

Regeszta: Iványi, 1931. 904. sz.

Nos Damianus presbiter de Tholczwa, provisor egregii domini Martini de Ceke, item Georgius Nemes et Gregorius Kekedi iudices de Tholczwa ac iurati Anthonius Kormos, Michael Thar, Johannes Fagyas, Martinus Therebessy memorie commendamus universis, quibus interest, quod quia Georgius Nemes pronunc iudex de dicta Tholczwa unum predium sew domum suam propriam cum terra ad illam adiacente iuxta eundem domum suam similiter sita dedit et vendidit circumspectis viris et dominis Alberto Goder et Michaeli Bels iuratis civibus de Epperies aliisque dominis, iudici scilicet iuratis ac toti communitati iamdicte civitatis Epperies pro quinque floreni auri iusti et veri ponderis, immo dedit, vendidit et contulit iure perpetuo et irrevocabiliter, salvo iure alieno, nulloque contradicente tenendam, possidendam pariter et habendam, assumensque nihilominus ipse prenomatus Georgius Nemes, prefatos iudices et iuratos ac totam communitatem pretacte civitatis Epperies in pacifico dominio illius predii sew domus contra quoslibet impetitores et causidicos propriis laboribus et expensis perpetue conservare etiam tali conditione interiecta, quatenus predicti domini cives Epperiesienses nullam curam sew sollicitudinem habeant ad quevis onera thaxarum sew laborum consuetorum, quos iobagiones dominorum solent ipsorum dominis exercere, quoniam illud predium suum iam venditum sit unum cum alia domo sua in eodemque predio una domo edificata. De cuius domus emptione prefati domini cives Epperiesienses dederunt et fecerunt dicto Georgio Nemes coram istis probis et honestis viris Luca Bondor, Michaelis Coma, Jacobo Valkoczy, Petro Nemes, Johanne Masfel de prefata Epperies, Anthonio Czoka etiam de Epperies, Bartholomeo Zak[al?]⁷⁸³ similiter de Epperies plenariam et omnimodam satisfactionem. Pro cuius rei testimonio litteras nostras sigilli nostri appensione roboratas et munitas predictis iudici et iuratis necnon toti universitati civitatis Epperies duximus concedendas. Datum in Tholczwa feria secunda in festivitatibus Pentecosten anno Domini quingentesimo quinto.⁷⁸⁴ Item roboratio legis huius possessionis existit, quo(!) is Georgius Nemes eosdem dominos Epperiesienses reservare teneatur in spatio anni unius tribusque diebus adiunctis, tandem si quispiam ex heredibus vel successoribus huius predicti Georgii Nemes eosdem dominos sepefatos impedire vel molestare conaretur, extunc ante litis ingressum valorem sew existimationem(!) dicte domus deponere debeat sicque iure legitimeque procedat iuxta ritumque huius possessionis nostre. Sigillatio autem huius existit in anno millesimo quingentesimo sexto coram iudice Johanne Seghyd, Paulo Demyen aliosque iuratos, videlicet Paulo Hungvary, Martino Olayws, Alberto Lokws, Laurencio Fonda. Deinde si dicto serenissimi(?) [---]⁷⁸⁵ extra domum illam extenderetur, qua una domus secundumque ius exigeret, extunc domini prefati super hanc domum teneantur dice sew taxeolvere.

⁷⁸³ Olvashatatlan.

⁷⁸⁴ Innen más kéz írásával, ugyanabban a sorban.

⁷⁸⁵ Foltos és olvashatatlan.

Felhasznált irodalom

- Andorko: Öröklevél Egy öröklevél 1643-ból. Közli: Andorko János. Adalékok Zemplén Vármegye történetéhez 11 (1905) 189.
- Anjou Anjou-kori oklevéltár. 1301–1387. Documenta res Hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia. Praeside Julio Kristó. Adiuvantibus Tiburtio Almási, Ladislao Blazovich, Geisa Érszegi, Francisco Makk, Francisco Piti. I–XV. (1301–1331), XVII. (1333), XIX–XX. (1335–1336), XXII–XXVII. (1338–1343). Szerk. Almási Tibor, Blazovich László, Géczy Lajos, Kőfalvi Tamás, Piti Ferenc, Sebők Ferenc, Tóth Ildikó. Bp.–Szeged, 1990–2007.
- AOT Anjoukori okmánytár. Codex Diplomaticus Hungaricus Andegavensis. I–VII. Szerk. Nagy I.–Tasnádi N. Gy. Bp., 1878–1920.
- ÁÚO Wenzel Gusztáv: Árpád-kori új okmánytár. Codex Diplomaticus Arpadianus Continuatus. I–XII. Pest–Bp., 1860–1873.
- Bácskai: Mezőgazdasági árutermelés Bácskai Vera: Mezőgazdasági árutermelés és árucsere a mezővárosokban a 15. században. Agrártörténeti Szemle 6 (1964) 1–35.
- Bácskai: Mezővárosok Bácskai Vera: Magyar mezővárosok a 15. században. (Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat 37.) Bp., 1965.
- Bácskai: Mezővárosi önkormányzat Bácskai Vera: A mezővárosi önkormányzat a 15. században és a 16. század elején. In: Tanulmányok a magyar helyi önkormányzat múltjából. Szerk. Bónis György – Degré Alajos. Bp., 1971. 9–34.
- Balassa: Tokaj-Hegyalja Balassa Iván: Tokaj-Hegyalja szőleje és bora. Tokaj, 1991.
- Bálint: Szegedi tizedlajstrom Bálint Sándor: Az 1522. évi tizedlajstrom szegedi vezetéknevei. (A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 105.) Bp. 1963.
- Bándi: Pálosok oklevelei Bándi Zsuzsa: Északkelet-magyarországi pálos kolostorok oklevelei (regeszták). Borsodi Levéltári Évkönyv 5 (1985) 557–725.
- Bándi: Körmend Bándi Zsuzsanna: Körmend a középkorban. (Körmendi Füzetek). Körmend, 1987.
- Bárczi: A magyar személynevek Bárczi Géza: A magyar személynevek 16. századi történetéhez. Magyar Nyelv 52 (1956) 144–157.
- Bárczi: A személynévadás kérdései Bárczi Géza: A személynévadás általános kérdései. In: Uó: A magyar nyelv múltja és jelene. Bp., 1980. 198–203.
- Bárczi: Vallonok Bárczi Géza: A középkori vallon-magyar érintkezésekhez. Századok 71 (1937) 399–416.
- Bartal Antonius Bartal: Glossarium Mediae et Infimae Latinitatis Regni Hungariae. Budapestini 1901.
- Belényessy: Szőlőtermelésünk Belényessy Márta: Szőlő- és gyümölcsstermelésünk a XIV. században. Néprajzi Értesítő 37 (1955) 11–30.
- Békefi: Népoktatás Békefi Remig: A népoktatás története Magyarországon 1540–ig. Bp., 1906.

Blazovich: A Szepesség joga	Blazovich László: A Szepesség joga és a Szász tükör. In: Bártfától Pozsonyig. Városok a 13–17. században. Szerk. Csukovits Enikő – Lengyel Tünde. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 35.) Bp., 2005. 159–186.
Brechenmacher: Wörterbuch	Josef Karlmann Brechenmacher: Etymologisches Wörterbuch der Deutschen Familiennamen. 1. Bd. Limburg a. d. Lahn. 1957. A. C. Starke.
Budai Jogkönyv	Buda város jogkönyve I–II. Közreadja Blazovich László – Schmidt József. (Szegei középkortörténeti könyvtár 17.) Szeged, 2001.
Csánki	Csánki Dezső: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában I–III., V. Bp., 1890–1913.
CD	Codex Diplomaticus Hungariae Ecclesiasticus ac Civilis I–XI. Stud. Et op. Georgii Fejér. Budae, 1829–1844.
Constitutiones Synodales	A veszprémi egyház 1515. évi zsinati határozatai. Constitutiones synodales ecclesiae Vesprimiensis anni MDXV. Közzéteszi Solymosi László. Bp., 1997.
Csorba: Sátoraljaújhely	Csorba Csaba – Fehér József – Högye István – Kováts Dániel: Sátoraljaújhely 1261–1986. Sátoraljaújhely, 1986. (A vonatkozó középkori részt írta: Csorba Csaba)
DAP	Documenta Artis Paulinorum I. A magyar rendtartomány monostorai A–M. A Magyar Tudományos Akadémia művészettörténeti kutatócsoportjának forráskiadványai X. Gyűjt. Gyéressy Béla. Főszerk. Aradi Nóra. Bp., 1975., Documenta Artis Paulinorum II. A magyar rendtartomány kolostorai N–SZ. A Magyar Tudományos Akadémia művészettörténeti kutatócsoportjának forráskiadványai XIII. Gyűjt. Gyéressy Béla. Főszerk. Aradi Nóra. Bp., 1976., valamint Documenta Artis Paulinorum III. A magyar rendtartomány kolostorai T–ZS. A Magyar Tudományos Akadémia művészettörténeti kutatócsoportjának forráskiadványai XIV. Gyűjt. Gyéressy Béla. Sajtó alá rendezte: Hervay Ferenc. Bp., 1978.
Degré: A szomszédok öröklése	Degré Alajos: A szomszédok öröklése és a szomszéd elővásárlási jog kialakulása. In: Emlékkönyv Dr. Viski Illés József tanári működésének negyvenedik évfordulójára. Szerk. Eckhart Ferenc – Degré Alajos. Bp., 1942. 122–141.
Degré: Székesfehérvár városi joga	Degré Alajos: Székesfehérvár városi joga a középkorban. In: Székesfehérvár évszázadai 2. Középkor. Székesfehérvár, 1972. Szerk. Kralovánszky Alán. 143–149.
Demkó: A szászok jogélete	Demkó Kálmán: A szepesi szászok ősi jogélete. Lőcse, 1896.
Détshy: Pataki templom	Détshy Mihály: A sárospataki r. k. plébániatemplom történetének okleveles adatai. Műemlékvédelem 6 (1969–1970) 89–101.
Détshy: Sárospataki vár	Détshy Mihály: Hol állt a középkori sárospataki vár? Hermann Ottó Múzeum Évkönyve 6 (1966) 177–197.
Détshy: Tokaj vára	Détshy Mihály: Tokaj várának története. In: Tokaj. Várostörténeti tanulmányok II. Szerk. Bencsik János – Orosz István. Tokaj, 1995. 5–88.
Détshy: Újhely vára	Détshy Mihály: Újhely várának története. (A Sátoraljaújhelyi Kazinczy Ferenc Múzeum Füzetei 1.) Sátoraljaújhely, 1994.
Diplomata Hevesiensis	Árpád-kori oklevelek a Heves megyei levéltárban. Diplomata aetatis Arpadiana in archivo comitatus Hevesiensis conservata. Válogatta, fordította, bevezetéssel, jegyzetekkel ellátta és a mutatót készítette Kondorné Látkóczi Katalin. (Heves Megyei Levéltár forráskiadványai 4.) Eger, 1997.

- Dongó: Barátság Dongó Gyárfás Géza: Barátság község pecsénymója. Adalékok Zemplén vármegye történetéhez 14 (1908) 284–285.
- Dongó: Sátoraljaújhely Dongó Gyárfás Géza: „Sátoralja-újhely Történeté”-nek második könyvéből. Árpádkori három királyunk szabadság és birtokadományozó levelei . Adalékok Zemplén vármegye történetéhez 15 (1909) 49–67.
- Draskóczy: Gyöngyös Draskóczy István: Gyöngyös település- és birtoklástörténete a középkorban. In: Tanulmányok Gyöngyösről. Szerk. Havassy Péter – Kecskés Péter. Gyöngyös, 1984. 91–128.
- Elenchus Elenchus fontium historiae urbanae. III. köt. 2. Főszerk. Kubinyi András. Szerk. Jánosi Monika – E. Kovács Péter – Köblös József – Tringli István. (Acta collegii historiae urbanae societatis historicorum internationalis) bp., 1997.
- Engel: Archontológia Engel Pál: Magyarország világi archontológiája 1301–1457. I–II. (História Könyvtár. Kronológiák, adattárak 5.) Bp., 1996.
- Engel: Bácskai jobbágynévsor Engel Pál: Egy bácskai jobbágynévsor 1525-ből. Történelmi Szemle 37 (1995) 353–365.
- Engel: Királyi hatalom és arisztokrácia Engel Pál: Királyi hatalom és arisztokrácia viszonya a Zsigmond-korban (1387–1437). (Értekezések a történelmi tudományok köréből. Új sorozat 83.) Bp., 1977.
- Engel: Magyarország CD-ROM Engel Pál: Magyarország a középkor végén. CD-ROM. MTA Történettudományi Intézet. Bp.
- Engel – Fehértói Engel Pál – Fehértói Katalin: Egy 1525. évi bácskai jobbágynévsor családnevei. Magyar Nyelv 92 (1996) 242–246.
- Erdei: Magyar város Erdei Ferenc: Magyar város. Bp., 1974.
- Égető: Középkori szőlőművelésünk Égető Melinda: Középkori szőlőművelésünk kérdéséhez. Ethnographia 91 (1980) 53– 78.
- Érszegi: Sárvár Érszegi Géza: Középkor. In: Sárvár monográfiája. Szerk. Horváth Ferenc. Szombathely 1978. 77–239.
- Fekete: Siyāqat-Schrift Lajos Fekete: Die Siyāqat-Schrift in der türkischen Finanzverwaltung I–II. Bp., 1955.
- Fehértói: Helynevek mint családnevek Fehértói Katalin: Helynevek, mint családnevek „de” praepositio nélkül. Magyar Nyelv 69 (1973) 197–303. és Magyar Nyelv 71 (1975) 113–117.
- Fehértói: Kételemű nevek Fehértói Katalin: Társadalmi-gazdasági tényezők a 14. századi jobbágyság kételemű neveinek kialakulásában. In: Névtudományi előadások. II. Névtudományi konferencia. Szerk. Kázmér Miklós és Végh József. (Nyelvtudományi értekezések 70.) Bp. 1969.
- Fehértói: Megkülönböztető nevek Fehértói Katalin: A 14. századi magyar megkülönböztető nevek. (Nyelvtudományi értekezések 68.) Bp. 1969.
- Fehértói: Személynévanyag Fehértói Katalin: Egy 14. századi nagybirtok jobbágyságának személynévanyaga. Magyar Nyelv 64 (1968) 317–331.
- Fekete Nagy: Történelmi földrajz Fekete Nagy Antal: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. IV. köt. Bp. 1941.
- Feld: Amadé-vár Feld István: A gönci Amadé-vár. Hermann Ottó Múzeum Évkönyve 22–23

(1985) 59–73.

- Feyér: Szőlő- és bortermelés Feyér Piroska: A szőlő- és bortermelés Magyarországon (1848-ig). Bp., 1981.
- Fügedi: Befogadó Fügedi Erik: A befogadó: a középkori magyar királyság. In: Fügedi: Kolduló barátok 398–418. Megjelent még: Történelmi Szemle, 22 (1979) 354–376.
- Fügedi: Mezővárosaink kialakulása Fügedi Erik: Mezővárosaink kialakulása a 14. században. In: Fügedi: Kolduló barátok 336–363. Megjelent még: Történelmi Szemle, 14 (1972) 321–342.
- Fügedi: Kolduló barátok Fügedi Erik: Kolduló barátok, polgárok, nemesek. Tanulmányok a magyar középkorról. Bp., 1981.
- Fügedi: Koldulórendek és városfejlődés Fügedi Erik: Koldulórendek és városfejlődés Magyarországon. In: Fügedi: Kolduló barátok 57–88. Megjelent még: Századok 106 (1972) 69–95.
- Fügedi: Statisztikai források Fügedi Erik: Középkori várostörténetünk statisztikai forrásai. Történeti Statisztikai Közlemények 1. (1957: 1.) 43–85. és 1. (1957: 2–4.) 16–75.
- Fügedi: Vár és társadalom Fügedi Erik: Vár és társadalom a 13–14. századi Magyarországon. (Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat 82.) Bp., 1977.
- Fügedi: Városok kialakulása Fügedi Erik: Városok kialakulása Magyarországon. In: Fügedi: Kolduló barátok 311–335.
- Fügedi: Városprivilegiumok Fügedi Erik: Középkori magyar városprivilegiumok. In: Fügedi: Kolduló barátok 238–310. Megjelent még: Tanulmányok Budapest múltjából. 15. Bp., 1959. 81–104.
- F. Romhányi: Pálos gazdálkodás F. Romhányi Beatrix: Pálos gazdálkodás a 15–16. században. Századok 141 (2007) 299–351.
- Gecsényi: Bártfa szőlőgazdálkodása Gecsényi Lajos: Bártfa város hegyaljai szőlőgazdálkodása 1485–1563. Agrártörténeti Szemle 8 (1966) 470–485.
- Gecsényi: Városi szőlőbirtokok Gecsényi Lajos: Városi és polgári szőlőbirtokok és borkereskedelem a Hegyalján a 15–16. század fordulóján. Agrártörténeti Szemle 14 (1972) 340–352.
- Gerics: A középkori rendiség Gerics József: A középkori rendiség egyes terminusainak római és kánonjogi vonatkozásairól. In: Uő: Egyház, állam és gondolkodás Magyarországon a középkorban. Bp., 1995. (METEM Könyvek 9.) 209–217.
- Gerics: Árpád-kori jogintézmények Gerics József: Árpád-kori jogintézmények és terminológia törvényhozásunk egyik keltezetlen emlékében. In: Uő: Egyház, állam és gondolkodás Magyarországon a középkorban. Bp., 1995. (METEM Könyvek 9.) 248–274.
- Gervers-Molnár: Pataki templom Gervers-Molnár Vera: A sárospataki r. k. plébániatemplom története az 1964–1965. évek ásátásainak tükrében. Műemlékvédelem 6 (1969–1970) 143–159.
- Granasztói: Középkori város Granasztói György: A középkori magyar város. Bp.1980.
- Granasztói: Társadalom Brassóban Granasztói György: Társadalmi tagozódás Brassóban a 15. század végén. Századok 106 (1972) 350–399.
- Gulyás: Foglalkozásneveink Gulyás László Szabolcs: Középkori mezővárosi foglalkozásneveink forrásértékéről. Századok 142 (2008) 437–462.
- Gulyás: Mezővárosi oklevelek Gulyás László Szabolcs: Hegyaljai mezővárosok középkori oklevelei (regeszták). Széphalom. A Kazinczy Ferenc Társaság Évkönyve 17 (2007) 135–145.

Gulyás: Mezővárosi személynevek	Gulyás László Szabolcs: Mezővárosi személynevek a középkori Északkelet-Magyarországról. Magyar Nyelvjárások 45 (2007) 151–187.
Guzsik: Pálos rend	Guzsik Tamás: A pálos rend építészete a középkori Magyarországon. Bp., 2003.
Györffy Gy.: Történeti földrajz	Györffy György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. Geographia historica Hungariae tempore stirpis Arpadianae. I–III. Bp., 1963–1987.
Györffy Gy.: Székesfehérvári latinok	Györffy György: A székesfehérvári latinok betelepülésének kérdése. In: Székesfehérvár évszázadai 2. Középkor. Szerk. Kralovánszky Alán. (István Király Múzeum közleményei 14.) Székesfehérvár, 1972. 37–44.
Györffy Gy.: Budapest története	Györffy György: Budapest története az Árpád-korban. In: Budapest története I. Budapest története az őskortól az Árpád-kor végéig. Szerk. Gerevich László. Bp., 1973. 217–349.
Györffy I.: Alföldi kertes városok	Györffy István: Az alföldi kertes városok. Bp., 1926.
Györffy I.: Hajdúböszörmény	Györffy István: Hajdúböszörmény települése. In: Uó: Magyar nép 187–215. Megjelent még: Föld és Ember 6 (1926) 177–210.
Györffy I.: Magyar nép	Györffy István: Magyar nép – magyar föld. Bp., 1942.
Györffy I.: Nyíregyháza és Debrecen	Györffy István: Nyíregyháza és Debrecen településformája. In: Uó: Magyar nép 221–234. Megjelent még: Föld és Ember 9 (1929) 1–21.
Hajdú: Garam-Ípoly köze	Hajdú Mihály: A Garam-Ípoly közének személynevei a 15–16. században. In: Névtani Értesítő 9. Bp. 1984. 31–54. és Névtani Értesítő 10. Bp. 1985. 35–43.
Hajdú: Névtan	Hajdú Mihály: Általános és magyar névtan. Bp., 2003.
Hajnik: Bírósági szervezet és perjog	Hajnik Imre: A magyar bírósági szervezet és a perjog az Árpád- és Vegyesházi királyok alatt. Bp., 1899.
Halkovics: Sátoraljaújhelyi pálosok	Halkovics László: A sátoraljaújhelyi pálosok története. In: Pálos rendtörténeti tanulmányok. Szerk. Sarbak Károly. Bp., 1994. 191–202.
Händel: Tehervállalás	Händel Béla: A tehervállalás középkori jogrendünkben. Századok 78 (1944) 372–418.
Hervay: Pálos rend elterjedése	Hervay Ferenc: A pálos rend elterjedése Magyarországon. In: Mályusz Elemér emlékkönyv. Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok. Szerk. H. Balázs Éva – Fügedi Erik – Maksay Ferenc. Bp., 1984. 159–171.
HO	Hazai okmánytár. Codex Diplomaticus Patriae. Kiadja Nagy Imre – Paur Iván – Ráth Károly – Véghely Dezső. Győr, Bp., 1865–1891. I–VIII.
Holub: Halálesetre szóló ajándékozás	Holub József: A halálesetre szóló ajándékozások régi jogunkban. A Szent István Akadémia Értesítője 5 (1920) 142–150.
Horváth: A Szapolyaiak	Horváth Richárd: Adalékok a Szapolyaiak északkelet-magyarországi felemelkedéséhez. In: Analecta Mediaevalia I. Tanulmányok a középkorról. Szerk. Neumann Tibor. Bp., 2001. 99–112.
Hunfalvy: Hegyaljai oklevelek	Hunfalvy Pál: Hegyaljai oklevelek. In: Nyelvtudományi Közlemények 6 (1867) 327–349.
Iványi: Bártfa levéltára	Iványi Béla: Bártfa Szabad Királyi Város levéltára 1319–1526. Bp., 1910.

Iványi: Eperjes jogélete	Iványi Béla: Vázlatok Eperjes szabad királyi város középkori jogéletéből. Századok 43 (1909) 218–231., 281–297.
Iványi: Eperjes levéltára	Iványi Béla: Eperjes Szabad Királyi Város Levéltára 1245–1526. Szeged, 1931.
Iványi: Gönc	Iványi Béla: Gönc szabadalmas mezőváros története. H. n. 1926. (Reprint, Gönc, 1988.)
Joó: Gönc melletti pálos kolostorok	Joó Tibor: A Gönc melletti pálos kolostorok. Hermann Ottó Múzeum Közleményei 24 (1986) 48–58.
Joó: Sátoraljaújhelyi pálos kolostor	Joó Tibor: Adalékok a sátoraljaújhelyi volt pálos-piarista templom, kolostor és berendezései történetéhez. Hermann Ottó Múzeum Évkönyve 11 (1972) 145–181.
Joó: Szikszói templom	Joó Tibor: A szikszói református templom. Hermann Ottó Múzeum Évkönyve 15 (1976) 73–87.
Kalmár: Mád falukönyve	Kalmár János: Mád, tokajhegyaljai község élete a 16–18. században. Mád falukönyve. H. n., é. n.
Kalmár: Szőlővásárlás	Kalmár János: Szőlővásárlás a Tokaj-Hegyalján 1588-ban. Hermann Ottó Múzeum Évkönyve 8 (1969) 187–194.
Karácsonyi: Furmint	Karácsonyi János: Furmint. Magyar Nyelv 2 (1906) 273–274.
Karácsonyi: Szent Ferenc rendje	Karácsonyi János: Szent Ferenc rendjének története Magyarországon 1711-ig. I–II. Bp., 1923–1924.
Kállay	A Nagykállói Kállay-család levéltára. (Az oklevelek és egyéb iratok kivonatai) I–II. (A Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság Kiadványai 1–2. szám) Budapest, 1943.
Kálmán: Jobbágyneveinkhez	Kálmán Béla: 16. századi jobbágyneveinkhez. In: Magyar Nyelvjárások 7 (1961) 23–43.
Kázmér: Családnevek szótára	Kázmér Miklós: Régi magyar családnevek szótára 14–17. század. Bp., 1993.
Kisbán: Pálosrend	Kisbán Emil: A magyar pálosrend története. I–II. Bp., 1938–1939.
Kiss: Földrajzi nevek	Kiss Lajos: Földrajzi nevek etimológiai szótára. I–II. Bp., 1988.
KMTL	Korai magyar történeti lexikon (9–14. század). Főszerk. Kristó Gyula. Bp., 1994.
Kollmann: Rimaszombat	Kollmann Örs László: Rimaszombat középkori története. In: <i>Analecta Mediaevalia I. Tanulmányok a középkorról.</i> Szerk. Neumann Tibor. Bp., 2001. 113–153.
Kollmann: Észak-Gömör	Kollmann Örs László: Szempontok az észak-gömöri központi helyek középkori és kora újkori fejlődésének vizsgálatához. In: <i>Analecta Mediaevalia II. Várak, templomok, ispotályok. Tanulmányok a magyar középkorról.</i> Szerk. Neumann Tibor. Bp., 2004. 97–172.
Kosztá: Mohács	Kosztá László: Az Árpád-kori halászfalutól a püspöki mezővárosig. In: <i>Tanulmányok Mohács történetéből. A település fennállásának 900. évfordulójára.</i> Szerk. Ódor Imre. Mohács, 1993. 11–48.
Kosztá: Püspöki székhely	Kosztá László: Püspöki székhely és városfejlődés. (Pécs központi funkciói és vonzáskörzete a 14. század közepéig) In: <i>Kelet és Nyugat között. Történeti tanulmányok Kristó Gyula tiszteletére.</i> Szerk. Kosztá László. Szeged, 1995.

- Kovács B.: Az egri egyházmegye Kovács Béla: Az egri egyházmegye története 1596-ig. (Schematismus archidiecesis Agriensis III.) Eger, 1987.
- Kovács J.: Olaszliszka Kovács József: Olaszliszka. Sárospatak, 1998.
- Köblös: Egyházi középréteg Köblös József: Az egyházi középréteg Mátyás és a Jagellók korában. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 12.) Bp., 1994.
- Krauβ: Wörterbuch Friedrich Krauβ: Wörterbuch der nordsiebenbürgischen Handwerkssprachen. Verlag F. Schmitt. Siegburg 1957.
- Kredics – Solymosi: Urbárium Kredics László – Solymosi László: A veszprémi püspökség 1524. évi urbárium. (Új Történelmi Tár 4.) Bp., 1993.
- Kubinyi: A budai német patríciaátus Kubinyi András: A budai német patríciaátus társadalmi helyzete családi összeköttetések tükrében a 13. századtól a 15. század második feléig. Levéltári Közlemények 42 (1971) 203–265.
- Kubinyi: Budapest története Kubinyi András: Budapest története a későbbi középkorban Buda elestéig (1541-ig). In: Budapest története II. Budapest története a későbbi középkorban és a török hódoltság idején. Bp., 1973. Szerk. Gerevich László. 9–240.
- Kubinyi: Családnévadás Kubinyi András: Családnévadás a középkori Magyarországon. In: In virtute spiritus. A Szent István Akadémia emlékkönyve Paskai László bíboros tiszteletére. Szerk. Stirling János. Bp., 2003.
- Kubinyi: Egyház és város Kubinyi András: Egyház és város a későközépkori Magyarországon. In: Kubinyi: Főpapok 287–300.
- Kubinyi: Falusi önkormányzat Kubinyi András: Nemesi szabadság-jobbágyi szabadság. Falusi önkormányzat a késő középkorban. In: A középkor szeretete. Történeti tanulmányok Sz. Jónás Ilona tiszteletére. Szerk. Klaniczay Gábor – Nagy Balázs. Bp., 1999. 245–256.
- Kubinyi: Főpapok Kubinyi András: Főpapok, egyházi intézmények és vallásosság a középkori Magyarországon. (METEM Könyvek 22.) Bp., 1999.
- Kubinyi: Hierarchikus térbeli rend Kubinyi András: A középkorvégi magyarországi városhálózat hierarchikus térbeli rendjének kérdéséhez. Településtudományi Közlemények 23 (1971) 58–78.
- Kubinyi: Ispotályok és városfejlődés Kubinyi András: Ispotályok és városfejlődés a késő középkori Magyarországon. In: Analecta Mediaevalia II. Várak, templomok, ispotályok. Tanulmányok a magyar középkorról. Szerk. Neumann Tibor. Bp., 2004. 187–195.
- Kubinyi: Késő középkori városhálózat Kubinyi András: Városhálózat a késő középkori Kárpát-medencében. In: Bártfától Pozsonyig. Városok a 13–17. században. Szerk. Csukovits Enikő – Lengyel Tünde. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 35.) Bp., 2005. 9–36.
- Kubinyi: Magyar városhálózat Kubinyi András: A magyarországi városhálózat 14–15. századi fejlődésének néhány kérdése. In: Tanulmányok Budapest múltjából. 19. Bp., 1972. 39–56.
- Kubinyi: Magyar várostörténet Kubinyi András: „A magyar várostörténet első fejezete”. In: Studia Miskolcinsia 2. Társadalomtörténeti tanulmányok. Szerk. Fazekas Csaba. Miskolc, 1996. 36–46.
- Kubinyi: Miért lettem Kubinyi András: Miért lettem a középkor kutatója? Korall 21–22 (2005) 218–

- Kubinyi: Orvoslás, gyógyszerészek Kubinyi András: Orvoslás, gyógyszerészek, fürdők és ispotályok a késő-középkori Magyarországon. In: Kubinyi: Főpapok 253–267.
- Kubinyi: Plébánosválasztás Kubinyi András: Plébánosválasztás és egyházközségi önkormányzat a középkori Magyarországon. In: Kubinyi: Főpapok 269–286.
- Kubinyi: Szabad királyi város Kubinyi András: „Szabad királyi város” – „királyi szabad város”? Urbs. Magyar várostörténeti évkönyv 1 (2006) 51–61.
- Kubinyi: Távolsági kereskedelem Kubinyi András: Buda és Pest szerepe a távolsági kereskedelemben a 15–16. század fordulóján. Történelmi Szemle 36 (1994) 1–52.
- Kubinyi: Városi fejlődés Kubinyi András: A 15–16. századi magyarországi városi fejlődés néhány kérdéséhez. Századok 99 (1965) 513–521.
- Kubinyi: Városfejlődés és vásárhálózat Kubinyi András: Városfejlődés és vásárhálózat a középkori Alföldön és az Alföld szélén. (Dél-alföldi évszázadok 14.) Szeged, 2000.
- Kubinyi: Városok és kézművesség Kubinyi András: Szücs Jenő: Városok és kézművesség a 15. századi Magyarországon (könyvismertetés). Századok 90 (1956) 476–478.
- Kubinyi: Zsidóság Kubinyi András: A magyarországi zsidóság története a középkorban. Soproni Szemle 49 (1995) 2–27.
- Ladányi: A Bodrog-parti Athén Ladányi Erzsébet: A „Bodrog-parti Athén” kezdeteiről. Magyar Könyvszemle 117 (2000) 191–198.
- Ladányi: Az oppidumok jogélete Ladányi Erzsébet: Az oppidum fogalom használata a középkori Magyarországon. Az oppidumok jogélete. Levéltári Szemle 42 (1992) 4. sz. 3–12.
- Ladányi: Esztergom Ladányi Erzsébet: Esztergom, a kiváltságlevél nélküli város. In: Strigonium antiquum 2. Kezdet és újrakezdet című konferencia. Szerk. Beke Margit. (A primási levéltár kiadványai) Bp., 1993. 87–91.
- Ladányi: Középkori elemek Ladányi Erzsébet: Középkori elemek továbbélése a 16–17. századi hegyaljai oklevéladásban. In: Magyar Herold. Forrásközlő, családtörténeti és címtani évkönyv. 1. A magyar hivatali írásbeliség fejlődése. 1. köt. Szerk. Kállay István. Bp., 1984. 232–237.
- Ladányi: Libera villa Ladányi Erzsébet: Libera villa, civitas, oppidum. Terminológiai kérdések a magyar városfejlődésben. Történelmi Szemle 23 (1980) 450–477.
- Ladányi: Módszertani kérdések Ladányi Erzsébet: A városfogalom kutatásának módszertani kérdései. Történelmi Szemle 34 (1992) 271–283.
- Ladányi: Önkormányzat intézményei Ladányi Erzsébet: Az önkormányzat intézményei és elméleti alapvetése az európai és hazai városfejlődés korai szakaszában. (Studia theologica Budapestinensia 15.) Bp., 1996.
- Lévai: Jobbágynevek Lévai Béla: Szentgyörgyi jobbágynevek az 1400-as évek közepén. In: Névtani Értesítő 10. Bp. 1985. 28–35.
- Lexicon Latinitatis A magyarországi középkori latinság szótára. Lexicon Latinitatis medii aevi Hungariae. I–V. (A–I) Kiadásra előkészítette Boronkay Iván (I–II.), Boronkay Iván – Bellus Ibolya (III.), Boronkay Iván – Szovák Kornél (IV.), Szovák Kornél (V.). Bp., 1987–1999.
- Lukcsics XV. századi pápák oklevelei. V. Márton pápa (1417–1431). Kiadja: Lukcsics Pál. (Olaszországi magyar oklevéltár 1.) Bp., 1931.

Magyarország levéltári forrásai	A középkori Magyarország levéltári forrásainak adatbázisa. CD-ROM. Bp., 2003. Szerk. Rác György.
Magyarország monográfiája	Magyarország vármegyéi és városai (Magyarország monográfiája). Zemplén vármegye és Sátoraljaújhely r. t. város Szerk. Borovszky Samu. H. é. é. n.
Magyarország története	Engel Pál – Kristó Gyula – Kubinyi András: Magyarország története 1301–1526. Bp., 1998.
Majlát: Alföldi cívis-város	Majlát Jolán: Egy alföldi cívis-város kialakulása. Nagykőrös gazdaság- és társadalomtörténete a meglepedéstől a XVIII. század elejéig. (Tanulmányok a magyar mezőgazdaság történetéhez 15.) Bp., 1943.
Major: Városhálózat	Major Jenő: A magyar városhálózatról. Településtudományi Közlemények 16 (1964) 32–65.
Makkai: Mezővárosi földhasználat	Makkai László: A mezővárosi földhasználat kialakulásának kérdései (A telkes és „kertes” földhasználat a 13–15. században). In: Emlékkönyv Kelemen Lajos születésének nyolcvanadik évfordulójára. Szerk. Bodor András – Cselényi Béla – Jancsó Elemér – Jakó Zsigmond – Szabó T. Attila. Bukarest, 1957. 463–478.
Mályusz: Egyházi társadalom	Mályusz Elemér: Egyházi társadalom a középkori Magyarországon. Bp., 1971.
Mályusz: Jobbágyháború	Mályusz Elemér: Az 1514. évi jobbágyháború okai. Társadalomtudomány 6 (1926) 373–380.
Mályusz: Mezővárosi fejlődés	Mályusz Elemér: A mezővárosi fejlődés. In: Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon a 14. században. Szerk. Székely György. Bp., 1953. 128–191.
Mályusz: Városi élet	Mályusz Elemér: A magyarság és a városi élet a középkorban. Századok 78 (1944) 36–62.
Marsina: Középkori városok	Richard Marsina: A középkori városok jellemzőiről és kategóriáinak megalkotásáról. In: Bártfától Pozsonyig. Városok a 13–17. században. Szerk. Csukovits Enikő – Lengyel Tünde. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 35.) Bp., 2005. 37–45.
Melich: Családneveinkről	Melich János: Családneveinkről. Magyar Nyelv 39 (1943) 265–280.
Mező: A Várdai-birtokok	Mező András: A Várdai-birtokok jobbágynevei a 15. század közepén. Kisvárdai, 1970.
Mészáros: Szalkai-kódex	Mészáros István: A Szalkai-kódex és a 15. század végi sárospataki iskola. Bp., 1972.
Mollay: Soproni családnevek	Mollay Károly: Középkori soproni családnevek. (Német nyelvészeti dolgozatok 1.) Bp., 1938.
Molnár: Társadalom az Árpád-korig	Molnár Erik: A magyar társadalom története az őskortól az Árpád-korig. Bp., 1945.
Molnár: Társadalom Mohácsig	Molnár Erik: A magyar társadalom története az Árpád-kortól Mohácsig. Bp., 1949
MVH	Monumenta Vaticana Hungariae. Vatikáni Magyar Okirattár. Series I. Tomus I. Rationes collectorum pontificorum in Hungaria. Sorozatszerk. Várszegi Asztrik – Zombori István. Bp., 2000.
N. Fodor: Összeírások	N. Fodor János: 15. századi összeírások Szabolcs megyéből. Magyar Nyelv

	101 (2005) 498–509.
Nagy: Magyarország családai	Nagy Iván: Magyarország családai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal. A–B. Pest, 1857.
Németh: Mezővárosi önkormányzat	Németh Gábor: Mezővárosi önkormányzat és társadalmi meghatározói a 16–17. századi Abaúj és Zemplén megyében (A szőlőművelő mezővárosok társadalmának és önkormányzatának összefüggése). Agrártörténeti Szemle 32 (1988) 306–338.
Németh: Mezővárosi törvények	Németh Gábor: Hegyaljai mezővárosok „törvényei” a 17–18. századból. (A Magyar Nemzeti Múzeum művelődéstörténeti kiadványa 1.) Bp., 1990.
Németh: Szikszó autonómiája	Németh Gábor: Szikszó mezőváros autonómiája a 17–18. században. Történelmi Szemle 25 (1982) 537–549.
Németh: Tokaji uradalom	Németh Péter: A tokaji uradalom kialakulása. Századok 139 (2005), 429–447.
Orosz: Hegyaljai mezővárosok	Orosz István: A hegyaljai mezővárosok társadalma a 17. században. In: Uő: Hagyományok és megújulás. Válogatott tanulmányok a magyar mezővárosok történetéből. Debrecen, 1995. 34–113. (Megjelent még in: Agrártörténeti tanulmányok. Szerk. Szabó István. Bp., 1960. 3–70.)
Orosz: Mezővárosi fejlődés	Orosz István: A mezővárosi fejlődés történeti szakaszai Magyarországon. In: Uő.: Hagyományok és megújulás. Válogatott tanulmányok a magyar mezővárosok történetéből. Debrecen, 1995. 3–15.
Orosz: Nagyvárad szőlőtermelése	Orosz István: Adatok Nagyvárad szőlőtermeléséhez a 17. században és a 18. század első felében. Acta Universitatis Debreceniensis Series Historica LIV. Debrecen, 2002. 137–144.
Papp: Literatus	Papp László: A 16. századi Literatus: Diák~Deák nevek kérdéséhez. Magyar Nyelv 52 (1956) 480–481.
Pauleczki: Tolcsva	Pauleczki Ferenc: Tolcsva története. Tolcsva, 1996.
Paulinyi: Bányavárosok	Paulinyi Oszkár: Tulajdon és társadalom a Garam-vidéki bányavárosokban. Történelmi Szemle 5 (1962) 173–188.
Paulinyi: Nemesfémtermelésünk	Paulinyi Oszkár: Nemesfémtermelésünk és országos gazdaságunk általános alakulása a bontakozó és a kifejtett feudalizmus korszakában. Századok 106 (1972) 561–608.
Pfeiffer: Domonkosrend	Pfeiffer Miklós: A Domonkosrend magyar zárdáinak története. Kassa, 1917.
Pleidell: Várostörténet	Pleidell Ambrus: A magyar várostörténet első fejezete. Századok 68 (1934) 1–44., 158–200., 276–313.
Pusztai: Telkibányai ispotály	Pusztai Tamás: Előzetes jelentés a telkibányai Szent Katalin ispotály 1997–98. évi feltárásáról. Hermann Ottó Múzeum Évkönyve 39 (2000) 117–134.
Püspöki Nagy: Piacok	Püspöki Nagy Péter: Piacok és vásárok kezdeteti Magyarországon 1000–1301. 1. Az Árpád-kori vásártartás írott emlékei és azok kritikája az államszervezéstől a tatárjárásig. Bratislava, 1989.
Rákóczi-vár	Dercsényi Dezső – Gerő László: A sárospataki Rákóczi vár. Bp., 1963.
Reg. Arp.	Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica. I–II/1. (1001–1272) Szerk. Szentpétery Imre. Bp., 1923–1943, II/2.–II/4. (1272–1301) Szentpétery Imre kéziratának felhasználásával szerk. Borsa Iván. (Magyar Országos Levéltár Kiadványai II. Forráskiadványok 9, 13.) Bp., 1961–1987.

Sátoraljaújhely kiváltságlevele	Sátoraljaújhely város kiváltságlevele (1261). Közli: Csorba Csaba. Miskolc, 1986.
Sipos: Vámosújfalu	Sipos Kálmán: Vámosújfalu. Vámosújfalu, 2000.
Solymosi: Adózás első korszaka	Solymosi László: A szőlő utáni adózás első korszaka. Agrártörténeti Szemle 32 (1990) 22–50.
Solymosi: Adózás új rendszere	Solymosi László: A szőlő utáni adózás új rendszere a 13–14. századi Magyarországon. Történeti Szemle 38 (1996) 1–43.
Solymosi: A tanyarendszer	Solymosi László: A tanyarendszer középkori előzményeinek historiográfiája. In: A magyar tanyarendszer múltja. Tanulmányok. Szerk. Pölöskei Ferenc – Szabad György. Bp., 1980. 71–96.
Solymosi: A világi bíraskodás kezdetei	Solymosi László: A világi bíraskodás kezdetei és az oklevéladás. In: Uő: Írásbeliség és társadalom az Árpád-korban. Diplomatikai és pecsétanni tanulmányok. Bp., 2006. 156–169.
Solymosi: Földesúri járadékok	Solymosi László: A földesúri járadékok új rendszere a 13. századi Magyarországon. Bp., 1998.
Solymosi: Két testamentum	Solymosi László: Két középkor végi testamentum Szabolcs vármegyéből. In: Emlékkönyv Rácz István 70. születésnapjára. Szerk. Kovács Ágnes. Debrecen, 1999. 203–225.
Solymosi: Pálos remeteélet kezdetei	Solymosi László: Pilissziget vagy Fülöpsziget? A pálos remeteélet 13. századi kezdeteihez. In: Emlékkönyv Orosz István 70. születésnapjára. Szerk. Angi János – ifj. Barta János. Debrecen, 2005. 11–23.
Solymosi: Pápa	Solymosi László: Adatok Pápa város középkori történetéhez. In: Tanulmányok Pápa város történetéből. 2. Szerk. Hermann István. Pápa, 1996. 31–53.
Szabó: Falurendszer	Szabó István: A falurendszer kialakulása Magyarországon (10–15.. század). Bp., 1971.
Szabó: Dézsmalajstrom	Szabó István: Bács, Bodrog és Csongrád megye dézsmalajstromai 1522-ből. (A Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadványai 86.) Bp., 1954.
Szabó: Die Entstehung	Szabó István: Schünemann Konrad, Die Entstehung des Städtwesens in Südosteuropa. Föld és Ember 20 (1930) 72–75.
Szabó: Középkori magyar falu	Szabó István: A középkori magyar falu. Bp., 1969.
Szabó: Magyarország népessége	Szabó István: Magyarország népessége az 1330-as és az 1526-os évek között. In: Magyarország történeti demográfiája. Magyarország népessége a Honfoglalástól 1949-ig. Szerk. Kovacsics József. Bp., 1963. 63–113.
Szabó: Parasztság	Szabó István: A parasztság társadalmi rétegei a középkor végén. In: Uő: Tanulmányok a magyar parasztság történetéből. Bp., 1948.
Szakály – Szűcs: Bortizedjegyzék	Szakály Ferenc – Szűcs Jenő: Budai bortizedjegyzékek a 16. század első harmadából. (História Könyvtár. Okmánytárak 4.) Bp., 2005.
Szalipszki: Gönc	Szalipszki Péter: Gönc. (Száz magyar falu) Bp. [200?]
Szamota	Magyar oklevél-szótár. Gyűjtötte Szamota István. Szerk. Zolnai Gyula. Bp., 1902–1906.
Szeged története	Szeged története I. A kezdetektől 1686-ig. Szerk. Kristó Gyula. Szeged, 1983.

Szende: Városi végrendeletek	Szende Katalin: A magyarországi városi végrendeletek helye az európai joggyakorlatban (A középkori Sopron, Pozsony és Eperjes példája). Soproni Szemle 53 (1999) 343–356.
Szentpétery: Oklevéltan	Szentpétery Imre: Magyar oklevéltan. Bp., 1930
Székely: Kézműves foglalkozások	Székely György: Középkori kézműves foglalkozások és a családnevek kialakulása. In: A magyar nyelv története és rendszere. A debreceni nemzetközi nyelvészkongresszus előadásai. Szerk. Imre Samu, Szatmári István. (Nyelvtudományi Értekezések 58.) Bp., 1967. 206–210.
Székely: Személynevek	Székely György: Személynevek és történettudomány. In: Névtudományi előadások. II. Névtudományi konferencia. Szerk. Kázmér Miklós, Végh József. (Nyelvtudományi Értekezések 70.) Bp., 1969. 201–208.
Székely: Székesfehérvári vallonok	Székely György: A székesfehérvári vallonok és latinok a középkori Magyarországon. In: Székesfehérvár évszázadai 2. Középkor. Szerk. Kralovánszky Alán. (István Király Múzeum közleményei. 14. szám.) Székesfehérvár, 1972. 45–72.
Székely: Vidéki termelőágak	Székely György: Vidéki termelőágak és árukereskedelem Magyarországon a 15–16. században. Agrártörténeti Szemle 3 (1961) 309–343.
Szilágyi: Öröklevél	Egy öröklevél 1612-ből. Közli Szilágyi Károly. Adalékok Zemplén Vármegye történetéhez 5 (1900) 181–183.
Szűcs: Etnikai csoportok	Szűcs Jenő: Két történelmi példa az etnikai csoportok életképességéről. In: Magyarságkutatás 1987. A Magyarságkutató Csoport évkönyve. Főszerk. Juhász Gyula. Szerk. Kiss Gy. Csaba. Bp., 1987.
Szűcs: Sárospatak kezdetei	Szűcs Jenő: Sárospatak kezdetei és a pataki erdőuralom. Történelmi Szemle 35 (1993) 1–57.
Szűcs: Utolsó Árpádok	Szűcs Jenő: Az utolsó Árpádok. Bp., 2002.
Szűcs: Városok és kézművesség	Szűcs Jenő: Városok és kézművesség a 15. századi Magyarországon. Bp., 1955.
Takács L.: Polgár szavunk	Takács Lajos: Polgár szavunk 'parasztgazda, paraszt' jelentésének történetéhez. Magyar Nyelvőr 102 (1978) 350–361.
Takács P.: Tállya	Takács Péter: Tállya. (Száz magyar falu) Bp., 2001.
Tóth K.: Sátorlajújhely	Tóth Krisztina: Sátorlajújhely középkori történetére vonatkozó oklevelek. Széphalom. A Kazinczy Ferenc Társaság Évkönyve 15 (2005) 167–172.
Tóth P.: Városigazgatás Miskolcon	Tóth Péter: Városigazgatás a középkori Miskolcon. In: Miskolc története hat kötetben. I. A kezdetektől 1526-ig. Főszerk. Dobrossy István. Miskolc, 1996. 365–382.
Török: Híradás	Török Gábor: Ötszáz éves híradás a szlavóniai magyarságról. Magyar Nyelv 57 (1961) 236–242., 360–363.
Tringli: Malomépítés	Tringli István: A magyar szokásjog a malomépítésről. In: Analecta Mediaevalia I. Tanulmányok a középkorról. Szerk. Neumann Tibor. Bp., 2001. 251–268.
Tripartitum	Werbőczy István: Tripartitum. A dicsőséges Magyar Királyság szokásjogának hármaskönyve. Tudománytár. Sorozatszerk. Gazda István. Bp., 1990.
Valter: Mezővárosi kutatások	Valter Ilona: Mezővárosi kutatások újabb eredményei Észak-

Magyarországon. (Dunántúli Dolgozatok (c) Történettudományi Sorozat 3.) Pécs, 1991. 195–209.

Zágorhidi: Szombathely

Zágorhidi Czigány Balázs: A püspöki mezőváros. In: Savaria-Szombathely története a város alapításától 1526-ig. Szerk. Engel Pál. Szombathely 1998. 132–220.

Zichy

A zichi és vásonkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára. I–XII. köt. Szerk. Nagy Imre – Nagy Iván – Véghely Dezső – Kammerer Ernő – Lukcsics Pál. Pest, Bp., 1871–1931.

ZSO

Zsigmondkori Oklevéltár I–II/2. (1387–1410) Összeállította Mályusz Elemér. Bp., 1951–1958. III–VII. (1411–1420) Mályusz Elemér kéziratát kiegészítette és szerk. Borsa Iván. Bp., 1993–2001. VIII–IX. (1421–1422.) Szerk. Borsa Iván – C. Tóth Norbert. Bp., 2003–2004. X. (1423) Szerk. C. Tóth Norbert. Bp., 2007. (Magyar Országos Levéltár Kiadványai II. Forráskiadványok 1, 3–4, 22, 25, 27, 32, 37, 39, 41, 43.)